

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

58632

Semra KARAKAŞOĞLU

DEMOGRAFI

- GİRİŞ -

58632

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

DEMOGRAFI

- GİRİŞ -

CİLT-I

- METİN -

LİSANS ÇALIŞMASI

Semra KARAKAŞOĞLU

BİLİMİN ANTROPOLOJİ
Ana Bilim Dalı: SOSYAL ANTROPOLOJİ

Haziran 1984

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

DEMOGRAFI

• GİRİŞ -

CİLT - I

- METİN -

LİSANS ÇALIŞMASI

Samra KARAKAŞOĞLU

BİLİM: ANTROPOLOJİ

Ana Bilim Dalı: SOSYAL ANTROPOLOJİ

Haziran 1994

ESAS
1994/9

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԼԵՅԱՆ: ՀԱՅԿԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՅԿԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՅԿԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՅԿԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ISTANBUL UNIVERSITESI EDEBIYAT FAKULTESI

DEMOGRAFI
-GİRİŞ-

CİLT - I
-METİN-

LİSANS ÇALIŞMASI
Semra KARAKAŞOĞLU

Bölümü: ANTROPOLOJİ
Ana Bilim Dalı: SOSYAL ANTROPOLOJİ

ISTANBUL UNIVERSITESI
MERKEZ KUTUPHANESI

58632

Haziran 1994

ÖNSÖZ

Bu araştırma İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyal Antropoloji Bölümünde 1992-93 öğretim yılında bitirme ödevi olarak başlatılmıştır.

Çalışmada birincil erek lisans eğitimi boyunca teorik olarak öğrenilenlerin, pratiğidir. İkincil erek metropolde yaşayan insanın konuk olma ve ağırlama organizasyonunun saptanmasıdır. Ancak bu çalışmada görüşülen hanelerden 125'inin demografik özellikleri saptanmaya çalışılmıştır.

Toplam çalışma ana ayrımlar temelinde kategorize edilmiştir. Elinizdeki bu çalışmanın ana ayrımları konuşulananın İstanbul doğumlu olması, evde ağırlanan son konunun akraba olması, yaş ayrımının üç kuşakda kapsar durumda olmasıdır. Çalışma toplamında mülakata cevap alınacak kişi olarak HB erkeğin eşi kadın esas alınmışken sahanın kendine özgü problemlerinden dolayı bazı sapmalar olmuştur. Bu çalışmada da 124 kadın ve bir erkekle görüşülmüştür, erkeğin verdiği her bilgi üzerinde 1 rakamı vardır.

Çalışma, 1. cildi metin, 2. cildi ekler olmak üzere 2 ciltte toplanmıştır.

Emeği geçen herkese tüm içtenliğimle teşekkür ediyorum.

1994- İstanbul

Semra KARAKAŞOĞLU

İÇİNDEKİLER

CİLT - I METİN

ÖNSÖZ	II
İÇİNDEKİLER	III
METİN İÇİ TABLO LİSTESİ	XI
METİN İÇİ ŞEKİL LİSTESİ	XVI
METİN İÇİ KUTU LİSTESİ	XVII
TABLO LİSTESİ	XIX
ÖZEL AMAÇLI TABLO LİSTESİ	XXIX
ŞEKİL LİSTESİ	XXX
HARİTALAR	XXX
FOTOĞRAF LİSTESİ	XXXI
KÜPÜR LİSTESİ	XXXII

BÖLÜM I

ANTROPOLOJİ	2-13
-ANTROPOLOJİ NEDİR	2

-ANTROPOLOJİNİN DOĞUŞU	3
-ANTROPOLOJİNİN GELİŞİMİ VE EKOLLER	5
-Evrimselcilik...	5
-Yayılcılık	5
-İşlevselcilik	6
-Yapısalcılık	7
-ANTROPOLOJİNİN ALT DISİPLİNLERİ	7
-SOSYAL BİLİMLERDE ARAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ	8
-Vasıtasız yolla elde edilen veriler	10
-Vasıtalı yolla elde edilen veriler...	11
-Anket	11
-Görüşme-mülakat	12
-ANTROPOLOJİNİN SORULARI VE AMACI...	12
KENT	14-17
İSTANBUL	18-21
ÜSKÜDAR	22-25
ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	26-32
-GİRİŞ	26
-AMAÇ...	26
-AŞAMALAR...	27
-MÜLAKATLARDAKİ ANA AYRIM NOKTALARI	30
-ARAŞTIRMANIN BÖLÜMLERİ	31

BÖLÜM II

DEMOGRAFI	35-36
AİLE MODELİ	37-52
-AİLENİN TARİHSEL EVRİMİ	37
-ÇEKİRDEK AİLENİN EVRENSİLLİĞİ ÜZERİNE	39
-TÜRKİYE'DE AİLE	43
-ÇEKİRDEK AİLENİN GELECEĞİ ÜZERİNE	48

-MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE HANE BAŞKANI VE AİLE MODELİ	51
NÜFUS	53-76
-DÜNYADA NÜFUS	54
-AİLE PLANLAMASI	63
-TÜRKİYE'DE NÜFUS	66
-Osmanlı Döneminde Nüfus	66
-Cumhuriyet Dönemi	67
-HANE NÜFUSU	69
-CİNSİYET	73
-MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE HANE NÜFUSU- CİNSİYET YAPISI HANENİN KİMLERDEN OLUŞTUĞU	75
YAŞ	77-84
-YAŞ FAKTÖRÜNÜN BAZI ÖZELLİKLERİ	78
-TÜRKİYE'DE YAŞ	80
-MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE YAŞ	84
EĞİTİM	85-153
-İNSAN VE EĞİTİM	85
-GÜNÜMÜZDE DÜNYADA EĞİTİMİN DURUMU	86
-TÜRKİYE'DE EĞİTİMİN TARİHÇESİ	94
-16. Yüzyılda Eğitim	94
-Askeri Sınıfın Eğitimi	94
-İlmiye Sınıfının Eğitimi	95
-Tüccar Sanatkarların Eğitimi	95
-Reaye Sınıfının Eğitimi	96
-Her Kesime Açık Kitle Eğitim Kurumları	96
-19. Yüzyılda Eğitim	96
-Tanzimatta Eğitim	98
-II.Abdülhamit Döneminde Eğitim	99
-II.Meşrutiyet Döneminde Eğitim	100
-Cumhuriyet Döneminde Eğitim	100
-Latin Alfabeti	102
-Harf Devrimi Sonrası	103
-Üniversiteler: Darülfünun'dan İstanbul	

Üniversitesi'ne	104
-1946'dan İtibaren Üniversiteler	105
-1980'den Sonra Ve YÖK	107
-1990'dan Sonra Üniversiteler...	109
-İkili Öğretim (Gece Eğitimi)...	110
-1990'dan Sonra Açılan Üniversiteler	112
-Sonuç	115
-İlköğretim...	116
-Halk Dersaneleri (Millet Mektepleri) ve Okur-yazarlık...	118
-Köy Enstütüleri	122
-İlköğretim Hamlesinde 1950 Sonrasındaki Duraklama ve 1960'dan Sonra Yeni Atılımlar	124
-1980 Sonrası İlköğretim	125
-Ortaöğretim	129
-Ortaokul (1950'ye Kadar)...	129
-Lise (1950'ye Kadar)...	130
-Ortaöğretimde 1950-Sonrası Gelişmeler	131
-Mesleki ve Teknik Öğretim	133
-Sonuç	140
-MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE EĞİTİM	152
MEDENİ DURUM	154-163
-EVLİLİK	155
-Evlenme Yaşı	157
-BOŞANMA VE DULLUK	158
-MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE MEDENİ DURUM	163

BÖLÜM III

GÖÇ	165-187
-GÖÇ TÜRLERİ	166
-BATI'DAKİ GÖÇ HAREKETLERİNİN KISA TARİHÇESİ	169
-Savaşlardan Önceki Göçler	169
-Zenci Köleler Veya Sömürge İlişkileri	169
-Amerika'ya Göç Edenler	169

-Avrupa'daki Göçler	170
-Savaşlar Arasındaki Göçler...	170
-Savaşlardan Sonraki Göçler...	170
-Beyin Göçleri	170
-İşçi Sevkiyatları	171
-TÜRKİYE'DE GÖÇ	172
-18. Yüzyıl Sonundan İtibaren Göç	172
-Cumhuriyet Sonrası Göç...	173
-Kitle Göç Hareketlerinin Toplumsal Ekonomik Sonuçları	173
-Köy-Şehir Dağılımındaki Değişme	175
-MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE DOĞUM YERİ-GÖÇ	185

BÖLÜM IV

SEMT	189-192
-MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE SEMT	192
KONUT	193-205
-ŞEHİRLEŞMEYLE GELEN KONUT SORUNU	194
-KONUT SORUNUNA YAKLAŞIMLAR	196
-KİRACI-EVSAHİBİ İLİŞKİSİ	198
-TÜRKİYE'DE KONUTUN GEÇMİŞİ VE BUGÜNÜ	200
-YILLIK KONUT GEREKSİNİMİ	201
-Nüfus Artışı	201
-Göç	201
-Konutların yeniden yapımı	202
-MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE KONUT	204
EV EŞYALARI-	206-212
-MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE SAHİP OLUNAN EV EŞYALARI	212

BÖLÜM V

ÇALIŞMA HAYATI	214-383
-GİRİŞ	214
-İLKEL KOMÜNAL TOPLUM...	215
-KÖLECI TOPLUM	218
-FEODAL TOPLUM	220
-KAPİTALİST TOPLUM	224
-SOSYALİST TOPLUM...	230
-DÜNYADA ÇALIŞMA HAYATI	233
-İkinci Dünya Savaşı'na kadar dünya ekonomisi	234
-İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan günümüze dünya ekonomisi	239
-TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA HAYATI	272
-1838 İngiliz-Osmanlı Ticaret Anlaşması'ndan 29 Ekim 1923 Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar	273
-1838 İngiliz-Osmanlı Ticaret Anlaşması öncesi	273
-1838 İngiliz-osmanlı Ticaret Anlaşması Sonrası Genel Durum	274
-Kırsal Alandaki Durum	277
-Kentlerin Durumu...	279
-Sanayinin Durumu...	281
-İşçilerin Durumu...	282
-1923 cumhuriyetin kuruluşundan 1929 dünya ekonomik krizine	284
-I. İzmir İktisat Kongresi	284
-Genel Görünüm	286
-Kırsal Alan	288
-Sanayinin Durumu...	290
-İşçilerin Durumu...	291
-29 dünya krizi ve etkilerinden 1950'lere	295
-1929 Dünya Krizinin Etkileri ve Sanayi	295
-Devlet Destekli Sanayileşme Sürecine Başlarken	301
-Tarımın Durumu	301

-Türkiye'deki İlk İş Yasası ve Dönemde İşçilerin Durumu... ..	303
-II. Dünya Savaşı Yılları... ..	308
-1950'den günümüze kadar çalışma hayatı genel	315
-1946-1950 Arası Çalışma Hayatındaki Değişiklikler	315
-1950'den Günümüze Tarım Kesiminde Çalışma Hayatı	319
-1950'den 1960'a Kent ve Sanayide Çalışma Hayatı	330
-1950'den 1960'a Ücretlilerin Durumu	336
-1960'dan Günümüze Kent ve Sanayide Çalışma Hayatı	346
-Sanayinin Gelişimi	346
-1960'dan günümüze istihdam ve statüdeki değişim	354
-1960'dan günümüze gelirlerdeki gelişme ...	363
-1960'dan günümüze sosyal güvenlik	370
-SONUÇ	375
-MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE ÇALIŞMA HAYATI	376

BÖLÜM VI

ÖZEL AMAÇLI TABLOLARIN AÇIKLANMASI	384-388
---	---------

BÖLÜM VII

METROPOLDE KONUKLUKTA TERCİH	389-397
-------------------------------------	---------

BÖLÜM VIII

EKLER... ..	398-406
-------------	---------

EK-I MÜLAKATIN YAPIDIĞI GÜNLER VE KONUŞULAN PROFİLİ... ..	398
EK-II SAHADA	402

BÖLÜM IX

SONUÇLAR ÖNERİLER	407-431
SONUÇLAR	408
ÖNERİLER	426
KİŞİ ADLARI DİZİNİ	432-435
YANLIŞ-DOĞRU CETVELİ	436

CİLT-II -EKLER-

BÖLÜM X

TABLolar

ÖZEL AMAÇLI TABLolar

ŞEKİLLER

HARİTALAR

FOTOĞRAFLAR

KÜPÜRLER

MÜLAKAT FORMU

MÜLAKAT KOD FORMU

YÖNERGE

KAYNAKÇA

ÖZGEÇMİŞ

METİN İÇİ TABLO LİSTESİ

TABLO:1	Dünya nüfusunun yıllara göre tahmini durumu ile kıtalar arası oransal karşılaştırmaları	57
TABLO:2	Dünyanın yıllara ve kıtalara göre nüfus artış oranındaki değişimler	58
TABLO:3	Dünyanın yıllara ve kıtalara göre sentetik doğurganlık oranı	59
TABLO:4	Dünyanın yıllara ve kıtalara göre çocuk ölüm oranı	60
TABLO:5	Dünyanın yıllara ve kıtalara göre ortalama ömür oranları	61
TABLO:6	Genel nüfus sayımlarına göre Türkiye nüfusu ve nüfusun yoğunluğu	68
TABLO:7	1980 ve 1985 Genel Nüfus Sayımlarında cinsiyete göre yaş grupları	74
TABLO:8	Türkiye'de yıllara göre nüfusun yaş gruplarına dağılımı	81
TABLO:9	Türkiye'de yıllara göre yaş gruplarının toplam nüfus tahminleri	82
TABLO:10	Çesitli ülkelerde zorunlu öğretim süreci ile okullaşma oranları ve okuma-yazma bilmeyen 15 + yaş grubunun nüfus oranıyla, GSMH'dan ve devlet butçesinden eğitime ayrılan payların karşılaştırılması	90

TABLO:11	1990'dan sonra yeni kurulan universiteler ve kurulduğu şehir	112
TABLO:12	Çesitli tarihlerde kurulan universitelerin öğrenci ve öğretim elemanları tablosu	113
TABLO:13	Halk Dershaneleri (1928-1966)	119
TABLO:14	Türkiye'de nüfusun 1950'den sonra yıllar itibarıyla cinsiyete göre okur-yazarlık durumu	120
TABLO:15	Yıllar içinde çağ nüfusu ile ilkokulda okullaşma oranının gelişimi	126
TABLO:16	Yıllar içinde ilkokullarda gelişmeler	124
TABLO:17	İlkokullarda eğitim şekli, kır kent dağılımı ve sube, öğrenci sayıları ile oranlarının kır kent dağılımı	127
TABLO:18	sekiz büyük şehirde öğrenci şube oranındaki gelişme	128
TABLO:19	Türkiye'de 1950-1980 arası genel ortaokullara ait okul, öğretmen, öğrenci sayısı, 10 yıllık % artış oranları, bir öğretmene düşen öğrenci sayısı ve ortaokul eğitimi çağındaki nüfus ile okullaşma oranları	131
TABLO:20	Türkiye'de 1950-1980 arası genel liselere ait okul, öğretmen, öğrenci sayısı, 10 yıllık % artış oranları, bir öğretmene düşen öğrenci sayısı ve lise eğitimi çağındaki nüfus ile okullaşma oranları	132
TABLO:21	Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı liselerde (genel+meslek) 1970-1989 yılları arasında öğrenci dağılımında gelişmeler	134

TABLO:22 Meslek liselerinde sayısal gelişmeler (okul, öğrenci, öğretmen sayıları, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı)	136
TABLO:23 1989'da OSYS başvuran son sınıf öğrencileri ile eski yıl mezunlarından tekrar başvuranlar yerleşenler ve oranları	138
TABLO:24 Yıllara göre okul dışı çağ nüfusundaki artış	140
TABLO:25 Öğrenci akış seması (1976-77'den 1990-91'ge)	143
TABLO:26 Türkiye'de Anadil Dağılımı	174
TABLO:27 Evde Bulunan Eşyalar	209
TABLO:28 Kac Evde Ne Var	209
TABLO:29 Gelişmiş Ülkelerde Yıllar İtibarıyla Kişi Başına Yıllık Çalışılan Saat	237
TABLO:30-30A Net işçi ücretlerine göre seçilmiş Ülkeler ve Türkiye'de çeşitli tüketim maddelerini satın alabilmek için çalışılması gereken süreler	242
TABLO:31-31A Almanya'da 1982-2000 döneminde istihdamın sanayi dallarına göre sayısal değişimi tahmini	248
TABLO:32 G-7 Ülkelerinde yıllara göre sendika yoğunlukları	256
TABLO:33 Ülkeler dağılımında sendika merkezleri, üye sayıları ve sendikalaşma yoğunlukları	253
TABLO:34 AT'de işsizlik oranları	269
TABLO:35 1927-1938 yıllarında çeşitli kesimlerin ulusal gelirden aldıkları paylar	302

TABLO:36	1938 Yılı ortalama fiyatları ile 1943 yılı (aralık ayı) ortalama fiyatları, (mutlak rakamlar) ve artış yüzdeleri	312
TABLO:37	İstanbul'da 1940-1944 yılları arasında belli nedenlere dayalı ölümler	313
TABLO:38	Kırsal yapısal dönüşümünün analizinde temel boyutlar, analiz ölçüt ve kategorileri	320
TABLO:39	İşlenen arazi, çift hayvanları ve traktör sayısı	321
TABLO:40	Tarım alet ve makineleri	323
TABLO:41	Yıllar itibarıyla yurtiçi sivil istihdamın dağılımı	326
TABLO:42	1950 yılı sanayi sayımı sonuçları	331
TABLO:43	1963 yılı sanayi sayımı sonuçları	332
TABLO:44	Yıllara göre kesimler arası, Gayri Safı Milli hasıla dağılımının gelişimi	335
TABLO:45	Sektörler itibarıyla çalışan nüfus	351
TABLO:46	Yurt içi iş gücü piyasası ve sektörel dağılımı	353
TABLO:47	İsteki konuma ve yapılan işe göre çalışan nüfus	356
TABLO:48	Çalışan kadınların isteki durumu	357
TABLO:49	Yıllar içinde çalışan nüfusa çalışmayan nüfus un bağımlılık oranı	359
TABLO:50	Türkiye'de işsizlik değişimi	359A

TABLO:51	Bir kişilik istihdam için gerekli yatırım	360
TABLO:51A	Bir kişilik istihdam için gerekli yatırım	361
TABLO:52	Bir yılda hangi iş kolunda işçi sayısı azaldı hangisinde arttı	362
TABLO:53	1960'dan günümüze gelirlerde gelişme	363
TABLO:54	Gayri Safi Yurtiçi Hasılların bölüşümü	365
TABLO:55	1963-1991 belirlenen ve yıl ortalamalarına göre aylık asgari ücretler	367
TABLO:56	Gerçek net ortalama ücret ve gerçek net yıl ortalaması asgari ücret karşılaştırması	368
TABLO:57	Asgari ücretlinin bazı temel giderlerini karşılamak için yıllık net ortalamalara göre aylık ücret ile çalışması gereken süreler	369
TABLO:58	Yıllar itibarıyla çeşitli ücret tipleriyle alınabilen külçe altın	366
TABLO:59	Sosyal güvenlik kapsamında çalışanlar ve aylık alanlar	372
TABLO:60	Sivil istihdam ve aktif sigortalılar	373
TABLO:61	İş kazaları ve meslek hastalıkları	

- TABLO:62** Uskudar'da yapılan (999 toplam mulakata gore) metropolde konuk ağırlama ve konuk olma organizasyonunda son konuğun akraba olma ve akraba dışı olma durumlarının yaş gruplarına göre dağılımı **391**
- TABLO:63** İstanbul doğumlu kişilerin yaş gruplarına göre metropolde konuk ağırlama ve konuk olma organizasyonunda son konuğun akraba olma veya akraba dışı olma dağılımı **392**
- TABLO:64** İstanbul doğumlu kişilerin yaş gruplarına göre metropolde konuk ağırlama ve konuk olma organizasyonunda son konuğun akraba olma veya akraba dışı olma dağılımı **393**
- TABLO:65** İstanbul dışı doğumlu kişilerin gelir gruplarına göre metropolde konuk ağırlama ve konuk olma organizasyonunda son konuğun akraba olma ve akraba dışı olma dağılımı **394**
- TABLO:66** İstanbul dışı doğumlularda dar gelir grubunun yaş gruplarına göre dağılımında metropolde konuk ağırlama ve konuk olma organizasyonunda son konuğun akraba olma ve dışı olma dağılımı **395**
- TABLO:67** İstanbul dışı doğumlularda orta gelir grubunun yaş gruplarına göre dağılımında metropolde konuk ağırlama ve konuk olma organizasyonunda son konuğun akraba olma ve dışı olma dağılımı **396**
- TABLO:68** İstanbul dışı doğumlularda yüksek gelir grubunun yaş gruplarına göre dağılımında metropolde konuk ağırlama ve konuk olma organizasyonunda son konuğun akraba olma ve dışı olma dağılımı **397**

- TABLO:69** Turkiye'de 1950-1980 arası mesleki ve teknik öğretime ait okul, öğretmen, öğrenci sayısı, 10 yıllık % artış oranları, bir öğretmene düşen öğrenci sayısı ve bu yaş çağındaki nüfus ile okullaşma oranları **132A**
- TABLO:70** Ortaöğretimde 1980'den sonra yıllara göre çağ nüfusu ve okullaşma oranları **132B**
- TABLO:71** Ortaokullarda eğitim şekli, kırsal kent dağılımı ve şube, öğrenci sayıları ile oranlarının kırsal kent dağılımı **132B**
- TABLO:72** Genel liselerde eğitim şekli, kırsal kent dağılımı ve şube, öğrenci sayıları ile oranlarının kırsal kent dağılımı **132C**
- TABLO:73** Ortaokullarda sekiz büyükşehirde öğrenci şube oranındaki gelişme **132D**
- TABLO:74** Genel liselerde sekiz büyükşehirde öğrenci şube oranındaki gelişme **132E**

METİN İÇİ ŞEKİL LİSTESİ

- ŞEKİL:1 Milli Eğitim Bakanlığı Seması-144
- ŞEKİL:2 Türkiye Eğitim Sistemi-145
- ŞEKİL:3 Önerilen Yönlendirici Eğitim Sistemi ve 2000 Yılı Okullasma hedefleri-146
- ŞEKİL:4 ABD Eğitim Sistemi-147
- ŞEKİL:5 Federal Almanya Eğitim Sistemi-148
- ŞEKİL:6 Fransa Eğitim sistemi-149
- ŞEKİL:7 İsvec Eğitim sistemi-150
- ŞEKİL:8 Japonya Eğitim Sistemi-151
- ŞEKİL:9 1965-1970 Döneminde İller Arası Göçler-181
- ŞEKİL:10 1970-1975 Döneminde İller Arası Göçler-182
- ŞEKİL:11 1975-1980 Döneminde İller Arası Göçler-183
- ŞEKİL:12 1980-1985 Döneminde İller Arası Göçler-184
- ŞEKİL:13 1988 Yılı İçin Hesaplanan Yıllık Konut Gereksinimi-202

KUTU LİSTESİ

KUTU:1	Salacakta satılık manzara	24
KUTU:2	İlkelerde bekarlık ve ailenin ekonomik işlevi	40
KUTU:3	Toplumsal değişimde ailenin tampon görevi görmesi	46
KUTU:4	Edebiyatta ailenin çözülüşü	49
KUTU:5	Dünya nüfusu böyle artmaya devam ederse, nasıl yaşanır sorusuna tahmini cevaplar	50
KUTU:6	Japonların nüfus kontrol çalışması	51
KUTU:7	Hal köyünde evlenme yası	83
KUTU:8	Japonya'da zorunlu öğretim: ilkokul ve ortaokullar	91
KUTU:9	Japonya'nın Tayva-Çö ilçesi Yosiyoka okulundan izlenimler	92
KUTU:10	Özel öğretim kurumları	135
KUTU:11	Süper liseler	137
KUTU:12	Liselerde kredili sistem	139
KUTU:13	Kayınvalide-Gelin	162
KUTU:14	Kent ve Göç	179

KUTU:15 Önce Ev Sahibi Olmak Göç Sonra	180
KUTU:16 Hal Köyü'nde Mesken	203
KUTU:17 Ereğli'de Mesken	210
KUTU:18 Tatar Evi	211
KUTU:19 Krizin Yalın Tanımı	235
KUTU:20 Çocuk Emegi	267
KUTU:21 Türk-İs'in 24 İlkesi	338

KONUK OLMA VE KONUK AĞIRLAMA ORGANİZASYONU ARASTIRMASI

TABLO X-1:MULAKATIN YAPILDIĞI GÜN

TABLO X-2:KONUKLARIN PALTO-CEKET VB GIYSİLERİNİ ASMAK İÇİN
YER VAR MI?

DEMOGRAFİK YAPI

TABLO A-1:KONUSULANIN CİNSİYETİ

TABLO A-2:KONUSULANIN HANEDEKİ STATUSU

TABLO A-3:KONUSULANIN YAŞI

TABLO A-4:KONUSULANIN DOĞUM YERİ

TABLO A-5:KONUSULAN YURT DIŞI DOĞUMLU İSE ÜLKELERE GÖRE
DAĞILIMI

TABLO A-6:KONUSULANIN EĞİTİMİ

TABLO A-7:KONUSULANIN EĞİTİM DÜZEYİ

TABLO A-8:KONUSULANIN MEDENİ DURUMU

TABLO A-9:KONUSULANIN ÇALIŞMA DURUMU

TABLO A-10:KONUSULANIN ÇALIŞTIĞI SEKTÖR

TABLO A-11:KONUSULAN DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA İŞİ

TABLO A-12:KONUSULAN ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA İŞİ

TABLO A-13:KONUSULAN SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA İŞİ

TABLO A-14:KONUSULAN KENDİ İŞİNDE ÇALIŞIYORSA İŞİ

TABLO A-15:KONUSULAN AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA İŞİ

TABLO A-16:KONUSULAN DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA İSTEKİ
STATUSU

TABLO A-17:KONUSULAN ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA İSTEKİ
STATUSU

TABLO A-18:KONUSULAN SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA İSTEKİ
STATUSU

TABLO A-19:KONUSULAN KENDİ İŞİNDE ÇALIŞIYORSA İSTEKİ STATUSU

TABLO A-20:KONUSULAN AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA İSTEKİ
STATUSU

TABLO A-21:KONUSULANIN AYLIK KAZANCI

TABLO A-22:KONUSULAN DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA AYLIK
KAZANCI

TABLO A-23:KONUSULAN ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA AYLIK KAZANCI

TABLO A-24:KONUSULAN SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA AYLIK KAZANCI

TABLO A-25:KONUŞULAN KENDİ İSİNDE ÇALISIYORSA AYLIK KAZANCI
TABLO A-26:KONUŞULAN AİLE İŞLETMESİNDE ÇALISIYORSA AYLIK KAZANCI
TABLO A-27:KONUŞULAN DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALISIYORSA SİGORTA DURUMU
TABLO A-28:KONUŞULAN ÖZEL SEKTÖRDE ÇALISIYORSA SİGORTA DURUMU
TABLO A-29:KONUŞULAN SAHİS YANINDA ÇALISIYORSA SİGORTA DURUMU
TABLO A-30:KONUŞULAN KENDİ İSİNDE ÇALISIYORSA SİGORTA DURUMU
TABLO A-31:KONUŞULAN AİLE İŞLETMESİNDE ÇALISIYORSA SİGORTA DURUMU
TABLO A-32:KONUŞULANIN HANESİNDEKİ HANE BAŞKANI
TABLO A-33:AİLE MODELİ
TABLO A-34:HANE NÜFUSU
TABLO A-35:HANEDEKİ ERKEK SAYISI
TABLO A-36:HANEDEKİ KADIN SAYISI
TABLO A-37:HANEYİ OLUŞTURAN BİREYLER
TABLO A-38:HANE BAŞKANI ERKEĞİN YAŞI
TABLO A-39:HANE BAŞKANI ERKEĞİN DOĞUM YERİ
TABLO A-40:HANE BAŞKANI ERKEK YURT DIŞI DOĞUMLU İSE ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI
TABLO A-41:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EĞİTİMİ
TABLO A-42:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EĞİTİM DÜZEYİ
TABLO A-43:HANE BAŞKANI ERKEĞİN MEDENİ DURUMU
TABLO A-44:HANE BAŞKANI ERKEĞİN ÇALIŞMA DURUMU
TABLO A-45:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI KADININ YAŞI
TABLO A-46:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI KADININ DOĞUM YERİ
TABLO A-47:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI KADIN YURT DIŞI DOĞUMLU İSE ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI
TABLO A-48:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI KADININ EĞİTİMİ
TABLO A-49:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI KADININ EĞİTİM DÜZEYİ
TABLO A-50:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI KADININ MEDENİ DURUMU
TABLO A-51:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI KADININ ÇALIŞMA DURUMU

TABLO A-52:HANEDEKİ TOPLAM ÇOCUK SAYISI (KIZ+ERKEK)
TABLO A-53:HANEDEKİ TOPLAM ERKEK ÇOCUK SAYISI
TABLO A-54:HANEDEKİ TOPLAM KIZ ÇOCUK SAYISI
TABLO A-55:HANEDEKİ ERKEK ÇOCUĞUN YAŞI
TABLO A-56:HANEDEKİ ERKEK ÇOCUĞUN DOĞUM YERİ
TABLO A-57:HANEDEKİ ERKEK ÇOCUĞUN EĞİTİMİ
TABLO A-58:HANEDEKİ ERKEK ÇOCUĞUN EĞİTİM DÜZEYİ
TABLO A-59:HANEDEKİ ERKEK ÇOCUĞUN MEDENİ DURUMU
TABLO A-60:HANEDEKİ ERKEK ÇOCUĞUN ÇALIŞMA DURUMU
TABLO A-61:HANEDEKİ KIZ ÇOCUĞUN YAŞI
TABLO A-62:HANEDEKİ KIZ ÇOCUĞUN DOĞUM YERİ
TABLO A-63:HANEDEKİ KIZ ÇOCUĞUN EĞİTİMİ
TABLO A-64:HANEDEKİ KIZ ÇOCUĞUN EĞİTİM DÜZEYİ
TABLO A-65:HANEDEKİ KIZ ÇOCUĞUN MEDENİ DURUMU
TABLO A-66:HANEDEKİ KIZ ÇOCUĞUN ÇALIŞMA DURUMU
TABLO A-67:HANEDEKİ DİĞER KİSİLERİN SAYISI (KADIN+ERKEK)
TABLO A-68:HANEDEKİ TOPLAM DİĞER ERKEK SAYISI
TABLO A-69:HANEDEKİ TOPLAM DİĞER KADIN SAYISI
TABLO A-70:HANEDEKİ DİĞER ERKEĞİN YAŞI
TABLO A-71:HANEDEKİ DİĞER ERKEĞİN DOĞUM YERİ
TABLO A-72:HANEDEKİ DİĞER ERKEĞİN EĞİTİMİ
TABLO A-73:HANEDEKİ 7+ YAŞ DİĞER ERKEĞİN EĞİTİM DÜZEYİ
TABLO A-74:HANEDEKİ DİĞER ERKEĞİN MEDENİ DURUMU
TABLO A-75:HANEDEKİ DİĞER ERKEĞİN ÇALIŞMA DURUMU
TABLO A-76:HANEDEKİ DİĞER KADININ YAŞI
TABLO A-77:HANEDEKİ DİĞER KADININ DOĞUM YERİ
TABLO A-78:HANEDEKİ DİĞER KADININ EĞİTİMİ
TABLO A-79:HANEDEKİ 7+ YAŞ DİĞER KADININ EĞİTİM DÜZEYİ
TABLO A-80:HANEDEKİ DİĞER KADININ MEDENİ DURUMU
TABLO A-81:HANEDEKİ DİĞER KADININ ÇALIŞMA DURUMU

GÖÇ

TABLO B-1:HANE BAŞKANI ERKEĞİN MEMLEKETİ
TABLO B-2:HANE BAŞKANI ERKEĞİN GELDİĞİ YER
TABLO B-3:HANE BAŞKANI ERKEĞİN İSTANBUL'A GELİŞ TARİHİ
TABLO B-4:HANE BAŞKANI ERKEĞİN İSTANBUL'A GELİŞ NEDENİ
TABLO B-5:HANE BAŞKANI EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI KADININ

MEMLEKETİ

TABLO B-6:HANE BAŞKANI EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI KADININ
GELDİĞİ YER

TABLO B-7:HANE BAŞKANI EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI KADININ
İSTANBUL'A GELİŞ TARİHİ

TABLO B-8:HANE BAŞKANI EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI KADININ
İSTANBUL'A GELİŞ NEDENİ

SEMT – MESKEN

TABLO C-1:ÜSKÜDAR'DA OTURUŞ SÜRESİ

TABLO C-2:MAHALLEDE OTURUŞ SÜRESİ

TABLO C-3:EVDE OTURUŞ SÜRESİ

TABLO C-4:OTURULAN SEMTTEN MEMNUN OLMA DURUMU

TABLO C-5:MEMNUN OLMA NEDENLERİ

TABLO C-6:MEMNUN OLMAMA NEDENLERİ

TABLO C-7:OTURULAN EVİN CİNSİ

TABLO C-8:EVDE SEBEKE OLARAK VAR OLANLAR

TABLO C-9:OTURULAN EVİN MÜLKİYETİ

TABLO C-10:EV SAHİBİ İSE TAPU DURUMU

TABLO C-11:KIRACI İSE AYDA ODENEN KİRA

TABLO C-12:OTURULAN EVİN METRE KARESİ

TABLO C-13:YALNIZ EV İSE EVİN METREKARESİ

TABLO C-14:OTURULAN EVDEKİ ODA SAYISI

TABLO C-15:EVDEKİ MUTFAK ESYALARI

TABLO C-16:EVDEKİ DİĞER ESYALAR

ÇALIŞMA HAYATI – EKONOMİK YAPI

TABLO D-1:HANEDE ÇALIŞAN SAYISI

TABLO D-2:HANEDE ÇALIŞANLARIN STATÜLERİ

TABLO D-3:HANE BAŞKANI ERKEĞİN ÇALIŞTIĞI SEKTÖR

TABLO D-4:HANE BAŞKANI ERKEK DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA
İSİ

TABLO D-5:HANE BAŞKANI ERKEK ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA İSİ

TABLO D-6:HANE BAŞKANI ERKEK SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA İSİ

TABLO D-7:HANE BAŞKANI ERKEK KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA İSİ

TABLO D-8:HANE BAŞKANI ERKEK AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA
İSİ

TABLO D-9:HANE BAŞKANI ERKEK DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA

ISTEKİ STATÜSÜ

TABLO D-10:HANE BAŞKANI ERKEK ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA
ISTEKİ STATÜSÜ

TABLO D-11:HANE BAŞKANI ERKEK SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA
ISTEKİ STATÜSÜ

TABLO D-12:HANE BAŞKANI ERKEK KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA
ISTEKİ STATÜSÜ

TABLO D-13:HANE BAŞKANI ERKEK AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA
ISTEKİ STATÜSÜ

TABLO D-14:HANE BAŞKANI ERKEĞİN AYLIK KAZANCI

TABLO D-15:HANE BAŞKANI ERKEK DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA
AYLIK KAZANCI

TABLO D-16:HANE BAŞKANI ERKEK ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA
AYLIK KAZANCI

TABLO D-17:HANE BAŞKANI ERKEK SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA
AYLIK KAZANCI

TABLO D-18:HANE BAŞKANI ERKEK KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA
AYLIK KAZANCI

TABLO D-19:HANE BAŞKANI ERKEK AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA
AYLIK KAZANCI

TABLO D-20:HANE BAŞKANI ERKEK DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA
SİGORTA DURUMU

TABLO D-21:HANE BAŞKANI ERKEK ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA
SİGORTA DURUMU

TABLO D-22:HANE BAŞKANI ERKEK SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA
SİGORTA DURUMU

TABLO D-23:HANE BAŞKANI ERKEK KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA
SİGORTA DURUMU

TABLO D-24:HANE BAŞKANI ERKEK AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA
SİGORTA DURUMU

TABLO D-24/A:HANE BAŞKANI ERKEĞİN ÇALIŞTIĞI SEKTÖR BELİRSİZ

TABLO D-25:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADININ ÇALIŞTIĞI SEKTÖR

TABLO D-26:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA İŞİ

TABLO D-27:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA İŞİ

TABLO D-28:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA İŞİ

TABLO D-29:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI

KADIN KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA İSİ
TABLO D-30:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA İSİ
TABLO D-31:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA İSTEKİ STATÜSÜ
TABLO D-32:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA İSTEKİ STATÜSÜ
TABLO D-33:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA İSTEKİ STATÜSÜ
TABLO D-34:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA İSTEKİ STATÜSÜ
TABLO D-35:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA İSTEKİ STATÜSÜ
TABLO D-36:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADINI AYLIK KAZANCI
TABLO D-37:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA AYLIK KAZANCI
TABLO D-38:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA AYLIK KAZANCI
TABLO D-39:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA AYLIK KAZANCI
TABLO D-40:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA AYLIK KAZANCI
TABLO D-41:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA AYLIK KAZANCI
TABLO D-42:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA SİGORTA DURUMU
TABLO D-43:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA AYLIK KAZANCI
TABLO D-44:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA SİGORTA DURUMU
TABLO D-45:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA SİGORTA DURUMU
TABLO D-46:HANE BAŞKANI ERKEĞİN EŞİ KADIN VE HANE BAŞKANI
KADIN AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA SİGORTA DURUMU
TABLO D-47:ERKEK ÇOCUĞUN ÇALIŞTIĞI SEKTÖR
TABLO D-48:ERKEK ÇOCUK DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA İSİ
TABLO D-49:ERKEK ÇOCUK ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA İSİ
TABLO D-50:ERKEK ÇOCUK SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA İSİ
TABLO D-51:ERKEK ÇOCUK KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA İSİ

TABLO D-52:ERKEK ÇOCUK AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA İŞİ
TABLO D-53:ERKEK ÇOCUK DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA İSTEKİ
STATÜSÜ
TABLO D-54:ERKEK ÇOCUK ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA İSTEKİ
STATÜSÜ
TABLO D-55:ERKEK ÇOCUK SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA İSTEKİ
STATÜSÜ
TABLO D-56:ERKEK ÇOCUK KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA İSTEKİ
STATÜSÜ
TABLO D-57:ERKEK ÇOCUK AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA İSTEKİ
STATÜSÜ
TABLO D-58:ERKEK ÇOCUĞUN AYLIK KAZANCI
TABLO D-59:ERKEK ÇOCUK DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA AYLIK
KAZANCI
TABLO D-60:ERKEK ÇOCUK ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA AYLIK
KAZANCI
TABLO D-61:ERKEK ÇOCUK SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA AYLIK
KAZANCI
TABLO D-62:ERKEK ÇOCUK KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA AYLIK
KAZANCI
TABLO D-63:ERKEK ÇOCUK AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA AYLIK
KAZANCI
TABLO D-64:ERKEK ÇOCUK DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA SİGORTA
DURUMU
TABLO D-65:ERKEK ÇOCUK ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA SİGORTA
DURUMU
TABLO D-66:ERKEK ÇOCUK SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA SİGORTA
DURUMU
TABLO D-67:ERKEK ÇOCUK KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA SİGORTA
DURUMU
TABLO D-68:ERKEK ÇOCUK AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA SİGORTA
DURUMU
TABLO D-68/A:ERKEK ÇOCUĞUN ÇALIŞTIĞI SEKTÖR BELİRSİZ
TABLO D-69:KIZ ÇOCUĞUN ÇALIŞTIĞI SEKTÖR
TABLO D-70:KIZ ÇOCUK DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA İŞİ
TABLO D-71:KIZ ÇOCUK ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA İŞİ
TABLO D-72:KIZ ÇOCUK SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA İŞİ
TABLO D-73:KIZ ÇOCUK KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA İŞİ
TABLO D-74:KIZ ÇOCUK AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA İŞİ
TABLO D-75:KIZ ÇOCUK DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA İSTEKİ

STATÜSÜ

TABLO D-76:KIZ ÇOCUK ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA İSTEKİ
STATÜSÜ

TABLO D-77:KIZ ÇOCUK SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA İSTEKİ
STATÜSÜ

TABLO D-78:KIZ ÇOCUK KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA İSTEKİ STATÜSÜ

TABLO D-79:KIZ ÇOCUK AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA İSTEKİ
STATÜSÜ

TABLO D-80:KIZ ÇOCUĞUN AYLIK KAZANCI

TABLO D-81:KIZ ÇOCUK DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA AYLIK
KAZANCI

TABLO D-82:KIZ ÇOCUK ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA AYLIK KAZANCI

TABLO D-83:KIZ ÇOCUK SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA AYLIK KAZANCI

TABLO D-84:KIZ ÇOCUK KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA AYLIK KAZANCI

TABLO D-85:KIZ ÇOCUK AİLE İŞLETMESİNDE ÇALIŞIYORSA AYLIK
KAZANCI

TABLO D-86:KIZ ÇOCUK DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇALIŞIYORSA SİGORTA
DURUMU

TABLO D-87:KIZ ÇOCUK ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA SİGORTA
DURUMU

TABLO D-88:KIZ ÇOCUK SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA SİGORTA
DURUMU

TABLO D-88/A:KIZ ÇOCUĞUN ÇALIŞTIĞI SEKTÖR BELİRSİZ

TABLO D-89:HANEDEKİ DİĞER ERKEĞİN ÇALIŞTIĞI SEKTÖR

TABLO D-90:HANEDEKİ DİĞER ERKEK DEVLET SEKTÖRÜNDE
ÇALIŞIYORSA İŞİ

TABLO D-91:HANEDEKİ DİĞER ERKEK ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA
İŞİ

TABLO D-92:HANEDEKİ DİĞER ERKEK SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA
İŞİ

TABLO D-93:HANEDEKİ DİĞER ERKEK KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA İŞİ

TABLO D-94:HANEDEKİ DİĞER ERKEK AİLE İŞLETMESİNDE
ÇALIŞIYORSA İŞİ

TABLO D-95:HANEDEKİ DİĞER ERKEK DEVLET SEKTÖRÜNDE
ÇALIŞIYORSA İSTEKİ STATÜSÜ

TABLO D-96:HANEDEKİ DİĞER ERKEK ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA
İSTEKİ STATÜSÜ

TABLO D-97:HANEDEKİ DİĞER ERKEK SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA
İSTEKİ STATÜSÜ

TABLO D-98:HANEDEKİ DİĞER ERKEK KENDİ İSİNDE ÇALIŞIYORSA

İSTEKİ STATÜSÜ

TABLO D-99:HANEDEKİ DİĞER ERKEK AİLE İŞLETMESİNDE
ÇALISIYORSA İSTEKİ STATÜSÜ

TABLO D-100:HANEDEKİ DİĞER ERKEĞİN AYLIK KAZANCI

TABLO D-101:HANEDEKİ DİĞER ERKEK DEVLET SEKTÖRÜNDE
ÇALISIYORSA AYLIK KAZANCI

TABLO D-102:HANEDEKİ DİĞER ERKEK ÖZEL SEKTÖRDE ÇALISIYORSA
AYLIK KAZANCI

TABLO D-103:HANEDEKİ DİĞER ERKEK SAHİS YANINDA ÇALISIYORSA
AYLIK KAZANCI

TABLO D-104:HANEDEKİ DİĞER ERKEK KENDİ İSİNDE ÇALISIYORSA
AYLIK KAZANCI

TABLO D-105:HANEDEKİ DİĞER ERKEK AİLE İŞLETMESİNDE
ÇALISIYORSA AYLIK KAZANCI

TABLO D-106:HANEDEKİ DİĞER ERKEK DEVLET SEKTÖRÜNDE
ÇALISIYORSA SİGORTA DURUMU

TABLO D-107:HANEDEKİ DİĞER ERKEK ÖZEL SEKTÖRDE ÇALISIYORSA
SİGORTA DURUMU

TABLO D-108:HANEDEKİ DİĞER ERKEK SAHİS YANINDA ÇALISIYORSA
SİGORTA DURUMU

TABLO D-109:HANEDEKİ DİĞER ERKEK KENDİ İSİNDE ÇALISIYORSA
SİGORTA DURUMU

TABLO D-110:HANEDEKİ DİĞER ERKEK AİLE İŞLETMESİNDE
ÇALISIYORSA SİGORTA DURUMU

TABLO D-111:HANEDEKİ DİĞER KADININ ÇALIŞTIĞI SEKTÖR

TABLO D-112:HANEDEKİ DİĞER KADIN DEVLET SEKTÖRÜNDE
ÇALISIYORSA İŞİ

TABLO D-113:HANEDEKİ DİĞER KADIN ÖZEL SEKTÖRDE ÇALISIYORSA
İŞİ

TABLO D-114:HANEDEKİ DİĞER KADIN SAHİS YANINDA ÇALISIYORSA
İŞİ

TABLO D-115:HANEDEKİ DİĞER KADIN KENDİ İSİNDE ÇALISIYORSA
İŞİ

TABLO D-116:HANEDEKİ DİĞER KADIN AİLE İŞLETMESİNDE
ÇALISIYORSA İŞİ

TABLO D-117:HANEDEKİ DİĞER KADIN DEVLET SEKTÖRÜNDE
ÇALISIYORSA İSTEKİ STATÜSÜ

TABLO D-118:HANEDEKİ DİĞER KADIN ÖZEL SEKTÖRDE ÇALISIYORSA
İSTEKİ STATÜSÜ

TABLO D-119:HANEDEKİ DİĞER KADIN SAHİS YANINDA ÇALISIYORSA

ISTEKİ STATÜSÜ

TABLO D-120:HANEDEKİ DİĞER KADIN KENDİ İŞİNDE ÇALIŞIYORSA
ISTEKİ STATÜSÜ

TABLO D-121:HANEDEKİ DİĞER KADIN AİLE İŞLETMESİNDE
ÇALIŞIYORSA İSTEKİ STATÜSÜ

TABLO D-122:HANEDEKİ DİĞER KADININ AYLIK KAZANCI

TABLO D-123:HANEDEKİ DİĞER KADIN DEVLET SEKTÖRÜNDE
ÇALIŞIYORSA AYLIK KAZANCI

TABLO D-124:HANEDEKİ DİĞER KADIN ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA
AYLIK KAZANCI

TABLO D-125:HANEDEKİ DİĞER KADIN SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA
AYLIK KAZANCI

TABLO D-126:HANEDEKİ DİĞER KADIN KENDİ İŞİNDE ÇALIŞIYORSA
AYLIK KAZANCI

TABLO D-127:HANEDEKİ DİĞER KADIN AİLE İŞLETMESİNDE
ÇALIŞIYORSA AYLIK KAZANCI

TABLO D-128:HANEDEKİ DİĞER KADIN DEVLET SEKTÖRÜNDE
ÇALIŞIYORSA SİGORTA DURUMU

TABLO D-129:HANEDEKİ DİĞER KADIN ÖZEL SEKTÖRDE ÇALIŞIYORSA
SİGORTA DURUMU

TABLO D-130:HANEDEKİ DİĞER KADIN SAHİS YANINDA ÇALIŞIYORSA
SİGORTA DURUMU

TABLO D-131:HANEDEKİ DİĞER KADIN KENDİ İŞİNDE ÇALIŞIYORSA
SİGORTA DURUMU

TABLO D-132:HANEDEKİ DİĞER KADIN AİLE İŞLETMESİNDE
ÇALIŞIYORSA SİGORTA DURUMU

TABLO D-133:ÇALIŞANLAR DISINDA HANENİN BAŞKA GELİRİ VAR MI?

TABLO D-134:HANENİN ÇALIŞANLAR DISINDAKİ GELİR MİKTARI

TABLO D-135:HANENİN AYLIK GELİR MİKTARI

TABLO D-136:HANENİN AYLIK MUTFAK HARCAMASI

ÖZEL AMAÇLI TABLO LİSTESİ

- TABLO: Z-1** Cinsiyete Göre 7+ Yaş Erkek Ve Kadının Okur-Yazarlık Durumu
- TABLO: Z-2** HB Erkeğin Ve Eşi Kadının Ve HB Kadının Okur-Yazarlık Durumu
- TABLO: Z-3** 7+ Yaş Erkek Ve Kız Çocuğun Okur-Yazarlık Durumu
- TABLO: Z-4** HB Erkeğin Ve HB Eşi Kadının Ve HB Kadının En Son Mezun Olduğu Okul
- TABLO: Z-5** Erkek Ve Kız Çocuğun Eğitim Düzeyi
- TABLO: Z-6** HB Erkeğin İş Sektörüne Göre HB Erkeğin Eşi Kadının Çalışma Durumu Ve İş Sektörü
- TABLO: Z-7** Hanenin Ait Olduğu Gelir Grubu
- TABLO: Z-8** Konuşulan Kadının Mezun Olduğu Okula Göre Bos Zamanlarını Değerlendirme Faaliyetlerine Cevap Durumu
- TABLO: Z-8A** Konuşulan KADININ Eğitimine göre Bos Zaman Faaliyetleri
- TABLO: Z-9** Cinsiyete Dayalı Yaş Grupları
- TABLO: Z-10** YAŞ GRUPLARININ CINSİYET DAĞILIMI

SEKIL LISTESI

- 1- Nufus Piramidi-A (Erkek ve Kadın ölçeğiyle)
- 2- Nufus Piramidi-B (Toplam nufus ölçeğiyle)
- 3- Kadın ve Erkek Nufus Oranları
- 4- Hanenin Gelir Grubu
- 5- Cinsiyete Dayalı Çalışma Durumu
- 6- HB Erkeğin ve Eği Kadının Çalışma Oranları
- 7- 15+ Yaş Erkek ve Kız Çocuklarda Çalışma Durumu
- 8- Devlet Sektorunde Çalışan HB Erkeğin Eği Kadının Çalışma Durumu ve İş Sektoru
- 9- Özel Sektorde Çalışan HB Erkeğin Eği Kadının Çalışma Durumu ve İş sektoru
- 10- Şahıs Yanında Çalışan HB Erkeğin Eği Kadının Çalışma Durumu ve İş Sektoru
- 11- Kendi İşinde Çalışan Erkeğin Eği Kadının Çalışma Durumu ve İş Sektoru
- 12- Aile İşletemesinde Çalışan HB Erkeğin Eği Kadının Çalışma Durumu ve İş Sektoru

HARITALAR

- 1- Uskudar İlçesi Mahalle Taksimatı
- 2- Uskudar İskelelerini Gösteren Harıtabır

FOTOĞRAF LİSTESİ

- 1- Ulaşımından çok sanki geçmişe özlem
- 2- Park bulmuş elbet kosacak gülerek
- 3- İstanbul'un ayrılmaz varlıkları,sevgili güvercinler
- 4- Çocuklar kosar, güvercin uçmaz mı
- 5- Üsküdar'da 15. yüzyıldan kalma Rumi Mehmet Paşa Cami
- 6- Altta Tarihi Sifa Hamamı, Üstte T.V. anteni
- 8- Koruluk yanında tek katlı taş ev
- 9- Kimbilir kaç hayat yaşadığınız şimdi satılıksınız
- 10- Eski zamanlardan iyi korunmuş ahşap ev
- 11- İlkokullu çocuklar teneffüste
- 12- Üsküdar İETT son durağı
- 13- Deniz ulaşımı
- 14- Üsküdarlılar vapuru kaçırırsa feribot var
- 15- Salacağı doğru yürüyen genç çift
- 16- Bir çift daha dünyaevine adım atmakta
- 17- Rastgele
- 18- Üsküdar'da konfeksiyon atölyesi
- 19- Cami duvar dibi kimine gölgelik olmuş kimine iş yeri
- 20- Felçliyim yardımınızla geciniyorum
- 21- İş ve işçi Bulma Kurumu'nun ilan panosu altına, kurmuş tezgahını gizli işsiz

KUPUR LİSTESİ

- 1- Ev işleri kadının aslı görevi değil ... (Milliyet 9.5.94)
- 2- Eğitimde acı tablo (Milliyet 19.5.94)
- 3- Batı'ya açılan pencere (Cumhuriyet 3.5.94)
- 4- Gel de bu binada yaşa..... (Milliyet 6.5.94)
- 5- Konutlar tuzak oldu (Özgür Ülke 3.5.94)
- 6- Nostaljinin penceresinden Yedikule
..... (Cumhuriyet Dergi 24.4.94)
- 7- Karaköy'de bina çöktü, 3 yaralı (Milliyet 26.5.94)
- 8- Avrupa işsizlik sancısıyla kıvranıyor . (Milliyet 3.4.94)
- 9- İşyerleri işçilere ölüm tuzağı..... (Özgür Ülke 4.5.94)
- 10- Artık sanayiciler grev yapıyor (Milliyet 7.6.94)
- 11- Çalışan çocuklar, eğitim sisteminin meslek vermese de
kültür verdiği inaniyor (Cumhuriyet 13.2.94)
- 12- Kriz iste böyle vurdu (Sabah 17.4.94)
- 13- İsten çıkarılanların resmi sayısı 600 bini buldu
..... (Milliyet 24.6.94)
- 14- 158'den korkmalarına gerek yok (Milliyet 27.6.94)
- 15- İşsizlik neden önlenemiyor (Milliyet 27.6.94)
- 16- Bu yıl kaç otomotiv işçisi işsiz kaldı (Milliyet 28.6.94)
- 17- Büyüme-Dış ticaret (Milliyet 27.6.94)
- 18- Pendik'te olaylı yıkım (Milliyet 28.6.94)
- 19- Sümerbank'ta eylem, Ereğli'de miting . (Milliyet 28.6.94)
- 20- Otosan 631 kişiyi isten çıkardı (Milliyet 28.6.94)
- 21- Mucize şehir de kan ağlıyor (Milliyet 28.6.94)
- 22- Özel sektör işçisi üvey evlat (Milliyet 30.6.94)

BÖLÜM-I

*ANTROPOLOJİ

*KENT

*İSTANBUL

*ÜSKÜDAR

*ARAŞTIRMANIN
METODOLOJİSİ

ANTROPOLOJİ

ANTROPOLOJİ NEDİR

Antropoloji en geniş anlamıyla, insanı inceleyen bilimdir.

Göç ve kentleşme konulu, konferansa konuşmacı olarak katılan Saran, metni hazırlarken karşılaştığı sorunu şöyle anlatıyor; "Elimi neye uzatsam, kendimi bir başkasının konusuna bulamış buldum. Kentin demografisi, nüfus bilimcilerinin; eğitim, eğitimcilerin; sosyal yapı, sosyologların; göç ve kentleşme ise, kent bilimcilerininindi. İşte tam bu şaşkınlık içindeyken Kluckhohn'un Antropoloji için söyledikleri aklıma geliverdi: 'Antropoloji arda kalanın bilimidir.'" (Saran 1986a: 156)

"... Antropoloji insanı ve kültürlerini inceleyen bir bilim dalıdır." (Akkayan 1990a: 1)

Güngören, antropolojiyi "Zaman ve mekan içindeki çeşitliliği ve somutluğuyla, <insan>a bütüncül bir yak-

laşım... etnografik verileri karşılaştırmalı olarak inceleyen etnolojinin bir üst genelleştirme düzeyi ..." olarak tanımlıyor.(Güngören 1988: 31)

"-İnsan bilimi- kuramsal (teorik) olarak her türlü insanı, bilinen bütün zamanlarda, dünyanın her yerinde, beden ve ruh olarak incelenmesidir." (Hodgen : 4)

ANTROPOLOJİNİN DOĞUSU

Buluşlar, daha önceki çağlara ait -özellikle insan'a- fosillerin bulunup incelenmesi, yeni ülkelerin keşfedilmesi, o zamana kadar ki dünya- insan-toplum merkezli düşünceleri -inançları- şiddetle sarsmış, bunların üzerine kurulu ideolojiler, büyük bir dirençle bu bilgilerin yayılmasını engellemeye çalışarak varlığını sürdürmek istese de sonunda, güçlerini yitirmişlerdir. Antropolojinin bir bilim olarak ortaya çıkabilmesi ve gelişimi, bu süreç sonucunda mümkün olmuştur. Genelde sosyal bilimler yavaş gelişmiştir. Çünkü sosyal bilimlerin, bilimsel sonuçları doğrudan üst yapı kurumlarıyla; geleneksel düşünceyle, gelenek-görenekle, inançlarla, dinlerle çatışmak zorunda kalmıştır.

Akdeniz ülkelerini gezerken oradaki toplumların günlük yaşantılarını, dinsel seronomilerini, aile ve akrabalık yapılarını kısacası manevi kültürlerini gözlemleyen ve kaleme alan Herodotos, batılı kaynaklarda ilk antropolog, antropolojinin babası olarak geçer.

Ortaçağ Avrupası, Engizisyonun baskısı altında kendini metafizik sorunlara vermişken o dönem özgür düşünceye hoş görüyle yaklaşılan doğuda bir çok ilerlemeler kaydedilmisti. Herodotos'tan esinlenen Arap gezgin İbn-i Haldun Berberilerin Tarihi adlı eserinde etnolojik bir çalışma yapmıştır.

Marco Polo, Uzak Asya halklarının kültürünü ve zenginliğini, objektif olarak anlattığı *Geziler Kitabı'*nda bu halkların tam bir dökümünü yapmaya çalışmıştır.

Yeni Dünya yerlilerini ilk betimleyen gezgin Cenovalı denizci, Columbus'un ilk seferine ait seyir defterinden çıkanlarla yanında asker ya da papaz yoktu. Amaç sadece keşifti ancak ikinci seferde yanında servet avcısı kıyıcı insanlar ve aydınlanmış fatihlerde bulunuyordu ki "Bundan sonra, etnografinin tarihi, bir etnik kıyımın (etnosid) ve giderek bir amansız soykırımın (jenosid) tarihiyle içice geçmiş oluyordu." (Güngören 1988: 24)

Yabancı halklar ve yabancı kültürlerle yönelik merak, araştırma ve kuramların henüz hak ettiği gibi tatminkar bir şekilde kaleme alınmadığını belirten Malinowski antropoloji tarihini şu sözlerle özetler. "Kuşku yoktur ki böyle bir tarihin içinde, Heredotus ve Tacitus'un yazılarında, Marco Polo'nun, Portekizli ve İspanyol gezginlerin ve daha sonraları, Onyedinci ve Onsekizinci yüzyılların kâşif ve misyonerlerinin anlatılarında ortaya çıkarılan çok sayıda bilimsel, antik kökenli ve coşku verici esin kaynakları vardır. Hümanizma'nın bu genişleyen ufku'nun bazı Fransız Ansiklopedistleri üzerindeki etkisini özellikle belirtmek gerekir.

Bougainville'in ve Fransız Cizvitlerinin bazıları'nın açıklamaları Soylu Yabanıl kuramını etkilemiş ve Rousseau ve Montesquieu'ye esin kaynağı olmuştur. Biz bu düşünürlerin yazılarında antropolojik esin'in şu iki kaynağını zaten görüyoruz: ilkel yaşamın uygar insan için bir model olarak kullanılması ve yabanılıktan alınan karşılaştırmacı örneklerle uygarlığın eleştirilmesi." (Malinowski 1990a: 21) Montesquie, İspanyol misyonerlerin *ruhtan* yoksun bulunduğu bu insanların, aslında insanlığın altın çağının temsilcileri olduğunu yazmıştır.

ANTROPOLOJİNİN GELİŞİMİ VE EKOLLER

Antropoloji gelişim süreci içinde -tüm bilimlerde olduğu gibi- çeşitli antropolojik akımlara bölünmüş, antropolojik sorulara, değişik metodolojik, teorik yöntemlerle yaklaşımların çokluk nedenini, **Güvenç** antropolojinin her biri diğerlerinden tümüyle ayrı üç bilime, tarih, biyoloji ve sosyolojiye dayanmasına bağlıyor. Aş aşıda büyük antropolojik kuramlara değinilmiştir.

EVİRCİLİK

Antropolojinin doğuş evresine denk gelen evrimcilik, biyolojik evrim modelini, toplum için temel alır. Evrimci anlayışta batı uygarlığı evrimin en üst düzeyi kabul edilir. Değişik "kültürlerde bu sürecin ara aşamalarını, en ilkel topluluklardaysa olguların <kökenlerini> arar." (Güngören 1988: 38)

Amerikan Yerlileri üzerine araştırmasını, Eski Toplum adlı kitapla yayımlayan Morgan, çağdaş antropolojinin kurucusu ve antropolojide evrimciliğin öncüsü olarak kabul edilir.

YAYILIMCILIK

Yayılim-dağılım kavramı, "bir kültüre ait inanc, kurum, alet ve yöntemlerin başka bir kültürce benimsenmesi ya da <ödünç alınması> (emprunt) olgusunu tanımla-

mak amacıyla geliştirildi." (Güngören 1988: 44)

Alman etnologlarının -özellikle de Ratzel- çalışmaları, bu ekolün bilimsel temelini hazırlamıştır. Yayılımcı anlayışı benimseyen antropologlar kültürün zaman içinde uğradığı değişikliklerden çok, yeryüzündeki yayılımını hareket noktası olarak aldılar. Bunun nedeni de "Keşifler ve gelişmeler belli merkezlerden çevreye ve bütün dünyaya doğru yayılıyordu." (Güvenç 1979a: 77)

İŞLEVSELÇİLİK

İşlevi olan *esyanın* varlığını sürdürebileceği, tüm kültürlerde maddi ve manevi değerlerin yaşamsal boyutta fonksiyonu olduğu teziyle hareket etmiştir. İşlevselci ekol için geçmiş önemli değildir, esas alınması gereken toplumun şu an ki işleyişidir. İşlevselciler toplumu gereksinimlerini doyumaya zorunlu, biyolojik sistemlere benzetirler,

"İşlevselciliğin isim babası ve Radcliff-Brown'la birlikte en önemli kuramcısı Bronislaw Malinovski'ye göre, her toplumsal olgu ait olduğu kültürel bağlam içindeki yeriyle belirlenir ve bu bağlamdan kopartılmaz." (Güngören 1988: 45)

YAPISALÇILIK

Yapısalcılar, tarihi gelişimi reddederek, ekonomik, yapısal, kültürel fenomenlerin ayrıştırılarak irdelenebileceğini öne sürer. Yapı açıklanırken, parçaları arasında ilişki olduğunu söylemenin yetersiz olduğu üzerinde durarak önemli olanın "Hangi parça ile hangisi

arasında, nasıl bir ilişki olduğunu, bunun, mümkünse, nedenlerini, sonuçlarını ve derecesini belirtmek gerekir." (Güvenç 1979a: 88)

Yapısalcılığın bugün kü temsilcisi Levi-Strauss toplumun birbirleriyle iletişim halindeki birey ve gruplardan oluştuğunu söyler. "yapısalcılık, bize doğal çevreyi sevmeyi ve ona karşı saygı duymayı öğretir ; çünkü bitkilerden ve hayvanlardan, canlı varlıklardan oluşan doğal çevre, insanlığın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli herşeyin *maddi* kaynağı olması dışında, en derin *estetik* coşkuların, *anlıksal* ve *törel* düzlemde de, en yüksek soyut düşüncelerinin esin kaynağı olmuştur." (Levi-Strauss 1983: 124)

ANTROPOLOJİNİN ALT DİSİPLİNLERİ

En yaygın ve önemli ayırım fiziki ve sosyal antropoloji olarak yapılır.

Fiziki Antropoloji; tarih ve biyolojiye dayanır. İnsanı biyolojik yanılla ele alır. İnsanın evrimini ve ırklar tarihini inceler.

Sosyal Antropoloji; insanı kültür boyutunda irdeleyerek, kültür, antropolojide birden çok kavramı karşılamaktadır.

"(1) Kültür, bir toplumun ya da toplumların birikimli uygarlığıdır.

(2) Kültür, belli bir toplumun kendisidir.

(3) Kültür, bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesidir.

(4) KÜLTÜR bir insan ve toplum teorisidir.

Bunlarında dışında gerek akademik alanda gerekse günlük yaşamda çok sık ve değişik seylere ad olan kültürün tanımını Marx şöyle yapmıştır. "Kültür, doğa'nın yarattıklarına karşılık, insanoğlu'nun yarattığı herşeydir." (Güvenc 1979a: 97)

Tylor'un kültür tanımında şöyledir. " Kültür, ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütün'dür. (Güvenc 1979a: 102)

SOSYAL BİLİMLERDE ARAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

Her bilimin, bilgiyi toplama birimi ve teknikleri kendine has özellikler gösterir, ancak tüm bilim dallarının kullanabileceği yegâne yöntem bilimsel yöntemdir. Yöntem, genel olarak bir amaca ulaşmak için izlenen yoldur. Yöntem, nasıl sorusuna yanıt arayan süreçtir. Bilimsel yöntemi, diğer düşünce yöntemlerinden ayıran şeyler; bilimin nesnel, gözlenebilen, denenebilen, tekrarlanabilen oluşudur.

"Yöntem bir araştırma ve incelemede kullanılan işlemlerin meydana getirdiği bütündür. Bu işlemlerin eylemsel yönü de zihinsel yönü de vardır. Gözlem, deney, ölçme gibi işlemler eylemseldir. Hipotez, teori kurma, bunlardan gözlenebilir sonuçlar çıkarma ve bu sonuçlardan tekrar olgulara dönerek test etme gibi işlemler de zihinsel, yani kavramsaldır." (Besikci 1991: 13)

Hegel'in yöntem tanımlaması ise şöyledir; "Yöntem bütünün arı özelliği içinde ortaya koyulan yapısından

baska bir şey değildir." (Hegel 1986: 46)

"Bilimsel yöntem, insan düşüncesinin; insanı, doğayı ve toplumu bilmek, kavramak bakımından geliştirdiği en önemli bir düşünce yöntemidir." (Armay 1981: 8)

Beşikçi, araştırma yöntem ve teknikleri arasındaki farkı şöyle açıklıyor; "Olgulara ve olgusal ilişkilere yaklaşım tarzı, araştırma ve inceleme konularının seçimi, araştırma ve incelemenin yürütülmesi, bir sonuca varılması, sonuçların ilgili kamuoyunun inceleme ve denetimine sunulması, yöntem aracılığı ile mümkün olmaktadır. ...Araştırmada kullanılan teknikler belirli bir amaca ulaşmak için gerekli araçlardır. Gözlem, deney, ölçme vs. araştırmanın teknikleridir. ...Bilim yöntemi daima temelde durur, teknikler her zaman değişebilir." (Beşikçi 1991: 14)

Kültür Antropoloji de, bilginin toplandığı yer, sahadır. Yöntem ve tekniklerle ilgili sorusu da şu dur. "halkı tanıtan doğru ve yararlı etnografik bilgiler nereden ve nasıl elde edilir. Bu tür sorulara cevap ararken ister istemez ve daha temelde yatan yeni sorularla karşılaşılır:

(1) Doğru ve yararlı bilgiler hangileridir?

(2) Doğru ve yararlı bilgi toplamak için geçerli olan bilimsel ilke ve koşullar nelerdir?

(3) Toplanmış bilgi ve verilerin doğruluğu nasıl irdelenebilir?" (Güvenc 1979a: 138)

Sosyal araştırmalarda verilerin elde edilisine ilişkin iki tarz vardır.

I- Vasıtasız Yolla Elde Edilen Veriler

II- Vasıtalı Yolla Elde Edilen Veriler

Sahadan toplanan bilgi vasitasız bilgidir ve şu yollarla elde edilir

I- VASITASIZ YOLLA ELDE EDİLEN VERİLER

1- GÖZLEM: Araştırmacının bilgiye duyu organlarıyla ulaştığı veri toplama yöntemidir. İkel toplumlar üzerine çalışma yapılırken bunun dışında bir yöntem kullanmak zor, hatta olanaksızdır.

Beden dilide en az sözel dil kadar ait olduğu kültürün mesajlarını iletir. Bunlara ulaşabilmek araştırmacı açısından yazılı bir kaynakla mümkün değildir oysa "gözlem yoluyla hem süratli, hem de etkili bir şekilde değerlendirilebilmektedir.

Statü ve cinsiyetin bazı davranışları etkilediği gözlemlerle kanıtlanan gerçeklerdendir. Konuşma sırasında, üst statü mensuplarının alt statü mensuplarına daha çok dokunma eğiliminde olduğu, alt statüdekilerin daha sınırlı davranış yaptıkları gözlenenlerdendir." (Akkayan b: 13)

Genel olarak iki çeşit gözlem vardır;

A- Yalın ve Denetimsiz Gözlem -Gelişigüzel Gözlem:

Gözlemcinin herhangi bir konu sınırlaması yapmadan, izlediği grubun yaptığı herşeyi veri olarak kabul ettiği yöntemdir.

iki biçimde gerçekleştirilir:

1- Katılarak Gözlem; Üzerinde araştırma yapılan grupla beraber, onlardan biri gibi yaşayarak bilgi toplama yoludur. Katılarak gözlem özellikle antropolojik çalışmalar sırasında geliştirilmiştir.

2- Katılımsız Gözlem; Gözlemci grubun dışındadır. Davranışların değişmemesi, rutinin devam etmesi açısından genellikle gözlenenler bundan habersizdirler.

B- Sistemantik ve Denetimli Gözlem:

Gözlenecek konuya sınırlama getirilir, ne, ne zaman, ne kadar, nasıl, nerede, sorularının cevapları gözleme başlanmadan saptanır.

II- VASITALI YOLLA ELDE EDİLEN BİLGİLER

İkincil olan bilgi kaynağı, vasitalı yollarla elde edilen bilgilerdir, daha önceki çalışmaların sonuçları araştırmacı için çok önemli dayanak noktalarındandır. Araştırmacının başvurabileceği kaynaklardan başlıcaları olan şunlardır.

"Tarihi vesikalar,

Resmi kayıtlar

Sayım, istatistik ve diğer yazılı kaynaklar,

Film, Fotoğraf, Slayt,

Plak, Ses bantları,

Video kasetleri vb. teknolojik ve maddi kültür unsurları" (Akkayan b: 17)

ANKET

Eğitim düzeyi yüksek olan gruplarla yapılabilecek çalışma türüdür. Ulaşılmak istenen bilgiye yönelik so-

ruklar hazır basılı formlar biçiminde deneklere verilir. Bilgiyi anket formuna aktaran kişi deneğin kendisidir. "İstatistik ilminin geliştirdiği örnek alma (örneklem) teknikleriyle seçilen bireylere sorulan sorulardan yeni ve <güvenilir> bilgiler toplanabilir." (Güvenc 1979a: 141)

GÖRÜŞME-MÜLAKAT

Eğitim düzeyi düşük, okuma alışkanlığının olmadığı gruplarda tercih edilen yöntemdir. Mülakatçı soruları anket kağıdından okur, çoğu kez de okumak yeterli olmaz, deneğin anlayabilmesi için günlük somut örneklerle soru açılır.

Güvenc, geleneksel toplumlarda sağlıklı ve doğru bilgiye ulaşabilmek için, bu tekniğin bile çok kullanışlı olmadığını nedenlerini şöyle sıralıyor. "Önce, bu toplumlarda bilgi <kuvvet>tir ve gizli olmak gerekir. Herkese verilmez, herkesle paylaşılmaz. Sonra yazılı-basılı malzeme (yazı), devlet ya da siyasal güçle simgeleşmiştir, ondan korkulur. Kaldı ki toplum, toplanan bilgilerin ne amaçla kullanılacağından, bundan yarar mı yoksa zarar mı geleceğinden emin değildir. ... devlet memuru gibi gördükleri sosyal araştırmacılara yazılı (resmi) ve doğru cevaplar vermekten genellikle çekinirler." (Güvenc 1979a: 141)

ANTROPOLOJİNİN SORULARI VE AMACI

Antropolojinin soruları; her bilimin, kendi alanına ait cevabını aradığı, bulduğu cevaplara göre gelişen teoriler ürettiği, belli soruları vardır. Antropoloji, insanın kendini merakıyla başlar. Ben kimim, nereden ve nasıl geliyorum, nereye ve nasıl gidiyorum soruları ilk

sorularındandır.

Guvenc antropolojinin temel sorularını soyie sınıflamış:

" (1) İnsanlar ve toplumlar neden birbirlerine benziyorlar.

(2) İnsanlar ve toplumlar neden birbirlerine benzemiyorlar.

(3) İnsanlar ve toplumlar neden ve nasıl değişiyorlar." (Guvenc 1979a:61)

Levi-Strauss'a göre antropolojinin amacı; "'hominidelerden modern ırklara kadar, insan gelişiminin bütününe uygulanabilecek bir bilgi arayışında, olumlu ya da olumsuz, ama en küçük Melanezya kabilesinden modern kente, tüm insan toplumları için geçerli sonuçlar peşinde, konusunu bütün tarihsel ve coğrafi çeşitliliği içinde kavrayarak, insanı butuncul (global) olarak anlamayı amaçlar.'" (Gungoren 1988: 100)

Antropolojinin amacı; Bugün gelinen noktada Antropoloji geçmişte nasıl soykırımlar (Jenosid), kültürel yozlaşma (Dejenerasyon) ve emperyalist ülkelerin az gelişmiş ülkelerdeki ajanlık faaliyetlerine hizmet edebilmişse, bu hizmetini sürdürme durumunda kaldığı sürece, *bilim* olma vasfını yitirip kendi yozlaşımına ve *bilimsiz bilim* durumunda kalma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Antropolojinin amacı; insanın kültürel değişim ve gelişimine ait sorulara, hiç bir kültürü dayatıcı (empoze edici) üst-merkez almadan, iyi-kötü, üst-alt kültür gibi metafizik soyutlamalara gitmeden, tüm önyargılardan arınmış olarak, doğru ve objektif evrensel cevaplar bulmak ve bu cevaplar doğrultusunda tüm insanlığın refah içinde, kardeşçesine yaşamalarını sağlamak olmalıdır. Bugün insanlığın gelişimine bütüncül yaklaşan anlayış olma özelliğini koruyabilen antropolojinin amacı budur. İnsanlığın gelişimine bütüncül bakma perspektifinin olmadığı yerde, antropolojinin soykırım, kültürel yozlaşma ve emperyalist ajanlığın bir aracı durumunda kalması kaçınılmazdır.

KENT

insanlığın şehir yaşam başlangıç tarihi (kesin olmasada birçok bilim adamı bu noktada birleşmektedir) 3500-4000'lere denk düşer. İlk kentler Mezopotamya'da Fırat ve Dicle deltalarında kurulmuş ve hemen hemen aynı dönemlerde veya ardından Mısır'da Nil deltasında ve orta Nil civarında, Hindistan'da indüs nehri civarında, Anadolu'da Fırat ve Dicle'nin yanında Kızılırmak çevresinde tarihin ilk şehirleri ortaya çıkmıştır. Bu ilk şehirlerin kurulmasının ardındaki temel itici neden elbette tarımsal artık ürün olmakla birlikte, "ortak savunma, ticaret, merkezi bir devlet örgütü ve ortak inanc sisteminin örgütlenme ihtiyacı şehir hayatının oluşmasını etkileyen en önemli faktörlerdir." (Akkayan c : 4) İlk şehirlerle başlayan dönem yaklaşık olarak M.Ö 1500 yılına kadar etkinliğini korumuş ve ardından gelen barbar saldırılarıyla "yaklaşık olarak bin yıllık bir karanlık döneme girilmiş" (Childe 1985: 105) Nüfusları elli ila yüzbin civarındaki şehirler büyük bir yıkıma uğramıştır. Bin yıllık sürenin sonunda "M.Ö 5. ve 6. yüzyılda nüfusu 400-500 bine ulaşan şehirlerin varlığına rastlıyoruz. Mesela M.Ö 6.yüzyılda Babil 350 bin, M.Ö 4. yüzyılda Syracuse 400 bin nüfuslu şehirler haline gelmiştir." (Görmez 1991: 3) Bu dönemle başlayan süreçte kurulmaya başlayan pek çok şehir birçok barbar

saldırısı ve iç sorunlar yüzünden zaman zaman yıkıma uğramakla birlikte gelenekleriyle örgütlenmesiyle sürekliliğini günümüze kadar getirmiştir. "Her ne kadar insanoğlu yüzyıllardan beri şehirde yaşamakta ise de günümüzdeki şehir, içinde yaşadığımız yüzyılın icadıdır." (Akkayan c: 4) 18. yüzyıl sonlarında, teknolojiye makinanın girişiyle (İngiltere'de Endüstri Devrimi) büyük sanayi şehirleri oluşmuş ve insanlık çok farklı bir şehir yaşamına geçmiştir. Burada artık makinaların büyük çaplı kullanımıyla birlikte üretimde ağırlık kırsal alandan şehirlere kaymıştır.

Şehirler kapitalizmin gelişmesiyle tarihsel süreçteki rollerine uygun bir etkinlik kazandılar ve üretimin ağırlık noktası oldular. Artık sadece yönetimin, erkin, dinin vb. üstyapı kurumlarının merkezi değil insanların çoğunun yaşadığı merkezler oldular. "Şehir nüfusu bir yandan doğumların ölümlerden fazla olmasından, öte yandan da köylerden ve kasabalardan gelenlerle, yani göçlerle artar. Gelişmekte olan ülkelerin şehirlerinde doğurganlık eğilimi genellikle azaldığı için, şehirleşmenin daha çok köyden şehre akınlarla beslendiği söylenebilir. Şehirleşme hareketi, zaman içindeki bir değişmeyi, bir süreci anlatan dinamik bir kavramdır." (Keleş 1972: 5-6)

Şehirler, insanları kırsal alanlardan yeni olanaklarla donanmışlığıyla büyük kütleler halinde çeker. Bu çekimin gücü tarihte bu zamana kadar hiç bir dönem görülmemiştir. Roma'nın tüm şehirlilere aylık verildiği o muhtesem imparatorluk dönemindeki cazibesi bile, insanları bu kadar çok kendine çekmede etkili değildi. Kapitalizmin gelişmesi sanayinin yaygınlaşması, kırsal alanda yokluk içindeki insanlara daha iyi yaşama olanakları sunuyordu. Bu büyük akının içinde ve sonucunda artık günümüzde "Şehirleşmeyi sadece bir nüfus hareketi olarak görmek yeterli değildir. Çünkü şehirleşme hareketini, bir toplumun iktisadi ve sosyal yapısındaki değişmeler doğurur. O halde, şehirleşmenin tanımı, nüfus hareketini yaratan iktisadi ve sosyal değişmeleride he-

saba katmak zorundadır. Bu yüzden, şehirleşme hareketi- ni geniş anlamda ve doğru bir şekilde, sanayileşmeye ve iktisadi gelişmeye paralel olarak şehir sayısının art- ması ve mevcut şehirlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş-bölümü ve ihtisaslaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde şehirlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus biri- kimi süreci olarak tanımlamak gerekir." (Keleş 1972: 6)

Buraya dek kentin oluşumundan, tarihçesinden, üre- time katkısından söz edildi. Kente özgü yaşamın biçim- lendirdiği, kişiler ve bunların arasındaki ilişkileri belirleyende kentleşmenin sorunudur. Kişi çoğunlukla ku- rumlarla yüzyüzedir, insan ilişkileri geçici, yüzeysel ve sınırlıdır. Bu durum sanayileşmenin getirdiği yeni bir yabancılaşma boyutudur. Kalabalıklaşan kentte homo- jen bir kültürel yapıdan çok heterojen bir yapıdan bah- sedilebilir. Farklı kültürel özellikler, farklı davran- ımlar kentte yaşayan insanı, ilişkilerini en alt sevi- yede tutmaya zorlar. Zorunlu ekonomik, kültürel vb. ilişkilerden öte paylaşım geniş değildir. Paylaşım, aynı kültürel özellikleri taşıyan görece dar gruplar arasındadır. Kent büyüklüğü ile doğru oranda uzmanlaş- manın yaygın olduğu alandır, bu durum yeni yeni kültür- el gruplaşmaların kaynağı, aynı zamanda var olan kültür- rel grupları dönüştürmesinde aracıdır. Bu bağlamda ül- kemizdeki şehirleşmenin yakın tarihine kısaca bir göz atmak yararlı olacaktır.

"Osmanlı İmparatorluğunun yükselme çağında, büyükçe şehirlerin ülkenin her yanına dağılmış olmaları yüzün- den, ticaret, imalat ve kültür faaliyetlerinin dengeli bir biçimde dağıldığı görülmektedir. Bütün bölgeler mevcut iktisadi refahtan aynı derecede yararlanıyor ve aralarında büyük ekonomik düzey farkı bulunmuyordu. Za- manın Anadolu şehirleri, Erzurum, Harput, Malatya, To- kat, Sinop, Ankara ve Kastamonu idi." Ekonomik refahın hızlı düşüşüyle birlikte Osmanlı şehirleşmesinin denge- li yapısı bozulmaya başlamış, "17.yüzyılın başlarından itibaren topraklarını terkedenler çoğalmış, sefil ve

issiz güçsüz kalan halk, şehirlere ve özellikle İstanbul'a göçmeğe başlamıştır." (Keleş 1972: 25) Bu durum Osmanlının belli başlı şehirlerini doldurmuş fakat gelen fazla nüfusu barındırıp gecindirecek sanayinin ve bu yönlü çalışmaların yokluğu doğal sonucunu yaratmış belli başlı şehirler dışında imparatorlukta bir çok sayılı şehir gücünü yitirmiş ve kırsal nüfus ağırlıklı bir yapı kendini korumuştur.

"Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte imparatorluk dönemine oranla sanayileşme hareketinde bir canlanma görülmüştür. Ancak bu sanayileşme hareketi yerleşme yapısını değiştirecek ölçüde işgücü çekecek düzeye erişmemiştir. Tarımda makinalaşmanın gecikmesi de hızlı kentleşmeyi engelleyen diğer bir etmen olmuştur." (Geray 1983: 2358) 1950'lerle birlikte başlayıp günümüzde de süren kırdan kente göç dalgasıyla şehirlerin çehresi çok hızlı bir değişime uğramış. Bu değişim şehirlerde o güne kadar büyük bir sorun olarak görülmeyen gecekondulaşmanın ciğ gibi büyüyerek, altından kalkılamaz bir hal almasından başlamış, alt yapı sorunları, çevre sorunlarından kültürel değişimlere kadar hemen hemen her alana uzanmıştır. Bu temel sorunlar içinde, yeniden şekillenen şehirler yeni durumlarıyla yeni kimlikler kazanmış o güne kadar korudukları değerlerinin hızla yitliğini görmüşlerdir.

İSTANBUL

Günümüzde artık başta İstanbul olmak üzere bir dizi şehir, metropoliten bölge olmuş ve bu anlamda tek bir şehir özelliğini yitirip içinde bir dizi değişik özellikler arzeden şehirler bütününe dönüşmüştür. "Eğer bir büyük şehrin nüfusu yarım milyonu geçmiş, merkezdeki bu şehre banliyö uzaklığı içinde bulunan yerleşmeler hızlı bir gelişme süreci içine girmiş, çevredeki yerleşmelerin şehirleşme hızı merkezdeki şehrin şehirleşme hızına yaklaşmış, ya da onu geçmiş ise , merkez şehir (metropol ya da metropolis) ile çevresindeki yerleşmelerin oluşturduğu bütüne, "metropoliten bölge " adı verilmektedir." (Keleş 1972: 43)

İstanbul, Türkiye'nin en büyük metropoliten bölgedir. Bir çok ilçe kendi başına bir şehir olmuş bir çok alan tek bir iş alanına göre şekillenmiştir. Her gün yeni yeni çevre alanlar eklenen şehrin on milyon civarındaki nüfusu ve düzensiz yapılaşması birçok problemin kaynaklanma nedeni olmuş çözümleri ise kısa vadeli uygulamalar olmaktan çıkmıştır. Yüzyılın başında nüfusu bir milyon civarında olan şehir özellikle 1950'lerle birlikte ciğ gibi büyüyen göçün getirdiği yükün altında ezilmiş, geleneklerinden kopup yeni biçimlere bürünmüştür. Binlerce yılın kültür mirasını barındıran İstanbul

bu mirasa sahip çıkmada çoğu zaman akıllara durgunluk verecek yıkımlara ve ihmallere sahne olmuş. Akılcı bir şehir politikasına sahip olunmadığından, tarihe sahip çıkmak ve günün zorunluluklarını karşılamak birbirine alternatif olarak görülmüş ve yüzlerce tarihi eser yok edilmiş ya da bakımsızlığa terk edilmiştir. "bazen ahşap yapılara ahşap kurtlarını sıringalamaktadır. Yakma durumunda yakalanma tehlikesi olduğundan eski binalar artık ahşap kurtlarıyla çökertilmeye çalışılıyor." (Sönmez 1991: 122)

Hemen hafızalarda canlanan bir Tarlabası'ndaki evlerin yol genişletme çalışması için yıkımı, Taşkışla binasının otel yapılmaya çalışılması, eski sarayların restore edilerek otel haline getirilmesi vb. İstanbul'da belki de tarihi eserlerin bolluğu, belki de çarpık kentleşmenin sonucu, belki de tarih bilincindeki çarpıklıklar, nedenler ne olursa olsun büyük bir tarih mirası, tarihi kültürel zenginlik katliamı yaşanıyor. Artık biçimi değişen şehirde egemen olan bir arabesk kültürü var ki bu getireceği trafik yükü, çevre sorunu vb. düşünülmeden gökdelenler inşa edebiliyor. Boğazın çevresi betonlaşıyor, kıyı seridindeki gezi alanları plastik sandalyeli *şarkı-Amerikan* karması bir yaklaşımın ürünü *cafelerle* dolduruluyor. Şehirdeki kır olan gecekondu bölgeleri seçim kaygılarıyla tapulandırılıp, İstanbul'daki Kars'a, Sivas'a vb.ne dönüştürülüyor ve buralar getirdikleri değer yargılarıyla değil İstanbul'da tutunabilmenin yarattığı yağmacı değer yargılarıyla sivriliyor.

İstanbul geçmişten gelen kültürel zenginliklerinin yanında, ülkenin en büyük iş sahasıdır. Türkiye'nin ekonomik zenginliğinin yaklaşık yarısını elinde tutmakta, nüfusunun çok büyük bölümüne iş imkanı sunmaktadır. İş olanaklarının zenginliği ülkenin diğer şehirlerine göre çok daha fazladır. Bir çok alanda yönlendiricidir yazılı, sesli, ve görüntülü basının merkezidir. Kültürel ve sanat etkinlikleride aynı şekilde İstanbul merkezlidir.

Bugün İstanbul'da çok özel durumlar dışında hemen her eve su şebekesi bağlanmış durumda fakat yağışın az olduğu yıllarda büyük su sıkıntıları çekilmekte. Yine hemen her evin kanalizasyon şebekesi vardır ama aynı zamanda özellikle gecekondu mahallelerinde taşan foseptik kolay rastlanır manzaralar arasındadır. İstanbul nitelik olarak gerekli şeylerin birçoğuna kavuşmuş fakat nicel olarak yetersizdir. İlk ve orta dereceli okullarda çok büyük farklılıklar görülmekte bazı semtlerde bir sınıfta altmış, yetmiş öğrenci öğrenim görürken başka bir semtte ideal sayıda öğrenciyle öğrenim yapılabilmektedir. Kent içi ulaşımında belediye araçları yükün çoğunu kaldırmakla birlikte minübüs, dolmuş gibi araçlarda İstanbul trafiğinde azımsanmayacak bir işleve sahiptir. Özellikle son yıllarda İstanbul kışları büyük bir hava kirliliği yaşamakta, bu hal insan sağlığını tehdidin sınırlarını sık sık aşmaktadır. Hava kirliliğine karşı çözüm olarak önerilen ve çalışması yapılan doğalgazda ise yapılan planlar gerçekleşememiş ve İstanbul'da hızlı bir doğalgaz kullanımına geçilememiştir.

"Şehirlerin nüfusu ve yüzölçümü büyüdükçe, şehir hizmetlerinin birçoğunun kişi başına düşen maliyetinin azalmakta olduğu genellikle kabul edilir. Oysa, şehrin nüfusu gereğinden fazla arttığı takdirde, gerek su, elektrik ve kanalizasyon gibi beledi alt yapının maliyeti büyük ölçüde yükselir. Hiç değilse azalmaz0 halde, kuramsal olarak, kişi başına maliyetin en düşük olduğu, en elverişli bir şehir büyüklüğünün bulunması gerekir." (Keleş 1972: 50) Kent gelir yaratan merkezdir, ekonomiye sağladığı katkı her zaman için giderlerinden fazla olacaktır kuşkusuz ve bu orandada gelişecektir, gelişimini durdurmak nasıl mümkün değilse maksimum büyüklüğünde su olur demek de mümkün değildir.*

* İstanbul, Türkiye'de şehirleşmenin iktisadi gelişme için yararlı sonuçlar doğurduğunu ileri sürenleri kısmen doğrulayan az sayıda şehirlerimizden biridir. (Keleş 1972: 36)

"Başka ülkelerde optimal şehir büyüklüğü bulmak için yapılan çalışmalar, işin güçlüğünden dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak belirli hizmetler için belli optimal büyüklükler önerilmiştir. Ayrıca, şehirlerin büyümesini durdurmak mümkün olmadığına göre, optimal büyüklük saptamaya çalışmanın , pratik bir değeri olmadığı da sık sık tekrarlanır." (Keleş 1972: 51) İstanbul'a yeni bir çehre verme çalışmaları birçok proje şeklinde sürmekte. Bunların uygulanabilirliği ancak İstanbul'daki kültürel değişimi anlamakla mümkün olacaktır ve artık "modern şehircilik salt planlama tekniklerinin sınırlarını aşmış, çok yönlü bir içerik kazanmıştır. İktisat, hukuk, sosyoloji, sosyal antropoloji, mimarlık ve mühendislik gibi pek çok bilim dalının kestiği, bilim dalları arası bir konum elde etmiştir." (Geray 1983: 2358)

ÜSKÜDAR

"TARİHÇE: Üsküdar'ın eski adı, 'altın şehir' mânâsına gelen 'Khrisopolis' idi. Bu adın menşesine dair muhtelif rivayet ve mütalâalar vardır. Çok eski rivayete göre, Agamemnon'un oğlu Khrisen, hemsiresi olan kâhine İfigenya'yı ziyaret etmek için Toros'a giderken burada ölmüş ve defnedilmiş olduğundan şehir onun adına izafeten 'Khrisopolis' tesmiye edilmiştir. İkinci rivayete göre, İranlılar burasını isgalleri altında tuttukları zaman, şehirlerin mükellef bulunduğu vergileri burada tahsil ettikleri için, bu mevkiye 'altın şehir' denirdi. Aynı rivayetin diğer bir varyantına göre, Grekler, Karadeniz'de seyreden gemilerden aldıkları mürur vergisini burada topladıkları için buraya 'Khrisopolis' adı verilmiştir.

'Üsküdar' adına gelince, bunun Bizans devrinden kalmış olması şu suretle izah edilmektedir: Bugün Üsküdar dediğimiz bu mevkiye, Latınlar, Bizans devrinde, 'Skudarium' adını verirlerdi, zira burada 'skutari' yani 'kalkanlı' denilen askerlerin kışlası ve Villhardouin'in 'Eskutar sarayı' diye zikrettiği imparator sarayı bulunuyordu. 'Kalkan' mânâsına olan 'skudum' kelimesinin Grekçe karşılığının 'khrison' olması cihetide, iki adının birbiriyle olan irtibatını aydınlatmak hususunda

dikkate şayan bir keyfiyettir

Üsküdar, Bizans devrinden evvel, Atina'luların ve İran'luların işgalleri altında mühim bir merkez olmuş ve bir vakit surla çevrilmiş idi. Anadolu ile irtibatın başlıca noktası olan Üsküdar, Bizans devrinde, lâyık olduğu ehemmiyette askeri ve ticari bir merkez halinde olup, orada müteaddid askeri üsler, saraylar, kilise ve manastırlar ve diğer birçok binalar bulunuyordu. Arap-Bizans muharebeleri ve Bizans'ın iç mücadeleleri sırasında, payitahta en yakın bir mevki olan Üsküdar tabiatıyla büyük tahribata uğramış ve eski mâmur vaziyetinden çok şey kaybetmiştir. Osmanlı devrinde, Üsküdar, Bizanslı çehresini tamamiyle kaybetmiş. Eski saray, kilise ve manastırlardan iz kalmamış, yalnız Kız kulesi mevcudiyetini muhafaza etmiştir. Fetihden sonra, buranın ehemmiyeti gitgide artarak, Üsküdar, Anadolu'dan ve İran'la Arabistan'dan gelen kervanların sayesinde büyük bir ticari merkez halini almıştır. Böylelikle, eskiden mahdut bir yer işgal eden şehir, zamanla üç istikamete yayılmaya başlamış, padişahlar ve ekâbir, .. güzel camiler, saraylar, kervansaraylar, çeşmeler, bedesten ve diğer umumî binalar yaptırmışlardır. Üsküdar'ın eski ticari ehemmiyeti bugün azalmışsa da nüfusu eskisine nazaran artmış ve burası bugün Kuzguncuk'dan Çamlıca sirtlarına ve Kadıköye kadar, pek geniş bir sahayı kaplayan büyük bir şehir haline gelmiştir..

XVII.asırda, Üsküdar, Murad IV. tahriri mucibince, 9000 kadar bağılık bahçelik, yalılı evler ve sair binalarla müzeyyen bir şehirdi. Burada yetmiş mahalle İslâm, onbir mahalle Rum ve Ermeni ve bir mahalle Yahudi vardı."(Kömürçiyen 1988: 125-126)

Bugün yüzölçümü 40 km² olan Üsküdar, Ümraniye'nin ilçe olmasıyla köyü olmayan bir ilçe haline gelmiş. 51 Mahallesiinde 385.000 kişi yaşamaktadır. Bizans'tan kalan yapılarıyla, surlarıyla, Kızkulesiyle, tarihi hamamları, camileriyle, koruluk içinde köşkleri, yalıları, tek göz gecekondularıyla, site şehirleri, yıkılmak

Üzere terk edilmiş ahşap evleriyle, irili ufaklı işyerleri ve kahvehaneleriyle bir tarih şöleni gibidir.

KUTU-1

SALACAK'TA SATILIK MANZARA

Puslu sabahlar içinde uyanıyor Salacak. Kıyıları, gecenin nemiyile ıslanmış saçlarını güneşin altın ışıklarıyla tarıyor tel tel ... Sabahın sessizliğini yara yara ilerliyor Üsküdar yolcu vapuru Yaşlı ve yıpranmış Salacak iskelesi, 'mütekait' duygusallığın simgesi halinde, bakakalıyor giden gemilerin ardından! Bir zamanlar onun da telaşlı yolcuları vardı; insanlar dolar boşalırlardı sabah akşam... Bir zamanlar koca bir martı gibi kanat vurup gelen vapurlar yanaşırlardı ona da! O kadar eski değil, daha yirmi-otuz yıl öncesi. Boz beton, kara asfalt çıkmamışken... Adı fakir, kendi zengin Üsküdar, azman bir taşra kasabasına dönüşmemişken.

iskele iptal edilip de vapurlar ve yolcular uğramaz olunca, bir dağ başı mağarası kadar yalnız kalmıştı... Ama Salacak sahilleri insan akınına uğrayıp piyasa yeri olunca, buraları değerlendirecek gözacıkların ortaya çıkması uzun sürmedi! Önce Salacak balıkçıları, ardından 'Salacak'ı Güzelleştirme Derneği' tabela astı! Kimlerdi bunlar?

(Güngör 1992: 63-64)

1926 Mülk-i Teskilat Kanunu ile İstanbul'un ilçesi olan Üsküdar bugün değişik sosyo-ekonomik yapıdaki insanları barındırmakta. Alt yapısını büyük ölçüde çözmüştür. Üsküdar'da ulaşım İstanbul'un birçok bölgesine

nazaran rahattir. Belediye otobüsleri, minübüs ve dolmuşlarla şehrin Anadolu yakasındaki birçok merkeze ulaşmak mümkündür. Uzak gecekonduların mahallelerine ulaşım belediye otobüsleriyle yetersiz düzeyde yapılabilmekte. (örnek: Burhaniye mahallesine otobüs seferleri birbuçuk saat aralıktadır.) Üsküdar'ın merkezinden Avrupa yakasına toplu taşımacılıkta ulaşım deniz yoluyla yapılmakta olduğu gibi, toplu kara taşımacılığında bulunmamaktadır. Su, elektrik, kanalizasyon çok büyük oranda çözülmüştür. Göz erimi içerisinde tüm mesken tiplerine rastlamak mümkün, önce geçmiş dev bloklarla, tek katlı gecekondular, yüzyıllık yalılarının hemen yükselişinde gecekondudan bozma üç dört katlı apartman Üsküdar'ın olduğu gibi, İstanbul'un gerçekliğidir.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

GİRİŞ

"Metropolde Konuk Olma ve Konuk Ağır lama Organi- zasyonu" adlı çalışma 1991-1992 yıllarında, Araştırma Yöntem ve Teknikleri dersi ile 1992-1993 yıllarında görülen Sosyal Antropolojide Alan Araştırması ve Uygulamaları dersi ile birlikte yürütülmüştür. Araştırmanın yürütülmesiyle ilgili aşamalar aşağıda verilmektedir.

AMAC

Araştırmanın temel amacı; lisans eğitimi boyunca öğrenilen, teorik bilgilerin saha çalışmasıyla pratiğinin yapılmasıdır. Bu süreçte araştırmacı-öğrenci çalışmanın tüm aşamalarında eksik kalan bilgilerinin farkına varma ve bunu giderme şansına sahip olabilecektir. İkincil amaç ise İstanbul'da yaşayan insanın, konukluktan anladığı şeyi, konuğa ve konukluğa bakış açısını, günlük yaşamında bu ilişkilerini kimlerle sürdürmeyi tercih ettiğini, ve bu organizasyon icersinde nasıl yer aldığını keşfetmektir.

ASAMALAR

a) **Arastırma konusu;** olarak ön çalışması yapılmış çeşitli konu önerileri getirildi. Bunların içinden konu sınırları kolayca çizilebilecek, bir öğretim dönemine sığdırılabilecek, olanaklar çerçevesinde bulunanlar ayrıldı. Arastırma grubu genelinin onayladığı, **Metropolde Konuk Olma ve Konuk Ağırlama Organizasyonu** konusu secildi.

b) **Arastırma konusu, sınırları;** belirlendi eve gelen konuğun nasıl ağırlandığı, gidildiğinde ise ne tip davranışlarda bulunulduğu, son hafta bazında incelenecek böylece denekten alınan bilgi görece eksiksiz olacaktı. Ancak, sahada umulanın dışında bir durumla karşılaşıldı. Görüşme yapılan kişinin konuğu, mülakattan bir ay önce de gelmiş olsa, ayrıntılara dek her şeyi gayet iyi anımsıyor ve soruları net bir biçimde yanıtlıyordu. Sonuçta bu bilgilerde değerlendirmeye alındı. Çalışmanın başlangıç tarihi **Ekim 1991**, bitiş tarihide **Mayıs 1993** olarak saptandı.

c) **Çalışma, gruplar oluşturularak üleşildi;**

İlçe Arastırma Grubu; çalışma birimi olarak ilçe alınacağından, nüfus, yerleşim özellikleri, sakinleri, tarihçesi, İstanbul'u iyi bir şekilde yansıtabilecek, daha önce en azından bölüm tarafından, arastırma yapılmamış bir ilçe olan **Üsküdar** secildi. Üsküdar'a ait dökümanter biraraya getirildi.

Literatür Grubu; konuya ilişkin yaygın olan davranış modellerini ve genelgeçer bilgileri, hareket noktası olarak soruları, kendi içinde kontrol mekanizması kurarak denegide sıkılmaya çalışarak, düzenledi. Sorular aşağıdaki ana başlıklar içinde toplandı:

Arastırmanın ana başlıkları:

- 1) Demografik Yapı
- 2) Göç
- 3) Semt-Mesken
- 4) Çalışma Hayatı ve Ekonomik Yapı
- 5) Konuk Gelme ile ilgili Özellikler
- 6) Hazırlık
- 7) Karşılama
- 8) Ağırlama
- 9) Yemek
- 10) Oturma Sırasındaki Etkinlikler
- 11) Yatılı Konuklar
- 12) Uğurluk
- 13) Kabul Günleri
- 14) Konukluğa Gitme ile ilgili Özellikler
- 15) Kişisel Özellikler Kanaat-Tutum ve Beklentiler

Sokak Tarama Grupları; Üsküdar'da tüm sokaklar tek tek dolasıldı. Hangi numara da ev, kamu binası, işyeri, arsa, metruk bina var ise tesbit edildi. Örneklem, sokakların alfabetik düzenlemesiyle, hali hazırda mesken olarak kullanılan binaların numaralandırılması üzerinden yapıldı.

%1.5'lük alanı kapsayan bu çalışmada mülakat sayısı şöyle hesaplandı:

Toplam Mahalle:	51
Nüfus	: 385.001
Hane Sayısı	: 77.004

$$77.004 \times 1.5 : 100 = 1155$$

Bir sonraki işlem; her mahalleye düşen mülakat sayısını belirlemek oldu. Belirlenen mülakatlar 40 kişilik araştırma grubunda üleştirilerek sahaya çıkıldı.

Mahallelerdeki nüfus ve hane sayısı ile buralara düşen mülakat sayısı:

<u>MAHALLE ADI</u>	<u>NÜFUSU</u>	<u>HANE SAYISI</u>	<u>MÜLAKAT SAYISI</u>
ABDULLAH AĞA	1.324	265	4
ACIBADEM	17.176	3.435	52
ASCIBASI	3.290	658	10
AHMET ÇELEBİ	2.960	592	9
ALTUNİZADE	8.074	1.615	24
ARAKİYECİ HACI CAFER	6.809	1.362	20
ARAKİYECİ HACI MEHMET	2.843	569	9
AYAZMA	2.033	407	6
BAHÇELİEVLER	10.468	2.094	31
BARBAROS	15.205	3.041	46
BEYLERBEYİ	2.908	582	9
BULGURLU	20.150	4.030	60
BURHANIYE	3.812	762	11
EMEK	1.151	230	3
EMNİYET	5.497	1.099	16
ESAT PAŞA	19.888	3.978	60
FERAH	6.815	1.363	20
FETİH	2.312	462	7
GÜLFEM HATUN	1.690	338	5
GÜZELTEPE	11.625	2.325	35
HACI HESNA HATUN	5.799	1.160	17
HAVUZBASI	5.671	1.134	17
HAYRETTİN ÇAVUS	1.423	285	4
İCADIYE	21.658	4.332	65
İHSANIYE	7.859	1.572	24
İMRAHOR	2.535	507	8
İNKILAB	1.214	243	4
KANDILLI	1.174	234	3
KEFÇEDEDE	6.611	1.322	20
KISIKLI	7.340	1.468	22
KIRAZLITEPE	8.637	1.737	26
KULELİ	4.009	802	12
KUZGUNCUK	6.536	1.307	20

KUÇUKSU	3.573	715	11
KUPLUCE	15.957	3.191	48
MURAT REİS	16.158	3.234	49
ÖRNEK	6.656	1.331	20
PAZARBASI	7.419	1.484	22
RUM MEHMET PASA	1.700	340	5
SELAMI ALİ	22.956	4.591	69
SELİMİYE	8.281	1.656	25
SELMAN AĞA	3.663	733	11
SOLAK SİNAN	3.638	728	11
TABAKLAR	5.079	1.016	15
TAVASI HASAN AĞA	4.518	904	14
TEMBEL HACI MEHMET	1.816	363	5
TOYGAR HAMZA	4.063	813	12
ÜNALAN	35.503	7.101	107
VALİDEİ ATIK	6.374	1.275	19
VANIKÖY	499	100	1
YAVUZTÜRK	10.645	2.129	32
I TOPLAM (51)	385.001	77.004	1155

Saha sonrası 1155 mülakat kontrol edilerek eksik ve hatalı olanlar çıkarıldı. Bu işlem sonrası, araştırmanın bundan sonraki kısımlarında esas alınabilecek, ~~999~~ mülakat kaldı.

Mülakatın düzenlenmesinde ideal kişi (yaygın olarak evin düzenlenmesinden, alış-verişinden, konunun ağırlanışından sorumlu olduğu için) hane başkanı esi kadın olarak belirlendi, aksi durumda hanenin en yaşlı kadınıyla görüşüldü, tek bir kişi varsa statüsü ne olursa olsun görüşme yapıldı.

MÜLAKATLARDAKİ ANA AYRIM NOKTALARI

Konuşulunun doğum yerinin İstanbul yada dışı olması ağırlanan konunun yakınlığını küçük de olsa etkili-

yordu. Başka bir deyişle İstanbul doğumluların %51.9'luk bölümü son konuk olarak akrabasını ağırlarken bu durum İstanbul dışı doğumlularda %59.5'lik bir alanı kapladı.

Yaş ayrımları genç (-34), orta yaş (35-49), yaşlı (50+) olarak alınmıştır. Bu şekildeki yaş ayrımıyla kuşaklar arası davranış farklılıklarının araştırmadaki çeşitli sonuçların nedenlerinden olacağı varsayılmıştır. Bu varsayım yapılan anketlerin dökümü sonrası gerçeklik olarak karşımıza çıkmıştır.

Ekonomik ayırım gelirlere göre üç ana şekilde yapılmıştır. Dar (2.000.000), orta (2.000.001-4.000.000), yüksek (4.000.001+) seklindedir. Ekonomik ayrımlara göre konuk organizasyonunda farklılıkların neler olduğu saptanmaya çalışılmıştır.

Mülakatlar doğrultusunda yönerge ve döküm kod formu hazırlandı. Bundan sonraki aşamalar için yeniden 5'er kişilik 6 grup kuruldu. Artık herkes çalışabileceği bölümü seçme yoluna giderek bireysel çalışmaya başlayabilirdi.

ARASTIRMANIN BÖLÜMLERİ

- 1) DEMOGRAFİK YAPI - GÖÇ - SEMT/MESKEN - ÇALIŞMA HAYATI (1- 2- 3- 4)
- 2) KONUK GELME - HAZIRLIK - KARŞILAMA - İLK İKRAM (5- 6- 7)
- 3) YEMEK (8- 9)
- 4) OTURMA SIRASINDAKİ ETKİNLİKLER - YATILI KONUKLAR - UĞURLAMA - KABUL GÜNLERİ (10- 11- 12- 13)

5) KONUKLUĞA GİTME - KİŞİSEL ÖZELLİKLER - KANAAT
TUTUM VE BEKLENTİLER (14- 15)

Kodlamadan sonraki aşama çentikleme sistemiyle döküm oldu

Dökümün sonuçlandırılmasıyla birlikte tablolar ve bu süreç içinde dikkat çeken bölümler için özel amaçlı tablolar hazırlandı.

Son aşamada raporların hazırlanışı yer almaktadır.

NET MÜLAKAT SAYISI
(999)

İSTANBUL DOĞUMLU 245			İSTANBUL DIŞI DOĞUMLU 758								
SON KONUK AKRABA 125			SON KONUK AKRABA DIŞI 116			SON KONUK AKRABA 457			SON KONUK AKRABA DIŞI 301		
<u>KONUŞULANIN YAŞI</u>			<u>KONUŞULANIN YAŞI</u>			<u>KONUŞULANIN YAŞI</u>			<u>KONUŞULANIN YAŞI</u>		
-34	35-49	50+	-34	35-49	50+	-34	35-49	50+	-34	35-49	50+
56	42	27	54	43	19	188	163	106	101	124	76
						DAR (36)	DAR (21)	DAR (44)	DAR (20)	DAR (28)	DAR (19)
						ORTA (80)	ORTA (66)	ORTA (31)	ORTA (48)	ORTA (38)	ORTA (21)
						YÜKSEK (72)	YÜKSEK (76)	YÜKSEK (31)	YÜKSEK (33)	YÜKSEK (58)	YÜKSEK (36)

BÖLÜM-II

***DEMOGRAFI**

***AİLE MODELİ**

***NÜFUS**

***YAŞ**

***EĞİTİM**

***MEDENİ DURUM**

DEMOGRAFI

Demografinin kelime karşılığı, nfusbilimdir. Demografi sözü ilk kez 1855 yılında Achille Guillard'ın *Karşılaştırmalı Demografi* adlı kitabında kullanılmıştır. Bilinen en eski demografi çalışmalarını nüfus sayımları biçiminde Eski Roma'dadır. Bu işlemlerin rutin haline gelişi yaygınlaşmasını da sağlamıştır yine de demografi nicel nüfus istatistiklerinin incelenmesinden öteye gecebiliyordu. "Ancak demografi, ilk kez 17. yüzyılda İngiliz istatistikçi John Graunt'un çalışmasıyla bir bilim olarak ortaya çıktı." (AnaBritannica 1994: 424) Graunt, "modern demografinin kapsadığı çok geniş alanı söyle tanımlar: demografinin insan topluluklarını meydana getiren bireylerin ayırt edici niteliklerini incelemesi gerekir. Böylece de istatistik, özerk bilim demografinin hizmetinde bir arac oldu." (MeydanLarousse 1993:a 153)

Bu tanımın kabul edilmesi ve eksiklerinin tamamlanması ancak icinde bulunduğumuz yüzyılda gercekleşmiştir. Nüfusun sayısal yönüyle yani nüfus sayısı, nüfusun yaşa, cinsiyete vb. dağılımını, doğum, ölüm, evlenme oranlarıyla nicel demografi, nüfusun biyolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleriyle de niteliksel demografi ilgilendir. "Demografinin bir başka alanını ise verili bir toplumdaki nüfus değişkenleri, tanımlayıcı nitelikler, hatta tarımsal üretkenlik ya da işsizlik

düzeyleri gibi makro-çevresel değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkilerdir." (AnaBritannica 1994: 424)

Demografik araştırma ve çözümlenmelerdeki ilerlemeler 16. ve 17. yüzyıllar boyunca sürdü. Ölüm oranı (yaşam) tabloları daha gelişkin duruma getirildi; doğumda erkeklerin ağır bastığı cinsiyet oranları gibi belli bazı demografik "yasalar" ya da eğilimler saptandı; dünyanın pek çok yerinde, bu alandaki bilgilerden yola çıkılarak ilk nüfus tahminleri yapıldı. 18. yüzyılda yaşam sigortasının gelişmesi ve halk sağlığına verilen önemin artması sonucunda, ölüm istatistiklerinin incelenmesine ilgi uyandı. 19. yüzyıl ortalarında Batı dünyasının büyük bölümünde, ulusal nüfus sayımı ve yaşam istatistikleri (doğumlar ve ölümlerin sistemli olarak kayda geçirilmesi) uygulamaları artık yerleşmişti.

Demografi 20. yüzyılın başında görülmedik biçimde genişleyip çeşitlendi. Nüfus dinamikleri ile demografi dışı değişkenler arasındaki etkileşim daha geniş biçimde kabul görmeye başladı. Örneğin, gelişmiş ülkelerde doğurganlık oranının, genellikle üst sınıflardan alt sınıflara ve kentsel merkezlerden dışa doğru artış gösterdiğine ilişkin gözlem, bu etkileşime yeterli kanıt sağlıyordu.

Bilimdeki ilerlemelerin yanı sıra yeni ortaya çıkan toplumsal sorunlar da demografinin ilgi alanlarının etkiledi; böylece demografi, daha kapsamlı ve disiplinlerarası bir nitelik kazandı." (AnaBritannica 1994: 424)

Gelişmiş ülkelerin özellikle gelişmekte olan ülkelerin nüfus problemi demografiye verilen önemi arttırmış bunun paralelinde de işlevide artmıştır. Nüfussal eğilimlerin tespiti nüfus planlama çalışmaları, eğitim, sağlık, cinsiyet, iş sahası, konut vb. nin o günkü durumu tanılamak açısından ve en az bunun kadar önemli olan sonra ki yıllardaki talebi belirleyerek gerekli önlemlerin alınmasını sağlamaktadır.

AİLE MODELİ

AİLENİN TARİHSEL EVRİMİ

İnsanlık varoluşundan bugüne değin çeşitli aile biçimleriyle tanışmıştır. Değişen aile modelinin geçirdiği evrimler elbette tek başına gerçekleşen fenomenler değil, aksine diğer değişkenlerle sıkı sıkıya ilintili olarak gerçekleşir. Ailenin değişik biçimler almasına tarihsel boyutuyla bakıldığında ekonomik yapının ailenin evriminde belirleyici olduğu görülecektir.

Geleneksel-geniş aile feodaliteye denk düşmektedir. Kuşkusuz bu bir rastlantı değil tam da zorunluluktur. Tarımın serf, feodal ilişkisine yani angaryaya dayandığı bir ekonomide, üretici gücün makina yerine insan emeğine dayandığı, üretim aracının karasaban olduğu dönemlerde çekirdek aile bir lükstür. Bu çerçevede ailenin tarihsel evriminin kategorilendirmesi temelde iki gruba ayrılarak yapılır. Ancak gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardır, bu kategoriler tüm toplumlarda aynı zamanda ve saf haliyle, birebir genelleştirilen özelliklerle, aynı tarihsel sırayı izleyerek varolmamış hatta bazı toplumlarda özellikle de içe dönük topluluklarda bazı modeller hiç yaşanmamıştır. Bununla birlikte

bir genelleme yapıldığında grup halinde evlilik ve karı-koca evliliği diye iki ana gruba ayrılabilir:

A-GRUP HALİNDE EVLİLİK: Kandas ve ortaklaşa aile biçimleriyle varolmuştur.

1-KANDAS AİLE: Grup halinde evliliğin ilk aşamasına "*Hawai akrabalık sistemi*" (Morgan) örneklenebilir. Kandas ailede, karı-koca grupları, kuşaklara göre ayrılmıştır. Aynı kuşaktan olan kız kardeş, erkek kardeş, kuzenler birbirleriyle kardestirler tam da bu yüzden karı-kocadırlar.

2-ORTAKLAŞA AİLE: Kandas ailede ana-baba ile çocuk arasındaki ilişki yasaklanmış, ortaklaşa ailede ise bu yasağa kardeşler arası cinsel ilişki eklenmiştir. Bu zamanla erkek ve kız kardeşlerin çocuk, torun ve torun çocukları arasındaki cinsel ilişkinin tabu olmasına kadar varmıştır. Evliliklerini bu şekilde yapan topluluklarla, kardeş evliliğinin devam ettiği topluluklar arasındaki ilerleme derecesi tartışılmaz bir şekilde farklılaşmıştır.

B-KARI-KOCA EVLİLİĞİ: Bu tip evlilikler iki başlı aile, ataerkil aile ve çekirdek aileyi içine alan bir süreç izlemiştir.

1-İKİ BAŞLI AİLE: Uzun ev ekonomisi hüküm sürmektedir. Karı-koca tek başına iktisadi birim halini almamıştır. Analık hukuku devam etmektedir, çocuklar anneye aittir, baba hak iddia edemez. Ancak kadından sadakat beklenir ve evlilik her iki tarafta kolayca bozulabilir. Erkeğin birden fazla kadınla evliliği söz konusudur. Polyandry (bir kadının birden fazla erkekle evlenmesi hali) çok nadir bir durumdur, öyle ki Murdock bunu "*etnografik bir tuhaflık*" saymaktadır. Polyandry Güney

Hindistan'da *Tuda*'larda rastlanır. Nedeni kadın sayısının azlığıdır.

2-ATAERKİL AİLE: Geniş ailede denilir, ailenin merkezinde babanın otoritesi vardır ve babalık hukuku işlemektedir. Erkeğin birden fazla kadın alma hakkı vardır. Evlenen erkek çocuklar evden ayrılamazlar. Çocukların ve kadının karar verme yetkesi yoktur. Ekonomi tarıma dayalıdır, iktisadi birim ailedir. Değişimlere kolay ayak uyduramaz, birey kavramı yoktur. (Engels 1978a: 53-85)

3-ÇEKİRDEK AİLE: Karı-koca ve çocuklardan oluşur. Kişi eşini kendi seçer, çalışacağı işe, oturacağı eve, çocuklarını yetistirme biçimine karar verenlerin kendisi eşlerdir. Çağdas aile modelidir. Evlilik akdini bozmak yasalarla güçleştirilmiştir ancak ileri sanayi ülkelerinde boşanmak oldukça yaygındır. Bosandıktan sonra mal bölüşümüne ve çocukların kimde kalacağına yine yasalar karar verir

ÇEKİRDEK AİLENİN EVRENSELLİĞİ

İnsanın makina ile tanışmasıyla birlikte çok yönlü toplumsal değişim süreci başlamıştır. Bu değişim ekonomiden politikaya, ulus bilincinden felsefeye, günlük yaşamdan aileye vb. ne kadar toplumun tüm gözeneklerine yansımıştır. Kapitalizm çıkışıyla kentlerde var olmuş, kapitalist üretimin karakteristik üretim alanı fabrikalarda inşa edilmiştir. Kırsal alandaki üretim tıkanıklığı ile birleşen kapitalizmin filizlenmesi başta insanlara hareket zorunluluğu getirmiştir. Mülksüzleşen köylü toprağa bağımlılıktan kurtularak, kiracı olarak şehirde yaşamını günlük kurmak zorunda kalmış, emeğinin karşılığında ücretini para olarak almaya başlamış, aynı biçimde her türlü gereksinimini bir biçimde doğadan değilde ücretini ödeyerek pazardan almak zorunda kalmış-

KUTU-2

ILKELLERDE BEKARLIK VE AİLENİN EKONOMİK İSLEVI

Antropologlar ilkel toplumlarda ailenin ekonomik işlevlerini devamlı olarak vurgulamışlardır. Baba ile ana arasındaki bağ, sadece, hatta öncelikle evli çiftlere tanınmış bir cinsel ayrıcalık niteliği taşımamakta, çünkü birçok ilkel toplumlar evlilik-öncesi cinsel ilişkileri kısıtlamamakta, birçokları ise evliliğin yanı sıra kısıtlanmamış, ya da çoğu kez tarif edilmiş hısımlarla cinsel ilişkilere olanak tanımaktadır. Çekirdeksel ailenin devamında temel faktör cinsiyetler arası iş bölümüne dayanan iş birliğidir. Levi-Strauss çoğu ilkel toplumlarda evlenmemiş bireylerin içinde buldukları yoksunluğu açıkça göstermekte, orta Brezilya'da bir köydeki genç bir erkeğin halini şöyle yansıtmaktadır:

Kulübenin bir köşesinde, ta dipte, saatlerdir çömelmiş, sessiz, bakımsız, sıskası çıkmış, uzlete çekilmiş gibiydi...Tek başına ava çıkışı haric hep kapalı yaşıyordu kulübede ve aile atesin başında yemeğe oturduğunda akrabalarından biri iki lokma bir yiyecek verirse sessizce yemeğini yer, vermezse aç dururdu. Önemli bir rahatsızlığı olduğunu sanarak, hasta olup olmadığını soruşturduğumda benim bu endişeme güldüler, 'Hayır, bekar o kadar' dediler. Ekonomik iş birliği anababa ile çocuklar ve çocukların kendi aralarındaki bağları da güçlendirmektedir. Aile üyeleri arasında birlikte iş görmeyi gerektiren bu üretim işlevlerinin ortadan kalkmış olması, ... modern sanayi toplumlarındaki çekirdeksel ailenin belirgin özelliğini oluşturmaktadır.

(Bottomore 1977: 186)

tır. "Çeşitli Antropolojik araştırmalar, geniş ailenin temel dayanağının üretim ilişkilerinden doğan mülkiyet ve özellikle toprak mülkiyeti olduğunu göstermiştir." (İlbars 1975a: 203) Toprak mülkiyetinden sıyrılıp mülksüzleşme durumunda *ilk aile* ve *uzaktan akrabaların* beslenmesine, küçülen mekanlarda birlikte yaşanmasına olanak yoktur. Kapitalist üretim biçimi kendi aile biçimini, çekirdek aileyi de beraberinde getirmiştir.

Kapitalizmin yarattığı çekirdek aile modeli onun gelişimine ve dünya üzerinde ki yayılışına bağlı olarak yaygınlık kazanmıştır. Kapitalizmin dünya üzerindeki egemen üretim biçimi olarak yer alması 19. yüzyılın ortalarından itibaren olmasına rağmen, ancak yaygın etkinliği 20. yüzyılla birlikte olmuş ve bu anlamda çekirdek aile modeli dünyadaki egemen aile biçimi olma özelliğini içinde bulunduğumuz yüzyılda edinmiştir. Elbette yaşamda birçok olguyu saf bir biçimde bulamadığımız gibi çekirdek ailede günümüzde tüm evrenselliğine rağmen diğer aile modelleriyle birlikte bulunmakta ve toplumdaki topluma değişebilir özellikler göstermektedir. Örneğin gelişmiş bir ülkede 18 yaşına gelmiş bir çocuğun evden ayrılıp kendine ayrı bir yaşam kurması beklenen ve istenen bir davranış olduğu halde, az gelişmiş bir ülkede bu yöndeki beklenti farklı eğilimler göstermektedir. Ancak tüm toplumlar arası farklılıklara rağmen çekirdek ailenin ortak kriterleri vardır.

Çekirdek aile; anne, baba ve çocuklardan oluşan sanayi toplumuna denk düşen aile biçimidir, bu şekliyle en küçük sosyal hücre olarak tanımlanabilir. Çekirdek ailenin üstlendiği dört temel işlev vardır; cinsel, ekonomik, üremeci, eğitici. "Bağımsız çekirdeksel aile modern sınıai toplumların özelliğidir. Bu toplumlarda çekirdeksel ailenin basit durumda aile oluşunun nedeni, mülkiyet, hukuk, bireysel mutluluk ve herkesin kendi hayatını yaşamak istemesi gibi genel toplumsal idealer, coğrafi ve toplumsal hareketlilik gibi alanlara yansıyan bireyci felsefenin gelişmesidir. Bireyin karşılaşılabileceği beklenmedik sorunlarla ilgilenmek dev-

letin görevleri arasına girmiş; birey ailesine eskisi kadar bağımlı ve muhtac olmaktan çıkmıştır. Kendi başına ve bağımsız olan bugünkü çekirdeksel ailenin basat duruma geçmesi yakın yılların olgusudur ve daha çok, ileri sınaileşmiş ülkelerde, özellikle A.B.D de gelişmiştir. Bu aile tipinde dayanışma, çok büyük ölçüde karı ile koca ve ebeveyn ile çocuklar arasındaki arkadaşlığa ve eslerin birbirlerini cinsel yönden çekici ve yeterli bulmalarına bağlı bulunmaktadır. Bu ise, (ekonomik, cinsel, vb.) haklar ve görevler kompleksini içeren haneleşmiş aileye oranla, sağlam bir temel oluşturmamaktadır. Ekonomik işlevlerin önemini yitirmiş olmaları, toplumbilimcilerin çoğunun sandığından daha da büyük önem taşımaktadır." (Bottomore 1977: 188)

Çekirdek ailenin evrenselleğini yadsıyan düşüncelerde vardır. "Bu konuyla ilgili olarak da çoğunlukla, Hindistan'ın Malabar kıyısında yaşayan *Nayar* topluluğu ile İsrail'deki *Kibbutz* aile sistemi örnekleri verilmektedir. *Nayar*'larda "hanenin bileşimi şöyleydi: bir yaşlı kadın; bu kadının kızları ve oğulları; kızının çocukları ve kızının torunları; erkek kardeşleri; kız kardeşleri, onların çocukları ve de bu kadının sülalesinden olan diğer akrabalar." (Erdentuğ 1985: 183) Hanenin bileşiminin bu biçimde oluşu ve aile reisi pozisyonundaki kişinin kadın oluşu, toprağın işlenmesiyle işleri organize edenlerin yine kadınlar oluşu, savaşçı "erkeklerin uzun süreler haneden uzak kalışları, bu sorumluluğun kadınlarca üstlenmesini gerektirmiştir." (Erdentuğ 1985: 183)

Kibbutz'larda yaşayan kadın ve erkek birlikte oturma kararıyla (varsa) özel bir odaya taşınabilirler. Çocuk doğduğunda çift tören olmadan evlenir. Çocuğun yetiştirilmesinde anne babanın katkısı azdır, çocuğun tüm gereksinimleri *cocuklar evi*'nde karşılanır. Kadın ya da erkek evliliğe kendi isteğiyle son verebilir.

Kibbutz aile örgütlenmesi içinde asıl dikkat çekici unsur cinsiyete dayalı bir iş bölümünün olmamasıdır.

"Ekonomik işbirliği ise topluluk düzeyindedir; "karı koca"nın ayrı işlerde çalışmasına özen gösterilir." (Erdentuğ 1985:185)

TÜRKİYE'DE AİLE

"Cumhuriyet dönemi öncesinde Türkiye'de aile yapısını bilimsel bir değerlendirmeye temel olabilecek bir yaklaşımla inceleyen ciddi çalışmalara rastlanmamaktadır. Osmanlı toplumunda ailenin durumuna ilişkin bilgiler çoğunlukla yabancılar tarafından yapılmış yüzeysel gözlemlerden oluşmaktadır. ... Türkiye, Cumhuriyet dönemine, toplum yapısında ailenin yeri, işlevleri ve değişimi üzerinde toplumbilimsel bir bilgi birikiminden yoksun olarak girmiştir." (Erder 1984: 178) Ancak Cumhuriyet yönetiminin geleneksel geniş aile tipinin egemenliği altında bir ülke aldığı ise bir gerçektir. Cumhuriyet yönetiminin batılılaşma çerçevesinde ailenin işlevini bu yöle dönüştürme isteği doğal olarak yasal düzenlemeleri gündeme getirmiştir. "Aile hukukunu düzenleyen İsviçre kökenli ve 1926 tarihli Medeni Kanun, açık ve tek bir aile tanımı vermeyerek değişik kapsamlı aile tanımları benimsemiştir. Aileyi en dar anlamıyla karı-koca ya da eşlerden, daha geniş anlamda ana-baba ve çocuklardan oluşan bir birim saydığı gibi, kimi durumda geniş aile modelinin etkisiyle aynı çatı ve ota-rite altında yasayıp birbirine akrabalık ya da bağıtla bağlı tüm öğeleri içerecek biçimde ev halkı olarak anlamıştır. ... Sözü geçen yasa aileyi erkeğin üstünlüğüne dayalı bir hiyerarsik yapı ve bağımlılık ilişkisi içinde tanımlamış ve aile başkanına ailenin düzenine ilişkin çeşitli görevler yüklerken, kadın ve ergenleşmemiş çocuklar üzerinde çeşitli hak ve yetkiler vermiştir.

Medeni Kanun'da erkek (koca), eş ve çocuklarının geçimini sağlamakla yükümlü sayılmıştır. Ancak yine ay-

nı yasa, kocayı -basta eşinin çalışması olmak üzere- çeşitli konularda aile bireyleri üzerinde kimi haklarla donatarak kadının geleneksel bağımlılığını benimseyen bir yaklaşım izlemiştir." (Sencer 1983: 361) Elbette bu yasal düzenlemeler yıllar içinde değişim gerektirecek kadar yıpranmıştır ve Türkiye'nin gündemini sürekli meşgul etmektedir.

Özellikle 1980'den sonra Türkiye'de kent yaşamında ailenin yapısının *bozulmaya ve yozlaşmaya* başladığı kamu oyunun ortak kanısı olmuştur. (1980'li yıllarda Türk Ailesini Korumak ismi çerçevesinde basın yayın kuruluşlarında ilanlar verilmiş, TRT Televizyonun da dramatik diziler yapılmış v.b. etkinlikler yoğun bir şekilde düzenlenmiştir, ancak bir kaç yıl içinde bu konuda yapılan yayınlar tavsamıştır.) Bu *bozulma ve yozlaşma* kavramına serin kanlı bakılırsa bunun önemli oranda gelişmiş ülkelerde yaşanan çekirdek ailenin işleyişindeki aksamaların Türkiye'deki küçük ölçekli yansımaları olduğunu görürüz. Ancak bu tür bir eğilimin varlığı bile Türkiye'deki farklı tonlardaki çekirdek ailenin geleceğinden duyulan endişenin ve tam anlamıyla bir çekirdek aile yapısının oturmadığının göstergesidir.

Ailenin korunumu ve sağlıklı bir yapı kazanması temelinde popülist tepkici bir yaklaşımdan öte toplumsal değişimin yönüne uygun alınacak bazı önlemlerin değeri ise tartışılmazdır. Bu çerçevede "Çağdas (modern) toplumda ailenin sağlamlaması için alınacak temel önlemler, başlıca üç kümede toplanabilir:

- 1-Kadının ekonomik bağımsızlığını sağlayacak önlemler,
- 2-Kadın-erkek eşitliğini sağlayacak önlemler,
- 3-Toplumsal refah ve güvenliği sağlayacak önlemler.

Bu önlemlerin kendi aralarında sıkı bir ilişki içinde bulunacakları da açıktır." (İlbars 1982b: 117)

Yukarıda İbars'ın ailenin sağlamlaştırması temelinde getirdiği önerilerine elbette en azından Türkiye'de çok yaygın olan çocuğa karşı şiddet kullanılmasına yönelik v.b. çocukla ilgili maddeler eklenebilir.

Ancak aslında kapitalist toplumda aile değişim sürecinde kendini koruma mekanizmasını daha çok bireyselleşmede bulmuş ve bu çerçevede aile üyeleri arasında daha gevşek ilişkilere doğru yol alınmaktadır. Ailenin görevleri kamu kurumlarına yüklenmektedir. Einstein'ın ünlü "Her çeşit enerji, hareket değişikliğine direnir" (Einstein 1972: 192) önermesi gibi değişen çekirdek ailede her türlü sorumluluk karşısında büyük bir direnç içindedir ve bu sorumluluklardan sıyrılıp aile ile ilgili işlerle daha az uğraşmanın (harekete direnmenin) yoluna yönelmiştir. Türkiye'de çekirdek ailenin bu yönlü bir eğilimi olmasına rağmen bu eğilimi destekleyecek kurumlaşmanın olmaması yada çok yetersiz oluşu Türkiye'de ki çekirdek aile yapısını genel çekirdek aile tanımlamasından farklı bir yapıya sokmaktadır.

Çekirdek ailenin genel tanımı, Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerdeki çekirdek aile tipine tam uymaz. Sancılı bir geçiş süreci yaşayan az gelişmiş ülkeler kendilerine özgü ara aile modelleri yaratırlar. "tampon kurumlar toplumsal değişimin buhransız olmasını sağlayan, çözülmenin önüne geçen ve gerek yapı gerekse fonksiyon bakımından her iki toplumsal yapıdan da (eski ve yeni) farklı yönleri olan kurumlardır. Bu kurumlar değişim süreci içerisinde ortaya çıkarlar. Tampon kurumların yanında yeni ilişkiler, değerler ve fonksiyonlar da ortaya çıkar." (Kongar 1972a: 38 39)

Türkiye'de fiziki olarak ayrı bir evde yaşayan anne baba ve çocukların yaşamı akrabalarından çok da bağımsız değildir. Seçilen esin aile tarafından onaylanması bir hukuki şart değilse de ekonomik ve moral olarak desteklenmesi anlamındadır. Çocukların yetiştirilmesinde ilk ailenin büyük payı vardır. Çocuk bakım evlerinin az sayıda olması ve bu hizmetin pahalılığı özellikle ca-

KUTU-3

TOPLUMSAL DEĞİŞMEDE AİLENİN TAMPON GÖREVI GÖRMESİ

Japon sineması da -kültürel bir süreklilik arkasında- değişen yapıları ve değerleri yansıtıyordu. ... Büyük kent ve endüstri merkezlerinde yaygın aile düzeninden değişik tipte yepyeni bir aile oluşuyordu. ...

HIGANBANA* : Babaların Yanılgısı

Yazar SATOMI Ton ile film yönetmeni OZU Yasu-cirô'nun "HIGANBANA" (Babaların Yanılgısı) öyküsü, töresel bazı değerlerin hızla değişmekte olduğunu belgeliyordu:

Orta yaşlı bir işadamaı olan HIRAYAMA, çevresinin ve arkadaşlarının toplumsal sorunlarına duyarlı, babacan ve yardımsever bir aile başkanıdır. Eski bir okul arkadaşının haneden uzaklaşıp <özgür> yaşayan kızıyla ilgilenir. Kıza ve ailesine yardımcı olur. Ancak HIRAYAMA kendi kızıyla evlenmek isteyen damat adayını hiç beğenmez. Damadını kendi seçmekte diretir. Nikâha ve düğüne katılmayacağını bile söyler. Ama hayatın akışını değiştiremez. Yavaş yavaş yumuşar. Sonunda, yanıldığını anlamaya başlar. Uzak bir kentte yaşayan kızıyla damadını görmeye gider. Babanın gidişe uyumuyla öykü sona erer.

Değişmenin kaçınılmazlığını, babaların onurunu kırmadan savunan; annelerin, konu komsunun ve yakın çevrenin toplumsal değişmedeki etkin, tampon işlevini araştıran başarılı bir film."

**Likoris radiata*, Tanrıya sunulmayan çiçek

(Güvenc 1983b: 182-183)

lısan genç çiftlerin çocuklarını akrabalarına çoğunluk-
lada kadının annesinin bakımına bırakmalarına neden
olmaktadır.

Yeni'nin yaşamın ihtiyaçlarına cevap veremediği
durumlarda yaşamın gereklerini yerine getirebilmek için
eskiye ait unsurlardan kendine seçtikleriyle bir sentez
oluşturması durumundan sonra ne yeni, yeni olarak kala-
bilir ne de eski olan kendini koruyabilir artık farklı
bir şey ortadadır, Türkiye'deki ailede yeni ile eskinin
ekonomik, sosyal bir dizi karmaşık etmenin etkisiyle
kaynaştığı bir sentez durumundadır. Kendine has bir ai-
le modeli veya başka deyişle çekirdek aile modeli ya-
ratmıştır. Türkiye'deki çekirdek aile modelinin tüm ül-
kede aynı biçimde olmadığı ise yukarıda ki açıklamanın
ışığında ortaya çıkmaktadır. Farklı bölge, yöre v.b.
ayrımların olduğu Türkiye'de bu anlamda farklılıklar
gösteren çekirdek aile türlerine rastlamak mümkündür.
"ailenin yapısı ile işlevleri ayrı hızlarda değişmekte-
dir. Bir başka deyişle, yapı, işlevlerden daha hızlı
olarak farklılaşmaktadır. En çok sanayileşmiş bölgeler-
de bile, çağdaş çekirdek aile yapısı, geleneksel geniş
ailenin işlevlerinden bir kısmını korumaktadır. Babanın
buyrultusunun egemenliği, ailenin öteki üyelerinin öz-
gürlüklerini kısmakta ve buna benzer 'geleneksel geniş
aile kalıntıları' çekirdek aileyi denetim altında tut-
maktadır.

Türkiye'de aile, gerek geleneksel, gerekse çağdaş
(modern) toplum yapılarında görmediğimiz, kendine özgü
bir yapı kazanmaktadır. Bir başka deyişle, toplumun
değişme süreci, dönüşüm sırasında, özel bir aile yapısı
yaratmıştır. Örneğin, hızlı değişen kimi bölgelerde,
anne-baba, küçük çocuklar ve annenin anne-babasının bi-
ri, ya da ikisi tarafından oluşturulan bir aile yapısı
gözlemekteyiz. Kıray, buna <evlada dayanan genişlemiş
aile> diyor. Hiç kuskusuz, ailenin ataerkil ve atasoyu-
na bağlı nitelikler taşıdığı Türkiye'de böyle bir aile
yapısı geleneksel özelliklerle bağdaşmaz. Öte yandan,
çağdaş çekirdek ailede değildir. Bu, gerek kadının

anne-babasının birinin ya da ikisinin birden toplumsal güvenliğini sağlayan, gerekse ev işlerinde kadına destek olan yeni bir aile yapısıdır.

Türkiye de aile, bireyin, kendisini, hızla değişen bir topluma uydurmasına yardımcı olan bir kurum niteliği de taşır. Örgütlü toplumsal güvenlik etkinlikleri, çocuk bakım evleri gibi hizmetlerin gelişmediği toplumda, bireye bir ölçüde de olsa güvenlik ve destek sağlar" (Kongar1976b: 415)

ÇEKİRDEK AİLENİN GELECEĞİ ÜZERİNE

Tarih içinde değişim gösteren aile bağımsız bir değişken değil tersine olumlu bir korrelasyonla ekonomik değişkene bağımlıdır. Anne baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile de giderek küçülmekte, kendi yaşantısını ekonomik olarak düzenleyebilecek duruma gelmiş çocuk aile yanından ayrılıp tek başına yaşayabilmektedir. Buradan hareketle birgün aile kurumunun insanlık için gereksizleşeceğini ve ortadan kalkacağını da söylemek mümkün görünüyor. "Ailenin gereksizliği ile ilgili olumsuz görüşleri şöyle özetliyoruz: 1 Modern toplum ister kapitalist isterse sosyalist olsun bireyin, tam özgürlüğünü gerçekleştirmek istemektedir. Birey bu özgürlüğüne özellikle üretimdeki verimliliğini arttırmak için muhtaçtır. Aile ise bu özgürlüğü kısıtladığı için ortadan kalkmalıdır. 2 Modern toplumun gerekleri ailenin fonksiyonları ile yerine getirilemez. Ekonomik etkinlikten, eğitime, tasarruftan sosyal güvenliğe kadar hemen hemen bütün fonksiyonlar artık toplum tarafından bürokratik örgütler aracılığı ile yerine getirilmelidir ve getirilmektedir. 3 Aile yapısal özelliklerden dolayı, toplumsal amaçların yerine getirilmesi için varlıkları zorunlu olan bürokratik örgütlerle birarada yaşayamaz." (Kongar 1972a: 10) Toplumsal organizasyonda ko-

KUTU-4

EDEBİYATTA GENİS AİLENİN ÇÖZÜLÜŞÜ

Thomas Mann'ın 'Buddenbrooks Ailesi' bir yıkımın öyküsüdür. Yıkıntı Thomas Mann tarafından nasıl ele alınıyor, Resat Nuri'nin ailesi "Yaprak Dönümü"nde toplumsal değişim karşısında nasıl bir çöküntü yaşıyor ve Tolstoy'un Anna Karenina'sında aristokrat aile değerleri nasıl bir çöküntü içindedir. Buradaki farklılıklar, acaba salt yazarların yaşadıkları dönemin ve ortamın farklılığından mı ileri geliyor? Acaba bunda yazarların kendi dünya görüşlerinin ve asıl önemlisi üyesi oldukları toplumun değer yargılarındaki özgün farklılığın payı yok mudur? Toplumsal değişimde ailenin uğradığı sarsıntılara olumlu olumsuz veya adamakıllı abartılmış dram havası vermek salt yazarın mı yoksa o toplumun kendi değerler sisteminin etkisiyle mi olmaktadır, galiba her ikisinde ... Thomas Mann Buddenbrooks'ların çöküşünü bireylerin psikolojisinde arar, toplumsal değişimle bağ kurma gereğini hissetmeksizin yapar bunu. Ama ortada bir tüccar aile vardır ve bireyleri ticarete yabancılaşmıştır. (Kendini yenilemeyen bir aile) "Anna Karenina" yıkılan değerler ortamında tutarlı bir yenilik getiremeyenlerin çöküşünü ele alır. "Yaprak Dökümü", daha çok toplumsal tiplerin öyküsüdür. Sonuçta toplumun değişimine ayak uyduramayan ailelerdir hepsi de... Ayak uydurmaları mümkün değildir ve çöküntüleri kaçınılmazdır. Edebiyatçı gözlediği kadarıyla her kesimden aileyi alır ele Ele aldığı ailenin çevresiyle ilişkisini bilincli olarak kurar mı acaba? Çoğunlukla hayır. Onu sürükleyen gözlemleri ve iç dünyasındaki özlemlerdir. Özlemleriyle gözlemini yargılayan bir kişidir o."

(Ortaylı 1984: 188)

ruyucu sosyal güvenlik kurumlarının artışının ailenin çözümünde önemli bir katkısı olduğu yadsınamaz. Bu çözülme salt sosyal güvenlik kurumlarının gelişimi ile elbette açıklanamaz.

Çekirdek ailenin çözümünün temeli, doğusunda olduğu gibi kapitalist üretim ilişkilerindedir. Özel mülkiyetin, bireycileştirdiği aile üyelerinin arasındaki ilişkileri asgariye indirdiği bir gerçektir. Çekirdek ailenin en gelişkin olduğu gelişmiş Batı toplumlarında ailenin yüklendiği sorumlulukların sürekli azalmasıyla birlikte aile üyelerinin bir arada olma süreleri azalmış ve ailenin kurtulduğu sorumlulukları toplumsallaştırmıştır. Aileyi oluşturan ilk nüve karı-kocanın evlenme ve birlikteliğini sürdürebilme koşulu olarak yaklaşık bir toplumsal statüde olmaları ve bu yaklaşıklığı evlilik süresince korumaları bir zorunluluk halini almıştır. Statüler arasındaki farklılaşma arttığı sürece evliliğin sürekliliğide aynı oranda tehlikeye düşmektedir. Ailenin ekonomik bütünlüğü eşler arasındaki ekonomik katkıdaki dengeyle sağlanabilir hale gelmiştir. Bireyciliğin bireyler arası dayanışmanın önüne geçmesi sürecinde nasıl geniş aile dağılmak zorunda kaldıysa, bireyciliğin gelişimi süreciyle çekirdek ailede aynı zorunlu sonuca, dağılmaya doğru ilerlemektedir.

Çekirdek ailenin bu özel mülkiyet çerçevesindeki ilişkisi değişmediği sürece pek uzak olmayan bir geleceğin ipuçlarını veren Batı daki tek tek birey yaşamlarının kurulması, aile dışı yaşamın varlığı, çocukların kısa sürede kurumların eline bırakılması, v.b. gibi çekirdek ailenin kalmadığı bir sürece gitmek kaçınılmaz görünmektedir.

MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE HANE BAŞKANI VE AİLE MODELİ

Hane halkı başkanı, hane halkı reisi, evin dışarıyla ilişkilerini takip eden ve son söze sahip kişidir ve evin erkeğidir. Çekirdek ailede pratikte işler biraz daha farklı yürüse bile, feodalitenin güçlü kalıntısı ataerkil aile biçimi bu ve buna benzer biçimde kendini göstermektedir. Tüm çalışma toplamında, görüşülen hanelerden % 89.6 sında hane başkanı hiç koşulsuz erkektir. Bunun yaşlara göre dağılımına bakıldığında sonuç açıktır; genç grupta %98.2, orta yaşta %95.2, 50+ yaş grubunda %63.0 lık alanda hane başkanı erkektir. Kadın eşini yitirmişse ya da boşanmışsa hane başkanı statüsünü elde edebiliyor ancak kırsaldan şu farkınıda göz ardı etmemek gerek hane başkanlığı statüsü bir erkek evlat varsa ona devredilmiyor. (TABLO: A-32)

Araştırmada, aile modeli oluşturmayan grup %4.8 lik bir alanı kaplamaktadır. Aile olmayanlara yaş grubuyla bakıldığında, 50+ yaş grubunun tüm alanı kapladığı görülecektir. Bu yaş grubundaki kadınların hepsi eşlerini yitirmiştir. Kadın ortalama ömrünün erkeğe göre daha uzun olması -kentte- ve eşini yitiren erkeğe göre kadının ikinci evliliğini yapma olasılığının daha az olması, çocuklarını da evlendiren yaşlı kadınların tek başlarına yaşamlarını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

Kent aile modeli olan, çekirdek aile oranı %80.7 lik genişçe bir yayılım göstermektedir. Anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailenin ise batılı anlamda kullanılan çekirdek aile kavramıyla bire bir örtüşmediğine de yukarıda değinilmiştir. (TABLO: A-33)

Geniş aile 11.8 lik bir yayılım göstermektedir ki bu da metropol bir kent olan İstanbul'da hala feodel

ilişkilerin güçlü bir biçimde varlığına işaret etmektedir. Ancak bugün kü özellikle kentteki geniş ailenin, genel olarak kullanılan geniş aile tipinden farklı olduğu saptanmıştır. Bu araştırmanında desteklediği gibi genişleme yönü çocuğun evlenip anne babasının yanında yaşaması değil, tersine evlenip ayrı bir ev açan çocuğun yanına gelen ilk ailesidir. (TABLO: A-33)

Hane başkanı erkeğin ve kadının olmadığı durumlarda yani eksik ailede karşılaşılan aile modellerindedir. Burada yığılım yine 50+ yaş grubundadır ve aşağıdan yukarıya doğru düşme eğilimi göstermektedir. (TABLO: A-33)

NÜFUS

Nüfus, "Can anlamına gelen *nefs* deyiminin çoğuludur ve canlar demektir." (Hancerlioğlu 1978: 280) Nüfusun bazı tanımlamaları şöyledir. Nüfus, "Belli bir bölgede belirli bir anda yaşayan bireylerin oluşturduğu kütle. Bu bireylerin oluşturduğu toplam sayı." (Öner 1972: 11) "Türk Dil Kurumunca yayımlanan toplumbilim terimleri sözlüğünde *nüfus*, Dr. Özer Ozankaya tarafından şöyle tanımlanmıştır. 'Belli bir ülkede yaşayan, aralarında belirli toplumsal-ekonomik ilişkiler bulunan insanların tümü'. Bu sözlükte ayrıca, bir toplumda yada toplumsal kümede nüfusun başta yaşamı sürdürmeye yeterli bir tüketim düzeyi olmak üzere toplum ya da kümece benimsenmekte olan belli amaçların gerçekleştirilmesini engelleyecek ölçüde çok olmasına ... *nüfus aşırılığı*, ölümlerin doğumlardan çok olması ve kamusal kararlarla başka yerlere nüfus gönderilmesi ya da kendiliğinden göçler gibi nedenlerle bir ülke nüfusunun sayısal olarak azalmasına ... *nüfus azalması*, nüfusun geçim kaynaklarındaki artıstan daha yüksek oranda artmasına ... *nüfus baskısı*, bir toplum ya da topluluk nüfusunun yaş, cinslik, evlilik durumu, uğraş, budunsal özellik vb. bakımlardan dağılımının çizgiyle gösterilmesine ... *nüfus piramidi*, bir toplumda ya da toplumsal kümede ulaşılmaya değer sayılan amaçların gerçekleştirilmesine ye-

tecek sayıda bir nüfusun bulunmaması durumuna ... *nüfus yetersizliği* deyimleri önerilmiş ve tanımlanmıştır." (Hancıoğlu 1978: 282)

"Nüfus olgusu çağdaş sosyal bilimlerin ilkelerinden olan demografinin kendi alanına giren bir konudur. Nüfus olgusu onsekizinci yüzyılda diğer sosyal bilimlerin gelişmesini hızlandırmakla önemli bir rol oynamış; toplumbilimle çok yakın ilişkiler içinde olmuştur. Bunun nedeni, demografiyle uğraşanların nüfus sayımı ve tahminlerinin sınırını aşip nüfus değişikliklerinin nedenlerini ve sonuçlarını, doğurganlık ve ölüm tahminlerini ve buna benzer sorunları incelemeye kalktığı anda toplumbilimin alanına girmek zorundadır. Demografik sorunların en ilginç olanları, her zaman için, içinde toplumbilimin ilgilendiği türden toplumsal etmenler bulunanlar olmuştur." (Bottomore 1977: 87)

Bir toplumun nüfus büyüklüğünü, niteliğini, dağılımını bilmeden o topluma yönelik gerek sosyal, gerek ekonomik vb. çalışmalar yapıp, bunlardan olumlu sonuçlar almak olası değildir. Nüfusun büyüklüğü, niteliği, dağılımı bir toplumun yapısı ve özelliklerine dair temel verilerdir.

Nüfusun büyüklüğünü belirleyen ana faktörler ise; doğumlar, ölümler ve göçlerdir.

DÜNYADA NÜFUS

İnsanlığın ilk dönemlerindeki nüfusu hakkında kesin bilgiler yoktur; ancak neolitik öncesi yeryüzünde 30-40 milyon insanın yaşadığı, tarıma geçişle bu sayının 250 milyona ulaştığı kestirimleri vardır. Salgın hastalıklar, savaşlar, kötü besinler, büyük kuraklıklar, bu nüfusu 18.yüzyıla kadar durdurmıştır. 15. yüzyıldan sonra ise dünya nüfusu sürekli bir artış eğilim-

ine girmiş ve ilerleyen yıllar içinde bu artış hızlanarak sürmüştür. 1650'de dünya nüfusu 545 milyon, 1750'de 728. milyon, 1800'de 906. milyon, 1850'de 1.171 milyon, 1900'de 1.608 milyon, 1920'de 1.811 milyon, 1930'da 2.015 milyon, 1940'da 2.249 milyon, 1950'de 2.509 milyon, 1960'da 3.010 milyon, 1965'de ise 3.295 milyon olarak tahmin edilmektedir. (MeydanLarousse 1992b: 27) Bu artışı "meydana getiren Batı'dır: dünya nüfusu 1650-1750 arasında binde 4, 1900-1950 arasında binde 9 çoğalırken, avrupa asıllılarinki binde 3'ten binde 10'a çıktı.

Batı'da insan sayısının yanı sıra ortalama ömrü ve doğum oranını da değiştiren gerçek bir nüfus değişimi oluyordu. Başlangıçta yüksek doğum oranıyla bağdaştırılan düşük ölüm oranı gelişmeyi sağlıyordu; ikinci dönemde ise doğum kontrolü genelleştiğinden doğum oranı azalıyor, ama ölümlerin günden gündene azaltılması yüzünden doğumlar gene de ölümlerden fazla oluyordu." (MeydanLarousse 1992b: 24) Kapitalizmin dünyaya yayılmasıyla dünyanın Batı dışındaki bölümlerinde de nüfus artışında Batı kadar olmasada bir hızlanma görülmüştür. "Avrupa devletlerinin sömürgeleştirme hareketi bazen boş veya hemen hemen ıssız bölgeleri kalabalıklaştırdı; ama genellikle daha önce yerleşilmiş bölgeler sömürgeleştirildi. Bununla birlikte her iki durumda da sömürgeleştirme nüfusun artmasına yol açtı. Çünkü halkın yerleşmediği yerlere sömürgeciler yeni kaynaklar, yeni istihdam imkanları, özellikle salgınlara karşı tıbbi tedbirler getiriyorlardı. Meselâ İngiliz Hindistanı'nda 1870'e doğru 256 milyon kişi yaşıyordu; elli yıl sonra nüfus 305milyon oldu ve 1951'de Hindistan birliği ve Pakistan'ın nüfusu 423 milyona yükseldi. Bunun sebebi ölüm oranının binde 45'den 35'e düşmesi, doğum oranının ise yüksekliğini muhafaza etmesidir. (yaklaşık binde 45)" (MeydanLarousse 1992b: 25)

Dünyada nüfusun patlaması kapitalizmin yaygınlığının dünya üzerinde arttığı sürece gerçekleşmiştir. Dünya nüfusu artışı, ilerleyen yıllarda daha hızlı olma

eğilimindedir. Batı'nın geçirdiği yüksek doğum oranına ulaşma ve ardından düşen doğum oranı ile birlikte ölüm oranında da düşme süreci, kapitalist üretimin dünyaya tam egemen olma çerçevesinde, artık gelişmiş ülkeler dışındaki dünyanın da gündemindedir.

"Dünyadaki bölgelerin demografik evrimlerinin karşılaştırılması demografik geçiş vakalarına, yüksek doğum ve ölüm oranıyla nitelenen bir demografik rejimden, düşük doğum ve ölüm oranlı bir rejime geçişe dikkati çekmektedir. Dünya nüfus tarihine baktığımızda sağlık ve ekonomi alanındaki ilerlemelerin ilk aşamada ölüm oranını hissedilir oranda azalttığını, o zaman da nüfusun daha hızlı arttığını görüyoruz. Çok sonraları modernleşme doğurganlık oranında bir azalmaya yol açmakta (aile örgütlenmesinin dönüşüm geçirmesi, kızların okula gitmesi, kadınların ücretli işlerde çalışması yoluyla) ve böylelikle demografik dengenin kurulmasına olanak vermektedir. Sanayileşmiş ülkeler bu geçiş tamamlamışlardır ve zayıf hatta sıfır düzeyinde bir demografik büyüme yaşamaktadırlar, oysa gelişmete olan ülkeler genel olarak hala yüksek nüfus artışıyla nitelenen geçiş aşamasındadırlar." (Metis 1991: 484)

Aşağıda ki dört tabloda dünya nüfusunun; yakın geçmişteki 1965-1970 yılları ile yakın gelecekteki 2005-2010 yılları arasındaki tahmini nüfus verileri kıtalar bazında karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Tablo:1 Dünya nüfusunun 1970-2010 yılları arasındaki değişimini kıtalar arasında karşılaştırmalar çerçevesinde yüzde oranları ile vermektedir. Bu oranların karşılaştırılması sonucu en yüksek nüfus artışı oranı 1970'de dünya nüfusunun %9.79'unu barındıran Afrika'da olmaktadır 2010 yılında kara kıtanın dünya nüfusu içindeki payı %15.93'e çıkmaktadır. Diğer nüfusu artan kıtalar ise Asya'nın 1970'de %56.84 olan dünya nüfusunda ki payı, 2010'da %58.86 olmakta, Latin Amerikanın 1970'de %7.73'lük payı, %8.73'e çıkmaktadır. Nüfusu dünya nüfus dağılımında azalan kıtalar ise gelişmiş ülkelerin yer aldığı yerlerdir. Kuzey Amerika'nın %6.11'lik dünya

dünya nüfusundaki payı, 2010'da %4.31'e düşmekte, Avrupa'nın %12.44'lük payı %7.16'ya düşmekte, Okyanusya'nın payı %0.52'den, %0.47'ye düşmekte, SSCB'nin barındırdığı 1970 yılındaki nüfus %6.51'ken, 2010'da %4.54'de inmektedir. Tablo sonuçlarından da görüldüğü gibi gelişmiş ülkelerin bulunduğu alanlarda mutlak rakam olarak bir artış olmasına rağmen bu artış dünya nüfusu içinde bu bölgelerin, dolayısıyla gelişmiş ülkelerin payının azalacağını kesin bir biçimde göstermekte, az gelişmiş ülkelerin ise dünya nüfusu içindeki zaten kabarık olan paylarının daha da yükselteceği kesindir.

TABLO:1
DÜNYA NÜFUSUNUN YILLARA GÖRE TAHMİNİ DURUMU İLE
KITALAR ARASI ORANSAL KARŞILAŞTIRMALARI (MİLYON)

	1970	1975	1980	1985	1990	2010*
AFRİKA	362	413	477	553	642	1.148
	9.79	10.13	10.72	11.40	12.13	15.93
LATİN AMERİKA	286	323	363	404	448	629
	7.73	7.92	8.16	8.32	8.47	8.73
KUZEY AMERİKA°	226	239	252	265	276	311
	6.11	5.86	5.67	5.46	5.22	4.31
ASYA	2.102	2.354	2.583	2.835	3.113	4.240
	56.84	57.71	58.07	58.44	58.82	58.86
AURUPA*	460	474	484	492	498	516
	12.44	11.63	10.88	10.14	9.41	7.16
OKYANUSYA	19	21	23	25	26	34
	0.52	0.52	0.52	0.51	0.49	0.47
SSCB	243	254	266	278	289	327
	6.57	6.23	5.98	5.73	5.46	4.54
DÜNYA	3.698	4.079	4.448	4.851	5.292	7.284
	100	100	100	100	100	100
*-SSCB haric						
°-Meksika haric						
*-Tahmin						

(Kaynak: Metis 1991: 484)

Tablo:2'de ise kıtalar bazında dünya nüfus artış oranı verilmektedir. Tablodan çıkan sonuca göre 21. yüzyıla dünya Afrika hariç nüfus artış oranında önemli bir düşmeyle girecektir. Bu düşüşde nüfus planlamasının önemli bir yeri olduğu kadar temel neden dünyanın daha fazla sanayi toplumuna dönüşmesi ve bunun etkilerini daha fazla hissetmesidir. Nüfus artış oranında elbette ilk başta gelişmiş ülkelerin yer aldığı bir gerçektir.

Az gelişmiş ülkelerde ki nüfus artış hızlarındaki azalmanın ise dünyanın 1990'ların sonuna doğru bir ekonomik krizle karşılaşması sonucu, vb. bir çok değişkene bağlı bir tahmin olarak bakmak gerekir. Hele bu ülkelerin komşularıyla genelde sürtüşme içinde olmasına bağlı, ülke içindeki bazı dengeleri gözetici vb. nedenlerle nüfus artış hızında ki düşmeyi sağlayıcı önlemler konusunda ne kadar gönüllü olurlarsa olsunlar pek desteklememeleri de önemli bir etmendir.

TABLO:2
DÜNYANIN YILLARA VE KITALARA GÖRE NÜFUS
ARTIŞ ORANINDAKİ DEĞİŞMELER (YILLIK %)

	1965-70	1970-75	1975-80	1980-85	1985-90	2005-10 ^M
AFRİKA	2,64	2,66	2,88	2,94	2,99	2,74
LATİN AMERİKA	2,60	2,48	2,29	2,17	2,06	1,49
KUZEY AMERİKA ^o	1,13	1,06	1,07	1,00	0,82	0,54
ASYA	2,44	2,27	1,86	1,86	1,87	1,23
AURUPA ⁿ	0,66	0,59	0,45	0,32	0,25	0,08
OKYANUSYA	1,97	1,81	1,49	1,51	1,48	1,03
SSCB	1,00	0,94	0,85	0,88	0,78	0,57
DÜNYA	2,06	1,96	1,73	1,74	1,76	1,33
ⁿ -SSCB hariç						
^o -Meksika hariç						
^M -Tahmin						

(Metis 1991: 485)

Dünyadaki doğurganlık gücü (Bir kişinin ya da bir nüfusun biyoloji bakımdan çocuk doğurabilme gücü (Öner 1972: 54)) tüm dünyada 1965-1970 yılları arasında 4.89-ken bu 2005-2010 yılları arasında 2.76'ya inmektedir. Nüfus artışında doğumların aldığı payın azalışının bir göstergesidir.

TABLO:3
DÜNYANIN YILLARA VE KITALARA GÖRE
SENTETİK DOĞURGANLIK ORANIØ

	1965-70	1970-75	1975-80	1980-85	1985-90	2005-10*
AFRİKA	6.73	6.62	6.54	6.40	6.24	4.84
LATİN AMERİKA	5.53	4.99	4.36	3.93	3.55	2.67
KUZEY AMERİKA ^o	2.54	1.97	1.91	1.80	1.81	1.92
ASYA	5.69	5.06	4.06	3.71	3.48	2.50
AURUPA ⁿ	2.50	2.19	1.98	1.81	1.72	1.81
OKYANUSYA	3.54	3.21	2.79	2.61	2.51	2.19
SSCB	2.42	2.44	2.34	2.35	2.38	2.15
DÜNYA	4.89	4.46	3.84	3.60	3.45	2.76
ⁿ -SSCB haric	^o -Meksika haric	*-Tahmin				
Ø-Bir kadının yaşamı boyunca doğuracağı çocuk sayısıdır. Bu yaşam süresi içinde her yaş grubunun doğurganlık oranının değişmeyeceği varsayılmıştır						

(Metis 1991: 485)

Tablo:4'de dünyadaki 1965-70 yılları ile 2005-10 yılları arasındaki çocuk ölümlerinin muhtemel izliyeceği yolu göstermektedir. Tablodan çıkan sonuca göre çocuk ölüm oranlarında kesin bir düşüş beklenmektedir. 1965-70'de binde 102 olan dünyadaki toplam çocuk ölümü ortalamasının 2005-10 yılları arasında binde 46 olması öngörülmektedir. Afrika ve Asya'nın en yüksek çocuk ölüm oranını koruyacağı görülmektedir. Ancak bu kıtalarda ve dolayısıyla az gelişmiş ve yoksul ülkelerdeki çocuk ölüm oranlarının öngörülen düzeyde bir düşüşü epeyce

iyi niyetli bir öngörü olarak değerlendirmek gerekmektedir. Dünya nüfusundaki artışın başlıca kaynaklarından biri olarak çocuk ölüm oranlarındaki bu düşüş öngörülmektedir.

TABLO:4
DÜNYANIN YILLARA VE KITALARA GÖRE ÇOCUK
ÖLÜM ORANI^o (0/00)

	1965-70	1970-75	1975-80	1980-85	1985-90	2005-10 ^x
AFRİKA	149	137	126	116	103	69
LATİN AMERİKA	91	81	70	61	54	34
KUZEY AMERİKA ^o	22	18	14	11	10	6
ASYA	110	99	91	83	72	44
AURUPA [~]	30	24	19	15	13	7
OKYANUSYA	48	41	35	30	26	16
SSCB	26	26	28	26	24	12
DÜNYA	102	93	86	79	70	46
[~] -SSCB haric	^o -Meksika haric	^x -Tahmin				
^o -Bir yaşından küçükken ölen çocuk sayısının, o yıl doğan toplam çocuk sayısına oranıdır						

(Metis 1991: 485)

Tablo:5'de dünyadaki ömür oranlarının yıllar içinde ve kıtalar ayrımındaki değişimi verilmektedir. Dünya genelindeki ortalama ömür tabloya göre 1965-70 yılları arasında 56.6 yıl iken, bunun 2005-2010 yıllarında 69.6 yıl olacağı öngörülmekte. Tablo'da ki veriler kıtalar bazında büyük bir ortalama ömür farkını ortaya koymaktadır. Bu fark ise temelde gelişmiş ülkelerle, az gelişmiş ve yoksul ülkeler arasındaki farkı işaret etmektedir. 1965-70'de en yüksek ömür oranına sahip en gelişmiş iki kıtadan Avrupa'nın 70.7'lik ömür oranı ile Kuzey Amerika'nın 70.5'lik ömür oranı karşısında, en geri iki kıtadan Afrika'nın 43.9'luk ömür oranı ile, Asya'nın 53.4'lük ömür oranı arasındaki farkın büyüklüğü

ortadadır. Dünyadaki ömür oranı ortalamasının bu geri kıtalardaki ömür sürelerinin uzamasına bağıntılı olarak hesaplanması ise bu kıtalarda en azından çok köklü bir sağlık yapılanmasının olacağı, yaşama şartlarının köklü bir dönüşüme uğrayacağı vb. beklentilerin olmasıyla açıklanabilir. Dünya nüfusunun artışıında temel faktör olarak ön plana çıkacağı hesaplanan ömrün dünya genelinde uzaması öngörüsüne bu çerçevede baktığımız zaman verilen rakamları biraz kuşkuyla karşılamak gerekmektedir.

TABLO:5
DÜNYANIN YILLARA VE KITALARA GÖRE ORTALAMA
ÖMÜR ORANLARI^ø

	1965-70	1970-75	1975-80	1980-85	1985-90	2005-10 ^ø
AFRİKA	43.9	45.9	47.9	49.6	52.0	60.0
LATİN AMERİKA	59.2	61.3	63.3	65.2	66.7	71.3
KUZEY AMERİKA ^ø	70.5	71.5	73.3	74.7	75.6	78.4
ASYA	53.4	56.0	58.3	60.5	62.7	69.7
AURUPA ^ø	70.7	71.5	72.6	73.5	74.4	77.5
OKYANUSYA	65.2	66.5	68.2	70.1	71.3	75.5
SSCB	69.3	68.6	67.9	67.9	70.0	74.5
DÜNYA	56.6	58.5	60.4	62.1	63.9	69.6
^ø -SSCB hariç	^ø -Meksika hariç	^ø -Tahmin				
ø-Yeni doğmuş bir çocuğun ortalama kaç yıl yaşayacağını gösterir. Bu süre içinde yaş gruplarının ölüm oranlarında bir değişim olmayacağı varsayıldı						

(Metis 1991: 486)

Nüfusun yukarıdaki tablolarda da işaret edildiği gibi düşük doğum oranı ve düşük ölüm oranı çerçevesinde bir rotaya oturtmanın önemli araçlarından biride nüfus planlamasıdır. Bu konuda, aile planlama çalışmaları önem taşımaktadır. Tıbbın ilerlemesi, yaşam standartlarının yükselmesi, insan ömrünü uzatmış, bebek ölümlerini az-

KUTU 5**DÜNYA NÜFUSU BÖYLE ARTMAYA DEVAM EDERSE, NASIL YASANIR SORUSUNA TAHMİNİ CEVAPLAR:**

Dünyanın kaldırabileceği en fazla nüfusu bulmak için değişik hesaplar yapılmıştır. Bu fütürist araştırmalardan bir tanesi, Birmingham Üniversitesinden Dr. J. H. Fremlin'in, gelişimi devrelere ayırarak yaptığı çalışmadır. Kısaca:

1'inci Devre: Şehirlerin üstüne inşa edilecek çatıların ve okyanusların üretme alanı olarak kullanılacağı uygun bir tarım düzeni, mevcut nüfusun yedi defa çoğalmasını karşılayacaktır. Böylece 200 yıl sonra dünyada 400.000 000 000 insan yaşayabilir.

2'nci Devre: Daha elverişli yiyecekler, XX. yüzyılda tüketilmiş hayvan ve bitkilerin yerini alabilir. Örneğin, planktonlar, denizde ve suda yavaş hareket eden mikroskopik bitki ve hayvanlar, balıktan daha iyidir. 2330 yılında, nüfus 10 defa çoğalarak 3.000.000.000.000 olabilir. İnsan başına düşen saha ise 135 m² kadar olacaktır.

3'üncü Devre: Uzayda kurulacak uydu yansıtıcılar, kutuplara enerji verip geceyi ortadan kaldırarak, ekvator iklim şartlarını dünyanın her yanına yayabilir. Böylece 2410 yılında dünya nüfusu 15.000.000.000.000 olabilir.

4'üncü Devre: Bütün yiyeceklerin sentetik halle getirilmesi ve artıkların kullanılması, 2640 yılında nüfusu 1.000.000.000.000.000 yapacaktır.

5'inci Devre: Her metre kareye iki insan düşünce, dünyayı sakin tutmak en büyük sorun olacaktır. Tabii bu sorunun çözüm yolu ve şekilleri olması gerekir... Böylece, 2760 yılında nüfus 12.000.000.000.000.000 olacaktır.

(Smith 1970: 41-42)

almıştır. Bununla beraber doğum kontrolü insanlığın binlerce yıldır konusu olmuştur ve 1914 yılından sonra bu alandaki teknikler ilerlemiştir. Yeni ve güvenilir teknikler uygulanmaya başlamıştır.

AİLE PLANLAMASI

İLKELERDE DOĞUM KONTROLÜ

"FORMOZA: Formaza kadınlarının 36 yaşından önce çocuk doğurmaları yasaktır.

"MELANEZYA ADALARI'nda: Çocukların öldürülmesi geniş çapta kullanılmaktadır.

"TASMANYA ADASI'nda: Kız çocukları mukaddes bir varlık olarak kabul edilirdi, annesi öldüğü zaman varsa, kızı da diri, diri mezara gömülürdü.

AVUSTURALYA'da: Kız çocukları makbul olmadığından genellikle yeni, doğar doğmaz çeşitli usullerle öldürülürdü.

SANDWICH ADALARI'nda: Her ailenin iki veya üç çocuğundan fazlası diri, diri toprağa gömülürdü." (Letourneau 1970: 50)

Aile planlaması çalışmaları yıllarca kimi zaman devlet tarafından kimi zaman din çevrelerince engellenmek istenmişse de yayılarak devam etmektedir. Doğum kontrolü konusunda "ilk propagandacı Francis Place (1777-1854) ve bu konuda her türlü düşünceye tartışma ve yayma özgürlüğü için savasan Richard Carlile (1790-1840) ile başlamıştır. Dr. Marie Stopes'un İngiltere İmparatorluğu'nun ilk doğum kontrolü kliniği olan-Ünlü kliniği" 1921'de açılmıştır. (Smith 1970: 93)

KUTU-6

JAPONLARIN NÜFUS KONTROL ÇALIŞMASI

Japonya nüfus kontrolü konusunda en çarpıcı örneği yansıtır. İmparatorluğun küçülmesiyle birden bire yer darlığı çekilen Japonya'da, 1945'te, kürtaja ve aile planlamasına izin veren 'Gelecek kuşakları Koruma Kanunu' yürürlüğe girdi. 1948-1959 arası nüfus artış oranı binde otuz dörtten binde on sekize indi. Buna rağmen 1965'te Japonlar, planlama uzmanlarını şaşırttılar. 1964'e kıyasla doğumlar yüzde altı artmıştı. Bu olgunun nedenleri Japon Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na göre çok basittir. Her şey ateş saçan atla açıklanabilir. Japon inançlarına göre 1906 veya 1966 yılı ateş saçan at yılıdır; bu yıllarda doğan kızlar o kadar eli maşalı olurlar ki, kendini bilen hiç bir erkek onlarla evlenmek istemez. 1906'da doğumlarda büyük bir düşüş olmuştur. 1965'te birçok çift, çocuklarının gelecek tehlikeli yıldan evvel doğmalarını istemişler ve dolayısıyla o yıl doğumlarda büyük artış olmuştur."

(Smith 1970: 43-44)

Aile planlamasına ilk katılan, ailedeki çocuk sayısını azaltan, hemen tüm toplumlarda o toplumun üst gelir grubu olmuş ve yayılma aşağıya doğru devam etmiştir. Bu iki nedene bağlanabilir; birincisi, bilgiye ilk ulaşan grubun üst gelir grubu olması, ikincisi zaten rahat bir yaşam süren bu grubun özellikle ekonomik kriz dönemlerinde varolan yaşam standartını devam ettirebilmenin koşullarından birisinininde az çocuk olduğunu keşfetmesidir. Elbette kadın bağımsızlık hareketlerinde bu konuda önemlice bir yeri vardır.

"İngiltere'de orta sınıf üyeleri arasında çocuk sayısını kısıtlamanın 1870'lerdeki ekonomik durgunluğun bu sınıfların yeni alıştıkları konfor düzeyini tehdit etmesi üzerine başladığını göstermektedir." (Bottomore 1977: 89)

japonya 1945'te "Gelecek Kuşakları Koruma Kanunu" adıyla aile planlamasına yönelik bir politika izlemiş ve 1948-59 arası nüfus artısını "Binde 17'lik bir doğum hızı ve binde 6 dolayında bir ölüm oranıyla, yıllık ... binde 11'e ya da yüzde 1,1 'e düşürmüştür. Bu oranlar, Japonya'da etkili bir doğum planlaması yapıldığını kanıtlıyor. İkinci Savaş Sonrası yıllarında bebek aldırma (kürtaj) serbest bırakılınca aldirılan bebek sayısı bir ara canlı doğumların bile üstüne fırlamış. Son yıllarda gebeliği önleyici öteki yöntemler kürtajın yerini almaya başlamış." (Güvenc 1983b : 24)

TÜRKİYE'DE NÜFUS

OSMANLI DÖNEMİNDE NÜFUS

Osmanlı'nın son yüzyılında, uzun süren savaşlar ve salgın hastalıklarla özellikle de genç erkek nüfus azalmıştır. Dönemde erkek nüfusa göre kadınların ağırlıkta olduğu kuşkusuzdur, nüfus yoğunluğu açısından bakıldığında ise toprakların boş olduğu söylenebilir. Nüfusa yaklaşım anti-Maltus'çudur. Nüfus azlığı dönemin ekonomistleri ve sosyal bilimcilerinde rahatsız olduğu bir konudur ve buna çözüm olarak "geniş ve boş Anadolu topraklarına, aynen Kuzey Amerika'daki gibi, Avrupa'lı göçmenlerin yerleştirilmesine ilişkin önerilerde rastlanmıştır." (Çavdar 1983a: 1552)

Osmanlıların nüfusuna ilgin ilk belgelere dayanarak, "1520-1525 dönemi için de Ömer Lütfü Barkan İstanbul'da 46.635 Müslüman, 25.290 Hıristiyan, 0.070 Yahudi hanesi olduğunu yazmaktadır. Bu da yaklaşık olarak 400.000 kişiye ve %58.3 Müslüman ile %41.7 Hıristiyan ve yahudiye esittir." 18. yüzyıl içinde ise "İstanbul nüfusunun toplam olarak 600.000-750.000 olduğu" (Yetkin 1984: 171) hesaplanmaktadır.

İmparatorluk döneminde çağdaş anlamda bir nüfus sayımı yapılmamakla birlikte "Osmanlıların nüfusuna ilişkin belgeler 1520-1530 tarihlerine dek geriye gitmektedir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında tutulan defterlere göre, Osmanlı İmparatorluğunun 16. yüzyıldaki nüfusu 11.5 milyon kadardı. Mısır, Irak ve Tuna nehrinin ötesindeki Rumeli toprakları bu rakamın dışındadır.

Batılılaşma çabalarının gelişmesi sırasında, 1831 yılında, II. Mahmud, resmi bir nüfus sayımı da yaptı-

mıstı. Bu sayımda bütün topraklar kapsanmamış ve yalnızca erkeklerin kaydı yapılmıştı. Sonuçlara göre, İmparatorluğun Asya kesimindeki toprakları üzerinde 3.753.643 erkeğin yaşadığı anlaşılmaktadır. O sırada Anadolu nüfusunun on milyon dolaylarında olduğu hesaplanmıştır. 1844, 1874 ve 1884 yıllarında başka sayımlar da yapıldı. Fakat hiçbirinin sonuçları pek güvenilir değildir. 1884'de yapılan sayım sonuçlarına göre, Osmanlıların nüfusu 28.9 milyon olarak görünmektedir. Aynı dönem için Anadolu'nun nüfusunun 11.8 milyon dolaylarında olduğu hesaplanmıştır. Bu nüfus, Bağımsızlık Savaşından sonra, 1923 yılında 12.582.000 olarak belirtilmiştir. (Kongar 1976b: 345)

CUMHURİYET DÖNEMİ

Nüfus problemine yaklaşım Cumhuriyet döneminde, 1960'lara kadar Osmanlı'nın son yüzyılındaki nüfus artışını hızlandırmaya yönelik politikalarla örtüşmektedir. Çağdaş anlayışla ilk nüfus sayımı 1927'de yapılmış, 1935'ten sonra da her bes yılda bir tekrarlanmıştır. Türkiye nüfus patlamasını 1945'te yaşamıştır. Bunun temel iki nedeni vardır; ilki 1940 yılında doğurganlık yaşına gelip, silah altında olan erkeklerin II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle evlerine dönmesinde, ikincisiyse sıtmaya karşı etkin sağlık mücadelesinin başarılı sonuçlanmasıdır. 1950'den sonra nüfus sürekli artma eğilimi göstermiş ve Türkiye'nin ekonomik büyümesini gerçekleştiren o dönemden başlayarak olumsuz yönde etkileyen nedenlerden biri olarak görülmeye başlanmıştır.

Nüfusun arttırılmasına yönelik politika 1960'larda bırakılıp, nüfus hızının kesilmesine yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Bu politikaların özünde ailenin istediği kadar çocuk sahibi olması ve aile planlaması vardır. Gebeliği önleyici önlemlerden kürtaja kadar bir dizi önlem alınmış, ancak bugün 60 milyonu aşkın nüfusla bu

çalışmaların başarısız olduğu ortadadır. Tablo:6'da, Türkiye'nin nüfus sayım yıllarındaki nüfusu ile bu yıllardaki nüfusun km²'ye düşen yoğunluğu verilmektedir. Tablodan da görüleceği üzere ülkenin nüfus artış hızı çok yüksektir. Türkiye'de nüfus 1927 yılından başlayıp, 1990 yılına kadar 4

kattan fazla artmış, 1

1994 itibariyle ise 1

ülkenin nüfusunun 601

milyonu geçtiği tah-

min edilmektedir. 1

Nüfusun genel artışı1

karşısında ülkede 1

nüfus planlamasına 1

yönelik yapılan çal-

ışmalar da tam bir 1

konsensüs sağlanama-

mıştır. Ülkede özel-1

likle İslam'î kesim 1

olarak adlandırılan 1

kesimlerin nüfusun 1

planlamasına yönelik1

çalışmalara ve bu 1

yönlü önlemlere sı-1

cak bakmadığı bilin-1

mektedir. Bu yönlü 1

Diyanet İşleri'nin 1

yayınladığı aile 1

planlamasına yönelik1

birçok olumlu bildi-1

riye karşı, İslam'î 1

kesimin tavrı değis-1

memistir. Hemen hatı1

ra gelen 1994 yerel

seçimleri öncesinde bu kesimin adayı olduğu iddiasında

bulunan ve seçim sonrasında, İstanbul Büyük Şehir Bele-

diye Başkanı olan R.Tayyip Erdoğan'ın seçim konuşmalar-

ında çok çocuklu ailelere belediyenin destek olacağı ve

alınan su paralarının 2 çocukluda %25, 3 çocukluda %30

indirimli ve 3'den fazla çocuk sahibi ailelere ise

TABLO:6

**GENEL NÜFUS SAYIMI SONUÇLARINA
GÖRE TÜRKİYE NÜFUSU VE NÜFUSUN
YOĞUNLUĞU (km²/kişi)**

ISAYIM I	YOĞUNLUK I
YILI I	NÜFUS I (km ²) I
1927	13.648.270 18
1935	16.158.018 21
1940	17.820.950 23
1945	18.790.174 24
1950	20.947.188 27
1955	24.064.763 31
1960	27.754.820 36
1965	31.391.421 41
1970	35.605.176 45
1975	40.347.719 52
1980	44.736.957 58
1985	50.644.458 65
1990	56.473.035 73

(Kaynak:Çavdar 1983a: 1554,
MeydanLarousse 1992c: 1375)

bedavaya yakın fiyatlarla su vereceğini söylemesidir.

Türkiye nüfusunda kaba doğum oranı yıllar içinde 1935-40'da 51'den, 1975-80'de 32.2'ye inmiştir. Bunun yanında ise kaba ölüm oranı 1935-40'da 35'den, 1975-80'de 10.0'a inmiştir. Bunun anlamı Türkiye'deki nüfusun artışında en önemli etken ömür süresinde bir gelişme olduğu ve ölümlerdeki düşmenin nüfusun artışında önemli etken durumuna geldiğidir.

1960'yılında Ülkedeki 0-14 yaş grubundakilerin toplam nüfus içindeki oranı %41.25, 15-64 yaş grubunun oranı %55.22, 65+ ise %3.53'ken bu oranlar 1980' 0-14 yaş için %38.62, 15-64 yaş grubu için %56.74, 65+ yaş grubu içinse %4.64 olmuştur. Bu oranların 1990'larda yaşlılar lehine değiştiğini tahmin etmek pek zor değildir.

Nüfus değişiminin önemli faktörlerinden biride göçtür. Bu konu da Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfus yapısını etkileyen önemli etmenlerden biridir. Göçün nüfusa etkisi GÖÇ bölümünde (Bölüm III) değinilecektir.

HANE NÜFUSU

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün tanımına göre "Hane Halkı: Aralarında aile bağı bulunsun veya bulunmasın, aynı evde veya aynı evin bir bölümünde yaşayan, aynı kazandan yiyen, gelir ve giderlerini ayırmayan ve hanehalkı hizmet ve yönetimine katılan bir kişi veya birkaç kişinin oluşturduğu topluluktur. ...

Hane halkı Reisi:(ise-bn) Hanehalkının gelir ve giderlerinden sorumlu olan ve hane halkını fiili olarak yöneten kişidir. ... Aile: (ise-bn) karı+kocanın, ana+baba+hiç evlenmemiş çocukların meydana getirdiği topluluktur. Bir hanehalkında birden fazla aile bulunabil-

diği gibi hiçbir aile de olmayabilir." (DİE 1977: 28)

Hane halkı nüfusunun yıllar içinde çekirdek aile modelinin gelişimine paralel olarak bir düşme göstereceği doğaldır. Saran'ın Türkiye'de ki hane halkı büyüklüğünü "1965 nüfus sayımlarını kullanarak bunvhesaplamış ve ülkemizde kırsal alanda ortalama hane büyüklüğünü 6.2 olarak tesbit" (Saran 1984b: 151) etmesi ve "1966-1973 yılları arasında Sosyal Antropoloji Bölümünde yapılan çeşitli köy araştırmaları kullanılarak hazırlan"an (Saran 1984b: IX) araştırma sonucuyla vardığı neticeyle hane nüfusunun 1970'lerin başında kırsal alanda çekirdek aile tanımlamasının dışına çıkacak kadar yüksek olduğunu teyit etmiştir.

Hane halkı tanımlamasının Türkiye genelinde yapılacak bir değerlendirmede aile ile örtüşmeyeceği açıktır "Zira bir aileyi oluşturan fertlerin ayrı yerlerde bulunup, birden fazla hane halkı meydana getirmesi söz konusudur. ... aile bir akrabalık grubudur. Hane halkı ise bir mahalli gruptur." (Akkayan 1990d: 91) Bu tanımlama çerçevesinde bir değerlendirme sağlıklı bir hane halkı nüfusuna ulaşmanın imkanını verebilir.

Kentle kır arasındaki -değişik- fenomenlerden biride sürekli ve anlamlı olarak farklılık gösteren hane nüfusu ortalamasıdır. Kongar'ın 1972 deki verileri esas alarak vardığı sonuçlara göre Türkiye'de hane nüfusu ortalaması 5.7, kentlerde 4.6, kasabalarda 5.2, köylerde ise 6.2'dir. (Kongar 1976b: 416)

Saran'ın 1965'Nüfus Sayımı sonuçları çerçevesinde vardığı kırsal alandaki aile nüfusu sayısına Kongar'da 1970'lerin başında varmıştır. Hane nüfusunun yerleşim birimleri arasındaki farklılığı Türkiye'de ki nüfus hareketine bağlı olarak hane nüfusunun bir değişim geçireceğini veya geçirdiğini göstermektedir.

Bu çerçevede 1965 nüfus sayım sonuçlarına göre Türkiye nüfusunun 9.382.621'i (%29.9) il ve ilçe mer-

kezlerinde, 22.008.800'ü (%70.1) bucak ve köylerde yaşarken. "1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye nüfusunun 33.326.351'i (%59) il ve ilçe merkezlerinde, 23.146.684'ü (%41) bucak ve köylerde yaşamak"da oluşu (MeydanLarousse 1992c: 1375) sonucu, hane halkı nüfusunun Türkiye ortalamasının doğal olarak düştüğü sonucu çıkarılabilir. Ancak bu nüfus hareketinin sonucu olarak hane halkı nüfusunun ortalamasının çok fazla düşeceğini beklemek yanlış olacaktır. Çünkü: "İlginc olan nokta, kentsel yerleşme merkezlerinde, yaşlı kuşakların, çocuklar tarafından bakılmaları gerekliliğinin yaygın olarak kabul edilmiş değerler arasında bulunmasıdır." (Kongar 1976b: 410) Ancak bu değerlerin bir geçiş toplumuna özgü ve geçici oluşuna da dikkat etmek gerekmektedir.

"Fakat bir değere inanmak ile ona uygun davranmak ayrı konulardır. Bu nedenle, kentsel nüfusun, genel olarak yaşlı anne-babanın genç kuşaklar tarafından bakılması gerektiğine inanmasına karşın, evli çiftlerin anne-baba ile oturması olayı hiç de sık değildir. Bu çalışmadaki verilere göre evli çiftlerin anne-babayla oturma (Genç çiftler ile yaşlı anne-babaların birlikte oturmama nedeni, iki kuşak arasında, hızlı toplumsal değişimin yol açtığı çok büyük kültürel, toplumsal ve siyasal inanc ayrılıkları bulunmasıdır. Başka bir neden, kentlerde oturanların çoğunlukla, toplumsal güvenlik kapsamına girmesidir. Bu nedenle yaşlı kuşak, gençlerin mali desteğine gereksinme duymamaktadır." (Kongar 1976b: 410)

Hane nüfusu ortalamasının süreç içinde düşmesi artık bilinen bir sonuçtur. Güvenc Japon'ların aile nüfus ortalamasının ulusal bazda 4 ,kent bazındaysa 3' e yaklaştığını söylemektedir. (Güvenc 1983b: 358) Bu rakamlar Türkiye için bugün geçerli olmasada, hane halkı nüfusunun bu yönde bir gelişme içinde olduğu ortadadır. Akkayan'ın Doçentlik tezi olarak 1980'lerin başında yaptığı *Osmaneli Değişen Bir Anadolu Kasabası* adlı çalışmasında vardığı "Hane halkı ve aile yapısıyla ilgili

sonuçlar: (da-bn) G ve sanayileŒme aile yapısını etkilemiŒ, dar aile büyük orandarastlanılan üniteler olmuŒtur. Aile büyüklüğü dört civarında olup, anne-baba ve iki ocuk ailenin genel siletidir." (Akkayan 1990d: 249)

Bu çerçevede hane halkını oluŒturan bireylerin hane içindeki rollerinde bir azalma meydana gelmektedir. Hane baŒkanı erkek artık eski yetkin konumunun dıŒına çıkmakta, hane baŒkanı eŒi kadın sadece ev içi konularda değil artık ev dıŒı konularda da söz sahibi olmakta, çocuklar ise hanede kalıŒ sürelerini daha kısa sreye sığdırmaktadırlar. Aynı hanede birden çok aile bulunması ise kentlerde artık istisnai durumlara dnsmektedir. Özellikle kentlerde akraba statsndekilerin ise (ilk aile, Hala, teyze, amca vb.) Hane halkı içindeki önemli rolleri çok gerilerde kalmıŒtır.

CİNSİYET

"Cinsiyet kavramı, dünya üzerindeki bütün insanları, sayıca birbirine eşit iki gruba ayırır. Gruplardan birisine "erkek" ötekine "kadın" adı verilir." (Güvenç 1979a: 255)

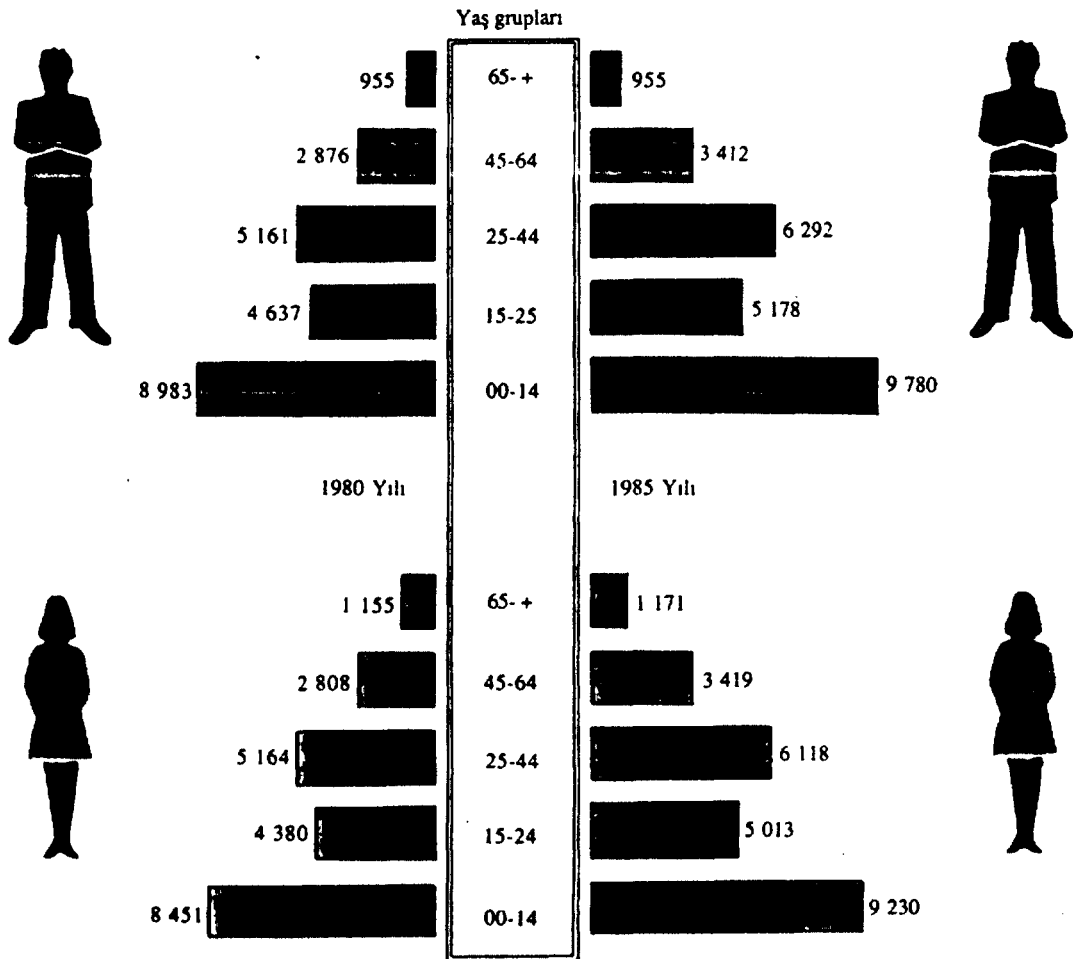
Bir insanın kadın ya da erkek olarak dünyaya gelmesinin biyolojik olasılığı yarı yarıyadır. Ancak cinsiyet tüm toplumlarda bir statü oluşturur ve bu sistem (anaerkil toplumlar dışında) daima kadının aleyhindedir

Bugün artık kadın ve erkek arasındaki farklılık biyolojik determinizmle değil kültürel şartlanmayla açıklanmaktadır.

Türkiye'de 1945'le birlikte erkeklerin oranı kadınlara göre artmıştır. Göç alan kentlerde erkek nüfus daha büyük bir yığılım gösterirken, kırsalda yaşayan kadın sayısı erkeğe göre daha fazladır. Cinsiyetler arası görünür farklılıklar spesefik durumlar dışında, "nüfus hareketleri sonunda oluşan izlerdir. Başka bir deyişle bir yerleşme yerinde kadın fazlalığı varsa, burayı göç veren bir yer olarak nitelemek mümkündür." (Akkayan 1990d: 95) Erkek bebek doğum oranları, kız bebeklere göre biraz fazladır ancak kadının ortalama ömrünün erkeğe göre daha uzun olması denge sağlayıcı faktör olarak görülebilir.

Tablo:7'de 1980 ve 1985 yıllarındaki toplam nüfusun yaş ve cinsiyet ayrımı verilmektedir. Tablodan çıkan sonuçlara göre kadın nüfusu 1980'de 25-44 ve 65+ yaş gruplarında yüksekken bu durum 1985'de 45-64 ve 65+ yaş gruplarında bir yükselmeye dönüşmüştür. Bu kadın nüfusun ömür süresinin erkek yaşına kıyasla yüksek oluşunun da bir göstergesidir. Cinsiyetler arası nüfus farklılığı

giderek erkek nüfus lehine asgari düzeyde de olsa artmaktadır. Bu artış dışında ülkede nüfusun cinsiyete göre dağılımında çalışma yaşamının kırsal alandan kentlere akması sonucu kentler erkek nüfus ağırlıklıdır. Bu durum kadınların da kentlerdeki iş sahalarına girismeleri ile ancak bir denge kazanabilecektir. Ancak bunun uzun bir sürece yayılarak toplumdaki birçok değer yargısı ve ekonomik dönüşümler içinde olabileceği unutulmamalıdır.

**MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE
HANE NÜFUSU-NÜFUSUN CİNSİYET YAPISI-
HANENİN KİMLERDEN OLUŞTUĞU**

Kentte, ailenin küçüldüğü, hane nüfusunun kıra göre az olduğu tesbiti daha önce yapılmıştı. Gelişmekte olan ülke kentlerinin hane nüfusu ortalaması, bu araştırmada da median olarak 3.6 ile görülmektedir. (TABLO: A-34)

Hane nüfusu sıklığının en yüksek frekansı verdiği orta yaş grubunun bu konuda doyuma ulaştığı gerçekliğiyle yola çıkılırsa, potansiyel çocuk sahibi genç grubun gösterebileceği artışı hesaplamak mümkün olacaktır. Çocukları evden ayrılan, eşini yitirme oranının yüksek olduğu grubun yani 50+'nın ise hane nüfus medianı bunların sonrasında doğal olarak 2.9'dur. (Tablo : A-34)

Bu çalışmada 125 hanede toplam 449 kişi yaşamaktadır. Tüm çalışma toplamında kadın bulunmayan hane olmasıyla birlikte, erkeğin yaşamadığı hane % 6.4'lük bir alanı kaplar. Hanedeki erkek ortalaması 1.7 (TABLO:A-35), kadın ortalaması ise 1.8 dir. (Tablo: A-36)

Kaba doğum oranlarında, erkek doğumuna daha çok rastlanması gerçekliği, bu çalışmada nedeni açıklanmayacak bir biçimde (106 kız çocuğuna karşı, 90 erkek çocuğu) tersine çıkmıştır. (TABLO: A-53-54)

Kadın ve erkek dağılımındaki genele uygun düşmeyen çalışma sonucu, kadın ortalama ömrünün erkeğe göre daha uzun olduğu, ve hanedeki diğer bireylerin çoklukla kadın olduğu görüldüğünde daha açıklanabilir hale gelecektir. (TABLO: A-67-68-69)

Haneyi oluşturan bireylerden %24.9'u hane başkanı

erkekken, 24.5'i eşi kadına denk gelir. Yaş grupları içersinde en yüksek frekansı veren genç küttedir. Hane başkanı kadın ise en yüksek frekansını yaşlı grupta vermektedir. (TABLO: A-37)

Çalışma bütününde çocukların kapladığı alan %43.6 dır. (TABLO: A-37)

Hanede anne, baba ve çocuklar dışında diğer fertlerinde yaşıyor olması durumuyla %12.8'lik alanda rastlanılıyor. Demek ki bu çalışmada rastlanılan insanlardan %12.8'i nedeni ne olursa olsun -çoğu kez de ekonomik- yaşamlarını idame ettirebilmek için geleneksel aile modeline ihtiyaç duymaktadır. (TABLO: A-67)

Hanede çekirdek aileyi oluşturanların dışında karşılaşılan kişilerin statülere şöyle; erkekleri oluşturan diğerler kadının 1/4'ü oranında ve bunlar hane başkanı erkeğin babası, damat, erkek torun kadınlarda ise çiftlerden özellikle erkeğin annesine, geline rastlanmıştır.

Nüfus planlama çalışmalarının yürütülmesi ve ihtiyaçların niteliğinin ve niceliğinin değişiminin yanı sıra genç evlilerin, özellikle de çocuk doğduktan sonra, yaşlı kuşağın yardımlarına ihtiyacı olmalarına karşın, anne-babalarla birlikte oturma sık görülen bir durum değildir. Bu durumla karşılaşıldığında ise neden, daha çok tek başına, zor durumda kalan annenin çocuğunun yanına yerleşmesi biçiminde oluyor. Görüşme yapılan hanelerde gelin statüsünde üç kadına rastlanmıştır. (TABLO : A-37), Bunlardan ikisi ev içi işleyişten sorumlu, hane başkanı kadının ya da hane başkanı esi kadının yanıtlayabileceği mülakat sorularına, muha tab olarak (ailede) görülmüştür. (TABLO: A-2)

YAŞ

Yaş biyolojik bir göstergedir ve sözlük tanımı "insanın doğumunu izleyen yılların tam sayısı" dır. (Öner 1972: 25) Yaş; hemen her toplumda, bebeklik, çocukluk, erinlik, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemleriyle gruplandırılır. "çeşitli toplumlarda rastlanan, cinsiyet kadar yaygın ve evrensel olan farklılaşma ölçütlerinden birisi de yaş ve yaşlılık kavramıdır." (Güvenç 1979a: 259)

Yaş özünde biyolojik bir unsur olsa da aynı zamanda kültürel bir boyutu da vardır ve özellikle geleneksel toplumlarda kişiye biyolojisinin verdiği bir statüdür. Bireyden beklenen görevlerin ve bireye ait hakların özellikle geleneksel toplumlarda yaşla yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. Bebeğe gösterilen hoşgörü hemen tüm toplumların ortak davranışdır. Geleneksel toplumlarda, kişilerin yapacağı işler, yükleneceği sorumluluklar, hakları, toplum içindeki rollerini belirleyen önemli bir etmen yaştır. Yaşı ilerlemiş kişi o güne kadar ki deneyimleriyle gerçekten de toplulukta ki bilgili insandır. Bilginin çeşitlenmesi, ayrışması, kurumsal eğitimi zorunlu kılışı, bilgi edinmenin yolunu değiştirdiğinden haliyle zamanıda, bir ömre değil de formal eğitim süresi gibi kısa bir sürece sığdırmıştır.

Modern toplumda kişiye önem verilmesi için belirleyici neden yaşın sağladığı bilgi değil uzmanlaşmanın sağladığı bilgidir.

"İlkel kültürlerde, doğum ve nüfus kaydı yoktur. Fakat bütün bireyler 'yaş sınıflarına' ve bu sınıflar aracılığıyla yaş sırasına konurlar. Kisiler, üyesi buldukları gruplara bakarak, kendilerinden küçükleri ve büyükleri bilirler. Nüfus kaydı olmadığı için, bu sıralama, buluş çağını izleyen bir eristirme ya da aşama töresiyle belirlenir. Aynı törenle eristirilenler belli bir isim ve sıra numarası alırlar, hayat boyunca aynı yaşta sayılırlar. ... Genellikle tören yaşı eski olan büyük sayılır. Oymak ve boy derneklerinde, yaşı büyük olana önce hizmet edilir, saygı gösterilir, sözüne kulak verilir." (Güvenç 1979a: 260)

YAŞ FAKTÖRÜNÜN BAZI ÖZELLİKLERİ

"Yaş belirtmede kullanılan birden fazla kritere rastlanabilir. (Doldurulan yaş, içinde bulunulan yaşın ilk altı ayını doldurup doldurmama veya içinde bulunulan yaş v.b)

Yaş beyanında da çeşitli nedenlerle beyan hatası yapılmaktadır. (Askere geç gitme, yaşı yuvarlama eğilimi. Psikolojik olarak yaşı gizleme vb. nedenler)

Çalışmalarda 'yaşı gruplamanın' hatayı düzelten bir yönü vardır."(Akkayan c: 5)

Nüfustaki yaş gruplarının gösterdiği özellikler o toplumun nüfus hızı, sağlık konusunda attığı adımlar, aldığı ve verdiği göçler, ekonomisinin gelişmişliği ya da tersi hakkında mesaj veren temel bilgilerdendir.

İnsanlığın ilk dönemlerinde gösterdiği yaş özel-

liklerine ait istatikselsel veriler elbette yok ancak o günün yaşama koşullarına ilişkin buluntular ve fosiller yardımıyla kestirimler yapılmaktadır. "Demir devrinde İngiltere'de hayat beklentisinin, her ne kadar kesin değilse de, 18 yıl olduğu sanılmaktadır. Daha sonraki devirlere ait daha geçerli beklentiler 2000 yıl öncesi için 22, ortacağ için 33, 1687-91 için 33,5, 1789 için 35,5, 1836-54 için 40,9, 1900-1902 için 49,2 ve 1947 için 66,8'dir." (Smith 1972: 283)

"İlkel ve geleneksel toplumlardaki erkekler, çoğunlukla, kadınlardan daha uzun yaşarken; çağdas kent-sel ve endüstriyel toplumlarda, kadınların daha erken yaşlandığı fakat daha uzun yaşadığı görülmektedir. Ortalama ömür gibi biyolojik gözükten bir değişken bile kültürel sisteme bağlıdır. Demografların hesaplarına göre, ortalama ömrün 50 yılın altında bulunduğu toplumlarda, erkek daha fazla yaşar. Ortalama hayat 55 yaş dolayında ise, kadın ve erkek ömrü birbirine eşit olur. 60'ın üstünde ise kadın erkekten daha uzun yaşar. Ortalama 60 yıllık bir hayat beklentisiyle, bugünkü Türk kadınları erkeklerinden 4-5 yıl daha fazla yaşayacaktır. Ancak bu tür ortalamalar, kır kent farklarını yeterince yansıtmaz." (Güvenç 1979a: 257-259)

Nüfus büyümesinin patlamalarla kendini gösterdiği ülkeler gelişmekte olan ülkelerdir. Görece ekonomik rahatın sağlanması, sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması; paralelinde bebek ölüm oranlarının düşmesini ve ortalama insan ömrünün uzamasını getirir. Az gelişmiş ülkelerde ortalama insan ömrü uzasada, nüfustaki yaşlanma kendini az olarak gösterebilir. Çünkü doğurganlık yüksek oranlardadır, nüfusa hakim yaş 0-24 arası genç nüfustur

Genç nüfusun "talep eden" olma özelliği vardır. İlkokul çağına kadar bir yetişkin tarafından sürekli bakıma, 7 yaşından 24 yaşına kadar da okul eğitimine bundan sonrasında da iş sahasına ihtiyacı olduğu düşünülürse, ülke ekonomisinde -ilerisi için üretici olduğunu gözardı etmeden- bu ihtiyaçlar için önemli bir yer

ayırmanın zorunluluğuda açıkça görülecektir. Genç nüfusun yığılma gösterdiği ülkelerin az gelişmiş ülkeler olduğu gerçekliğiyle hareket edilirse bu ülkelerin içinde bulunduğu çıkmazların bir nedenide görülmüş olur.

Genç nüfus aynı zamanda çalışan nüfus üzerinde baskı kurar, bağımlılık oranını yükseltir. Türkiye'de "her bin kişi kendilerinin dışında 676 kişiyi de beslemek, bakmak durumundadır." (Çavdar 1983b: 2819) (Bu konuya çalışma hayatında daha etraflıca değinilecektir.)

Nüfusun yaşlanması ileri batı ülkelerinin yaşadığı bir süreçtir. Ve henüz bir problem olmaktan uzaktır, ancak faal çalışan grubun giderek azalması, emeklilerin çoğalması, nüfusun yaşlanması ve yenilenmemesi de en az genç nüfusun çokluğu kadar sorunlar yaratacaktır.

TÜRKİYE'DE YAŞ

Osmanlının son yüzyılındaki döneminde kadın ve yaşlı ağırlıklı olan Türkiye nüfusu, 1945'ten sonra ki hızlı nüfus artışı sonucu, genç nüfus ağırlıklı bir duruma geçmiştir. İş üretme potansiyeli bakımından genç nüfus kuşkusuz verimlidir. Ancak bu nüfusun ihtiyacı olan bakım, eğitim vb. giderlerde oldukça önemli yer tutmaktadır. Türkiye'de 65 ve yukarısı yaş 1950'lerden sonra artmaya başlamıştır.

"Hızlı nüfus artışı nedeniyle Türkiye, Avrupa'nın en genç nüfusuna sahip olma yolundadır. Genç nüfusun payı 1970 yılında toplam nüfus içerisinde %57.3 iken 1975'te %60'a çıkmıştır. 1980 sayımının %1 örnekleme sonuçlarına göre bu oran %58.7'ye düşmüştür. Burada genç nüfus derken 0-25 yaş arasındaki tüm nüfusu kapsamaktayız. Öte yandan, 15-25 arasındaki nüfusun iktisaden faal nüfus içerisindeki payda aynı sayım yılları içerisinde %43.2'den %48.9'a yükselmiştir. Böylece genç

nüfusa sahip olan ülkelerin karşılaştığı sorunların hemen hepsi bugün Türkiye'ninde karşısına dikilmiştir." (Çavdar 1983a: 1554)

Tablo:8'de görüldüğü gibi Türkiye nüfusunun yaşı sürekli olarak genç bir nüfus olarak kalacak şekilde gelişmektedir. Genç nüfus içinde 1980 yılı için iktisadi faaliyetin tamamen dışında kalan 0-14 yaşın payı 17.243.049 kişiyle %38.54'dır. 0-24 genç yaş kuşağının payı ise 26.264.749 kişiyle %58.7'dir. Yaşlı kuşağı temsil eden 65+ yaş ise 2.072.316 kişiyle %4.6'lık bir paya sahiptir.

TABLO:8
TÜRKİYE'DE YILLARA GÖRE NÜFUSUN
YAŞ GRUPLARINA DAĞILIMI

YAŞ GRUPLARI	1970 SAYIMI	1975 SAYIMI	1980 SAYIMI
0-4	5.255.136	5.701.249	5.884.984
5-9	5.093.452	5.380.115	5.896.222
10-14	4.529.599	5.248.839	5.461.843
15-19	3.694.500	4.264.499	4.877.556
20-24	2.851.471	3.532.144	4.144.144
25-29	2.261.612	2.832.628	3.370.177
30-34	2.184.359	2.294.771	2.719.927
35-39	2.214.126	2.139.559	2.279.001
40-44	1.821.018	2.146.199	2.143.556
45-49	1.208.634	1.683.685	2.060.590
50-54	973.205	1.341.677	1.771.036
55-59	937.460	767.148	1.164.762
60-64	1.006.179	1.083.873	796.737
65+	1.565.696	1.853.251	2.072.316
BİLİNMEYENİ	-----	78.028	94.106
TOPLAM	35.605.176	40.347.719	44.736.957

(KAYNAK: Çavdar 1983: 1554)

Tablo:9'da Türkiye'nin 21.yüzyıla girerken nüfusunun yaş grupları itibariyle alacağı durumun tahmini bir analizi verilmektedir. Bu tablonun, Tablo:8'le birlikte değerlendirmesi kısaca Türkiye'nin yaş grupları arasındaki değişimini verecektir. 2000 yılında 0-14 yaş grubu tahmini olarak 23.626 bin kişidir. Bunun toplam nüfusa oranı %34.1'dir. 0-24 yaş grubu ise tahmini olarak 36.316 bin kişidir. Bunun toplam nüfusa oranı %52.42'dir. Yaşlı grubun yani 65+ yaş ise 3.650 kişiyle toplam nüfus içinde %5.26'luk bir payı olmaktadır. Türkiye nüfusu 2000 yılına gence girecek gibi görünmektedir.

TABLO:9
TÜRKİYE'DE YILLARA GÖRE YAŞ GRUPLARININ TOPLAM
NÜFUS TAHMİNLERİ (yıl ortası bin kişi)

YAŞ GRUPLARI	1985	1990	1995	2000
0-4	6.098	7.380	7.995	8.379
5-9	6.784	6.021	7.317	7.946
10-14	6.161	6.762	6.005	7.301
15-19	5.361	6.135	6.738	5.986
20-24	4.748	5.326	6.099	6.704
25-29	3.999	4.710	5.289	6.062
30-34	3.337	3.963	4.674	5.253
35-39	2.754	3.301	3.925	4.635
40-44	2.177	2.714	3.258	3.880
45-49	1.999	2.131	2.662	3.201
50-54	2.049	1.934	2.066	2.587
55-59	1.632	1.945	1.842	1.975
60-64	1.108	1.505	1.802	1.716
65-69	661	975	1.332	1.606
70-74	676	536	797	1.101
75+	779	832	772	943
TOPLAM	50.322	56.171	62.574	69.276

(KAYNAK: Baloğlu 1990: 22)

KUTU-7

HAL KÖYÜNDE EVLENME YAŞI

"Köy halkının nazarında, erkek çocuklar 14, 15 yaşına geldiğinde veya gürbüz olduğu takdirde, 12, 13 yaşlarında akıl baliğ olduktan sonra, "çocukluktan kurtulmak" da ve delikanlılar safında yer almağa hak kazanmaktadır. Bu yaşlarda gençler cılgınlık yaptıkları zaman kusurları görülmez ve bunlar onların çağında delikanlılık'larına bağışlanır.

...Köyde görülen çağ gruplarının birincisi ihtiyarlar meclisidir yani bir nevi 'ihtiyarlar sınıfı'dır. Ve bu bir çağ grubudur: bu topluluğa ancak yaşlılar dahil olmaktadır. ... Eskiden bu gurubun bir başka hususiyeti de 40 yaşından büyük olanlara mahsus bir guruplanma olması idi. Fakat bugün, ... bu yaştan daha genç evli erkekler de bu guruplara dahil olmakla beraber, burada 'elpence divan' tarzında pek hürmetkâr bir tavır takınarak ve ancak bir dinleyici olmak durumundadırlar."

(Erdentuğ 1983: 63-64-65)

MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE YAŞ

Çalışma genelinde hane başkanı erkeğin yaş medianı 39.7, kadınıniki 37.0 dir. Hane başkanı erkek ve eşi kadın ve hane başkanı kadının yaş ortalamalarında süreklilik gösteren sey erkek yaş ortalamasının kadına göre daima büyük olmasıdır. Evlenen çiftlerde erkeğin daha yaşlı olması sadece bu kültürde değil, değişik bir çok kültürde de aranan ve doğru bulunan bir durumdur. Temelinde kırsalda kadının daha çabuk yaşlanması ve ortalama ömrünün erkeğe göre daha kısa olması yatmaktadır. (TABLO: A-38/45)

Erkek çocuğun, kız çocuğa göre yaş medianı toplamda daha küçük bir değer göstermekle birlikte, konuşulmanın yaş grubu büyüdükçe aradaki fark tersine bir durum göstermektedir. Erkeklerin kadınlara göre daha geç yaşlarda evlendiği gerçeği bu tersine dönüşün önemli nedenlerindendir. (TABLO: A-38/45)

Hanedeki diğer erkekte yaş dört frekansla, 15 ile 50+ yaş arası yayılım göstermektedir. (TABLO: A-70)

Hanedeki diğer kadının, genellikle ilk aileden, tek başına kalan anne olduğu daha önce belirtilmişti, 50.1 lik yaş medianı ile bir kez daha pekiştirilmiştir. (TABLO: A-76)

EĞİTİM

İNSAN VE EĞİTİM

Doğa, hayvanı varolma savaşında içgüdüleriyle donatmıştır. Hayvan tehlikenin geleceği yeri, zamanı, nerede besin bulabileceğini, uygun üreme dönemlerini kısacası hayatta kalabilmesi ve türünü sürdürebilmesi için gerekli tüm bilgileri kalıtımsal olarak içgüdüleriyle bilir. "Doğa, hayvan yavrusunu kendisini meydana getiren hayvanlardan bağımsız kılmakla, aynı zamanda onu baskarlarından bir şey öğrenmeye muhtaç olmaktan da kurtarmıştır. Hayvan yavrusunun öğrendiği veya öğrenmiş olduğu her şey kendisinin başarısıdır ve kendisinin malıdır." (Mengüsoğlu 1988: 175) İnsan doğa karşısında böyle bir avantaja sahip değildir." Çünkü insan yeteneklerinin gelişmesi, insanın bir form kazanması, ne kendiliğinden gerçekleşebilir, ne de bu gelişme, tek bir insanın işidir." (Mengüsoğlu 1988: 174) Ancak hayvandan farklı olarak insanın eğitebilme ve eğitilebilme özelliği vardır. İnsan dünyada kültüre sahip tek canlıdır. Her insan yavrusu insanlığın o güne dek yapmış olduğu her şeyin doğal mirasçısıdır, başka bir deyişle insan yavrusu dünyaya geldiği ilk anda ait olduğu topluluğun kültürü içine doğar. İnsanın bir tarihi olmasaydı, bil-

gilerini yeni kuşaklara aktarabilme, eğitebilme ve eğitilebilme yeteneği olmasaydı, doğa; karşısında ki fiziksel olarak bu denli güçsüz bir canlıyı çoktan yeryüzünden silmişti.

İnsanlığın ilk tanıştığı, sonraki kuşakların sosyalizasyonunu sağladığı, eğitim biçimi informal eğitimidir. Eğitim aile içinde gerçekleşir, çocuğa teknik bilgiler, ahlaki normlar, topluluğun değer yargıları bir dinsel yolla öğretilir. Salt bu tip eğitimin yeterli olması, işbölümünün büyük boyutlarda uzmanlaşmaya dayanmadığı, üretim faaliyetlerinin ilkel yöntemlerle yapıldığı durumlarda söz konusudur. Ancak sanayi ülkelerinde de informal eğitim vardır. Çocuk ilk bilgileri ailesinden ve yakınlarından öğrenir. Formal eğitimin yani okul yaşamının başlamasıyla biten bir süreç değil, insanın doğduğu anla başlayıp ölene dek devam eden bir eğitim sürecidir. "Informal eğitim sürecinin bilinçsiz ve programsız bir şekilde işlediği düşünülmemelidir. Kültürün tayin ettiği anlamlı ve tutarlı prensipler içinde gereken yapılır. Belli bir statüyü işgal eden kişinin ne yapacağı veya yapamayacağı, kime nasıl davranacağı, ilişkilerini düzenlemede dikkat etmesi gereken incelikler, hep bilmek mecburiyetinde olduğu konular arasındadır. Yaş, cinsiyet, medeni hal, akrabalık, komşuluk gibi ilişkiler ağı içinde hayat öğrenilir ve sürer gider." (Akkayan 1986e: 196)

GÜNÜMÜZDE DÜNYADA EĞİTİMİN DURUMU

Sanayi toplumunun, sanayileşmenin ürünlerinden biri de uzmanlaşmış, ayrılmış emek gücüdür. Böyle bir toplumda, bireylerin değişik alanlarda yetkinleşmesi, o alanla ilgili donanmış bilgiye sahip olması gerekmektedir. Bu da eğitimin ayrı bir uzmanlaşma alanı olması, eğitimin çok iyi örgütlenmesi ve kesintisiz verilmesidir. Kendisinde bir uzmanlık alanı olan eğitimin, basamaklara

bölünmesi, kademelenmesi kaçınılmazdır.

Eğitim de tıpkı hukuk, din vb. gibi bir sosyal kontrol aracıdır. Her devlet, varlığını sürdürebilmek için kendi bünyesine uygun "*insan*"ı okullarda yoğurur ve biçimlendirir. Devlet baskıcı ve yıldırma bir politika izleyerek var olabiliyorsa elbette ki okullarında yetiştirmek istediği ve yetiştireceği ideal insan tipide korkak, sinmiş, özgürce düşünemeyen haliyle de yaratıcılıktan yoksun fertler olacaktır. "bazı toplumlarda, insanları siyasal ya da dinsel otoritelerin görüşlerini hiç eleştirisiz benimsemeye iten dogmatik eğilimlere rastlanmaktadır." (Bottomore 1977: 300) Ancak sanayii toplumunun gelişimi için mutlak ileri bir teknolojiye ve kuşkusuz sürekli yoğun bir biçimde bilim üretilmesine gerek vardır. Bilimi üreten insan ve sanayi toplumu, özgür düşünme yeteneğine sahip yaratıcı misyonda olmalıdır, bu gelişim için zorunludur "Fakat formel eğitimin genel karakteri modern bilim ve teknoloji tarafından çok temel değişikliklere uğramıştır. ... Bu farklılığın bir görünümü de modern toplumlarda eğitimin içeriğinde sözün azalması, belirli verilere dayanan bilimsel yanın önem kazanmış olmasıdır. Farklılığın ikinci yanı ise, eski toplumlarda değişiklik sayılabilecek bir (Hayat tarzının) ve bilgi yığınının aktarılmasına karşılık, modern eğitimin verdiği bilimsel bilginin değişmekte olması; eğitimin, insanı, durağan bir dünyadan çok, değişen bir dünya için hazırlamak zorunluluğunda bulunması ve bu durumun gitgide ağırlık kazanmasıdır." (Bottomore 1977: 300) Sürekli daha yoğun uzmanlaşmaya yönelim, gelişen bilimsel bilgilere yetiştirme çabası, eğitimi sürekli dönüşüme uğratmıştır.

Bilimsel bilgi birikiminin çoğalması, sanayi toplumunda yaşayabilmek için gerekli en temel formel bilgilerin hızla artışını getirmiştir. Feodalizmde yaşayabilmek için mutlaka gerekli olmayan okur-yazarlık, kapitalizmle birlikte zorunluluk halini almıştır. Gelişen kentte ve kentin sunduğu iş alanlarında kalabilmek için en az okur-yazarlık zorunlu hale gelmiş, kısıtlı

bir kesime ait olan bu durum geniş kesimlere yayılmıştır. Okuma-yazma bilmeyen bir işçinin fabrikalarda yeri yoktur. Gelişen teknolojiyle birlikte okur-yazarlık yetersizleşmiş ardından zorunlu ilk öğrenim ve sırayla orta öğrenim ve yüksek öğrenim gelmiştir. Bilinmesi gerekli en temel bilgiler bir alfabeden başlayarak artık birkaç kitapla ve sadece ilkokulla sınırlanamıyacak bir genişliğe ulaşmıştır. Bu genişleyen temel bilgilerin edinilmesi ise günümüzde sadece vasıfsız işgücü olmaya yetebilmekte. Vasıflı bir hale geliş ise belli bir dalda yoğun formel eğitimden geçişle mümkündür.

Gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlar bu genişleyen temel bilimsel bilgilerin zorunlu itimi sonucu, sürekli daha özgürlükçü ve eşitlikçi bir hal almak durumundadır. Gelişmek, gelişimi yakalamak için daha çok bilimsel bilgiyle donanmış, daha çok insana duyulan ihtiyaç ile toplum örgütlenişinin biçimlerinin yeterliği arasında ki bağıntı, toplumsal dönüşümleri olduğu kadar eğitim sistemini de belirler. En gerekli temel bilgilerden yoksun bir toplum gelişmiş bir üretim sistemini yaşatamaz ve eğitim sistemlerine yönelik temel eleştirilerin kaynağında buradadır. Genişlemiş temel bilgilerin verilme süresi o toplumun zorunlu eğitim sistemiyle bağıntılıdır. Zorunlu eğitim sisteminde verilen bilginin içeriğini o toplumun gelişmişlik seviyesinin ihtiyaçları temellendirir. Gelişmişlik arttıkça eğitime aktarılan kaynaklar artma eğilimine girer.

Tablo:10'da görüleceği üzere; Sanayileşmiş ve sanayileşme yolundaki ülkeler arasındaki eğitime dayalı ortak temel ilkokul düzeyindeki eğitilmişlik düzeyinde aynılıkla kendisini ortaya koymaktadır. Bunun anlamı bu iki tür ülkede en az ilkokul düzeyinde eğitimi zorunlu kılan bir gelişmişliğin olduğudur. Aynı zamanda zorunlu eğitim sürecinde daha uzun olduğu görülmektedir.

Sanayileşmiş ülkelerle sanayileşme yolundaki ülkeler arasındaki ayrım ilkokul eğitiminden sonra başlamakta ve bu eğitiminde aslında tam anlamıyla verileme-

diği Tablo:10'daki okur-yazar olmayanların kabarıklığıyla acığa çıkmaktadır.

Ortaöğrenim de sanayileşmiş ölkelerin diğer ölkelere oranı ise bu ölkelerdeki temel bilgilerin ne kadar genişlediğini ortaya koymaktadır. Yükseköğrenim de sanayileşmiş ölkelerin diğer ölkelere kıyasla çok ileride olduğu da açıktır. Aynı şekilde sanayileşmiş ölkelerin eğitime ayırdıkları kaynaklar GSMH'lerinin ve devlet bütçelerinin büyüklüğüde göz önüne alındığında diğer ölkeleri kat kat aşmaktadır. Sanayileşmiş ölkelerin eğitim alanındaki alt yapılarını tamamlamış olmalarıda eğitime ayrılan kaynakların doğrudan insanın bilgi birikimine yönelik olduğunun işaretidir. Bu konuda diğer ölkelerin eğitim yatırımları ise alt yapıya önemli miktarda pay ayırmak durumundadır.

Geri ölkelerin bir diğer problemide eğitim sistemini toplumun gelişimine uyumlu kılma çabasıyla, evrensel düzeydeki gelişme ile doğan çelişkidir. Evrensel gelişmenin işaret ettiği eğitim sistemi çoğunlukla bu ölkelerin ekonomik, siyasi yapısıyla çelisen bir durum arz ettiğinden, her zaman eksik ve genelde erki elinde tutan sınıf ve güçlerin çıkarlarına uyumludur. Bilimsel bilgi yerine yönetim modelinin çıkarlarına uyumlu bilgilerle yapılan eğitimin sonucu da çoğu zaman yetersiz, cahil insanlar yaratmaktadır. Bu durum elbette ki sonucta o toplumun gelişimi önünde duran bir barikat oluşturur.

"Üyesi bulunduğumuz Avrupa ölkelerinde öğrenciler genellikle yıl kaybetmeksizin yetenekleri ölçüsünde yetiştirilirken, Türkiye'de verimsizlik eğitim sisteminin doğurduğu acı bir sonuç olmakta; bu da hem milyonlarca gencin küçük yaşlardan itibaren başarısızlıkla damgalanarak toplum içinde itilmelerine ve insangücü kaybına, hem de esasen kit olan malî kaynakların büyük ölçüde israfına yol acmaktadır." (Baloğlu 1990: 78)

TABLO:10
ÇEŞİTLİ ÜLKELERDE ZORUNLU ÖĞRETİM SÜRECİ İLE OKULLAŞMA
ORANLARI VE OKUMA-YAZMA BİLMEYEN 15+ YAŞ GRUBUNUN
NÜFUSA ORANIYLA, GSMH'DAN VE DEVLET BÜTÇESİNDEN EĞİTİME
AYRILAN PAYLARIN KARŞILAŞTIRILMASI

ÜLKELER	TİN	İLK	ORTA	YÜKSEK	NÜFUSA ORANI	GSMH	DEVLET
	ÖRE	ÖRE	ÖRE	ÖRE	ORANI	BÜTÇESİNDEN	BÜTÇESİNDEN
	ÖRE	ÖRE	ÖRE	ÖRE	ORANI	AYRILAN PAYLAR	AYRILAN PAYLAR
	ÖRE	ÖRE	ÖRE	ÖRE	ORANI	AYRILAN PAYLAR	AYRILAN PAYLAR
	ÖRE	ÖRE	ÖRE	ÖRE	ORANI	AYRILAN PAYLAR	AYRILAN PAYLAR
<i>Sanayileşmiş</i>							
ABD	11	119861	1021	90	59.3	119791	0.5
JAPONYA	9	119861	1021	96	28.8	-	-
İTALYA	8	119861	971	76	24.7	119851	3.0
İSVEC	9	119851	981	83	37.4	-	-
İSPANYA	10	119851	1041	98	29.6	119811	7.1
<i>Üst orta gelir grubu</i>							
BREZİLYA	8	119831	1031	35	11.3	119821	22.2
İSRAİL	11	119861	991	79	33.3	119831	8.2
GÜNEY KORE	6	119871	941	95	33.9	119701	17.8
YUNANİSTAN	9	119841	1061	88	23.5	119811	9.5
MACARİSTAN	10	119861	981	70	15.4	119801	1.1
PORTEKİZ	6	119841	1271	52	12.6	119851	16.0
<i>Alt orta gelir grubu</i>							
MİSİR	6	119851	871	54	21.2	119761	61.8
TUNUS	6	119861	1181	39	5.5	119841	49.3
ENDONEZYA	6	119841	1181	39	6.5	119801	32.7
TAYLAND	7	119851	971	30	19.6	119801	12.0
TÜRKİYE	5	119891	1061	46	12.6	119841	25.8
<i>Alt gelir grubu</i>							
ÇİN	9	119861	1291	42	1.7	119811	59.2
HİNDİSTAN	5	119831	901	34	8.9	119811	59.2
PAKİSTAN	5	119861	441	18	5.1	119811	73.8
AFGANİSTAN	8	119861	181	6	1.4	119791	81.8
<i>Sınıflandı- rılmayan</i>							
SSCB	10	119861	1061	99	21.6	119701	0.3

((Kaynak:1988 Unesco Statistical Yearbook, s.1-5, 3-7, 3-17) (Baloğlu 1990))

KUTU-8

JAPONYA'DA ZORUNLU ÖĞRETİM: İLKOKUL VE ORTAOKULLAR

Zorunlu temel öğretim altı yaşında, annelerin katıldığı önemli bir törenle başlar. Bu bir erişme ve aşama törenidir. Bu törende çocukluk -okulöncesinin mutlu çocukluk- dönemi biter, öğrencilik dönemi açılır. Çocuklar, olimpiyat oyunlarına katılan sporcular gibi sessiz, gergin ve kaygılıdır.

Okulöncesi yılları boyunca çocuk okulda, evde bu büyük güne hazırlanmış, önde gitmeye geride kalmamaya koşullanmıştır. Okuldaki başarı hayattaki başarıyı garantilemez; ne var ki, okuldaki başarısızlık hayatta da başarısızlık anlamına gelebilir. Zorunlu temel eğitimin dokuz yılı boyunca, her yıl alınan derslerin toplamı 8-10 arasında değişir.

Bütçe yılı gibi, nisanda başlayıp bir sonraki yılın mart ayında sona eren öğretim yılı üç döneme ayrılır. Dönemler arasında toplam 17 haftalık dinlenme (yaz ve kış) tatilleri vardır. Bu tatiller sırasında öğrencilerin ulusal parklarda çadırli kamplar kurduğu, öğretmenleriyle birlikte yurdu ve doğayı tanıma gezilerine çıktıkları görülür. Su anlamda ki, okullar tatildir ama 'çocuğun dünyayı dolasıp tanınması' ilkesi yürürlüktedir: Eğitim sürmektedir.

Toplumbilim derslerinin tarih müzelerinde, fen bilimi derslerinin bilim, teknoloji ve endüstri müzelerinde, sanat eğitimi saatlerinin de, çoğu zaman müze ve sanat galerilerinde yapıldığı dikkat çekmektedir.

KUTU-9

**JAPONYA'NIN TAYVA-CÖ İLÇESİ
YOŞİYOKA OKULUNDAN İZLENİMLER**

Yoşiyoka okulunun her sınıfında 30-35 öğrenci olmak üzere, toplam 850 öğrencisi var.

(1) Özel Eğitimi: Matematik dersini yavaş öğrenen çocuklar okul kantininde görevlendirilmişler: yaparak, sayarak, sınavı deneyerek öğrensinler diye. Özel eğitimin amacı, yavaş öğrenenleri ayırmak değil, mümkün olduğunca kendi yaş gruplarına katmak.

(2) Okul Kitaplığı: Altı bin kitap var. Açık raf sistemine göre örgütlenmiş. Dışarıya kitap veriliyor. Sorunlu bir öğretmenin gözetim ve denetimi altında, öğrenciler kendileri yönetiyor kitaplığı.

(3) Yemek ve Yemekhane: Hizmetleri, sağlık servisinin sürekli denetimi altında ve son derece temiz görünüyor. Okul mutfağında, hepsi kadın olan sekiz görevli, bir beslenme uzmanının denetiminde çalışıyor. Yemek numuneleri soğuk dolapta 48 saat saklanıyor. Yemekten zehirlenen olursa, numune, laboratuara gönderiliyormuş, biyokimyasal inceleme için.

(4) Öğle Yemeği saatinde okul radyosunda Mendhelsson'un 'Keman Konçertosu' yayımlanırken, özel giysili öğrenciler grup grup olmuşlar okullarını temizliyorlardı.

(5) Demokrasi: İlk okul son (VI) sınıfın, ders dışı serbest çalışma programı toplantısında, eğlence dinlenme saatlerinde sınıfca neler yapılacağına, demokratik yoldan karar verildiği (Devam)

KUTU-9-DEVAM

gözlemlenmiştir. Öneriler alınıyor, destekleyici ve karşı konuşmalar yapılıyor, öneriler oylanıyor. Toplantıyı yöneten başkana büyük bir saygı gösteriliyor.

(6) Öğrenci Duvar Gazeteleri: Her sınıf kendi duvar gazetesini çıkarıyor. Belli başlı köşeler şöyle sıralanabilir:

- (a) Haberler (c) Bilmeceler (e) Söyleşiler
(b) Öykücükler (d) Resimler (f) Çevre gözlemleri

(7) Yazı Dersi Ödevleri: VI. sınıfın yazı dersi ödevleri (çalışmaları) düzeltilmiş olarak, sınıfın duvarına asılmıştı. Koridordan gelip gecenler, son sınıfın okul olgunluğunu ve yazı sanatındaki gelişmesini görebiliyordu-öğretmenin katkısını da.

(8) Aritmetik Dersi: Öğretmen, karelere bölünmüş özel kağıtlar üzerine, doğrusal ve eğrisel grafikler çizdiriyordu, sınıfa. Bir öğrenci, kara tahtada öğretmene yardımcı oluyordu. Karatahtanın üstünde Japonya'nın kuruluşun bu yana yaşadığı tarih dönemlerinin resimli bir özeti ve zamanlama tablosu görülmüyordu.

(9) Okulun iyi donatılmış bir foto-film merkezi ve yıllık yarım milyon TL'lik bir öğretici filim bütçesi varmış. Sağlanan filimler öteki okullara ödünç veriliyormuş.

(10) Müdür odası aynı zamanda öğretmenlerin toplantı odasıydı. Burada, Leonardo'nun ünlü 'Mona Lisa' tablosunun bir kopyası ve 30 kadar öğretmenin görev ve devam tablosu vardı.

TÜRKİYE'DE EĞİTİMİN TARİHÇESİ

"Eğitimin toplumdaki başlıca işlevi 1) kültür-değer - ideoloji; 2) bilgi; 3) hüner aktarmaktır." (Tekeli 1983a: 650) Toplumlar sürekli değişme halindedir, eğitiminde bu değişime paralel olarak, o toplumun gereksinimlerine yanıt verebilmesi için nitelik ve nicelik olarak değişim göstermesi kaçınılmazdır. Ülkemizdeki eğitim de tarih içinde toplumun değişimine bağıntılı bir biçimde sürekli değişim geçirmiştir.

16. YÜZYILDA OSMANLI'DA EĞİTİM

16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal tabakalaşma dört kategoride toplanabilir. Piramidin üst kısmından başlanıp, derecelendirilirse; a) askeri sınıf b) ilmiye sınıfı c) tüccarlar ve zanaatkarlar d) köylü ya da reaya. Her sınıfsal katmanın ihtiyacı olan bilgi baştan sona farklı olduğundan, eğitim; kurumsallaşma, içerik ve hedefleriyle farklı olmuştur:

ASKERİ SINIFIN EĞİTİMİ

Askeri sınıftan olabilmenin iki yolu vardır; ya babadan oğula geçiş ya da genellikle devşirme gayrimüslüm ve merkezi ordunun içinde sivrilik gösterebilmek.

Soy zinciriyle asker olanların eğitimi; Konut işlevi görmeyen yanı sıra devlet işlerinde yürütüldüğü, usta-cıracak yöntemiyle konaklarda yapılırdı.

Merkezi ordunun eğitimi; Acemioğlanlar Kışlası,

Mehterhane, Cambazhane'de yapılırdı. Aynı şekilde eğitimin teorik ve pratik yönünün içice olduğu Tophane, Kılıçhane, Tüfekhane'de askeri sanat okulları idi. Merkezi ordunun içinde varlık gösterebilmiş olan gayri müslüm gençler Fatih'in Topkapı Saray'ında açtığı Enderun'a devam ederlerdi. Enderun'dan çıkanlar, askeri sınıfın üst kademelerini oluşturan veziriazamlık, kapitan paşalık, yenicheri ağalığı, eyalet valiliği, sancak beyliği gibi görevlere getirilirdi. Burada Enderun'dan başka Meskhane ve Şehzadegân vardı. Bu okullarda İslam, insan ilişkileri, görgü kuralları, ata binmek, ok atmak, müzik öğretilirdi. Bu okullar; sarayın mimarını, nakkası, ressamı, hattatı, kâtibi, imamı, müezzini, müneccimi, müverrihi, şairi, bilim adamı, silaahşörü, hanendesi, müzisyeni, nüktedanı, dalkavuşu yetiştirirdi

ILMIYE SINIFININ EĞİTİMİ

Bu sınıf sadece eğitim işinde uzmanlaşmış kurumlar olan medreselerde az sayıda kişiyle ve uzun erimli bir programla eğitim görürdü. Medreseler arası kademeleme, belli kitaplardaki bilgileri öğrenmek demektir. Her kademeye rastgelen bir ilmiye görevi vardı. Kadı, kadı-asker, seyhülislam vb. eğitiminde bir kademeyi tamamlayan kişi o kademeye denk gelen iste bir süre çalışıp, eğitime bir üst kademedeki tekrarı devam ederdi. Medrese eğitimi, ilmiye sınıfının din görevlisi, yargı organı, medrese hocası olarak yükleneceği görevler için gerekli donanımı sağlayan elit eğitimidir.

TUCCAR SANATKÂRLARIN EĞİTİMİ

Bu sınıf lonca sistemiyle örgütlenmiştir. "Lonca hem usta cıracak ilişkisi içinde eğitimi düzenleyici, hem de üretimi denetleyici işlevleriyle birlikte, bu sınıfın toplumun dengesini bozucu eğilimler kazanmadan yeniden-üretilmesinin temel aracı olmaktadır. (Tekeli 1983a: 651)

REAYA SINIFININ EĞİTİMİ

Osmanlı toplumunda köylünün eğitimi için özel eğitim kurumları yoktur. Tarımda üretim ilkel koşullarda yapıldığından, bu sınıf üretim bilgisini ve topluma ilişkin değerleri, kendisine düşen görev ve haklarını aile kurumu ve yakın çevre içinde yani salt informal eğitim biçimiyle öğrenir.

HER KESİME AÇIK KİTLE EĞİTİM KURUMLARI

Sıbyan Mektebi: Sıbyan mektebi dört-altı yaş arası kız ve erkek çocukların -sonradan ne tip eğitim alırlarsa alsınlar- eğitim gördükleri okullardır. Burada İslam'a ilişkin bilgiler ve yazı sanatına ilişkin bilgiler verilirdi. Sıbyan mekteplerini "askeri sınıf üyeleri ya da halk, işbirliği içinde ... koruyor ve yaşıyordu." (Tekeli 1983a: 651)

Zaviyeler, Tekkeler, Dergâhlar: Egemen kültüre karşıt kültürlerin örgütlendiği, öğrencilere müzik, dans, ve bedensel yetenekler kazandıran kitle eğitim kurumlarıdır. Bu kurumlar aynı zamanda sosyal yardım ve konaklama hizmetlerini de yerine getirirlerdi.

19. YÜZYILDA EĞİTİM

17. ve 18. yy da güçlenen yerel güçlerle artı ürünü paylaşmak zorunda kalan askeri sınıf, merkezi yönetim tarafından denetime alınan ayanlara rağmen yine de nitelik değiştirmek zorunda kalmış, maaşlı bürokratlar haline gelmişlerdir. Tanzimat'ın şekillendirdiği yeni merkezi yönetim eskisine göre sayısal ve niteliksel yönden daha gelişkin bürokrasiye gereksim duyuyordu.

Enderun ve benzeri okullar bu ihtiyacı karşılayacak düzeyde değildi.

Osmanlı sistemi içinde ikinci basamakta yer alan ilmiye sınıfı, dayanak noktası olan vakıf kaynaklarının denetime alınmasıyla, yönetsel ve yargısal işlevini yitirmeye başlamış ve bunun sonucu olarak etkisi azalmıştır.

Batı kapitalizminin ucuz mamul mallarının ülkeye dolmasıyla birlikte lonca sistemi tam anlamıyla kısa bir sürede çökmüştür. "1853 te, 1838 (Osmanlı-İngiliz) ticaret anlaşmasının etkilerinden söz eden İngiliz Edward Michelsen şöyle yazıyor 'Diğer taraftan, eskiden Türkiye'de yetişen ve yabancı memleketlerde büyük ünü olan Türk endüstrisinin birçok kolları şimdi tamamıyla yok olmuştur. Bunlar arasında pamuklu endüstri gelir ki bugün tamamıyla İngiliz endüstrisi tarafından sağlanmaktadır. Samın çelik bıçakları, Kıbrıs'ın şeker endüstrisi, İznik'in çini endüstrisi, Teselya'nın Türk kızılı iplik boya endüstrisi hep yok olmuştur. Bütün bu endüstrinin kollarının bugün Türk topraklarında artık izi bile kalmamıştır. ... 'Sanat ve ticaretimiz' başlıklı İbret gazetesinde çıkan bir yazı şöyle diyor: 'En sonunda, esnafımız, tüccarımız usaklığa, kolculuğa dökülmekten başka çare bulamadılar. Milyonlarca kapitale birkaç torba bakır beşlikle nasıl durulabilirdi? Yeni eğitimin uygulanışının özü diyebileceğimiz Avrupa fabrikalarına, kırık çürük birkaç edevatla nasıl karşı konulabilirdi?" (Berkes 1970a: 371) Lonca sistemi içinde örgütlenen esnaf ve sanatkarlar elbette Avrupa'nın karşısında dayanamamışlar ve bir kurum olarak tam anlamıyla yok oluştan gitmişlerdir.

Tarımsal üretimin dış ticarete açılması büyük toprak sahipliğinin de hızla geliştirmiş. Böylece müslüman ve ticaretle uğraşan, kırdan oturmayıp, büyük arazilere sahip esnaf ve topraksız köylü, mevsimlik işçilik doğmuştur.

Osmanlının sürekli kaybeden konumda oluşu, güçlenen ulusçuluk hareketi, batılı sermayenin etkinlik kazanması, "Düvel-ı muazzama" nın beraberinde kendi kurum ve okullarını kurmalarını; hem ticari faaliyetlerini yayacak aracı kişiler yetistirmek hem de bunları yaymayı kolaylaştıracak kültürel çevre sağlama açısından gereklileştirmiştir.

19. yüzyılın sonunda ülkede, İngiliz, Fransız, Alman, Amerikan, Rus, Avusturya-Macaristan ve İtalyan okulları vardı." Osmanlı İmparatorluğu yabancı okullara karşı buralardaki öğrenci sayısını kısıtlayarak, ilk eğitimlerini Osmanlı okullarında yapma şartını koyarak, misyoner okullarını kapatarak, kendi bünyesindeki eğitimi modernleştirip yaygınlaştırarak vb. önlemler almıştır.

İmparatorluk'ta müslümanların eğitimindeki değişimlerin temel nedeni askeri başarısızlıklara çözüm getirmek amacıyla bu alanda olmuştur. 1773 de ilk yüksek- okul olan *Mühendishane-i Bahri-i Hümayun* kurulmuştur. Bunu gerek mühendisliğin diğer alanlarında gerekse tıp alanında eğitim vermek üzere açılan okullar izlemiştir. Ancak eğitimin dönüştürülmesi sürecine yüksekokulardan başladığı, bu konuda alt örgütlenme olmadığından -örneğin tıp öğrenimine başlayan kişi aynı zamanda bu mektepte okuma-yazmayı öğreniyordu.- başarıda sağlanamamıştır.

TANZİMAT'TA EĞİTİM

Tanzimat dönemi kapitalistleşme sürecinin hızlandırılması ve batı kültürü ve bilgisini almaya açık bir politika izleyişle kendisinden önceki ve sonraki uygulamayla farklılık göstermektedir. Bu dönemde çok sayıda Avrupa ülkelerine öğrenci gönderildiği gibi aynı şekilde buralardan da eğitimci getirilmiştir. Devletin kurduğu okulların "Osmanlı okulları olması gerekliliğini koyarak, tüm milletlere açık hale getirmiştir. 1857'de

kurulan "*Maarif-i Umumiye Nezareti*" eğitimin imparatorluğun temel islevi olarak görüldüğünü gösterme açısından önemlidir.

Yüksek öğrenimin alt örgütlenmesi oluşturulmaya başlanmış, bu bağlamda bugün kü ortaokullara denk düşen *rüştiyeler* (1838), *Darülmaarif* (1849) gibi okullar açılmıştır. Eğitim hizmeti kızlara da, *Ebe Mektebi* (1842), *kız rüştiyeleri* (1858), *kız sanayi mektepleri* (1870) açılarak veriliyordu. Yine ilk sanat okulu olan *Ameli ziraat Mektebi* 1847'de açılmıştır. 1869'da ki Saffet Paşa Nizamnamesi'yle eğitim mahalleler ve kasabalarda baz alınarak yaygınlaştırılmış, Avrupa üniversiteleri örnek alınarak Turuk-u Muabir, Hukuk, Edebiyat bölümleri açılmıştır.

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE EĞİTİM

1869 Nizamnamesi temel alınmış. "Ama imparatorluğun yönetsel ve sınıfsal yapısındaki değişimler eğitim yapısında önemli değişmelere neden olmuştur." (Tekeli 1983a: 657)

Özel okullar: Müslüman kesimde bürokrasinin gelişmesi, ticaret burjuvazisinin oluşum süreciyle özel okullar yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu okulların bazıları fen bilimlerine bazıları arapça ya da Fransızcaya ağırlık tanır ve dersleri subay ya da memurlar verirdi. Müslüman elitin oturduğu semtlerde kurulurdu; *Semsülmaarif*, *Darülmüdris* bu okullara örnektir.

Yeni Meslek Okulları ve Yüksekokullar: Gereksinimlere göre bu okullar ardiardına açılmıştır, bazıları şunlardır; *Mekteb-i Fünun-u Maliye*(1878), *Darülameliyat* (1881), *Mülkiye Baytar Mektebi*(1887), *Polis Dershanesi* (1889).

Tanzimat'ın getirdiği uluslararası eşitlik ilkele-ri bir hukuk reformunu zorunlu kılmıştı, ilmiye bu bo-

yuttaki yargı işlevini yüklenecek nitelikte olmadığından, Hukuk Mektebi kurulmuştur.

II. MESRUTİYET DÖNEMİNDE EĞİTİM

"1908 Devrimi'nin getirdiği canlı siyasal yaşantı içinde eğitim sorunları da önemli bir yer tutmuştur." (Tekeli 1983a: 659) İlköğretim parasız ve zorunlu hale getirilmiş. Öğretimin birleştirilerek, ulusallaştırılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Arap harflerini daha pratik hale sokmak için yeni alfabe düzenleme girişimleri vardır. İttihat ve terakki döneminde *Hendese-i Mülkiye*, askeri yönetimden alınmış Nafia Nezaretine bağlı *Mühendis Mekteb-i Alisi* haline getirilmiştir. İlköğrenci derneği bu okulda kurulmuştur.

Darülfünunun ön plana çıkışı: II. Abdülhamit zamanında önemi azalan Darülfünun Balkan Savaşı sonrası Türkcülük akımının gelişmesiyle eski önemini tekrar kazandı. Burada eğitim parasız hale getirildi, ders programlarına tarih, edebiyat ve felsefe eklendi. Özellikle Alman profesörleri çağrıldı, Üniversiteye araştırma misyonu katılmaya çalışıldı. Kızlara yükseköğrenim olanağı tanımak için *Inas Darülfünun'u* kuruldu.

Yeni Okullar: Orta kademe bürokratları yetistirmek amacıyla açılan okullar; *Gece Dersleri Mektepleri* (1908), *Rüsumat memurları mektebi* (1909), *Polis memurları mektebi* (1909), *Disçi mektebi* (1910), *Maliye Memurları Mektebi* (1910), *Kadastro Memurları Mektebi* (1911), *Darülbedayi* (1914) vd. şeklindedir.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE EĞİTİM

Cumhuriyetin kuruluşuyla eğitimde tam bir devrim yaşanmıştır. 1908 Hareketi ile başlayan süreç eğitim

alanında yenileşmede epeyce bir yol almıştı. "Kurtuluş savaşını kazanan güçler, 1908'de başlayan devrimi tamamlamayı amaçlıyorlardı. Bu devrimin tamamlanması konusunda eğitim alanında atılan ilk adım, *Tevhid-i Tedrisat kanunu*'nun çıkarılması oldu." (Tekeli 1983a: 660) "Büyük millet meclisi, 3 mart 1924 tarihinde, Halifeliğin kaldırılmasıyla aynı zamanda 430 sayılı kanunu çıkarttı; bu kanun bütün öğrenim kurumlarını birleştirmekteydi (*Tevhid-i Tedrisat kanunu*) ve en önemli maddesi şuydu: Madde 2. 'Seriye ve Evkaf vekâleti veya hususi vakıflar mütevellileri tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekaletine devir ve rapdedilmiştir.' Madde 4. 'Yüksek diniyat mütehassıslarının yetisttirilmeleri için Darülfünunda bir ilâhiyat fakültesi kurulacak, imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetleri gören memurların yetisttirilmesi için ayrı mektepler acılacaktır.' Bu kanuna dayanarak o zamanki Maarif vekili Vasıf (Çınar) medreselerin kapanmasını emretti. Resmi 'Türkiye Cumhuriyeti tarihi'nde medreselere '*cahil imamlar ve kadılar yetisttiren kara kaynaklar*' denmektedir. ... Süleymaniye Medresesi'nin yerini Darülfünunun yeni *ilâhiyat fakültesi*, ...aldı. ...430 numaralı kanunda öngörülen *imam ve hatip okulları* 1924 yılında istanbul'da (Sultan Selim camii yakınında 4 sınıflı olarak) ve başka 28 yerde açıldı. ... Ama çok geçmeden bunlarda da öğrenci sayılarında gerileme başladı; 1924'te bu okullarda 2258 öğrenci (300'den fazla öğretmen) varken ... 1926 yılında 20 tane olan bu mekteplerden 1927-1932'de sadece 2'si kalmıştı (istanbul ve Konya'da) Bu yıldan sonra bunlar da kapandı. (Jaschke 1972: 74)

Eğitimdeki ikilik salt mektep-medrese diye değil aynı zamanda yabancı okullar ve cemaat okulları olarak algılanmış, bunların çoğu kapatılmış, kalanlar ise sıkı bir gözetime alınmıştır. Cumhuriyet okullarındaki laik anlayışın, bu okullarda da uygulanması esas alınmıştır. Yine aynı tarihte çıkarılan 429 sayılı yasayla okulların denetimi Maarif Vekaleti'ne devredilmiştir.

LATİN ALFABESİ

Latin Alfabesinin kullanılması 1860'dan beri tartışılan bir konuydu, Arap alfabesine göre öğretmek daha kolay ve günün ihtiyaçlarını karşılar özelliği vardı. "Türkiye'de Arap harfleriyle okuma yazma bilenlerin sayısı %6'yı geçmemiştir."(Tekeli 1983a: 661) Elbette Arap harfleri yerine latin harflerinin uzun dönemli tartışılması bu konuda karşıt taraflar yaratmıştır. "Kâzım Karabekir 5 mart 1923 tarihli 'Hakimiyeti Milliye'de bu konuda şöyle yazıyordu 'Bizim İslâm harflerimiz yeterli değilmiş, onun lâtin harflerini almalıymışız. Bu lâtin harfleri alındığı gün memleket alt üst olur. Yabancılar İslâm dünyasına karşı diyecelerki: Türkler ecnebi yazısını kabul etmişler ve hıristiyan olmuşlardır. Böyle fikirler içimize girmesin, sonra kendi aramızda birbirimizi yeriz.

Prof. Fuat Köprülü'de bu konuda 1 Kasım 1926 tarihli Milli Mecmua'da şöyle yazıyordu: 'Lâtin harflerinin kabulüne taraftar olanlar zannediyorlar ki batı medeniyetini bu suretle daha cabuk ve kolay temassül edebiliriz. Halbuki garp medeniyetine temassül harflerimizin tebdili ve lâtin harflerinin kabulüyle olmaz'" (Ateş :308) Böylesi bir farklılaşmanın yaşanması Mustafa Kemalî harf değişimini son derece hızlı bir şekilde yapmaya itmiştir. "Harf devrimiyle ilgili çalışmalara 1927 yılında ciddi bir biçimde başlandı. 1928 kışında bu konudaki çalışmalar hızlandırıldı. Mustafa Kemal tüm çalışmaları kendisi yönetiyordu. ... 9 ağustos 1928'de Mustafa Kemal C.H.P. tarafından Sarayburnunda düzenlenen bir toplantıda yaptığı konuşmada '*yeni Türk harflerinin kabul edileceğini*' açıkladı. Arap alfabesi yerine Türk alfabesinin kullanılması... 3 Kasım 1928 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi." (Ateş : 309-310)

Bu değisikliğin ardından yeni harflerin hayat bulabilmesi için büyük bir kampanya düzenlenerek 15-45 yaş arası vatandaşların gitmesi zorunlu olan Millet Mektepleri acılmış ve "1929-1934 yılları arasında 1.200.000 kişi bu okullardan gezmıştir." (Tekeli 1983a: 661) Arap harfleriyle eğitilmiş cok geniş kesimlerin olmaması, bunun aksine ltin harflerine dayalı okur-yazarlığın hızlı bir şekilde yayılması harf değisimine hayat vermiştir.

HARF DEVRİMİ SONRASI

Harf devrimiyle başlayan sürec toplumdun sorunlarına karşı kökten czmler arandığı dönemin ürünlerinden biridir ve temel dönüşümlerinden biri olmuştur. "düşük okur-yazarlık, Cumhuriyetin kurulusundan beri en önemli toplumsal sorunlardan biri olagelmıştir. Yazı devrimi, okur-yazarlık oranının arttırılması için girişilmiş olan cbalardan biridir. Cumhuriyet kurulduğu anda, okur-yazarlık oranı son derece düşüktü. Oniki yıl sonra ise, 1935 yılında, ancak yüzde 18.7'ye ykselebilmışti." (Kongar 1976b: 360)

Cumhuriyetin kurulusundan itibaren eğitim alanında köklü değisimlerin nasıl olabileceğinin araştırılmaları yapılmıştır. "Eğitim rgtlenmesinde bazı değisiklikler yapılırken Cumhuriyet yönetimi sürekli bir arayış icindedir. Dönemin nl eğitimcileri cırılarak onlara raporlar hazırlattırılır. 1924 yılında Columbia niversitesi'nden eğitim profesörü ve faydacı okulun ünlü felsefecilerinden John Dewey, 1925 yılında Almanya'dan eğitimci G. Kerschensteiner cırılır. Ama ogelemez yerine Profesör Khne gönderilir. Alman sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın eğitim danışmanı olan Khne, eğitimin kalkınmaya etkisi üzerindeki etkisiyle tanınmaktadır. Teknik ğretim konusunda incelemeler yapmak için de 1927 yılında Belcika'dan Omar Buyse getirtilir." (Tekeli 1983a: 662) Tüm bu araştırmalar ve raporlar araya

giren 1929 dünya ekonomik bunalımının sarsıntıları arasında uygulamadan kalkmış, eğitim alanında bir durgunluk meydana gelmiştir.

UNİVERSİTELER: DARÜLFÜNUN'DAN İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'NE

Ekonomik bunalımın sonuçları karşısında alınan önlemler ve tedbirlerden eğitim alanında etkilenir. Darülfünun'dan bir çok alanda beklentisi olan cumhuriyet ekonomik krizin sonuçları karşısında (Elbette dönemin siyasi ortamında gereği olarak) daha fazla bekleyemez hale gelmişlerdir. Dönemin Maarif Vekili Resit Galip'in söyledikleri cumhuriyet yönetiminin Darülfünun hakkındaki düşüncelerinin bir özetidir. "İstanbul Darülfünunu Türkiye münevverliğinin beklediği salâha, inkışafa ve terakkiye eremedi. Memlekette siyasi, ictimai büyük inkilaplar oldu. Darülfünun, bunlara karşı bitaraf bir müşahit kaldı. İktisadi sahada esaslı hareketler oldu. Darülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişiklikler oldu. Darülfünun yalnız yeni kanunları tedrisat programına almakla iktifa etti. Harf inkılabı oldu, özdil hareketi başladı. Darülfünun hiç tınmadı." (Tekeli 1983a: 663) 31 Mayıs 1933'de kapatılan Darülfünun yerine "ertesi yıl sonunda yeniden kurulan ve artık hiç bir anlamda özerkliği ve tüzel kişiliği kalmayan İstanbul Üniversitesi'ne eski öğretim üyelerinden ancak iktidarın hosuna gidenler alındı." (Tuncay 1983a: 680) ve 100'den fazla öğretim üyesi uzaklaştırıldı.

Aynı yıl Almanya'da iktidara gelen nazilerden kaçan birçok öğretim görevlisinin bu üniversiteye akın etmesiyle "O zaman sık sık kullanılan bir deyişle 'Berlin dışında en büyük Alman Üniversitesi' Türkiyede kuruldu" (Tekeli 1983a: 663) Türkiye'nin yeni üniversitesinin kuruluşunda bu akın çok etkili oldu ve Cumhuriyetin özlemini duyduğu üniversite yaratıldı.

1946'DAN İTİBAREN ÜNİVERSİTELER

1946 tarihinde çıkarılan yasayla Üniversiteleri tekrar tüzel kişilik ve bilimsel özerklik sağlandı. Bu özerklik kısıtlı bir nitelikteydi ve Milli Eğitim Bakanının başkanlığındaki bir Üniversitelerarası kurul tarafından denetime tabiydi. Üniversitelerdeki bu değişim esnasında yine istenmeyen ve uzaklaştırılan öğretim üyeleri oldu. 1950'lerle birlikte ilk aşamada yüksekokul ve üniversiteler bölgesel merkezlere yaygınlaştırıldı. 1956'da öğrenci kaydına başlayan ODTÜ ile Üniversiteye iki yenilik geldi. "Bunlardan biri toplumun gelişmesiyle beliren gereksinimlere (iş yönetimi, şehir planlaması vb.) önem vermesi; ikincisi ise Avrupa üniversite geleneğinden çok ABD geleneğinin benimsenmesidir; bölüm sistemi, genç öğretim üyelerinin ders verebilmesi vb." (Tekeli 1983a: 670)

27 Mayıs 1960 döneminde basta daha önceki üniversitelerdeki köklü dönüşüm dönemlerinde olduğu gibi bir öğretim üyeleri tasfiyesi yapıldı ve 147 öğretim üyesi uzaklaştırıldı. (iki yıl sonra bu tasfiye olayının yarası iptal edildi ve uzaklaştırılanlar geri döndü) Çıkarılan 115 sayılı bir yasayla Üniversitelere bilimsel ve yönetsel özerklik verildi. "Bu dönemde, mevcut altı üniversiteye ek olarak, Karadeniz Teknik, Hacettepe ve Boğaziçi Üniversiteleri kuruldu. 1960'ların sonuna doğru "Üniversiteler bünyesinde yeni değişiklikler yapılması ihtiyacı duyulmaya başlamıştır. İstanbul Üniversitesi'nde üniversite meseleleri konusunda bütün fakültelerin genel kurulları yoğun bir çalışma yaparak görüşlerini senatoya bildirmiş ve senatoca yapılan aynı şekilde yoğun bir çalışma sonucu bu kanun tasarısı ortaya çıkmıştır. (115 ve 345 sayılı kanunlarla değiştirilen 4936 sayılı üniversiteler kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bir geçici madde eklenmesine dair kanun tasarısı)

Bu çalışmaların komisyonlar seviyesine öğretim üyesi yardımcıları ve öğrenci temsilcileride katılmış, istekleri ve görüşleri gözönüne alınmıştır.

...bu taslağın getirdiği yeniliklerden en önemlileri şöyle özetlenebilir:

Universite öğretim üyelerinin tam gün çalışma zorunluğu getirilmiştir.

Fakülte organlarında önemli değişiklikler yapılmıştır. ...Kürsülerde, kürsünün bütün idari ve ilmi konularında kürsü kurulları hakim kılınarak daha demokratik bir idare sağlanmak istenmiştir.

Universite ve fakültelerin yönetiminde öğretim üyesi yardımcıları ile öğrencilerin fikirlerini ortaya koymaları ve seslerini duyurabilmelerinin faydalı sonuçlar vereceği düşüncesi hakim olmuştur. Bu maksatla üniversite ve fakültelerin her türlü problemlerinin görüşüleceği karma kurullar ihdas edilmiştir.

İstisari mahiyette karar alacak olan bu kurullarda öğretim üyesi, öğretim üyesi yardımcısı ve öğrenciler eşit sayıda temsil edilmektedir. (İstanbul Üniversitesi 1969: 9-10)

12 mart 1971'le birlikte gelen yeni dönemde, dönemin bir ürünü olarak Anayasanın üniversitelerle ilgili 120. maddesinde köklü değişiklikler yapıldı üniversite özerkliği kısıtlandı. Çıkarılan 1750 sayılı üniversiteler kanunuyla iki buçuk yıl içinde dokuz üniversite daha kuruldu. (Diyarbakır, Çukurova, Anadolu, Cumhuriyet, İnönü, Fırat, 19 Mayıs, Selçuk ve Bursa) böylece toplam üniversite 18'e ulaştı. "Üniversite sayısının böyle hızlı artması, yükseköğrenim görmek isteyen lise mezunlarının yıldan yıla büyüyerek çoğalan taleplerini karşılama cabasının bir sonucuydu. Eğitimin toplumda yükseltilmek için işleyen başlıca asansör olması ve erkeklere yedeksubaylık hakkı sağlaması bu talebi sü-

rekli olarak besliyordu. Ayrıca, çeşitli yöreler halkı, yerel kalkınma için de kendi illerinde üniversite açılmasını istiyorlardı.

Üniversite sisteminin yanı sıra, bir akademi ve yüksekokullar sistemide son yıllarda çok gelişmiş, hatta üniversitelerdekinden daha geniş bir öğrenci kitlesine yükseköğrenim sağlar olmuştur.... MEB'e bağlıydılar; öğretim düzeyleri üniversitelerden daha düşüktü; öğretim üyelerinin akademik ünvanlar almaları daha kolay ve hızlıydı." (Tunçay 1983a: 681)

1980'DEN SONRA VE YÖK

80'de Ülkede değişen yönetimle birlikte üniversitelerde de değişim başladı. Milli Güvenlik Konseyi tarafından 4 Kasım 1981'de Yüksek Öğretim Kanunu çıkarıldı. Daha önce olduğu gibi yeni yönetimde üniversitelerden öğretim üyelerinin bir kısmını tasfiye etti. Bu tasfiye dört yoldan yapıldı, birincisi; 1402 sayılı sıkıyönetim kanununa dayanarak dönemin yönetimi eliyle. (Bir kısım öğretim üyesi açtıkları davaları kazanarak yıllar sonra üniversitelere tekrar dönme hakkını elde edebildiler.) ikincisi; rektörlerce işten atmayla, üçüncüsü; ise üniversitelerin içine girdiği yeni durum karşısında *bilim özgürlüğü ve faydalı çalışma ortamı kalmadığı* iddiasıyla istifa edenlerce olmuştur. Bu şekilde bir iki yılda üniversitelerden toplam 500'ün çok üzerinde bir öğretim üyesi tasfiye edilmiştir. Dördüncü tasfiye yolu ise gizli ve gönüllü bir süreçtir. "o da, resmen izin alma yoluyla yurt dışına gidip orada çalışmaktır. Öteden beri varolan bu mekanizmanın son yıllarda çok daha fazla kullanılması, ileri sürüldüğü gibi, bazı öğretim üyelerinin gözlerini birdenbire para kazama hirsinin bürümesiyle açıklanamaz." (Tunçay 1983a: 686)

Yıllarca birikmiş sorunlarına çözüm arayan yükseköğretim, Eylül 80'le birlikte gelen yeni yönetimin etki-

si altında bir yöntem geliştirmiş ve YÖK'ü oluşturmuşlardır. YÖK'le birlikte Üniversite özerkliği tamamıyla geride kalmış ve merkezi yönetimin doğrudan müdahaleleriyle yukarıdan aşağıya doğru teskilatlandırılmıştır. "Doğrudan doğruya siyasal iktidar tarafından atanmış kimselerle çoğu atanmış üyelere oluşan Üniversitelerarası kurulca seçilmiş kimselerin meydana getirdiği YÖK'ün görevlerinden biri. 'Her yıl Üniversitelerin verecekleri faaliyet raporlarını inceliyerek değerlendirmek; üstün başarı gösterenlerle, yeterli görülmeyenleri tesbit etmek ve gerekli önlemleri almak.' Bu önlemlerin kapsamı ise, bir başka görev hükmünde şöyle açıklanıyor: 'Bu kanunda belirlenen yükseköğrenimin amaç, ana ilkeleri ve öngördüğü düzene aykırı harekette bulunanları rektörün önerisi üzerine veya doğrudan, normal usulüne göre, yüksek öğretim kurumları ile ilişkilerini kesmek veya denemek üzere başka bir yüksek öğretim kurumuna atamak.' Bu baskı önlemleri o kadar ileriye götürülmüştür ki, öğrenciler gibi öğretim elemanları da, siyasal partiler şöyle dursun, ... herhangi bir derneğe üye olmak için, rektörün yazılı iznini almak zorundadırlar (madde 59)" (Tunçay 1983a: 684)

YÖK sadece öğretim üyeleri ve Üniversitenin idari yapısında bir değişiklikle yetinmedi. Üniversiteleri bir çok yönden tam bir değişime soktu. Tüm Üniversiteleri içine alan bir vize sistemi ile tek dönemde iki vize zorunluluğu getirildi. (Daha sonra bu tek dönemde tek vizeye indirildi) "Amerikalıların *mid-term* dedikleri ara sınavlar" (Tunçay 1983a: 684) Üniversitelerin durumu göz önüne alınmadan uygulanan ve YÖK'le birlikte bir ciğ gibi gelen öğrenci akınına birde öğretim üyesi sıkıntısı eklenince bir çok öğretim üyesi sadece sınav sonuçları değerlendiren birer makinaya dönmüştür. Vize final arası puanlama sistemide sürekli değişerek bir türlü sistemli hale gelememiştir.

YÖK'le birlikte tüm üniversiteler paralı hale gelmiş, öğrencilerden alınan harc adındaki katkı oranı yıldan yıla artarak sürmüştür. Dönemin siyasi erkinin

bir ürünü olarak tüm öğrencilere her yıl çoğu zaman bir tekrardan öteye gitmeyen *Türk dili ile Atatürk ilke ve inkılapları* dersleri verilmeye başlandı. (daha sonra 90'larda bu dersler son iki sınıflara verilmekten kaldırıldı.)

YÖK'ün bir ürünüde sürekli şekilde öğretimde başarısızlıktan farklı gerekçelerle (devamsızlık, iki yıl üst üste kalmak vb.) öğrencilerin kitleler halinde okul dışına itilmesidir. Elbette ki bu durum doğal sonucunu yaratmış ve sürekli öğrenci afları çıkarılır olmuştur.

Haziran 1982'de 41 sayılı kanun hükmünde kararnayla akademileri üniversite halinde örgütlüyerek var olanlara dokuz tane daha eklenir ve üniversite sayısı 27'ye çıkarılır. 1987'de kurulan Gaziantep üniversitesiyle sayı 90'lara doğru 28 olur. Yeni oluşturulan bu üniversitelerle zaten yetersiz olan öğretim üyesi açığı iyice artar. Bu yeni açılan üniversiteler hem yükseköğrenim talebi cıg gibi büyüyen gençliğe yeni olanaklar sunmak hemde yörelerine kalkınmanın bir aracı olarak bakan halkın isteklerine boyun eğmenin bir sonucuydu. Yeni açılan üniversitelerle istimin sonradan geleceği beklenmiş fakat bu beklendiği şekilde olmamıştır ve sürekli kalite yitimine uğranmıştır.

1990'DAN SONRA ÜNİVERSİTELER

1990'la birlikte üniversitelerde yeni bir değişim dönemi başladı. Bu değişim üniversitelerin problemlerinin çözümünlenmesine yönelik olmaktan çok üniversitelerin kapılarına yığılan gençlere yeni imkanlar sunmaya yöneliktir. (Yukarıda da belirtildiği gibi vize sınavlarıyla ve bazı zorunlu derslerin azaltılması, atılan öğrencilere yönelik af gibi görece değişiklikler üniversitelerde olmuştur.)

İKİLİ ÖĞRETİM (GECE EĞİTİMİ)

1993 şubat ayında ikili öğretim (gece eğitimi) başlatıldı. "Üniversitelerdeki boş fiziki kapasiteyi değerlendirmek hedeflenmiştir." ilk başvurular "1992 yılında Üniversiteye başvuranların % 5.2'sidir. Yerleştirilenlerin sayısı ise 17.283 olup, örgün öğretime 1992 yılında yerleştirilenlerin %13.5'idir. Başvurup da yerleştirilenlerin 7.144'ü ön lisans, 10.139'u lisans programlarına yerleştirilmiş, 391 kontenjan ise boş kalmıştır. (MEB, 1993). Gece öğretimi paralı olup, yüz yüze eğitimi esas alan bir uygulamadır. ... Kısa bir süredir uygulanıyor olmasına rağmen gece eğitimi ... ilgi yitimine uğramıştır. ODTÜ ve Boğaziçi Üniversitesi bu uygulamaya katılmayı reddetmişlerdir." (Petrol İş 1993a: 458)

İkinci öğretim de üniversiteler ile YÖK'ün arasında sürekli problemler doğmuştur. Üniversiteler gönülsüz başladıkları bu uygulamaya maddi şartlarının yetersizliği yüzünden sürekli karşı durmak zorunda kalmaktadırlar. "Maddi sorunlar nedeniyle bazı üniversitelerin kaldırmayı düşündükleri ikinci öğretime YÖK sahip çıktı. YÖK, üniversitelerin isteklerini kabul etmiyerek, sorunlara çözüm bulunmasını istedi.

Trakya Üniversitesi fen fakültesi'nin 6 bölümünde ikinci öğretimin kaldırılması yönündeki senato kararına YÖK olumsuz yanıt verdi. ... İkinci öğretimin kaldırılması yerine, kontenjanların düşürülmesi kabul edilebilir dediler.

Trakya Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sami Gelgeç, gece öğretiminin bazı bölümlerinde kaldırılması isteklerinin nedenini hedeflere ulaşamama olarak gösterdi. Prof. Gelgeç 'İkinci öğretimin başarı oranı düşük oldu. En büyük sorun öğrencilerden alınan katkı payının, gi-

derleri karşılayamaması, yer sorunu ve öğretim üyeleri dışında görev alan öğretim elemanlarına ödenek verilmemesidir. Ayrıca Üniversitelerimiz böyle bir uygulamaya hazır değil' dedi.

Öte yandan 9 Eylül Üniversitesi senatosunun da Güzel sanatlar ve Mühendislik Fakültelerinde ikinci öğretimin kaldırılması yönünde aldığı kararı YÖK'e ilettiği belirtildi. (Milliyet Gazetesi 12 nisan 1994)

1990'DAN SONRA AÇILAN ÜNİVERSİTELER

1986'da Özel Bilkent Üniversitesinin kurulmasıyla paralı özel üniversitelerin kuruluş yolu tekrar açılmıştır. 1990'da Bilkent'le birlikte üniversite sayısı 29 olmuştur. Bu üniversitelerin kalite yitimi gündemdeyken 1990'dan sonra üniversite kapılarına yığının artan oranlarda devam etmesi ve yörelerinin kalkınmasında bir araç olarak gören halkın, üniversite kurulması yönündeki baskıları sonucu 25 yeni üniversite daha kurulmuş böylece üniversite sayısı 54'e çıkmıştır.

TABLO:11
1990'DAN SONRA YENİ KURULAN ÜNİVERSİTELER
VE KURULDUĞU ŞEHİRLER.

1-ABANT İZZET BAYSAL	Bolu	18-	MUSTAFA KEMAL	Hatay
2-ADNAM MENDERES	Aydın	19-	NIĞDE	Niğde
3-AFYON KOCATEPE	Afyon	20-	ONDOKUZ MAYIS	Samsun
4-BALIKESİR	Balıkesir	21-	PAMUKKALE	Denizli
5-CELAL BAYAR	Manisa	22-	5. DEMİREL	Isparta
6-18 MART	Çanakkale	23-	KARA ELMAS	Zonguldak
7-DUMLUPINAR	Kütahya	24-	ORHAN GAZİ	Eskişehir
8-FIRAT	Elazığ	25-	SAKARYA	Sakarya
9-GAZİANTEP	Gaziantep			
10-GAZİOSMANPAŞA	Tokat		ÖZEL ÜNİVERSİTE	
11-KAFKAS	Kars	1-	BİLKENT	Ankara
12-HARRAN	Ş.Urfa	2-	KOÇ	İstanbul
13-SÜTCÜ İMAN	K.Maras	3-	GALATASARAY	İstanbul
14-KIRIKKALE	Kırıkkale			
15-KOCAELİ	Kocaeli		AÇIK ÖĞRETİM	
16-MUĞLA	Muğla	1-	ANADOLU	Eskişehir
17-MERSİN	İçel	2-	ORHAN GAZİ	Eskişehir

Elbette yeni kurulan Üniversitelerin durumu daha önce kurulu bulunan Üniversitelerle kıyaslanabilecek gibi değildir. Bu Üniversiteler kurulmadan önce "Öğretim Üyesine düşen öğrenci sayısı Türkiye ortalaması 43.8'dir. Öğrenci sayısına göre gelişmiş ülkelerdekini yalnızca %25.30'u kadar öğretim üyesi istihdam edilebilmektedir. Milli eğitim bakanlığı döneminde Köksal Topatan 42 bin öğretim üyesine gereksinim olduğunu açıklamıştır. YÖK ve diğer yetkililer bugünkü öğretim üyesi sayısının en az 4 katı öğretim üyesine gereksinim duyduğunu sık sık ifade etmekte." (Petrol-İş 1993a:460)

TABLO:12
ÇEŞİTLİ TARİHLERDE KURULAN ÜNİVERSİTELERİN
ÖĞRENCİ VE ÖĞRETİM ELEMANLARI TABLOSU

ÜNİVERSİTE	İKURULUŞI	YIL	YIL	ÖĞRENCİ	PROF	DOC	Y.DOC	ÖKUTMANI	GÖR. UZM.
İSTANBUL	1933	1988	36.582	894	283	282	291	1056	
HACETTEPE	1967	1988	22.309	447	222	256	559	1094	
DİCLE	1973	1988	7.494	36	33	72	150	362	
AMADOLU	1973	1988	14.075	103	84	175	245	420	
ÇUKUROVA	1973	1988	12.221	148	102	115	198	384	
FIRAT	1975	1988	5.622	35	38	100	112	223	
TRAKYA	1982	1988	10.540	37	29	44	156	180	
YÜZÜNCÜ YILI	1982	1988	2.044	10	--	19	35	101	
GAZİANTEP	1987	1988	3.000	7	9	14	78	25	
BALIKESİR	1992	1993	6.599	2	3	23	21	11	

* OCAK 1992 TARİHİNE AİTTİR

[(KAYNAK: Öğrenci; ÖSYM, 1988-1989 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri s. 26, Prof; YÖK, Ocak 1992, Diğerleri; YÖK, Yükseköğretimdeki Gelişmeler s. 29)
(Petrol-İş 1993a: 468, Baloğlu 1990: 221-222)]

Yeni kurulan 25 Üniversite birçok konuda olağan-üstü yokluklar içinde açılmıştır. "Örneğin yeni kurulan Üniversiteler arasında (şanslı kabul ediliyor) Balıkesir Üniversitesi'nde ikisi profesör, üçü doçent, 23'ü

yardımcı doçent olmak üzere toplam 28 öğretim üyesi yeni dönemde görev yapacak. Bu üniversitede öğrenim göreceğ öğrenci sayısı ise 6599 olarak açıklandı (Balıkesir Üniv. Rek. 3. 10. 1993). Açıklamaya göre bu üniversitede öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı 235'i aşacaktır. Bu rakam Türkiye ortalamasının bile çok üstünde olup, dünyanın hiç bir yerinde görülmemektedir. ... Bu üniversitede görev yapacak öğretim elemanına düşen öğrenci sayısı ise 200'ü aşındır."(Petrol-İş 1993a: 460)

Daha bu üniversitelerin bir kısmının binası bile mevcut değildir. Daha önce kurulu üniversitelerin kütüphane, labrotuar vb. eksiklerinin ve yoksunluklarının durumu göz önüne alındığında yeni kurulan üniversitelerin bu konularda ne halde olabilecekleri ortadadır.

Üniversite eğitiminde bir diğer önemli gelişme de Açık Öğretim alanında olmuştur. "1983 yılında 35 bin olan öğrenci kontenjanıyla öğrenime başlayan açık öğretim fakültesi'ne sadece 18.898 öğrenci kayıt yaptırdı. Açık Öğretim Fakültesi geçen sürede olağan üstü bir gelişim göstererek 1993'de 154.930 yeni kayıt öğrenciye sahip olmuştur. Açık Öğretim Fakültesi'nin 83'de bir üniversiteye yerleştirilen öğrenci içindeki payı %14.2-yken 93'de %47.8'e yükselmiştir. Açık Öğretime 435 bin lik yeni bir ek kontenjan eklenmesi çalışmaları ile birlikte, açık öğretim kontenjanı 600 bine ulaşmıştır. Böyle bir büyümenin birçok problemide vardır. Anadolu Üniversitesi Rektörü Yılmaz Büyükersen (1992) Başbakanlığın 'çağdaş eğitim, çağdaş üniversite' adlı kitabında bunların bir kısmını şöyle dile getiriyor. 'Türkiye'nin her yanından izlenebilen, yönetimi dahil her yönüyle açık öğretime tahsis edilmiş ayrı bir eğitim kanalı bulunmuyor. Her ne kadar tv4, eğitim kanalı olarak tanımlanıyorsa da, bu kanalın yayınları halen yalnızca 6 ilimize ulaşabiliyor.Tv2, tv3'de ise yayınlar izlenemez saatlerde yapılıyor. Öğrencimize 24 saat arayıp soru sorabileceği, danışabileceği bir telefon numarası verilebilmiş değiliz. biz bir tane bilgisayarı bile öğrencinin hizmetine sunabilmiş değiliz."(Petrol iş 1993a: 466)

SONUC

Üniversitede okumak isteyenlerin iki aşamalı sınavlarda başarılı olması gerekirken, 1993-94 öğretim yılında başlanan yeni bir uygulamayla, paralı özel üniversitelerde eğitim sürecine katılmıştır. "Üniversiteler, öğrencilere üretim sürecinde kullanacakları bilgiyi vermekle kalmayıp, bu bilginin yeniden üretimini de üstlenirler. Yüksek öğrenim, gerek üniversitelerde sürdürülen araştırmalar, gerekse çalışacak uzman araştırma personelinin eğitilmesi yoluyla yeni teknolojilerin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Uzun süren bir uzmanlaşma ve eğitim sürecinden geçen yüksek öğrenim öğrencileri bu süreç boyunca, yalnızca doğrudan mesleklerine ilişkin teknik bilgi değil, çıkabilecek sorunlar karşısında çabuk karar verebilme, kendisiyle birlikte çalışanlara önderlik edebilme, kısaca çalışma sürecini yönlendirme yetkisi de kazanırlar ve toplumsal hiyerarşide otorite ya da uzman konularda yer alıp kendilerine düşen fonksiyonları yerine getireceklerdir. Bu fonksiyonlar arasında yalnızca var olan kurumların devamını sağlamak değil, toplumsal üretim ilişkilerinin (ideolojik ve politik olarak da) yeniden üretiminde doğrudan yer almak da bulunmaktadır." (Sandıkçioğlu 1988: 38) Ancak ülkemizde üniversite eğitiminin genel olarak bir-eyeye sağladığı şey evrensel bilginin öğrenilmesi ve özellikle üretilmesinden çok sosyal ve ekonomik prestijdir. Bu anlamıyla özel üniversiteler kendi sorunlarıyla boğuşmak durumunda kalan diğer üniversitelerin yapamadığını üstlenmeye başlamışlardır. Hem öğrenciye sunduğu olanaklar hemde üniversitenin yukarıda belirtilen işlevini tam olarak yerine getirmede şanslı bir konumdadırlar. "Ege ve 9 Eylül üniversitelerinde yapılan anket sonuçlarına göre üniversitede okutulan derslerin doyurucu olmadığını belirten öğrencilerin büyük çoğunluğu eğitimini yurtdışında sürdürme düşüncesindedir. (Petrol 15 1993a: 76) Özel üniversitelerin bu tür bir eğilimin önüne geçeceğide beklenmektedir.

İLKÖĞRETİM

"İlköğretim; okula gitme çağına ulaşan çocukların okuma-yazma öğrenmeleri, devletin tercihleri doğrultusunda bedeni, zihni, ahlâki gelişim, çevrelerini tanıma, suurlu davranma, değişmelere ayak uydurma, kişisel sağlam kararlar verme gücünü kazanma anlamına gelen genel eğitim amacının ilk adımıdır." (Akkayan 1986e: 174) İlköğretim bir tercih değil zorunlu eğitimidir. Bir toplumun devletin tercihi doğrultusunda temel bilgilerle donatılmasının ilk adımıdır. Bu anlamıyla ilköğretim bulunduğu toplum ve devletin genelleştirilmiş bilgilerinin verildiği yerdir. Toplum bu temel bilgilerin üzerine diğer bilgilerini inşa edebilir.

Türkiye'de ilköğretim zorunludur. bu zorunluluğun ilk başlangıcını 1824'de Sultan II. Mahmut'un yayınladığı bir emirnamede görüyoruz.

"'Muhammed'in ümmetindenim diyen bütün islâmlar için önce islâmlık şartlarını ve dini inanışları öğrenerek bilmek, ondan sonra hangi mesleğe girecekse girmek, kısacası her şeyden önce din bakımından öğrenilmesi mutlaka icap eden, dinin emrettiği şeyleri herşeye tercih etmek gerekirken, bazı çocuk velilerinin evlatlarının bu bakımdan cahil kalmasını düşünmeden para kazanma hevesine kapılarak çocukları beş-altı yaşına varınca okuldan alıp sanat erbabının yanına çıraklığa verdiklerini, bu yüzden çocukların cahil kaldıklarını, küçükten bilgisiz yetistikleri için büyüyünce de okumağa ve öğrenmeğe heves etmediklerini, bu gibilerin ana ve babalarının kıyamette sorumlu tutulacaklarını, yanlış yolda yürümeye devam edecek olurlarsa şiddetli cezalara çarptırılacaklarını' açıklamaktadır." (Bahadınlı 1968: 12) Dönemin devlet ve toplum düzeni düşünüldüğünde bu dini temelli ve yalnız İstanbul'u kapsayan ilk öğretimi zorunlu kılma yönlü emirname önemli bir başlangıçtır.

"1869'da nazır Saffet Paşa'nın hazırladığı '*Maarifi Umumiye nizamnamesi*', köylerde modern anlamda ilk okullar açılması ve bu okullara öğretmen yetistirilmesi, ilköğretimin zorunlu tutulması, öğretmen maaşlarının düzene konulması" nı hedefliyordu. "Ne var ki bu nizamname uygulanamamış, bir tarih vesikası olmaktan öteye geçememiştir. (Bahadınlı 1968: 13-14)

Osmanlıda zorunlu ilköğretimin kurulması yolundaki çabaları, Avrupayla girilen ilişkilerle birlikte değişen toplumsal ve idari yaşam zorluyordu. "1910 da nazırlığa getirilen Emrullah efendi nazırlığı süresince ilköğretimin parasızlığı ve zorunluluğu üzerinde çalıştı.

İlköğretim konusunda meclisi Mebusan'a sunduğu kanun tasarısının gerekçesinde şu fikirler yer alıyordu:

'Tedrisat-ı iptidaiyenin müstenit olduğu esaslardan biri de mekâtib-i iptidaiyede tahsilin mecbur olmasıdır. Zamanımızda kimse inkâra cesaret edemez ki, saadet-i dâreyni mucip olacak, millete refah-ı hal temin edecek olan talim ve tedristen istiğna bir fert için tasavvur edilebilsin. ... bir kavmin ahlâkı maarifin derecesiyle mutenasiptir. Mektepler mamur oldukça hapishaneler harap olur.

Mecburiyet-i tahsil esası hem akıl ve hikmete, hem hak ve menfaate muvafıktır." (Bahadınlı 1968: 15-16)

Emrullah Efendi'nin 1910'da hazırladığı kanun 1913'de Meclisi Mebusandan muvakkat kanun olarak çıktı ve bu kanun Türkiye cumhuriyeti kurulduktan sonrada kısmi değişikliklere uğruyarak yürürlükte kaldı. *Tedrisat-ı Iptidaiye Kanun-u Muvakkat* ilköğretim finansmanını il özel idarelerine bırakıyordu bunun sonucu olarak birçok keyfi uygulamalar doğuyor ve cumhuriyetin ilk yıllarında ilköğretimde ciddi bir atılım yapılamıyordu. 1927 ve 1935'de çıkarılan yasalarla bu durum ortadan kaldırılarak ilköğretim tamamen bakanlık emrine verildi

"Cumhuriyet dönemi yöneticilerinin" ilköğretimin parasız ve zorunlu olmasını "benimsemis olmalarına rağmen, ilköğretim cumhuriyetin ilk yıllarında yeterince yaygınlaştırılamamıştı. 1923 yılında 4.984 olan ilkokul sayısı 1930'da 6.598'e, öğrenci sayısı 341.941'den 489.299'a çıkarılabilmisti. Özellikle köylerde ilköğretimin yaygınlaştırılmasında zorluklarla karşılaşılıyordu." (Tekeli 1983a: 665)

HALK DERSANELERİ (MİLLET MEKTEPLERİ) VE OKUR-YAZARLIK

İlköğretim alanında harf devriminden sonra hem yeni alfabenin yaygınlaştırılması hem de temel bir eğitimin sağlanması için okul yaşını aşmış kişilere yönelik "halk dersaneleri 1928-1929 ders yılı başında '*millet mektepleri*' adıyla, 'Türkiye halkını okuyup yazmaya muktedir bir hale getirmek ve ona, hayat ve maiyetinin istilzam ettiği ana bilgileri kazandırmak' amacıyla açılmıştı. 'sabit ve seyyar olmak üzere A ve B dersanelerinden,' ibaretti. Şehirlerle, okulu bulunan köylerde açılan halk dersanelerine sabit, okulu olmayan köylerde bir dönem için açılan dersanelere de seyyar deniyordu. A dersanelerinde hiç okuma-yazma bilmiyen ya da Arap harflerini öğrenmiş olan yetişkinler okur-yazar hale getirilir; B dersanelerinde ise A dersanelerini bitirmiş olanlara 'hayat ve maiyetlerinin ve vatandaşlık sıfatlarının istilzam ettiği ana bilgiler' kazandırılırdı." (Bahadınlı 1968: 205)

Cumhuriyet yönetimi okur-yazarlığın arttırılmasında bir yol olarak gördüğü bu uygulamayı sürdürmüştür. Halk dersanelerinin süreç içinde zaman zaman artan önemi olmuştur. Tabloda görüldüğü gibi özellikle devlet yönetiminde askeri etkilerin duyulduğu dönemlerde halk dersanelerinin kurulduğu dönemki kadar olmamakla birlikte, etkinlik kazandıkları ortadadır. Okul çağını geçirmiş kişilerin okur-yazar kılınması yönündeki uygulamalar günümüze kadar kesilmeden sürmüştür.

TABLO: 13
HALK DERSANELERİ (1928-1966)

	DERSANE SAYISI		DİPLOMA ALANLARIN SAYISI					
	ÖRETİM	A DER	B DER	A DERSANESİ		B DERSANESİ		TOPLAM
	YILLARI	SANESİ	SANESİ	ERKEK	KADIN	ERKEK	KADIN	
	1928-1929	17.531	2.958	316.122	169.510	81.354	30.024	579.010
	1929-1930	10.244	2.663	142.603	63.638	37.652	18.530	262.423
	1930-1931	7.582	2.020	113.718	33.104	30.728	10.761	188.311
	1931-1932	4.837	1.078	69.448	18.597	15.672	4.753	108.470
	1932-1933	3.925	1.182	62.016	11.910	13.777	2.232	90.935
	1933-1934	2.033	650	26.682	4.485	8.501	1.187	40.851
	1934-1935	2.841	829	47.603	5.727	11.206	1.719	66.255
	* 1935-1940	8.235	2.525	146.972	23.588	40.170	4.828	216.835
	* 1940-1945	5.339	1.230	93.938	25.123	27.508	4.109	143.219
	* 1945-1950	2.134	1.353	46.281	13.074	14.706	4.545	79.179
	* 1950-1955	2.803	961	27.962	3.754	9.507	1.198	42.421
	* 1955-1960	5.699	2.978	44.760	7.465	22.002	2.845	77.272
	* 1960-1965	20.298	11.369	137.828	32.781	94.674	8.581	273.864
	1965-1966	1.560	836	14.174	1.885	8.380	582	25.021
	TOPLAM	95.061	32.632	1.299.107	414.641	415.937	95.894	12.194.066

*- BEŞ YILLIK TOPLAMLAR.

(KAYNAK: Bahadınlı 1968: 206)

1981'de dönemin askeri yönetimi tarafından kampanya çerçevesinde yeniden gündeme getirilen halk dersaneleri, kuruldukları yıllar haric kendilerinden beklediği kadar büyük bir etki sağlamamış ve bunun açığa çıkmasıyla da çoğu zaman tavsamıştır. Aynı zamanda temel eğitim düzeyinin ülkenin giderek gelişmesiyle yükselmesi sonucu, sadece okuma-yazma ve bazı vatandaşlık görevleriyle devletin temel belli başlı yaklaşımının verilmesi, bu tür yüzeysel eğitimin hiç bir anlamı kalmamasını gündeme getirmiştir.

"Tüm dünyada zorunlu formal eğitimin değişmez temel hedeflerinden birincisi ... kişilere okuma-yazma yeteneğini kazandırmaktır." (Akkayan 1986e: 174) Türkiye cumhuriyeti okur-yazar oranı çok düşük bir seviyede kurulmuştu, 1927'de ülkenin okur-yazar oranı %10.7'ydi. Bu oran 1935-36'da %19.2, 1940-41'de %22.4, 1945-46'da %29.0' olmuştu. Bu tarihten sonraki veriler aşağıdaki Tablo:14'dedir.

TABLO: 14
TÜRKİYE'DE NÜFUSUN 1950'DEN SONRA YILLAR İTİBARIYLA
CİNSİYETE GÖRE OKUR YAZARLIK DURUMU

		16 VE DANA YUKARI İ YASLARDAKİ NÜFUSU			OKUR-YAZAR OLAN			OKUR-YAZAR OLMAYANI		
		M	n	%	n	%	n	%		
	TOPLAN	17.114.505	5.797.744	33.8	11.334.761	62.2				
1950	ERKEK	8.570.741	4.055.117	47.3	4.515.624	52.7				
	KADIN	8.543.764	1.742.627	20.2	6.819.137	79.8				
	TOPLAN	22.542.012	8.901.006	39.5	13.641.006	60.5				
1960	ERKEK	11.491.180	6.157.842	53.6	5.333.338	46.4				
	KADIN	11.050.832	2.743.164	24.8	8.307.668	75.2				
	TOPLAN	29.273.361	16.178.029	55.3	13.095.332	44.7				
1970	ERKEK	14.798.036	10.268.778	69.4	4.529.258	30.6				
	KADIN	14.475.325	5.909.251	40.8	8.566.074	59.2				
	TOPLAN	37.601.019	25.277.939	67.2	12.323.080	32.8				
*1980	ERKEK	19.401.653	15.483.738	79.8	3.917.915	20.2				
	KADIN	18.199.366	9.794.201	53.8	8.405.165	46.2				
	TOPLAN	43.212.337	33.508.675	77.5	9.703.662	22.5				
°1985	ERKEK	21.800.854	18.867.890	86.5	2.932.964	13.5				
	KADIN	21.311.483	14.540.785	68.2	6.770.698	31.8				

*-GENEL NÜFUS SAYIMI & 1 ÖRNEKLEME SONUCU

°-1985 GENEL NÜFUS SAYIMI SONUCU

(KAYNAK: Akkayan 1986e: 176, Baloğlu 1990: 35)

"Din dili ve yazısı ile milli dili ve yazısı aynı olan ülkelerde, dini görevlerin yerine getirilmesi gerksinimi ve din görevlilerinin çabaları ile, okuryazarlık oranı yükselmekte; ayrı olan ülkelerde ise düşük kalmaktadır. Türkiye'de bu ikinci grup ülkeler arasındadır. Din ve eğitim dili ile yazısı arasındaki ikilik hem okuma-yazma öğrenimini olumsuz yönde etkilemekte, hem de bu ülkelerde eğitim birliği ilkesini zorlayarak ikili eğitim kanalının doğmasına neden olmaktadır.

Sonuç ortadadır: 1985 Genel Nüfus Sayımı gününde 9.7 milyon kadın-erkek vatandaşımız okuma-yazma bilmediğini bildirmiştir. Okuma-yazma bilmeyenlerin oranı ülke genelinde yüzde 22.6 iken, bu oran Marmara'da yüzde 14.1, İç Anadolu'da yüzde 18.3, Ege'de yüzde 18.6, Akdeniz'de yüzde 24.6, Doğu Anadolu'da yüzde 35.4, Güney Doğu Anadolu'da yüzde 43.8 olmaktadır." Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da 1985'den sonra gelişen siyasî olaylar sonucu binlerle ifade edilen sayıda ilköğretim okulunun kapanması ve bu kapalı halin yıllarca sürmesi, okuma-yazma oranının bu bölgelerde giderek daha fazla düşeceğini göstermektedir.

"Okur-yazar olmayan kadın sayısı 6.7 milyondur. Okur-yazar olmayan kadın oranı ülke genelinde yüzde 31 iken, bu oran bölgelerde yüzde 20 ile yüzde 60 arasında değişmektedir. İllere inildiğinde aynı oran Hakkari ve Diyarbakır'da yüzde 76'yı" Hakkari'de okuma-yazma bilmeyen kadın oranı 1950'de %98.3, 1955'de %97.9, 1966'da %97.6, 1965'de %96.6, 1970'de %92.3 dÜ. (Akkayan 1986e: 229) "Şanlıurfa ve Mardin'de yüzde 71'i, Siirt'te yüzde 65'i, Bitlis'te yüzde 61'i bulmaktadır.

Özetle, 6 ve daha yukarı yastaki nüfusun yüzde 22.5'ini oluşturan 9.7 milyon kişi okuma-yazma bilmekte, 5000 yıl önce aynı topraklar üzerinde insanlığa kazandırılan en ilkel eğitim aracından yoksun bulunmaktadır." (Baloğlu 1990: 43)

KÖY ENSTÜTÜLERİ

İlköğretimin istenen düzeyde gelişmemesi ve mali olanaksızlıklar yeni arayışları gündeme getirmisti. "Bir yandan ilköğretimin köye yaygınlaştırılması gereği, öte yandan gelişen pedagojik görüşler, Türkiye'nin eğitim tarihinde en özgün deney olan Köy Enstütüleri yaklaşımının doğmasını hazırlamıştır." CHP'nin 1935 yılı kongresinde köy eğitimi üzerinde durulmuş ve programa 'köy çocuklarına kısa zamanda pratik hayat için gerekli bilgiyi verecek üç veya dört sömestrli köy okulları açılacaktır. Bunların çocukları yükseköğretim derecelerine hazırlayan ilkokullardan ayrı bir tip olarak kurulup arttırılması planlanacaktır.' ilkesi getirilmiştir. ...ve köy öğretmenleri denemesine girilmiştir.

Eğitmen projesinde askerliğini onbaşı ya da cavus olarak yapanlar, Ziraat Bakanlığının işbirliğiyle, modern tarım tekniklerini uyguluyan Mahmudiye Devlet Üretim Çiftliği'nde iş içinde yetiştirilmişlerdir. ... Eğitmen az bir maaş alacak, geçimini Ziraat Bakanlığının sağladığı küçük toprağında tarımsal üretim yaparak sağlayacaktı. Böylece hem modern üretim konusunda köylüye örnek verilecek, hem de eğitimin mali yükü hafifletilecekti. 1936 yılında başlanan bu deneyin başarılı olması üzerine 1937 yılında 3238 sayılı, 1939 yılında da 3704 sayılı yasalar çıkarılarak köy eğitmeni deneyi yaygınlaştırıldı.

Eğitmen projesinin başarısı köy enstütülerine geçişi hazırlamıştır. ... ve 1942'de çıkarılan 3083 sayılı yasayla Köy Enstütülerine yasal temel kazandırılır." (Tekeli 1983a: 665-666)

Kırsal alandaki eğitime yeni bir yaklaşım getiren Köy Enstütüleri iş-eğitim ortaklığı üzerine kurulmuştu. Öğrenciler okuyacakları okulun binasından, yatacakları yatakhanelere kadar her şeylerini kendileri yapıyorlar-

dı. Devletin kuruluş dönemindeki kısıtlı katkılarından sonra ekonomik başka katkılarda bulunmaması ve okulların üretim sürecinin bir parçası haline gelmesi bu okulları işleyişinin zorunlu bir sonucu olarak öğretmenlerinin, eğitimcilerinin insiyatifiyle başbaşa bırakmıştır. Kurulurken köye tarımsal modern bilgilerle dönecek masrafsız eğitilmiş insanlar yaratmak hedeflenirken, ekonomik bağımsızlığını sağlama durumuna gelen bu okullar dönemin yöneticilerinin de etkisiyle birer aydın, yarı-aydın üretme merkezlerine dönmüş ve öğrenciler köye eğitimci olmaktan çok şehre yönelmeye başlamışlardır. Öğrenciler bu okullardaki eğitimleri sürecinde bir köy eğitimcinin olması gereken bilgi düzeyinin çok üstüne çıkmışlardır.

"Bir akşam Hasanoğlan Köy Enstütüsü'nde elektirik motoruna nöbetçilik eden öğrencinin, batı klâsiklerinden MEB'ce dilimize çevrilmiş olan bir kitabı dikkatle okuduğunu görmüştüm. Bu bir roman değil, yarı felsefi bir edebi eserdi. Kendi kendime 'acaba gösteriş mi?' diye düşünerek öğrenciye, kitabın o dakikaya kadar okuduğu kısımdan ne anladığını sordum. Düzgün bir ifadeyle kısaca anlattı. Bunu anlatan bizim askerlikte (mehmetçik) diye vasıflandırdığımız bir köylü çocuğu idi." (Velidedeoğlu 1967:)

Köy Enstütülerinin hızla gelişmesi sonucu sıra "enstütü mezunlarından köy enstütüleri ve bölge okulları için öğretmen, köyde eğitimi denetliyecek eleman yetiştirmeye" (Bahadınlı 1968: 49) gelmişti. Hasanoğlan Köy Enstütüsü icinde bu yüksek köy enstütüsü kuruldu.

Dönemin siyasi kişiliklerinin birbirleriyle çatışması, Enstütünün verdiği ilk mezunların gittikleri yerlerde önemli değişimlere yol açıcı bir etkinlikte olmaları ve II.dünya savaşının bitmesiyle değişen dünyanın gerektirdiği kurumların yapısına uyumsuzluğuyla bu enstütüler kuruluş felsefesi ve sistemi değiştirilerek köy öğretmen okullarına dönüştürülmüştür.

"Köy Enstütülerinden 8.756 eğitimci, 17.321 öğretmen, (3 bini bayan), 521 sağlık memuru mezun oldu." (Bahadınlı 1968: 44)

İLKÖĞRETİM HAMESİNDE 1950 SONRASINDAKİ DURAKLAMA VE 1960'DAN SONRA YENİ ATILIMLAR

"Köy Enstütülerinin öğretmen okullarına dönüştürülmesiyle ve 1948 yılında köy ve şehir ilkokullarındaki programlar arası farklılığın kaldırılmasıyla başlayan ilköğretim hamlesindeki gerileme, 1948-1951 yıllarında çıkarılan 5166 ve 5210 sayılı yasalarla okul yapımında vatandaş yükümlülüğü usulünün kaldırılmasıyla tamamlanmıştır.

Bu düzenlemeler hemen etkisini göstermiş, özellikle 1950-1955 döneminde yeni yapılan ilkokul sayısında bir gerileme olmuştur. Dolayısıyla okur-yazarlığın yaygınlaştırılmasında da bir gerileme kaydedilmiş; okur yazar olmayanların sayısında artış görülmüştür. Bu konuda alınan ilk önlem, askerliğini yapanların okumaz yazma taburlarından geçirilmesi olmuştur.

...1961 yılında 222 sayılı ilköğretim ve eğitim yasası kabul edilerek ilköğretim sorununun çözümünü kolaylaştıracak olanaklar sağlanmıştır. Hazırlanan yeni ilk öğretim programı 1962 yılından itibaren 14 ilde uygulanarak denenmiş ve 1968-1969 öğretim yılından itibaren bütün okullarda uygulanmaya başlanmıştır.

İlköğretim konusunda bu tarihten sonra ki en önemli gelişme, 12 mart müdahalesinde sonra kurulan Nihat Erim hükümetinin programında ilköğretimin sekiz yıla çıkarılmasının öngörülmesidir." (Tekeli 1983a: 668)

1980 SONRASI İLKÖĞRETİM

Eylül 80'le birlikte iktidarın askerlerin eline geçmesinden sonra belli bir duraklama içindeki ilköğretime yeni bir soluk verilmesi yolunda adımlar atılmıştır. Bunun en önemlilerinden biri 1981'de başlatılan 'kendi okulunu kendin yap kampanyası'dır. Okul yapanlara getirilen bazı gelir kolaylıkları da bu kampanyanın teşvikçisi olmuş ve ülke genelinde başta ilkokullar olmak üzere birçok yeni okul binası yapılmıştır.

"Halk katkıları 1982-1988 yılları arasında sabit fiyatlarla 697,5 milyar TL civarında gerçekleşmiştir. (Bayındırlık ve İskân Bakanlığı deflatörleri kullanıldığında 1982-1988 yılları toplamı 1989 yılı fiyatları ile 1.150,8 milyar TL olmaktadır.) 1988 yılında halk katkısının toplamı devletin MEB'e ayırdığı yatırım ödeneklerinin üçte birine ulaşmıştır. Bu sonuç halk katkısının, yörelerin gereksinimlerine göre yeni teşvik önlemleriyle, eğitim finansmanında önemli roller üstlenebilecek bir kaynak olduğunu göstermektedir." (Baloğlu 1990: 99)

Geniş bir propaganda ile birlikte ilkokul çağındaki çocukların okullara yollanması zorunluluğu gündeme getirilmiş ve sonuçta 1980'lerin ortasından itibaren ilk defa çağ nüfusunun tamamı ilkokullu hale getirilmiştir. Bu yoğun öğrenci akını karşısında bir çok ilkokul kapasitesinin çok üstünde eğitim vermek durumuna gelmiş ancak bu yığılmanın zaman içinde gerekli dağıtım yapılarak eritileceği öngörülmüştür.

70'lerde Nihat Erim hükümetini gündeme soktuğu temel eğitimin 8 yıla çıkarılması 90'larla birlikte uygulama alanına sokulmaya başlanmıştır. Ancak "8 yıllık eğitim uygulamasına geçiş çok sancılı yaşanıyor. Uygulama kapsamı içinde tutulan yada dışında tutulan okulların belirlenmesinde gerekli hazırlık çalışmaları yeterince yapılmadığından temel eğitim kurumlarında tam bir karmaşa yaşanmaktadır." (Petrol İş 1993a: 472)

TABLO:15
YILLAR İÇİNDE ÇAĞ NÜFUSU VE İLKOKULDA
OKULLAŞMA ORANININ GELİŞİMİ (7-11 YAŞ)

YIL	ÇAĞ NÜFUSU	TOPLAM ÖĞRENCİ	OKULLAŞMA ORANI
1970-71	5.716.000	4.937.000	86.0
1980-81	6.520.000	5.691.000	87.2
1985-86	6.218.000	5.735.000	92.2
1988-89	6.680.000	7.059.000	*105.6

*- Yaş grubu dışındaki öğrencileride kapsayan brüt sayı. Bu nedenle oran %100'ün üstü.
(KAYNAK:Baloğlu 1990: 59)

İlköğretim de okullaşmanın tam olmasının sorunları kaliteli eğitimin ihtiyaçlarını gündeme getirmiş ve ilköğretimin bu yönlü sorunları üzerinde durulmaya başlanmıştır. İlköğretim okullarının sorunları bosta bina ve öğretmen eksikliği olmak üzere eğitim araçlarının her kaleminde kendini hissettirmektedir.

TABLO16
YILLAR İÇİNDE İLKOKULLARDA GELİŞMELER (resmi,
özel ve ilköğretim okullarının 1. kademesi dahil)

ÖĞRETİM YILI	OKUL SAYISI	ÖĞRETMENİ SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMEN / ÖĞRENCİ ORANI
1923-24	4.894	10.238	341.941	33,4
1933-34	6.383	15.123	591.169	39,0
1943-44	12.182	22.387	995.999	44,5
1953.54	17.948	37.932	1.762.351	46,4
1963.64	27.775	76.544	3.562.140	46,5
1973-74	40.327	157.435	5.324.034	33,8
1983-84	47.355	208.881	6.500.539	31,1
1989-90	51.169	224.382	7.191.027	32,0

(KAYNAK:Baloğlu 1990: 216)

TABLO:17
İLKOKULLARDA EĞİTİM ŞEKLİ, KIR KENT DAĞILIMI VE ŞUBE, ÖĞRENCİ
SAYILARI İLE ORANLARININ KIR KENT DAĞILIMI (1987-1988)

	KIR				KENT			
	TOPLAM	NORMAL		İKİLİ		TOPLAM	ÖĞRENCİ	
	OKUL					ŞUBE	ÖĞRENCİ	ŞUBE
	SAYISI	n	%	n	%	SAYISI	SAYISI	ORANI
TOPLAM	50.455	38.776	77	11.679	23	317.301	6.880.304	22
KIR	44.539	37.069	83	7.470	17	222.144	3.176.631	14
KENT	5.959	1.750	29	4.209	71	95.117	3.703.673	40

(KAYNAK: Baloğlu 1990: 67-69)

Eğitimin kalitesinin veya kalitesizliğinin göstergelerinden biri olan ikili öğretim ilköğretimin yıllardır devam eden kronik sorunu olagelmistir. "ikili öğretim ile günlük okul süresinin kısılması, çalışmanın çok erken ve çok geç saatlere sıkıştırılması, geç saatlerin verimsizliği gibi nedenler, eğitimin kalitesine olumsuz etki yapmaktadır. Bu etki gidis-gelisin zor olduğu yerlerde çocukların sabah gün ağarmadan, akşam gün karardıktan sonra sokaklara dökülmesi ile daha da ağırlaşmaktadır." (Baloğlu 1990: 68) Kentlerde yoğunlaşan ikili öğretim özellikle gecekondu bölgelerinde istisnasız bir durumdadır. 81'den sonra kendi okulunu kendin yap kampanyası', kentlerde 80-81 öğretim yılında yüzde 80'nin üzerinde olan ikili öğretimin 87-88 yılında yüzde 71'e düşmesinin önemli bir nedeni olmasına rağmen, böylesi atılımların sürekliliğinin olmadığıda bir gerçektir.

Kırsal alanlardaki yüksek normal eğitim düzeyinin ise öğretmen azlığı gibi bir sorunla karşılaştığını belirtelim. 80-81 yılında kırsal alanda yalnız bir sınıf okutan % 57.9 öğretmene karşılık iki sınıfı birarada okutan öğretmenler % 19.4, üç sınıfı bir arada okutanlar % 8.9, dört sınıfı bir arada okutanlar % 1.1, beş sınıfı bir arada okutanlar % 8.4'ken, kentlerde bir sınıftan fazla sınıf okutan toplam öğretmen oranı ise % 1.5 civarındadır. (Yüzdeler; Akkayan 1986e: 183)

İlköğretimde çağ nüfusunun okullaşmasının tam sağlanmasıyla birlikte "adeta tam gün eğitim yapma imkan ve düşüncesi unutulmuş gibidir" (Akkayan 1986e: 183) ikili öğretim sorunuyla birlikte özellikle şehirlerde, büyüyen sube, öğrenci oranıdır. 1984-85 öğretim yılında kentlerdeki subelerde öğrenci sayısı ortalama 38'ken 1987-88 yılında bu oran 40'a çıkmış, aynı dönemlerde ise kırdaki bu oranlar 15'den 14'e inmiştir. Hızlı kentleşmenin bir sonucu olan bu durum belli başlı göçe uğruyan şehirlerde aşağıdaki gibi bir seyir izlemiştir.

TABLO:18
SEKİZ BÜYÜKŞEHİRDE ÖĞRENCİ
SUBE ORANINDA Kİ GELİŞME

ŞEİRLER	ÖĞRENCİ/SUBE	
	1984	1987
	1985	1988
ADANA	44	45
ANKARA	40	41
BURSA	41	40
GAZİANTEP	47	49
İÇEL	40	41
İSTANBUL	43	45
İZMİR	40	40
KONYA	39	39

(KAYNAK: Baloğlu 1990: 70)

Bir diğer üzerinde durulması gereken sorunsal derslik ihtiyacının yetersizliğidir. 1989-90'da mevcut olan derslik sayısı 172.540'ken, 40 öğrenciye 1 derslik ve ikiliden normal öğretime geçiş durumunda 38.844 derslik açığı bulunuyordu, hesaplamalara göre ise 1994 yılında 80.426 yeni dersliğe ihtiyaç olacağı ortaya çıktı.

İlköğretimin sorunlarının çözümü çok yönlü bir plana ve ciddi yatırımlara ihtiyaç duymaktadır. Bunların çözümünde yeterli bir yol alınmaması temel eğitimin 8 yıla çıkarılması kararını kağıt üstünde bırakabilir.

ORTAÖĞRETİM

"Zorunlu eğitimden sonra gelen, ikinci basamak eğitim kademesidir." (Akkayan 1986e: 184) Son yıllara kadar zorunlu eğitimin 5 yıl olduğu ülkemizde ortaokul ve lise kademelerinden oluşmaktadır. Ortaokul kademesi 3 yıl lise kısmı ise 3-4 yıl arasındadır. Özellikle lise dengi eğitim yapan farklı mesleki yönleri olan öğretim birimleri de bu kategori içinde bulunmaktadır.

Zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması uygulamasına son yıllarda başlanmasıyla birlikte ortaokullar temel eğitim birimleri olmuşlarsada, bu uygulamanın hem oturmamış olması, hem de sonuç alınacak kadar bir sürenin geçmemesi yüzünden bu çalışmada ortaöğretim içinde ele alınacaklardır.

"Kişinin ilkokulu bitirdikten sonra klasik ortaokul, mesleki ve teknik ortaokul, veya çalışma hayatına yönelmek üzere, üç seçenekten birisine karar vermesi gerekmektedir. Bu seviyede verilen karar, lise ve yükseköğretimin ön şart kararı olarak da önem taşımaktadır." (Akkayan 1986e: 184) 8 yıllık zorunlu eğitim sürecinin tam oturmasından sonra elbetteki bu durum ortaokulun bitiminden sonra geçerli olacaktır.

ORTAOKUL (1950'YE KADAR)

Cumhuriyetin kuruluşundan 1950 yılına gelinceye kadar klasik ortaokullar belirli bir gelişme kaydetmişlensede bu gelişme çok önemli sayılamayacak boyutlardadır. Yıllara göre okul ve öğrenci sayıları şöyledir. 1923'de Cumhuriyetin devraldığı miras, 72 okul 6 bin öğrencidir, 1930-31'de 83 okul 27 bin öğrenci, 1935-36'da 191 okul 52 bin öğrenci, 1940-41'de 283 okul 95 bin öğrenci, 1945-46' bir gerileme meydana gelmiş ve 252 okul 66 bin öğrenci olmuş, 1950-51'de 406 okul 68 bin öğrenci olmuştur. Aynı dönemde ortaokullar ayarında

mesleki eğitime ağırlık verilmiş ve bu yönlü eğitim alan öğrenci sayısı klasik ortaokullarda okuyan öğrenci kadar olmuştur.

"Klasik ortaöğretim kurumlarındaki kalite kaygısına önem veriliyor, sayıları çok yavaş arttırılıyordu. 1950 sonrasında klasik ortaokulların sayısındaki artış görece olarak hızlıdır. Denge teknik öğretim kurumları aleyhine gelişmiştir. Bu gelişme yalnız okul sayılarında değil, aynı zamanda okul programlarında da kendini göstermiştir. 1956-1957'den itibaren meslek okullarına iş dersleri ağır basan genel ortaokul karakteri verilmiştir." (Tekeli 1983a:669)

LİSE (1950'YE KADAR)

Ortaöğretimin ikinci aşaması olan lise eğitiminin cumhuriyetin kuruluşundan 1950'ye kadar aldığı yol ortaokullar gibi fazla bir gelişme gösterememiştir. Elbette cumhuriyetin devraldığı mirasın acınacak durumda olduğuda ortadadır. 1923-24 yılında okul sayısı 23'ken öğrenci sayısı 1.241, öğretmen sayısı ise 513'tü. Diğer yıllardaki durum ise şöyledir. 1930-31'de 22 okul, 6 bin öğrenci, 1935-36'da 36 okul 14 bin öğrenci, 1940-41'de 82 okul 25 bin öğrenci, 1945-46'da 83 okul 26 bin öğrenci, 1950-51'de 88 okul 22 bin öğrenci olmuştur.

Liselerin kalitesinin yüksek tutulması kaygısının da bir ürünü olan bu durum okullaşma oranının çok düşük seviyelerde kalması sonucunu vermiştir. 1935-36 yılında 600.953 olan çağ nüfusunun (16-18 yaş) ancak 13.622'si liseli olabilmiş, bunun oranı ise %2.3'tür. 1945-46 yılında 1.195.981 olan çağ nüfusunun 25.515'i genel liselerde (okullaşma oranı %2.1) 29.717'si mesleki liselerde (okullaşma oranı %2.4) okurken bu ikisinin toplamının çağ nüfusuna oranı %4.5'dir. 1950-51'de 1.528.814 olan çağ nüfusunun 22.169'u genel liselerde, (okullaşma oranı %1.5) 34.104'ü mesleki liselerde (okullaşma oranı %2.2) okurken bu ikisinin çağ nüfusuna oranı %3.7'dir.

ORTAÖĞRETİMDE 1950-SONRASI GELİŞMELER

Ortaöğretim'de "okul sayısı bakımından, ilkokuldan sonra en fazla yatırım yapılan eğitim ünitesi orta okullardır." (Akkayan 1986e: 185) Ülkenin ekonomik gelişimine bağlı olarak daha fazla eğitilmiş insana duyulan ihtiyacın zorlamasıyla birlikte ortaokulların gelişmesi kaçınılmaz olmuştur. 1950'den sonra ülkenin ekonomik ve siyasi hayatının yeni bir yön kazanmasına bağlı olarak orta öğrenimin ilk aşaması olan ortaokullar hayata hazırlanmanın bir aracı olmaktan çok lise ve meslek liselerine hazırlığın ağır bastığı bir özellik kazanmıştır. Bu elbette ki gelişen iş yaşamının ve toplumsal örgütlenmenin getirdiği bir zorunluluktur. 1950'den 1980'e kadar geçen sürede genel ortaokulların nasıl hızlı bir gelişim gösterdikleri aşağıdaki tabloda görülmektedir.

TABLO:19
TÜRKİYE'DE 1950-1980 ARASI GENEL ORTAOKULLARA AİT OKUL, ÖĞRETMEN, ÖĞRENCİ SAYISI, 10 YILLIK % ARTIŞ ORANLARI, BİR ÖĞRETMENE DÜŞEN ÖĞRENCİ SAYISI VE ORTAOKUL EĞİTİMİ ÇAĞINDAKİ NÜFUS İLE OKULLAŞMA ORANLARI

	OKUL SAYISI	ÖĞRETMENİ SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMENİ ÖĞRENCİ ORANI	ÇAĞ NÜFUSU (13-15 yaş)	TOPLAN OKULLAŞMA ORANI
1950-51	406	4.528	68.187	15.1	1.378.019	6.0
1960-61	745	12.080	291.266	24.1	1.666.744	19.1
1970-71	1.842	28.452	783.471	27.5	2.559.449	33.2
1980-81*	4.320	35.913*	1.147.512	32.0	3.179.617	41.3
ARTIŞ %	--	--	---		---	
ARTIŞ %	83.5	166.5	327.2		21.0	
ARTIŞ %	147.2	135.5	128.5		35.0	
ARTIŞ %	134.5	26.2	46.5		19.5	

*-Liselere Bağlı Ortaokul Öğretmenlerini Kapsamaz

°-1980 Genel Nüfus Sayımı %1 Örneklenen Sonuçları

(KAYNAK: Akkayan 1986e: 185-186)

Ortaokulun hızla yaygınlık kazanması ve çalışma hayatına hazırlamaktan çok lise ve meslek liselerine hazırlığın okullarına dönmesi bu okullarında ortaokullara paralel bir gelişim izlemelerini getirmiştir. Liseler ve meslek liselerinde hızlı bir gelişme göstermişlerdir. Meslek liselerinin ortaokul bölümleri zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılmasıyla zaten genel derslerinin ağırlığının artmasının da sonucu mesleki kazandırma niteliğini yavaş yavaş yitirmiş ve lise seviyesinde eğitime hazırlığın yapıldığı okullara dönüşmüştür. "Dolayısıyla orta dereceli mesleki teknik öğretim üzerinde özel olarak durulmayabilir" (Akkayan 1986e: 189)

TABLO:20

TÜRKİYE'DE 1950-1980 ARASI GENEL LİSELERE AİT OKUL, ÖĞRETMEN, ÖĞRENCİ SAYISI, 10 YILLIK % ARTIŞ ORANLARI, BİR ÖĞRETMENE DÜŞEN ÖĞRENCİ SAYISI VE LİSE EĞİTİMİ ÇAĞINDAKİ NÜFUS İLE OKULLAŞMA ORANLARI

	OKUL İSAYISI	ÖĞRETMENİ SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMENİ İ ÖĞRENCİ İ ORANI	ÇAĞ NÜFUSU (16-18 yaş)	TOPLAN İ OKULLAŞMA İ ORANI
1950-51	88	1.954	22.169	11.3	1.528.814	4.0
1960-61	194	4.219	76.632	17.9	1.432.544	10.9
1970-71	518	11.219	244.569	21.8	2.255.182	18.4
1980-81 ^o	1.167	41.334 ^M	534.605	12.9	3.020.231	29.5
	125.3	268.4	118.6		33.9	

^M-Liselere Bağlı Ortaokul Öğretmenlerini Kapsar

^o-1980 Genel Nüfus Sayımı % Örneklem Sonuçları

(Akkayan 1986e: 187)

TABLO:69

TURKIYE'DE 1950-1980 ARASI MESLEKI VE TEKNİK ÖĞRETIME AIT OKUL, ÖĞRETMEN, ÖĞRENCİ SAYISI, 10 YILLIK % ARTIŞ ORANLARI, BİR ÖĞRETMENE DÜŞEN ÖĞRENCİ SAYISI VE BU YAŞ ÇAĞINDAKİ NÜFUS İLE OKULLAŞMA ORANLARI (Orta+Lise)

	OKUL	ÖĞRETMENİ	ÖĞRENCİ	ÖĞRETMENİ	ÇAĞ	TOPLAM	
	SAYISI	SAYISI	SAYISI	ÖĞRENCİ	NÜFUSU	OKULLAŞMA	
				ORANI	(16-18 yaş)	ORANI	
	n	326	4.448	53.289	11.9	1.528.814	3.5
1950-51	ARTIŞ %	--	--	----		----	
	n	530	8.333	108.221	13.0	1.432.544	7.6
1960-61	ARTIŞ %	62.5	85.7	103.1		-6.3	
	n	913	15.021	235.086	15.7	2.255.182	10.4
1970-71	ARTIŞ %	72.3	80.3	117.2		36.5	
	n	1.864	33.969	520.332	15.3	3.020.231	17.2
1980-81	ARTIŞ %	104.2	126.1	121.3		33.9	

(KAYNAK: Akkayan 1986e: 187-190)

ORTAÖĞRETİMDE 1980'DEN SONRAKİ GELİŞME

Ortaöğretimin 80'den sonraki gelişimi 80'e kadarki gelişiminden farklı bir çizgide olmamıştır. Hızla büyüyen nüfusun eğitim sorununa cevap verebilmek için nitelikten çok niceliğe önem verilmiştir. Bu durum bir ölçüde temel eğitimin 8 yıla çıkarılması isteğinin de sonucudur. Ortaokul mezunu bir kısmının nitelikli bir durumu olmadığı gibi, ortaöğretimin ikinci aşaması olan liseyi bitirenlerinde nitelikli bir durumu yoktur. Lise dengi mesleki eğitim okul mezunlarının durumu ise iş hayatına atıldıklarında pek parlak değildir.

Ortaöğretimde okullaşma oranının artması bu okullarda ki kalite sorununu daha önemli kılmasına rağmen yıllar içinde kalite daha fazla düşüş göstermiş, sorunlar giderek büyüyen bir hal almıştır.

TABLO:70
ORTAOĞRETİMDE 1980'DEN SONRA YILLARA GÖRE
ÇAĞ NÜFUSU VE OKULLAŞMA ORANLARI
 (Ortaokul genel, mesleki ve lise genel, mesleki)

YIL	ORTAOKULLARDA GENEL + MESLEKİ			LİSE + MESLEKİ TEKNİK LİSE		
	ÇAĞ NÜFUSU	TOPLAM ÖĞRENCİ	OKULLAŞMA ORANI	ÇAĞ NÜFUSU	TOPLAM ÖĞRENCİ	OKULLAŞMA ORANI
1985-86	3.396.000	1.854.871	54.6	3.321.000	1.037.820	31.2
1988-89	3.998.000	2.225.020	57.1	3.611.000	1.246.544	34.5
1993-94*	---	---	--	4.071.000	1.842.000	45.2

(KAYNAK: Baloğlu 1990: 225-227, *-Petrol İş 1993a: 456)

TABLO:71
ORTAOKULLARDA EĞİTİM ŞEKLİ, KIR KENT DAĞILIMI VE SUBE,
ÖĞRENCİ SAYILARI İLE ORANLARININ KIR KENT DAĞILIMI
 (1987-1988)

	TOPLAM OKUL		NORMAL		İKİLİ		TOPLAM ŞUBE		ÖĞRENCİ / ŞUBE
	SAYISI	n	%	n	%	SAYISI	SAYISI	ORANI	
TOPLAM	4.862	3.654	75	971	25	43.444	2.091.178	48	
KIR KENT	3.129	2.892	94	237	6	10.732	321.894	30	
	1.733	762	44	971	56	32.712	1.769.284	54	

(KAYNAK: Baloğlu 1990: 67-69)

Ortaokullardaki kalitenin önemli göstergelerinden biri olan normal ve ikili öğretimin durumu 87-88 öğretim yılında hiçte parlak değildir. Kentlerdeki ortaokulların %56'sı ikili öğretim yapmaktadır. İkili öğretimin yetersizliği düşünülünce eğitimin kalitesi ortaya

çıkılmaktadır. Aynı şekilde öğrenim gören her şubeye düşen öğrenci oranınının yüksekliğiyle de sınıfların kalabalıklığını ortaya çıkarmaktadır.

Tüm ortaokullarda 87-88 öğretim yılında okullaşma oranı "60.1'ken" (Baloğlu 1990: 225) mevcut durumdaki derslik sayısı 14.626 idi 40 öğrenciye 1 derslik ve ikiliden normal eğitime geçiş durumunda ise varolan dersliklerden fazlasına 19.454 yeni dersliğe ihtiyaç vardır. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre 1994 sonundaki ihtiyaç duyulan derslik sayısı ise 40.081'dir. (Baloğlu 1990: 71) Ortaokulların zorunlu eğitim sürecine sokulma çalışmasına başlanırken bu eksiklerin çoğunun giderilmediği gözönüne alındığında temel eğitimin 8 yıla çıkarılmasınının kağıt üstünde kalan bir karara dönüşme durumu vardır.

TABLO: 72
GENEL LİSELERDE EĞİTİM ŞEKLİ, KIR KENT DAĞILIMI VE
SUBE, ÖĞRENCİ SAYILARI İLE ORANLARININ KIR KENT
DAĞILIMI (1987-1988)

	TOPLAM		NORMAL		İKİLİ		TOPLAM		ÖĞRENCİ	
	OKUL	SAYISI	n	%	n	%	SAYISI	SAYISI	ORANI	
TOPLAM	1.337		761	57	576	43	14.637	697.229	48	
KIR	329		257	78	72	22	1.314	41.039	31	
KENT	1.008		504	50	504	50	13.353	656.188	49	

(KAYNAK: Baloğlu 1990: 67-69)

Liselerdeki okullaşma oranı öğrenim çağındakilerinin yaklaşık üçte biridir. Yani öğrenim çağındaki üç kişiden ikisi bu olanaktan yararlanamamaktadır. Yararlananların ise genel liselerde okuyanlarının yaklaşık yarısı ikili öğretim yapan okullarda okumaktadır. Genel

liselerdeki her şubede ise ortalama 49 öğrenci yer almakta. Mevcut derslik sayısı ise 20.982 olup, 40 öğrenciye 1 derslik ve ikiliden normal öğretime geçiş halinde 3.998 dersliğe ihtiyaç vardır. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planına göre ise 1994 yılındaki toplam derslik ihtiyacı 9.698 olarak ortaya çıkmaktadır.

Meslek liselerinin derslik durumu ise şöyledir. Mevcut derslik 17.280'ken 40 öğrenciye 1 derslik durumunda ve VI. Beş Yıllık Kalkınma Planına göre 1994 yılında 8.025 yeni dersliğe ihtiyaç vardır. Meslek liselerinin hemen hepsinde normal eğitim verildiğinden ikili öğretim sorunu burada görülmemektedir.

Ortaöğretimde kalabalık sınıflar büyük kentlerde daha çarpıcı bir duruma gelmekte ve Türkiye ortalamasının üstünde bulunmaktadır. 80'den sonra büyük kentlerdeki kalabalık sınıflar sorunu daha fazla artmış ve bu artış eğilimi sürmektedir. Ortaokullarda ve genel liselerde öğrenci şube oranı 48'ken 8 büyük şehirdeki durum aşağıdaki tablolardaki gibidir.

TABLO: 73
ORTAOKULLARDA
SEKİZ BÜYÜKŞEHİRDE ÖRENCİ
SUBE ORANINDA Kİ GELİŞME

ŞEHIRLER	ÖĞRENCİ/SUBE	
	1984	1987
	1985	1988
ADANA	64	66
ANKARA	58	59
BURSA	58	64
GAZİANTEP	56	61
İÇEL	59	59
İSTANBUL	59	65
İZMİR	57	61
KONYA	50	55

(Baloğlu 1990: 70)

TABLO:74
GENEL LİSELERDE
SEKİZ BÜYÜKŞEHİRDE ÖRENCİ
SUBE ORANINDA Kİ GELİŞME

SEHİRLER	ÖĞRENCİ/SUBE	
	1984	1987
	1985	1988
ADANA	55	59
ANKARA	53	56
BURSA	50	55
GAZİANTEP	50	52
İÇEL	48	52
İSTANBUL	59	64
İZMİR	49	53
KONYA	43	49

(Baloğlu 1990: 70)

Okullarda "yığılma kaliteyi düşüren etkenlerin başında gelmektedir. Gerçekten iki öğrencinin zor oturacağı çoğu zaman eski sıralara 3-4 öğrencinin sığdırıldığı, bazılarının ayakta kaldığı, öğretmene dolaşacak yer kalmayacak derecede ağzına kadar doldurulduğu sınıflarda, en nitelikli öğretmenler bulunsa, en iyi programlar ve eğitim araçları kullanılsa dahi öğrenci-öğretmen etkileşmesi normal olarak sağlanamayacağı için kaliteli bir öğretim yapılamıyacaktır. Eğitim sürecinde her öge koşullara göre değişken olabilir, fakat kaliteli bir eğitim için sınıf mevcudu değişken olamaz." (Baloğlu 1990: 68)

Ortaöğretimin diğer eğitim birimlerinde olduğu gibi önemli bir problemde verilen bilgilerin yetersizliğidir. Ve "öğretim programlarının öğrencileri ilgi ve yetenekleri ölçüsünde ve doğrultusunda yetistirecek; onlara ezbere bilgiler aktarmak yerine öğrenmeyi öğretecek ... biçimde yenileştirilmesi gerekmektedir." (Baloğlu 1990: 72)

MESLEKİ VE TEKNİK ÖĞRETİM

"Yedinci eğitim şurasına (5-15 şubat 1962) kadar meslek okulu mezunlarına üniversiteye geçiş kapalı kalmış; meslek okulu mezunları ancak bu kanalın uzantısındaki meslek yüksek okullarına devam edebilmişlerdir. Yedinci eğitim şurasında dolaylı olarak bu kanal, sekizinci (28 eylül 3 ekim 1970) ve dokuzuncu (24 haziran 4 temmuz 1974) şuralarda tam geçiş olanağı sağlayacak hale getirilmiştir. Lise düzeyindeki meslek okulları *endüstri meslek lisesi* adını almış ve bu okulların programlarında genel ortaöğretim bilgilerinin ağırlığı artmıştır.

Sekizinci eğitim şurası, eğitim sisteminin bu geçişlik esasına yeniden oluşturmuştur. Bu şurada eğitim sistemi bir bütün olarak alınmış ve gelişen görüşlere 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Yasası'yla yürürlük kazandırılmıştır.

Meslek okullarına üniversiteye geçiş olanakları sağlanarak bu okullar çekici hale getirilirken, 1974'te toplanan 9. Eğitim şurasından sonra bu okullardan mezun olanların sanayide çok az oranla çalışmalarına bir çözüm bulunmaya çalışılmış ve sanayiyle işbirliği geliştirilmeye başlanmıştır. Kız meslek liselerinde 1975-76 yılından itibaren elektronik, yapı ve makina ressamlığı, besin teknolojisi, konfeksiyon vb. gibi yeni dallar açılmıştır. 1978-79 ders yılından itibaren de okul-sanayi ortaklaşa eğitim (OSANOR) projesi uygulanmıştır. Önce Adana, Bursa, İzmir ve İstanbul'daki dört okulda uygulanmaya başlayan proje, öğrencilerin sosyal, fen ve teknik ders öğrenimlerini meslek liselerinde, laboratuvar ve atelye çalışmalarını da endüstri işyerlerinde yapmalarını öngörmektedir.

Bu gelişmeler ilk kez endüstri liselerine olan talebi kapasite üstüne çıkarmış; bunu karşılamak için de 1975-76 yılından itibaren *aksam endüstri meslek liseleri* açılmaya başlanmıştır." (Tekeli 1983a: 670)

"Meslek liseleri, imam-hatip liseleri hariç, ortaokula dayalıdır ve başlıca iki türdür. Birincisi mesleğe hazırlayan liselerdir. Bunlar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı 3 yıl süreli mesleki ve teknik öğretim liseleri ile diğer bakanlıklara bağlı meslek liseleridir. İkincisi, hem mesleğe hem de yükseköğretime hazırlayan 4 yıl süreli teknik liseler ile imam-hatip liseleridir. Bu iki tür meslek lisesinin öğrenci sayıları 1989 yılında yaklaşık 531 bin'dir. Ortaokul kısımları hariç, imam-hatip liseleri ile diğer bakanlıklara bağlı meslek liseleri de bu sayı içindedir." (Baloğlu 1990: 131)

TABLO:21
MILLİ EĞİTİM BAKANLIĞINA BAĞLI LİSELERDE
(genel+meslek) 1970-1989 YILLARI ARASINDA
ÖĞRENCİ DAĞILIMINDA GELİŞMELER

YIL	N	MESLEKİ VE TEKNİK ÖĞRETİM LİSELERİ						İMAN-HATİPİ					
		GENEL LİSE	ERKEK	KIZ	TİCARET	TEKNİK	TEKNİK VE TURİZM	LİSE					
1970-71	338.561	244.569	172	50.284	151	11.216	13	25.784	81	87.284	261	6.708	2
1988-89	1.245.231	741.060	160	240.032	19	145.486	14	128.333	101	413.851	133	190.320	7
ARTIŞ %	267,8	203,0		377,4		305,5		397,7		374,1		1246,5	

(Baloğlu 1990: 133)

Meslek liseleri 1970-1989 yılları arasında genel liselere oranla daha hızlı bir gelişim göstermiştir. Bunun temel nedeni ise tüm meslek lisesi mensuplarına üniversite kapılarının açılması ve genel liseden mezuniyetin ancak bir üniversiteye girmeye yaramasına rağmen meslek lisesi mezunlarının iş hayatına atılırken avantajlı olmaları. Gelişen ülkenin ihtiyaç duyduğu kalifiye işgücünün de meslek liselerinin gelişiminde belirleyici olduğu da ortadadır. Imam-hatiplerin çarpıcı gelişmeleri ise hem siyasi iktidarın tercihi, hemde dini eğitim ile genel eğitimin birleşik bir halde olmasıdır.

KUTU-10

ÖZEL EĞİTİM KURUMLARI

"İlk ve ortaöğretim öğrencilerinin onda biri nitelikli eğitim almak veya 'kalitesiz devlet eğitimini' telafi etmek amacıyla özel okullara, dershanelere ve özel öğretmenlere MEB bütçesinden daha fazla harcama yapıyor. Öğrenci aileleri bu nedenlerle 1990 yılı içinde 2.5 trilyon liranın üzerinde harcama yaptı. İlk ve ortaöğretimde okuyan öğrencilerin ancak onda biri için ayrılan bu kaynak MEB'nin aynı yıl toplam 11 milyon öğrenci için gerçekleştirdiği yatırımların üç katından fazladır.

Nitelikli eğitim alma talebindeki artışa paralel olarak özel okul ve dershane sayılarında da hızlı bir artış gözleniyor. Örneğin 1984 yılında 352 olan özel okul sayısı 1991 yılında 746'ya 67 bin olan öğrenci sayısı ise 160 bine yükseldi. 1992 yılında özel okulların sayısı 1000'e yaklaşırken öğrenci sayısı da 185 bine yükseldi. Yine 1984 yılında 129 olan dershane sayısı 1992'de 760'a ulaştı. Dershanelerde eğitim alan öğrenci sayısı ise 112 binden 290 binlere çıktı. Özel okullarda öğrenci başına düşen eğitim maliyeti resmi devlet okullarındaki birim maliyetin 4 katı, ortaokul ve liselerde 7.5 katı olduğu belirtiliyor. Özel okullarda öğrenci başına alınan yıllık eğitim ücreti sınıf mevcuduna göre 20 milyonla 40 milyon arasında değişiyor. Özel okullarda öğrenim gören toplam 185 bin öğrencinin eğitim ücreti 3.5-4 trilyon lirayı geçiyor. Sadece bu rakam MEB bütçesinden yaklaşık 12 milyon öğrenci ile nüfus artışından kaynaklanan ek fizibilite yatırımları için harcanan paranın iki katından biraz fazladır. Öte yandan kaliteli öğretmen akışının ... özel okullara kaydığı gözleniyor." (Petrol-İs 1993a: 473-474)

TABLO:22

MESLEK LİSELERİNDE SAYISAL GELİŞMELER
(OKUL, ÖĞRENCİ, ÖĞRETMEN SAYILARI VE
ÖĞRETMEN BAŞINA DÜŞEN ÖĞRENCİ SAYISI)

	1984-1985				1988-1989			
	OKUL İÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRET. İÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRET. İ/ÖĞR. SAYISI	OKUL İÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRET. İÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRET. İ/ÖĞR. SAYISI	OKUL İÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRET. İÖĞRENCİ SAYISI
ENDÜSTRİ MES. LİS.	415	166.919	111.272	14,81	522	1240.032	115.179	15,81
İMKİZ MES. LİS.	263	34.845	8.727	3,91	319	45.486	6.496	7,01
İNTİC. TUR. MES. LİS.	215	91.539	5.933	15,41	238	128.333	6.344	20,21
İMAM-HATİP LİSESİ	343	83.157	110.975	7,51	351	90.320	111.628	7,71
SAĞLIK MESLEK LİS.	78	19.876	1.489	13,31	102	23.144	1.782	12,91
İOTARIM MESLEK LİSESİ	17	2.107	240	8,71	16	2.114	242	8,71
İDİĞER MESLEK LİSESİ	62	14.970	2.882	5,21	13	1.822	115	15,81

*-Ortaokul kısımları haricidir

°-1984-85 yılına değil, 1985-86 yılına ait

(KAYNAK: Baloğlu 1990: 132)

Genel ve meslek liselerinden mezun olan öğrencilerin hemen hepsinin üniversite kapılarına yığılması doğal bir sonucu oluşturmakta ve üniversiteye giriş sınavları aşılması güç bir barikat işlevini görmektedir. Toplumda geçerli bir iş sağlayan ve belirli bir seviyede eğitim yapan üniversitelerin yaklaşık 100.000 civarında yeni öğrenci kapasitesine sahip olduğu ve yine yaklaşık bir milyon civarında kişinin sınavlara girdiği göz önüne alındığında üniversite giriş sınavlarının ne anlama geldiği ortaya çıkar.

Farklı eğitim kalitelerine sahip liselerin mezunlarının farklı oranlarda üniversiteye girmeleride doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkar. Bunun yanısıra farklı bölgelerdeki aynı tip lise mezunlarının da farklı oranlarda üniversiteye girdikleride her sınav sonucu açığa çıkan bir gerçektir.

KUTU-11

SÜPER LİSELER

Milli eğitim bakanlığı 1992-1993 öğretim döneminde 'süper liseler' adı altında nitelikleri ve olanakları arttırılmış bir uygulama başlattı. Önce birkaç büyük şehirde (pilot bölgeler) başlatılan uygulama 1993-1994 öğretim yılında genişletilerek uygulandı. Başarılı sonuçların alındığı bu uygulamaya ağırlık verilmesine karar verildi.

Uygulamasına ... 28 lise ile başlanan süper liselerin sayısı gösterilen yoğun ilgi üzerine 123'e yükseltildi. Bu okullarda eğitim gören öğrenci sayısı ise 2 binden 18 bine yükseldi. İngilizce hazırlık sınıfı ile birlikte 4 yıl eğitim veren süper liseler ortaokul 6.-7. ve 8. sınıftakinot ortalaması üzerinden 8'den yukarı olan öğrencileri alıyor. Böylece daha ilkokuldan başlayarak amansız bir yarışın olumsuzluklarından öğrencilerin korunması öngörülüyor.

Süper liseler daha şimdiden gözde okullar olarak nitelendirilen Anadolu liselerinin tahtına yerleşiyor." (Petrol-İş 1993a: 474)

Ortaöğretimde kalitesiz bir eğitim sisteminin doğal sonucu olarak kaliteli eğitim arayanlar özel okullara yönelmiştir. MEB bu akımı Anadolu liselerinin kesemediğini görerek biraz da özel okullara alternatif olacak şekilde süper liseleri açmıştır. Kaliteli eğitim arayışının sonucu olan bu okullar yeterli bir seviye gösterebildikleri için veya daha doğru bir deyişle genel liselerin birçok açıdan çok kısıtlı imkanları karşısında bir cazibe merkezi oluşturmalarıyla hayat bulmuşlardır. Üniversiteye giriste öğrencisine daha çok şans tanıdığı ve İngilizce eğitimi bu cazibenin temelidir.

TABLO:23
1989'DA ÖSYS BAŞVURAN SON SINIF ÖĞRENCİLERİ İLE
ESKİ YIL MEZUNLARINDAN TEKRAR BAŞVURANLAR,
YERLEŞENLER VE ORANLARI

LİSE TÜRLERİ	BAŞVURANLAR			YERLEŞENLER					
	SOM SINIF	ÖNCEKİ YIL	TOPLAN	SOM SINIF YENİ ÖĞRENCİ	ÖNCEKİ YIL BİRİKMiŞ ÖĞRENCİ	TOPLAN			
	YENİ ÖĞRENCİ	BİRİKMiŞ ÖĞRENCİ		n	z	n	z	M	z
Fen Liseleri	422	220	642	388	911	88	401	476	741
YDEY Özel Liseler*	4.461	2.386	6.847	2.973	661	910	381	3.883	561
Anadolu Liseleri	4.683	3.074	7.757	3.157	671	1.171	381	4.328	551
Diğer Liseler	175.125	295.816	474.941	40.682	231	73.088	251	113.770	231
Öğretmen Liseleri	3.065	7.795	10.860	1.688	551	1.743	221	3.431	311
İmam-hatip Lise.	18.503	31.060	49.563	3.765	201	6.968	221	10.733	211
Askeri L. Polis K.l	703	1.859	2.562	154	211	518	281	672	261
Teknik/Anadolu T.Ll	4.248	6.777	11.025	1.649	381	2.503	371	4.152	371
Endüstri Meslek L.l	51.277	85.593	136.870	6.946	131	17.740	211	24.686	181
Kız/Anadolu Meslek	10.869	13.938	24.807	1.425	131	1.923	141	3.348	131
Sağlık Meslek L.	4.341	10.739	15.080	1.535	351	2.295	211	3.830	251
Ticaret/Anadolu T.Ll	23.625	45.700	69.325	5.853	241	10.001	221	15.854	221
Diğer Meslek/A.M.Ll	1.753	12.096	13.849	634	361	3.868	321	4.502	321
TOPLAN	383.077	521.051	824.128	70.849	231	122.816	241	193.665	231

*-YDEY:Yabancı Dilde Eğitim Yapan

(KAYNAK: Baloğlu 1990: 121)

Üniversiteler önündeki yığılma eğitim alanında sadece üniversite sınavına hazırlıkla ilgilenen özel dershaneleri yaratmış ve bunların etkinliğini sürekli arttırmıştır. Üniversiteye girmek için yoğun bir eğitim programı uygulayan özel dershaneler eğitim sisteminin bir parçası haline gelmiştir. Başta lise son sınıf öğrencileri olmak üzere ilk sınavında başarısız olanlarında buralara akınıyla dolan dershaneler lise düzeyinde eğitim sisteminin kalite eksikğini kapatma yönlü bir işlev üstlenmiş görüntüsündedir. Elbette buralarda verilen eğitim üniversite sınavını kazanmaya yöneliktir ve

KUTU-12

LISELERDE KREDİLİ SİSTEM

1993-1994 öğretim döneminde Ders Gecme ve Kredi Sistemi yeniden düzenlendi. Son bir kaç yıl içinde birçok değişikliğe uğruyan sisteme göre başarısız olan derslerin tekrarı mümkün olacak. Ayrıca öğrencinin başarısızlığını ödüllendirdiği gerekçesiyle şartsız kurul hakkı da kaldırıldı.

Yeni düzenlemeye göre öğrencinin derslerdeki başarısı kredi ile ölçülecek. Bu yıl 72 toplam krediyi tamamlayamayan öğrenci üniversite sınavlarına giremeyecek. Öğrencinin üniversiteye kayıt yaptırabilmesi için 132 krediyi tamamlamış olması gerekiyor. Ders gecme ve kredi sistemi ilk mezunlarını 1994 subat ayında verecek.

İki yıl önce başlatılan sistemdeki 'öğretmen ve sınıf yetersizliği, öğrenciye çok sayıda seçmeli ders sunamama, seçmeli derslerden bir bölümünün kitaplarının hazırlanmaması' gibi sorunlar hala çözülmüş değil.

... Sistemin uygulandığı okullarda sınıf ve öğretmen sıkıntısı çekilirken, seçmeli olarak sunulan 52 derse karşılık okulların çoğunda eğitim görülebilen ders sayısı 10'u bulmadı. Birçok okulda dersler iki gruba ayrılarak öğrencilerden bu iki grup dersten birini seçmesi isteniyor.

... Türkiye'deki liselerin %96'sında uygulanan bu sistem dünyada birçok ülkede uygulanmaktadır. Zamanla üniversite giriş sınavının yerine geçeceği iddia edilen bu sistemin eğitim kademelelerinin tümünde var olan aksaklıkların giderilmemesi durumunda işlerlik kazanması mümkün olmayacaktır.

(Petrol-İş 1993a: 475)

bilgilendirmekten çok bir engelin asılmasını sağlayan ezbere dayalı bir sistemdir.

SONUÇ

Ülkemizdeki eğitim sistemi birçok sorunla boğuşmaktadır ve yeterli bir verime sahip olmaktan hala çok uzaktır. Bununla birlikte ülke genelinde eğitim alan nüfusun hala yetersiz bir seviyede olduğu ortadadır. Bu durum bölgeler arası dağılımdaki eşitsizlikle birleşince daha vahim hal almaktadır. Yıllar içinde büyüyen eğitim kurumları artan nüfusa yetişememekte ve okul dışı kalan çağ nüfusu (ilkokul haric) mutlak sayısal olarak sürekli artmaktadır.

TABLO:24
YILLARA GÖRE OKUL DIŞI ÇAĞ NÜFUSUNDAKİ ARTIŞ (Bin kişi)

YILLARI	ORTAOKUL		LİSE		YÜKSEKÖĞRETİM		OKUL DIŞI KALANLAR					
	ÇAĞ	OKUL	ÇAĞ	OKUL	ÇAĞ	OKUL	ÇAĞ	OKUL				
	(12-14)	%	(15-17)	%	(18-21)	%	(12-21)	%				
1970-71	2.606	132,7	1.755	2.338	117,6	1.926	2.606	6,1	2.447	7.550	6.128	81
1988-89	3.898	157,1	1.673	3.611	135,2	2.339	4.362	112,6	3.811	11.871	7.823	66
ARTIŞ %	49,6		-4,7	54,4		21,4	67,4		55,7	57,2	45,6	

(KAYNAK: Baloğlu 1990: 143)

Tabloda da görüldüğü gibi sadece ortaokul eğitim düzeyinde bir çağ nüfusunun artış hızına oranla okullaşma görülmektedir. Diğer eğitim kademelerinde ise çağ nüfusunun artış hızının okullaşma artış hızından fazla olduğu, bunun sonucunda da okul dışı kalan genç nüfusun mutlak olarak arttığı görülmektedir. "1970 ve 1989 yılları arasında okullaşma oranı her ne kadar yüzde 19'dan yüzde 34'e çıkmış ise de, okul dışında kalanlar 6.1 milyondan 1.7 milyon artarak 7.8 milyon olmuş ve okul

dışında kalan genç sayısı, 20 yılda, yüzde 27.8 oranında büyümüştür. Bu büyüme okul dışı kalanlar bakımından ilkokul sonrası eğitimde ilerleme değil, 20 yılda, yüzde 27.8 oranında gerileme olduğunu göstermektedir. Gerileme her yıl artarak devam etmektedir." (Baloğlu 1990: 142)

Eğitim sistemine ilkokulla birlikte dahil olan gençlerin ezici bir çoğunluğu, başta ülkedeki yetersiz gelir düzeyi olmak üzere, okulların yetersizliği, eğitimin kalitesiz ve ezberci niteliği vb. bir dizi nedenler dolayısıyla eğitim sürecinin şu veya bu kademesinde devre dışı kalma durumuna gelmektedirler.

İlkokula giripte bu öğretim kurumunu bitirmeyenlerin göz ardı edilemeyecek kadar çok olduğunu 1985 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarında ki bir okul mezunu olmayan okur-yazarların toplam nüfus içindeki oranının yüzde 18.5 olduğuna bakarak çıkarabiliriz. Bu durum elbetteki son yıllarda bir değişiklik gösterme eğilimindedir ve ilkokula başlayıp bitirmeyenlerin oranı azalmaktadır. Gelisen ülkenin okur-yazarlıktan öte en azından ilkokul diplomasını zorunlu kılan bir ekonomik yasantiya geçisi ilkokul bitirmeden eğitim dışı kalmayı engellemektedir. 1990'dan itibaren brüt yüzde 105 dolaylarında bir okullaşma oranına kavuşan ilkokulların en temel sorunları çözülmedikçe (bina, öğretmen, ders araç gereçleri vb.) bu tam okullaşmanın pek büyük bir anlam taşımayacağı açıktır.

Eğitim sisteminde en büyük öğrenci kayıplarından biri ilkokuldan ortaokula geçerken olmaktadır. 1981-82 öğretim yılında ilkokuldan mezun olan 960.759 kişiye karşın ortaokula girenler 489.969'dur yani ilkokul mezunlarının ancak yüzde 52'si ortaokula kaydolabilmektedir. Bu oran 1988-89 yılında yüzde 57'ye çıkmıştır. İlkokullardaki gibi birçok sorunla boğuşan ortaokullar temel eğitim sistemine dahil edilerek daha yoğun sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Kapasitelerinin çok üstünde bir öğrenci ile uğraşırken şimdi yetersizlikleri

daha da artıracak bir öğrenci akınıyla karşı karşıydılar. Yapılan planlamalarda 2000 yılında yüzde yüz bir okullaşma hedefi koyulan ortaokulların çok yoğun bir yatırıma ve eğitim hamlesine ihtiyaç duyduğu açıktır.

Ortaokul'a başlayıpta üçyılıda bitiremeyenlerin çokluğunu ise şu veriler ortaya koymaktadır. 1981-82'de 489.969 kişi ortaokula başlarken üç yıl sonra 1983-84'de mezun olanlar 366.293 kişidir, aradaki kayıp 123.676 kişidir. 1983-84'de okula başlayanlar 531.014 kişi 1985-86'da mezun olanlar ise 385.000 kişidir. aradaki fark 146.014 kişidir. Bu durum aradaki farkı oransal olarak koruyarak devam etmektedir. Bunların önemlice bir kısmı başarısız olduğu için sınıfta kalmış olmalarına rağmen, ilerleyen yıllar içinde ortaokullardaki başarısızlıktan meydana gelen yığılma mezun olmadan okulu terk etmeye dönüşmektedir.

Ortaokullardan sonra gelen liseler, ortaokul mezunlarının büyük bir çoğunluğunu barındırarak, bu iki eğitim kademesi arasındaki öğrenci kaybının diğer kademeler arasındaki kayıplara oranla daha az olması sonucunu vermektedir. 1981-82 öğretim yılında 282.039 ortaokul mezununun 266.769'u liseye girmiştir yani yüzde 90'ı 1988-89'da bu oran yüzde 97'ye çıkmıştır. Bunun anlamı şudur; ortaokul sürecine başlayıp bitirenler lise eğitimine devam etmektedirler. Bu iki eğitim kurumunu bütünlüklü olarak görmektedirler.

Liselerden mezun olanların yükseköğretim kurumlarına geçişlerinde ise yükseköğretim kurumlarının kapasitelerinin yetersizliği temel nedeni oluşturmaktadır. Lise mezunu olan öğrencilerin hemen hemen hepsinin bir yükseköğretim kurumuna girmek için ÖSS'ye başvurmalarına, hatta birkaç yıl üst üste bu başvuruyu yapmalarına rağmen ancak 1981-82'de yüzde 13'ü 1988-89'da (Acık Öğretim Fakültesi'nin öğrencileri dahildir.) yüzde 27'si bir yükseköğretim kademesinde yer alabilmıştır. Tablo:25 eğitim kademeleri arasındaki öğrenci akışının ne şekilde geliştiğini göstermektedir.

TABLO:25
ÖĞRENCİ AKIS SEMASI (1976-77'DEN 1990-91'E)

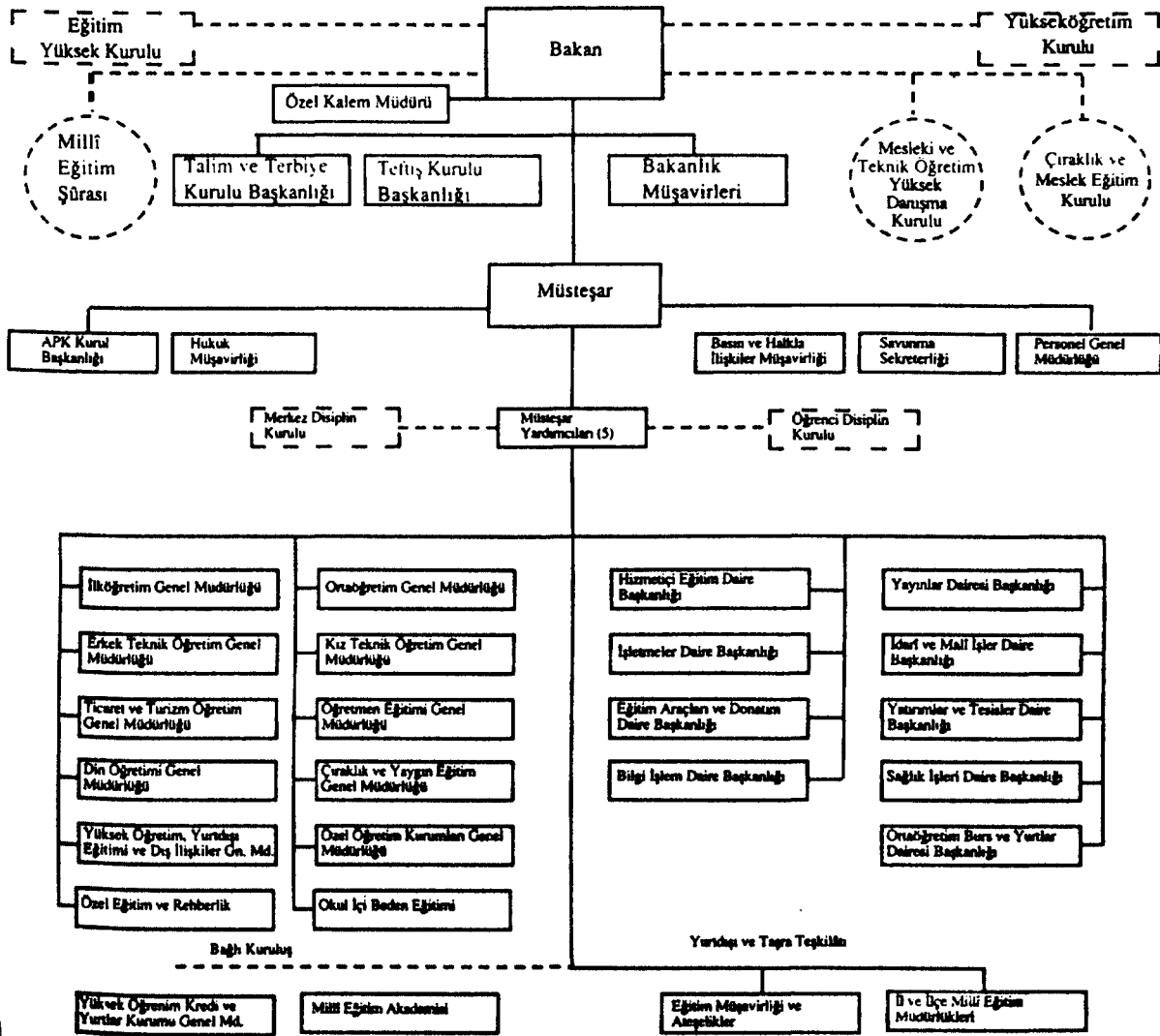
1990-1991			
YÜKSEKÖĞRETİMDEN MEZUN		80.550	
1987-1988		%54.2	%45.8
YÜKSEKÖĞRETİME YENİ KAYIT		148.617	
1986-1987		%63.5	%36.5
LİSE DEN MEZUN		233.879	
1984-1985		%70.0	%30.0
LİSEYE YENİ KAYIT		334.103	
1983-1984		%86.4	%13.6
ORTAOKULDAN MEZUN		386.743	
1981-1982		%79.4	%20.6
ORTAOKULA YENİ KAYIT		487.143	
1980-1981		%51.2	%48.8
İLKOKULDAN MEZUN		951.368	
1976-1977		%89.8	%10.4
İLKOKULA YENİ KAYIT		1.062.356	

[(KAYNAK: K Toptan 1993 Mali Yılı Eğitim Bütçesi
Takdim Konuşması TBMM - (Petrol-İş 1993a: 455)]

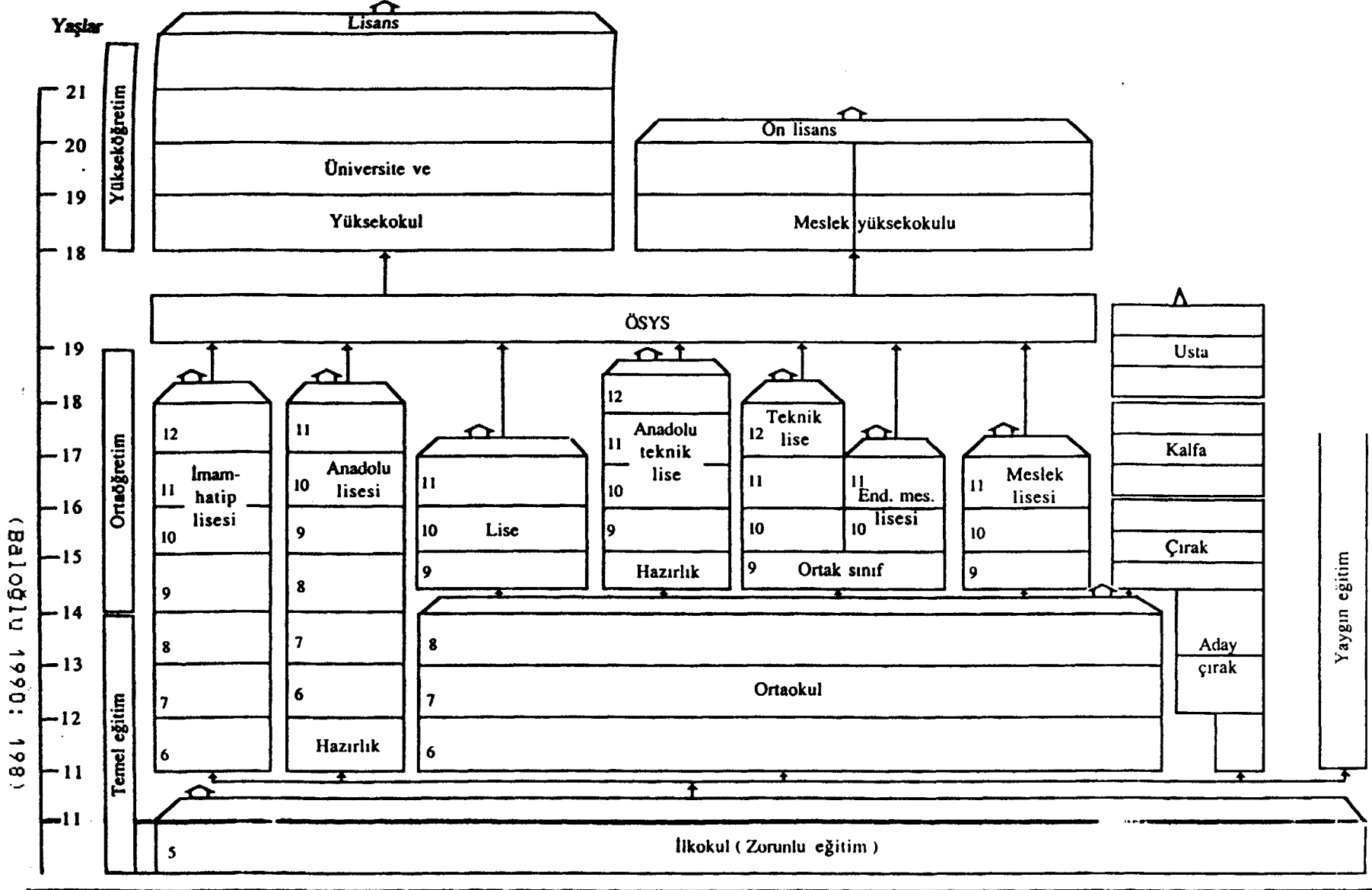
Kısaca; Türkiye'deki eğitim sisteminin her yönüyle köklü bir dönüşüme, revizyona ihtiyacı vardır. Bu köklü dönüşüm gerçekleşmedikçe çabalar ne kadar iyi niyetli olursa olsun pek bir şeye yaramamaktadır.

Şekil: 1 Millî Eğitim Bakanlığı teşkilât şeması

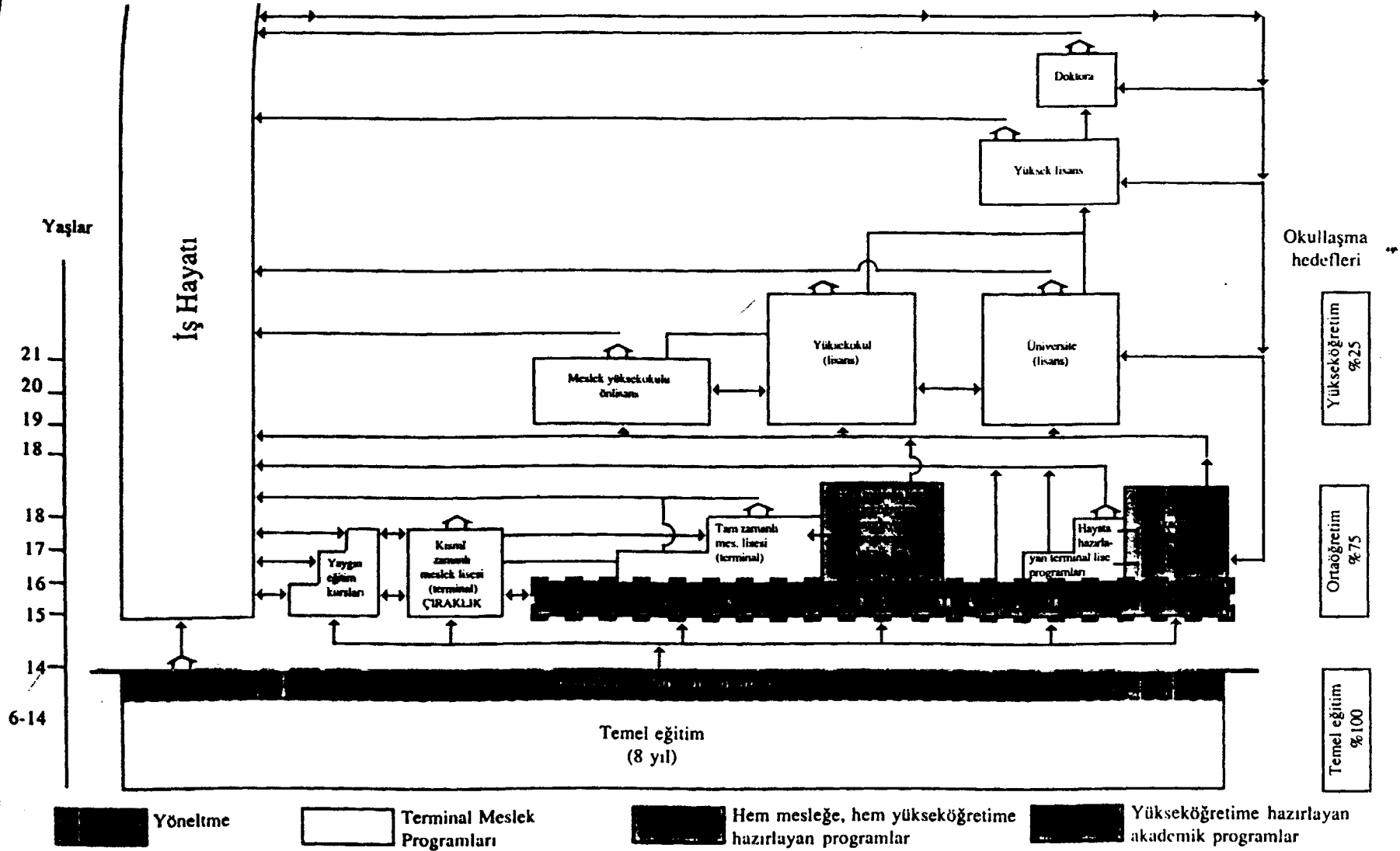
179.SKHK'de değişiklik yapan 208, 356 ve 386 SKHK'ye göre (26.2.1990)

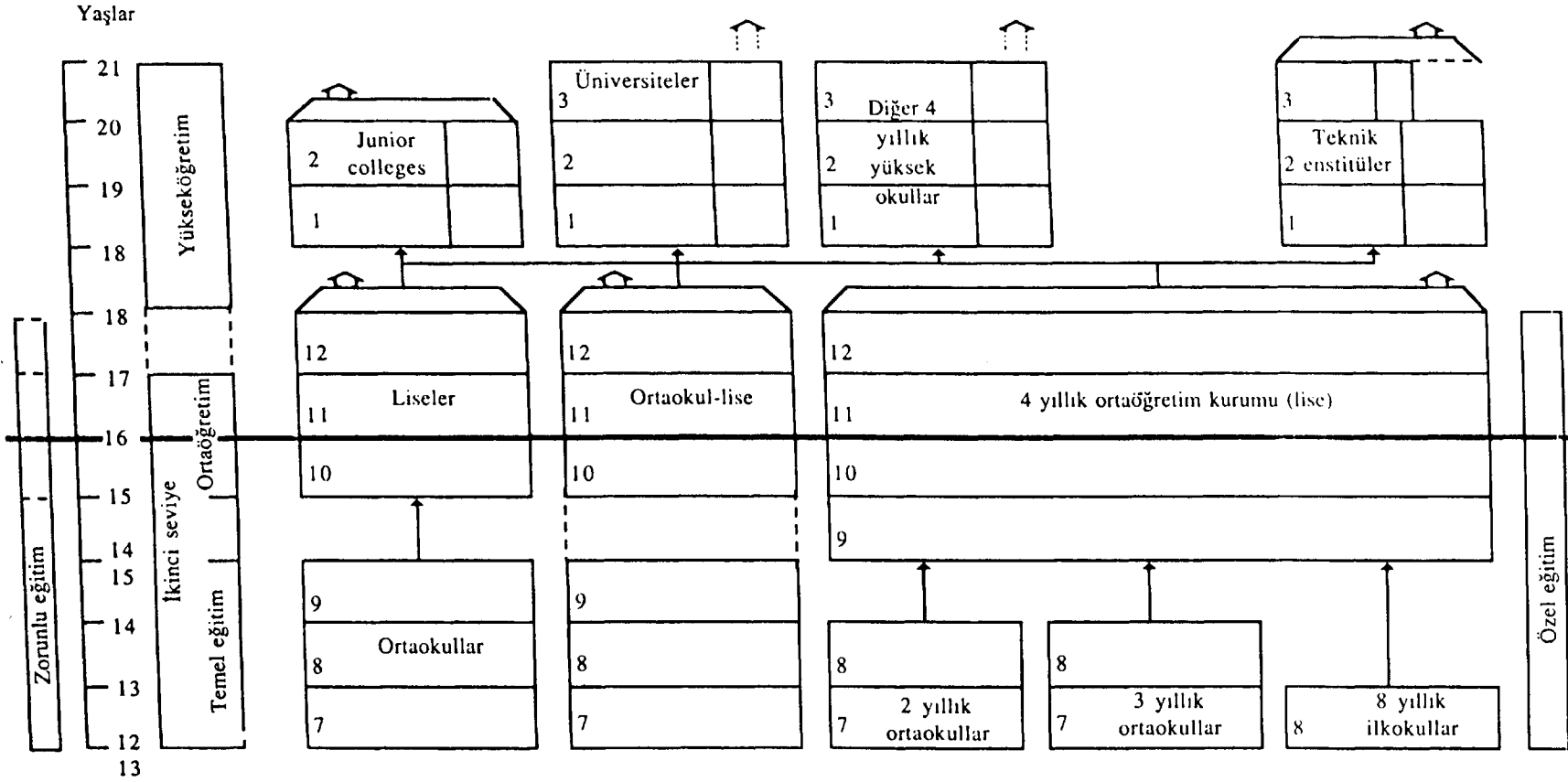
Şekil:2 Türkiye eğitim sistemi

Şekil : 3 Önerilen yönlendirici eğitim sistemi ve 2000 yılı okullaşma hedefleri

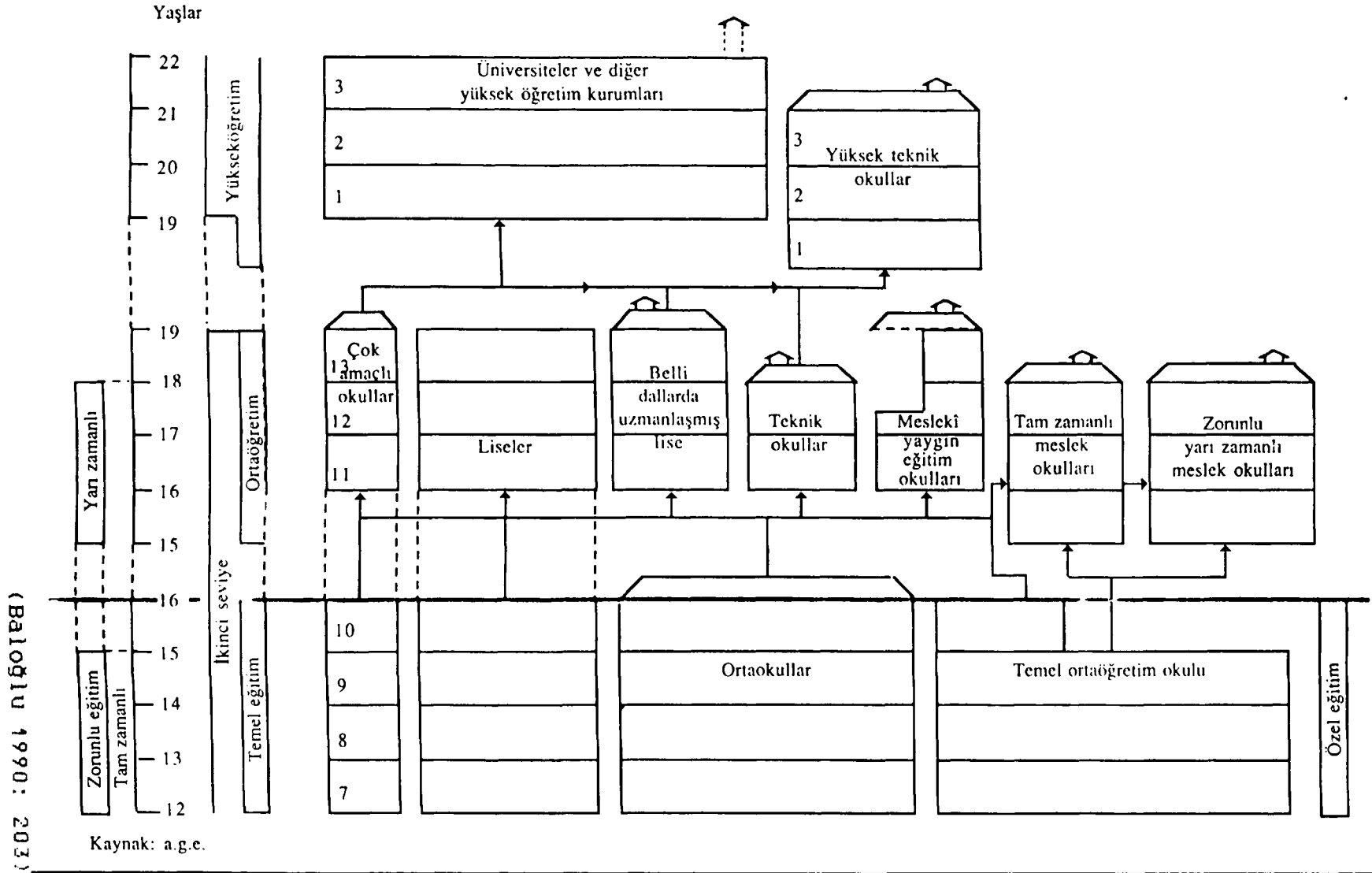
Şekil 4 ABD eğitim sistemi

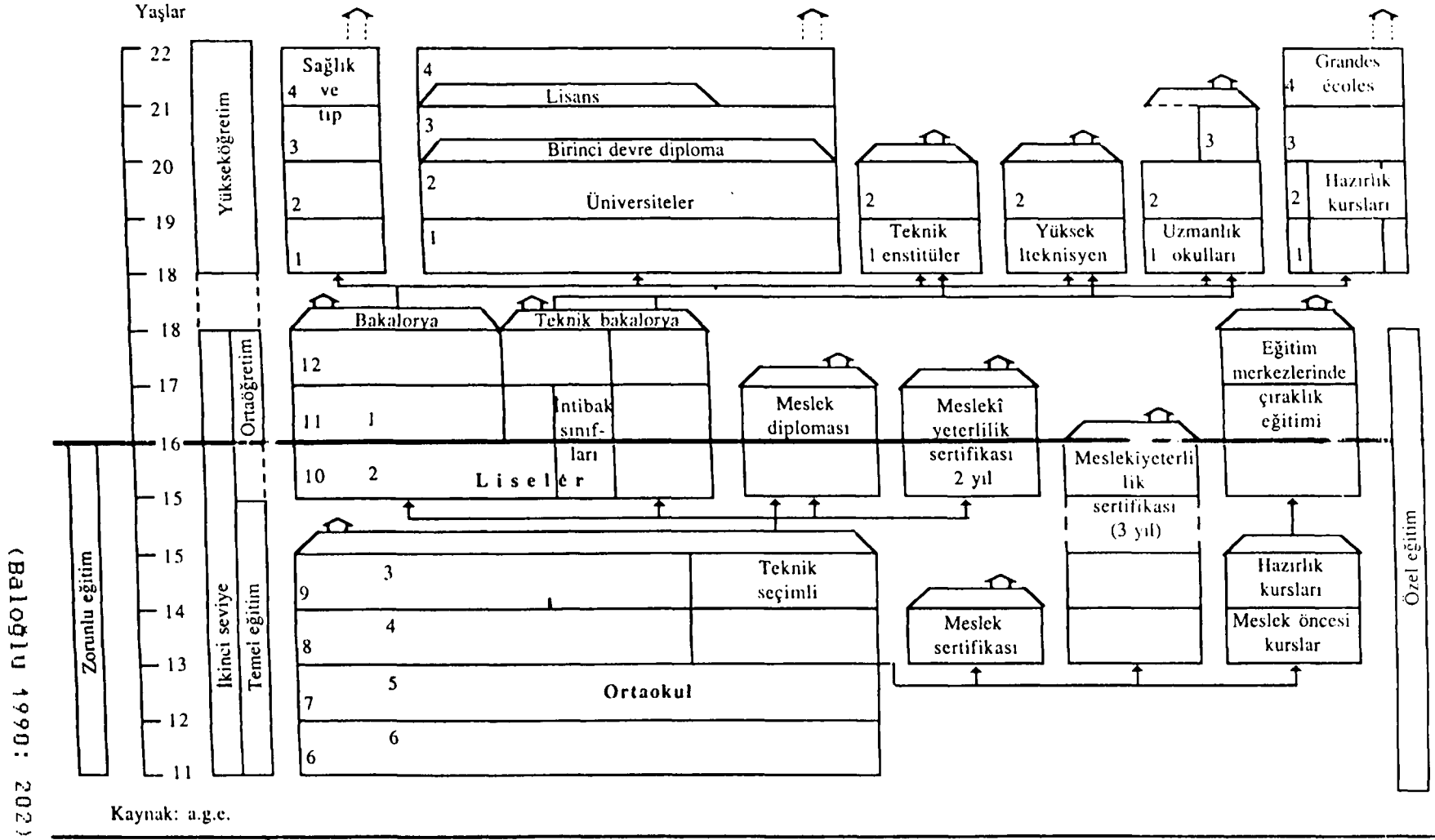
(BALOĞLU 1990: 200)

Kaynak: a.g.e.

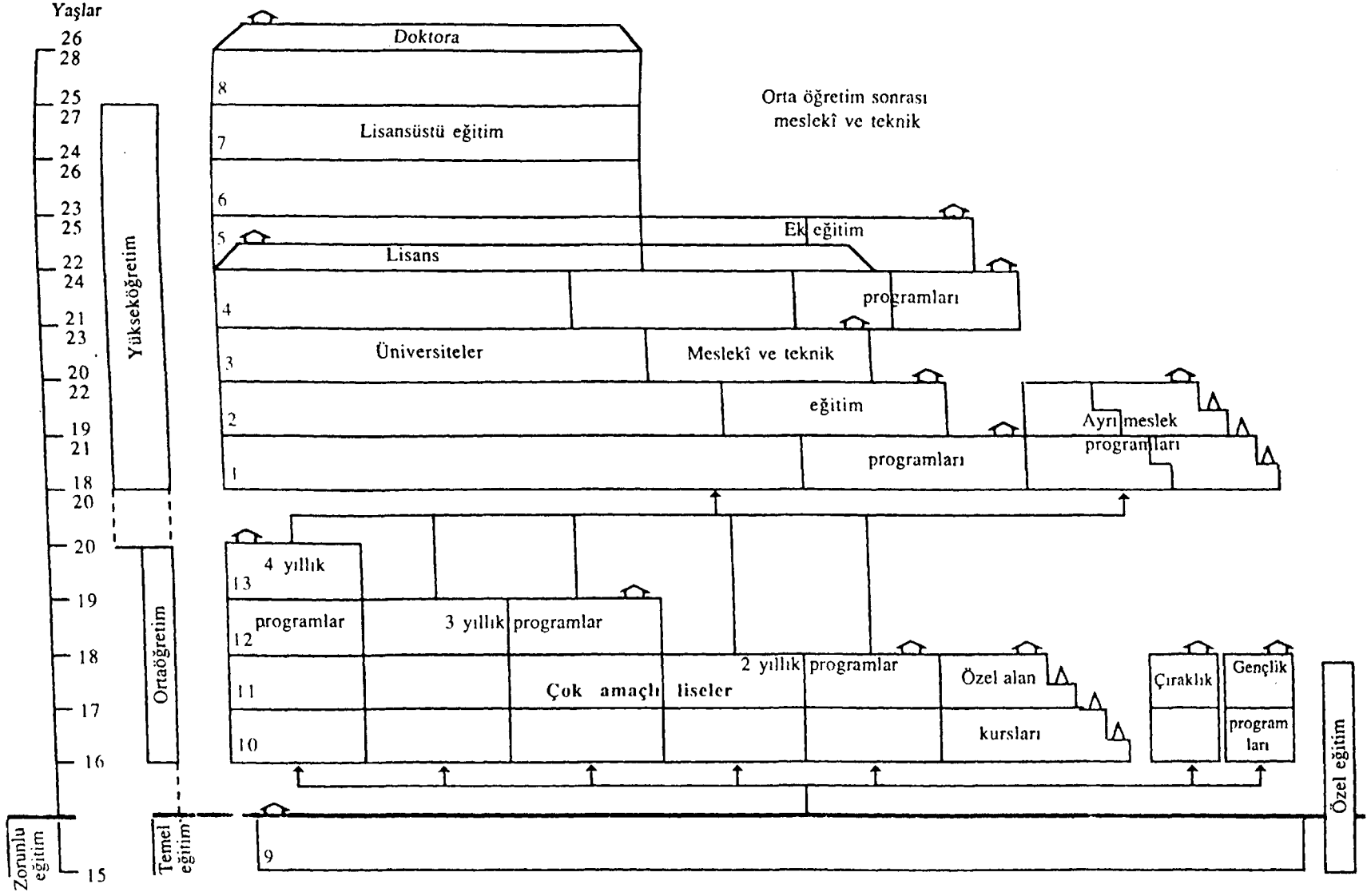
Şekil :5 Federal Almanya eğitim sistemi

Şekil 6 Fransa eğitim sistemi

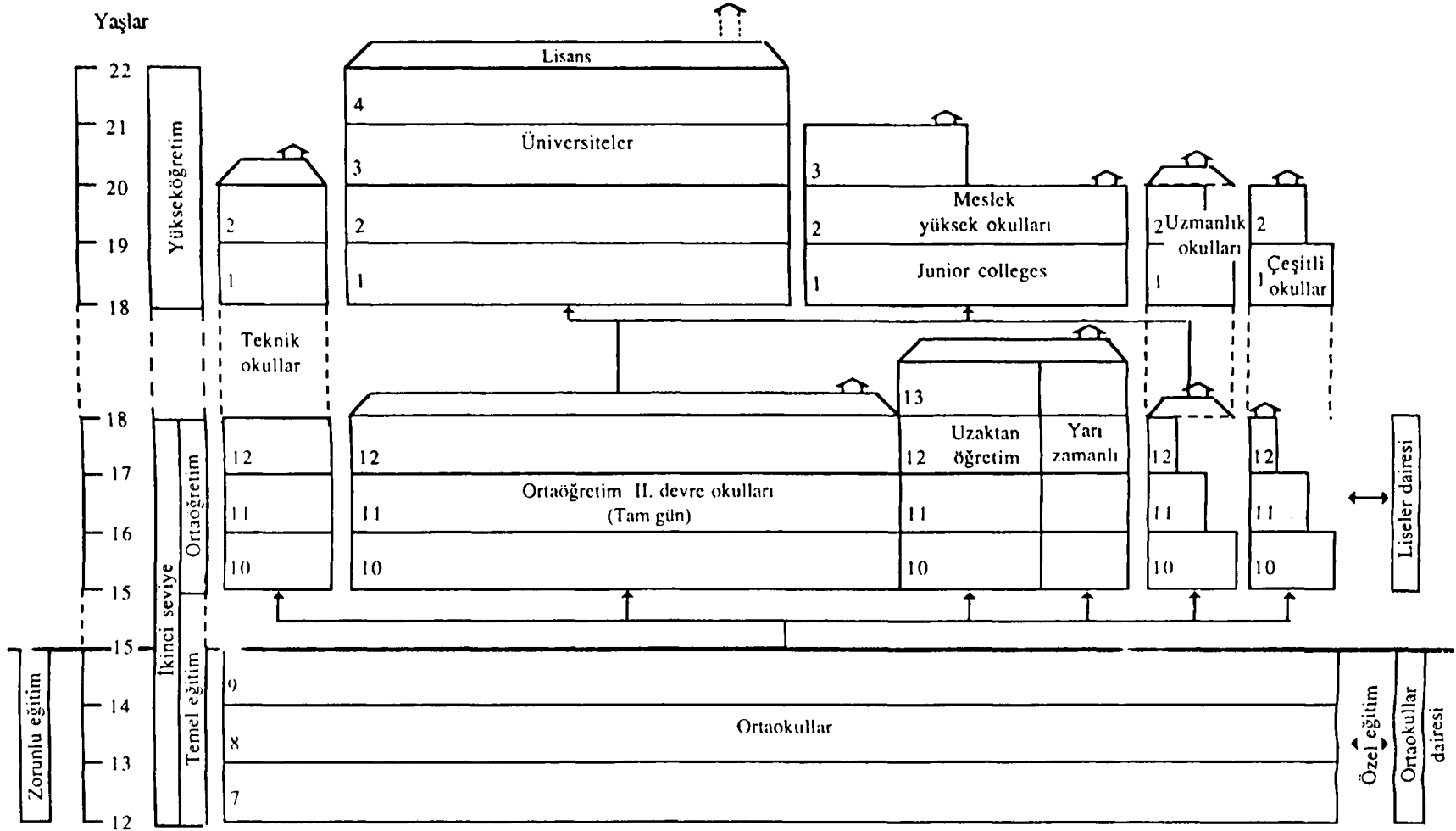

Şekil : 7 İsveç eğitim sistemi

(BALIÖĞÜLU 1990: 201)

Şekil : 8 Japonya eğitim sistemi

(EALÖĞİU 1990: 199)

Kaynak: Pathways for Learning, Education and Training from 16 to 19, OECD, Paris, 1989

MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE EĞİTİM

Herhangi bir okuldan mezun olmayan hane başkanı erkeğin oranı eşine ve hane başkanı kadına göre 3.6 yüzdeyle daha düşüktür. Eğitimi olmayan hane başkanlarına bakıldığında en yüksek frekansı, okullaşmanın yoğun olmadığı sıralar öğrencilik yıllarına denk gelen yaşlı grup olduğu görülecektir. Ancak orta ve genç yaş düzeyindeki durum bununla değilde göçe katılan ilk ve sonrakı grupların niteliğiyle açıklanabilir, bir durumdur. Bu konudaki özellikler kadında da aynı biçimde görülmektedir. (TABLO: A-41/48)

İlkokul mezunları hane başkanı erkekte %36.2 lik, eşinde ve hane başkanı kadında 40.6 lik bir alanı kaplamaktadır. Her iki grupta ilkokul bitirenlerden sonra ikinci sırayı alan lise mezunlarıdır. Erkeklerin öğrenimlerini devam ettirme olasılığının yüksek olduğu, eğitim alanındaki bir gerçekliktir. Liseyi bitirip öğrenimine devam eden erkeklerin verdiği frekans kadına ait verilerle karşılaştırıldığında bu gerçekliğin araştırma da doğrulandığı görülecektir. (TABLO: A-42/48)

Öğrenim gören kişilerin mezun olmadan kurumdan ayrılmaları, eğitim sisteminin net hedefler koyarak öğrenci yetiştirmemesinden kaynaklanmaktadır. Okul terk etmenin kadında ve erkekte en yaygın olduğu dönem orta okuldur. (TABLO: A-42/48)

İlköğretime altı yaşında başlanmasına yönelik pilot çalışmaların sonuçlarına bu çalışmada 3.3 yüzdeyle sadece erkek çocuklarda rastlanmıştır. 7+ yaşına gelmişe öğrenim almamış bir tek erkek çocuk var ki o da zeka özürlüdür. (TABLO: A-57)

Kız çocuklarda herhangi bir eğitim kurumundan mezun olmayanlar, erkek çocuğa göre daha yüksektir. Bir okuldan mezun olma anne ve babada da erkeğin lehinedir ancak çocuklarda fark azalma eğilimi göstermiştir. (TABLO: A-57/63)

Kız ve erkek çocuklardan ilkokuldan mezun olup öğrenimini bırakanların oranları hemen hemen aynıdır. Okuldan mezun olmadan terk edenler anne ve babaları gibi ora okulda en yüksek frekansı vermektedirler. Orta okuldan mezun olan kız çocuklarda eğitime devam ediş erkek çocuğa göre daha kararlılık göstermektedir. (TABLO: A-58/64)

Hanede yaşayan diğer erkeğin dördünde eğitimi vardır ve ilkokuldan üniversiteye kadar yayılım göstermektedir. (TABLO: A-72/73)

Diğer ondört kadından üçünün eğitimi yoktur. Eğitimi olanlar ise ilkokuldan liseye dağılım göstermektedir. (TABLO: A-78/79)

MEDENİ DURUM

Kisilerin evlilik kurumuyla ilintilerini anlatan medeni duruma ilişkin genelgeçer dört biçim vardır; **bekar, evli, esinden ayrılmış olmak, esini yitirmek.** Biçimler arasındaki temel fark evlenme olayının kendisiyle alınır. "Evlenme olayından önceki safhada olanlar bekâr, evlenmiş ve evlilik müessesesini devam ettirenler evli grubu oluştururlar. Evliliğin iki ana sebepten sona ermesi söz konusudur. Birincisi, eşlerin kültürün çizdiği yoldan veya yasal olarak ayrılmalarıdır (boşanmalarıdır). İkincisi de eşlerden birinin ölümü halinde evliliğin otomatikman sona erme seklidir." (Akkayan 1990d: 113)

Yine her kültürde bekarlığa son verilmesi için uygunca bir yaş, kişinin evlendirilmesine yönelik girişimlerin başladığı çağ vardır. Esinden ayrılan ve esini yitirene karşı uygun davranış modelleri hemen tüm kültürlerce belirlenmiştir. Kuşkusuz bekarlıktaki davranış modelleri, evlilik törenleri, ölen es için yapılması gereken seronomiler kültürlerde büyük farklılıklar gösterir ancak hepsininde özünde bu işe verilen önem yatar. Ve tüm üst yapı kurumlarında olduğu gibi değişimi uzunca bir süreci içerir.

"genellikle toplum veya toplulukların medeni durumlarıyla ilgili yapıları belli bir modele sahiptir. Kuşkusuz bu yapı zaman içinde bir çok etkenin tesiriyle değişir. Fakat bu değişim hiç bir zaman hızlı olmaz. Çünkü evlilik müessesesine dayalı bir yapı olan medeni durum, toplumun kültür kurallarının sıkı bir şekilde kontrolü altındadır. Bu kontrol toplumun gelenekselliği oranında daha güçlü hissedilir." (Akkayan 1990d: 113)

Medeni durum başlıbaşına bir statüdür. Özellikle geleneksel kültürlerde bekarlık bir alt statüdür, evlilik kişiye topluluk içinde saygınlık kazandırır. Evli kişinin sorumluluklarının bilincinde, sözüne güvenilir olduğu düşünülür. Ve topluluk içinde bazı ayrıcalıklı davranışları hak ettiğine inanılır. Genel olarak evlenmenin özünde cinsel sosyal, ekonomik ve üremeci faydalar vardır. Fakat Malinowski Trobriand yerlilerine yönelik araştırmasında burada yapılan evliliklerin genel modele çok da uygun olmadığını keşfetmiştir. Bu yerliler için evlilikle gelen rahat bir cinsel yaşam yok aksine kısıtlamalar vardır.

Malinowski, Trobriand Adaları'nda yaptığı çalışmada yerlilerin zaten özgür bir cinsel yaşamları olduğunu evliliğin ise aslında sosyal yaşamda saygın bir yerin güvencesi olduğundan yapıldığını söylemektedir. "Bekar erkeğin evi yoktur ve birçok ayrıcalıktan yoksundur. ...Bir erkeği evliliğe götüren nedenler ... sosyal, ekonomik, pratik ve duygusal nedenler. Ve nihayet en önemlisi, kişisel eğilimin zorlaması var; sevilen, cinsel acıdan denenmiş bir kadınla sürekli bir beraberliğin vaat ettikleri, erkeği, onu kabile yasası önünde de kalıcı bir bağlamaya iter." (Malinowski 1992b: 78)

EVLİLİK

Nüfusbilim sözlüğünde evliliğin tanımı "Erkek ve

kadının yasalara uygun olarak birleşmesi" dir. (Üner 1972: 47) "Evrensel olmamakla birlikte, toplumlar dışı ve erkek üyeleri arasında doğumla sonuçlanacak cinsel bir ilişkiye izin vermeden önce bir evlenme ya da nikah töreni yaparlar. Nikah töreninde, simgesel olarak gelin ve güveye birbirleriyle evlenmek isteyip istemedikleri sorulur. Soru'nun yanıtı aslında bellidir. Fakat izin, evlenenlerden değil toplumdan, kadın ve erkeğin aile gruplarından alınmakta ve tanıklara imza ettirilmektedir. ...Törenin asıl amacı, evlenmiş kadının doğuracağı çocukların babasını önceden bilmek, çocuğun bakımını tüzel bir güvenceye bağlamaktır." (Güvenç 1979a: 279-280) Ve tabii ki mülkü elinde tutan erkeğinde mirasını bırakacağı çocukların kendi kanından oluşunun törensel garantisidir.

Ülkemizde evliliğin anayasal olarak düzenlenmesi Medeni Kanun'un çıkarılışı 1926 yılında gerçekleşmiştir. Evliliklerin hukuki geçerlilik taşıması için resmi nikah şartı koyulmuştur. Boşanma kadın ve erkek için görece eşit hak olmuştur. Evlilik için belirlenen evlenme yaşı "1938 yılında 3463 sayılı yasa ile erkek için 17, kadın için 15'e indirilmiş ve olağanüstü hallerde, hâkimin izni ile erkek için 15, kadın için 14 yaşında evlenme olanağı sağlanmıştır." (Fişek 1984: 11) Yazılı kanunlarla yazısız kanunlar arası özellikle kırsalda uzun yıllar ilginç bir durum ortaya çıkmıştır. Geleneğe göre evlenme yaşına gelen ancak yasalarca henüz küçük bulunan kişilerin -çoğunlukla da kızlar- mahkeme kararıyla yaşlarının büyütülmesi; böylece hem gelenekten vazgeçilmemiş hem de yasal olarak zorunlu kılınmış resmi nikah kıyılmıştır. Türkiye'de halihazırda kentlerde de çok yaygın olan imam nikahı -yalnızca imam nikahlı çiftlerin varlığında belirterek- böylece salt bir dinsel tören biçimiyle mevcuttur.

Evli nüfusun evlilik çağındaki toplam nüfus içerisindeki payı "1935 %68.1, 1945 %65.8, 1950 %67.4, 1960 %73.1, 1970 %61.2, 1975 % 59.3, 1980 61.9, son dönemde evli nüfus oranının azalmasının temel nedeni, bir yan-

dan nüfusun gençleşmesi, diğer yandan da ekonomik zorluklardır. Elimizde çok kesin veriler olmamakla beraber ortalama evlilik yaşı özellikle 1965 yılından sonra düşmektedir. Bu eğilim gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülen genel eğilimlere uygundur. Sanayileşme süreci bir yandan çekirdek aile olgusunu öne çıkarırken, diğer yandan da ortalama evlenme yaşı küçülmektedir." (Cavdar 1983a: 1555)

Bekarlıkla evlilik arasında birçok kültürde ara aşamalar vardır, evlenmeye aday çiftlerin birbirlerini tanıma, yeni bir ev kurmak için gerekli malzemenin sağlanması için konulan bu aşamalar ayrıca aileler arası ilişkilerin güçlendirilmesi için de iyi bir fırsat olarak görülür. Bu arada evli adaylarına da yeni roller zaten biçilmiştir. Saran bu aşamayı üç ayrı bölümde toplamanın mümkün olduğunu söylüyor. " a- Nisanlanmaya kadar geçen safha b-Nisan ile evlilik arasında kalan safha c- Düşün ve evlenme" (Saran 1984b: 136)

EVLENME YAŞI

Günümüz toplumlarında evlenme yaşı kanunlarla saptanmıştır. Evlenme yaşı kişinin bir meslek sahibi olmasını gerektiren sürecin uzunluğu, bekar olmanın normal karşılanabilmesi, bir ev kurarken sahip olunması gerekir diye düşünülenlerin çoğalması, bağımsız yaşama isteği, seçilen eş için daha titiz davranma, vb. gibi nedenlerin evlenme yaşı ortalamasını yükselttiği söylenebilir gibi bir sonuca götürsede aslında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde düşmektedir.

Erdentuğ, 1954'te sonuçlandırdığı "Hal Köyü'nün Etnolojik Tetkiki" adlı araştırmasında evlenme çağının 14-15 yaşlarına denk geldiğini ancak anne baba ölmüşse 12 yaşında da evliliklerin yapıldığını söyler. " Yalnız bu gibi hususi hallerde evlenme dini nikaha göre yapıl-

makta ve ancak damat ve gelin büyüyüp kanunen evlenme çağına erdiklerinde resmi nikah ve muamelesi yapılmaktadır. Fakat bu gibi istisnai hallerde de evlenmeden ancak iki üç yıl sonradır ki eşler karı koca olabilmektedirler. ... Kızların, mahkeme kararı ile yaşları büyütülerek küçük olmalarına rağmen evlendirildikleri de vakidir. ... Kız evlatların doğduklarında yaşlarının büyük kaydedilmesi... " de yine yasanın hükümlerini yasal yoldan etkisiz hale getirme girişimlerindedir. (Erdentuğ 1983: 98)

Bununla birlikte gelişmişlik düzeyine göre evlenme yaş ortalamasının yükseleceğini ummak yanlış olur. Smith İngiltere için durumu şöyle anlatıyor; "İngilizler, on sekiz yaşına kadar oy vermemelerine ve on yedi yaşlarına kadar askerlik yapmamalarına rağmen, aileleri izin verdiğinde on altı yaşında evlenebilir ve doğacak çocuğun sorumluluğunu yüklenebilirler." (Smith 1972: 107)

Evlenme yaşının gittikçe küçülüşü ileri batılı ülkelerin ve az gelişmiş ülkelerin gerçekliğidir. İngiltere'de "1935'ten bu yana damatların yaş ortalaması düşmektedir; 1965'te yeni evlenen erkekler için yaş ortalaması 25 ve kadınlar için de 22 yıl altı aydır; 1967'de gelin ve damadın 20 yaşın altında olduğu evliliklerin sayısı 27.000'dir (%6.5), bundan on yıl önceyse bu yaşlarda evlenenlerin oranı 1967 oranının üçte biridir." (Smith 1972: 105)

BOSANMA VE DULLUK

"Bosanma tüm toplumlarda, ailenin çocuk yapma, yetiştirme ve sosyalle etme işlevlerine zarar verdiği için, şu ya da bu yolla denetlenmek ve kısıtlanmak istenmektedir. ... Dinin evlilik ilişkileri üzerinde büyük etkileri vardır." (Bottomore 1977: 195) Modern top-

lumlar, evliliği bitirmek isteyen kişinin "geçerli nedenleri" olup olmadığını tesbit etmek için - çiftin evlenme kararını irdelemişçesine- genellikle bu işlemi çoğu kez uzun süren duruşmalarla ertelemek eğilimindedir.

Trobriand Adaları'nda boşanma işlemide en az evlilik kadar kolay. Boşanma nedenleri erkeğin beklediği hizmeti görememiş olmasından, başka bir kadına aşık olmasından ya da kadının başka bir erkeğe, kadının tekrar özgür olmasından kaynaklanan bir durumdur ve erkek için pek de tercih edilir bir yol değildir "... boşanma ne kadın ne erkek için toplumsal bir leke değil, ama doğal olarak insanın kendine duyduğu özsevgi nedeniyle esi tarafından terk edilmiş olmayı kimse istemiyor." (Malinowski 1992b: 125)

Yerlilerin dulluk anlayışıda ilginçtir; eslerden birinin ölümü durumunda geride kalanın büyük bir yasa girmesi gerekmektedir. Bu yas özellikle kadınlar için çok ağır şartlarla doludur, " Bir kadın en sert ve en ağır evlilik zincirine ancak asıl bağ ölümle çözüldüğü zaman vurulur." (Malinowski 1992b: 125)

Hindu dini, katoliklik gibi bazı dinler boşanmaya izin vermemektedir. Hindu dinine göre evlilik bir sözleşme değil kutsanma sayılmaktadır. Ve bundan dolayı "feshi mümkün olmayan bir ilişki olarak tanımlanmaktadır." (Bottomore 1977: 195) Boşanmaya izin ancak alt kastlarda ve eşlerden birinin başka bir dine geçişiyle mümkündür. Bununla beraber çok karıllık yasal sayılmakta, odalık ve metres tutmada yasal biçimlere sokulmuş bulunmaktadır.

İslamda kocanın karısını boşaması için sayısız gerekçeleri olabilir ve kadının kötü huylarına rağmen onu boşamayan erkeğin duaları tanrı huzurunda kabul edilmez. "Üç sınıf insanlar Allah'a dua eder de Allah onların duasına icabet etmez: 1) bir kişi ki fena huylu bir kadına malik olur ve onun fenalığını bile bile

onunla geçinir de ondan ayrılmaz; 2) bir kişi de malını sefihe verir...; 3) bir kişi de birisine borçlanır da borcuna şahid tutmaz...'

Görülüyor ki karısının kötü huylarına ve fenalığına razı olmak isteyen koca, eğer Tanrı'dan şefaah görmek istiyorsa, karısından ayrılmak, aile yuvasını yıkmak, muhtemelen yalnız kalmak ya da çocuklarını anasız bırakmak, gibi durumlara katlanmak zorunluluğundadır. Yani karısının kötü huylarına rağmen onunla beraberce yaşamaya çalıştığı için takdir edilecek yerde cezalandırılmaktadır." (Arsel 1989: 392)

İslam dininde kadının boşama hakkı diye bir olgu yoktur ancak kocasına mal bağışında bulunursa istemediği erkekten kurtulma şansı vardır. Kuran'da Bakara surisinde bu konuyla ilgili şöyle bir ayet vardır. "'<... Boşanmak için kadının verdiği fidyede, iki tarafada günah yoktur. .>'" (Arsel 1989: 392) Bu durum bile hoş karşılanmaz fidyeyi ödeyebilecek kadar varıl olan kadın sayısı azdır onlarda bu yöntem başvurduklarında dince dışlanmaktadırlar. Kadının eşini seçmesi ve boşanması müslüman kadın için nasıl mümkün değilse müslüman erkek için de o kadar kolaydır. İslam hukukunca müslüman erkeğin karısını boşaması için "seni üç kez boşadım" demesi yeterlidir.

Nüfus artışı, evlenme yaşının küçülmesi evlilikleri arttırmıştır. Evliliklere kosut olarak boşanmalarda artmıştır. Smith'in bu konuya ilişkin İngiltere ve Amerika için verdiği rakamlar şöyle; "20 yaşından önce evlenenlerin boşanma oranı, 20-24 yaşlar arasında evlenenlerin iki katı kadardır. 1967 yılında boşanmak için başvuranların sayısı 51.000'e yakındı.

Kadınların erkeklerden uzun ömürlü olması; kadınla erkek arasındaki hayat süresi farkının zamanla artmasıyla, dullar problemi Batı dünyasında gittikçe daha fazla önem kazanmaktadır. 1890'larda Amerikalı kadınların yalnız %56'sının kocalarından uzun ömürlü olmasına kar-

şın, günümüzde %70'i daha uzun ömürlüdür." (Smith 1972: 106)

"Türkiye'de dul kadınların sayısı, dul erkeklerin sayısından çoktur. Bu durumun bir nedeni Türk toplumunda geleneksel olarak erkeklerin kendilerinden küçük yastaki kadınlarla evlenmesidir. İkinci bir neden, dul erkeklerin, ikinci kez evlenme olanaklarının genellikle, dul kadınlara göre daha yüksek oluşudur. Öte yandan, eslerinden ayrılmış nüfus oranının oldukça düşük olduğunu görüyoruz. Bunun bir nedeni, ailenin hızla değişen bir toplumda bile tutucu niteliğini sürdürmesi, ikinci bir nedeni ise, Türkiye'de boşanmanın oldukça zor olması ve genellikle eslerin ikisinin de onayını gerektiren uzun işlemlere bağlı bulunmasıdır." (Kongar 1976b: 402)

DİE verilerine göre 1965 yılında 14 yaş ve yukarısı için evlilik oranı erkeklerde % 67.8 kadınlarda %70.1'dir. Kadınlar daha geniş alanda yayılım göstermektedir, o halde kadınlarda bekarlık oranının daha düşük erkeklerde daha yüksek olduğu söylenebilir. Dul-luk oranı erkeklerde 2.2 kadınlarda 11.4'tür. Erkeğin esi öldükten sonra ikinci bir evlilik yapma olasılığı kadına göre geleneksel boyutta daha sık rastalanır bir durumdur. Boşananların yüzdesi ise şöyledir erkek 0.6 kadın 0.8 dir. Ancak buradan kadınların daha çok boşandı-ğı gibi bir sonuç değilde esi ölen kadında olduğu gi-bi boşandıktan sonra ikinci evlilik yapma olasılığının daha az olduğu çıkarılabilir. 1970'deki verilerde biraz farklı yüzdelerde de olsa aynı gerçekliklere işaret et-mektedir: evli erkek 65.8 kadın 68.5 dul erkek 6.1 ka-dın 10.1 boşanmış erkek 0.4 kadın 0.7 (Kongar 1976: 403)

KUTU-13

KAYINVALIDE-GELİN

Kayınvalide ile gelin birbirlerine en çok hasım olan kimselerdir. Gelin ev halkı arasına bir yabancı olarak girer. Kayınvalidesinin kendisinden neler yapmayı istediğini, sonra da bu istenen şeyleri yerine getirmeyi öğrenmek zorundadır. Birçok hallerde kayınvalide açıkça genç kadının oğluna lâayık olmadığını iddia eder ve baska hallerde de onun gelini bir hayli kiskandığı sonucuna varılabilir. Fakat Japon ata sözünün dediğı gibi 'nefret edilen gelin sevgili torunlar dünyaya getirmekte devam eder' ... Genç gelin görünüşte son derece itaatkârdır, fakat zamanla bu yumuşak ve sevgili yaratıklar, kendi kayınvalideleri gibi son derece titiz ve tenkit edici birir kayınvalide olurlar Bugün Japon kızları ailenin varisi olmayan, dolayısıyla tahakküm eden bir kayınvalide ile beraber zorunda kalmayacakları bir erkekle evlenmenin büyük faydalarından açıkça bahsederler."

(Benedict: 81)

**MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE
MEDENİ DURUM**

Çalışma bütününde rastlanılan 112 hane başkanı erkeğin hepsi evlenmiş, %1.8 i daha sonra esinden ayrılmıştır. (TABLO: A-43)

Hane başkanı eşi kadın ve hane başkanı kadınların hepsi mutlak bir evlilik yapmış. Ancak araştırma sırasında evli kadınlar 89.4 lük bir yayılım göstermektedir. %10.6 lık yayılım gösteren hane başkanı kadınların dul kalma nedenleri ise erkeklerde olduğu gibi esinden ayrılmış olmak değilde eşi öldüğü içindir. (TABLO: A-50)

15+ yaş için erkek ile kız çocuğun bekarlık yüzdeleri birbirlerine çok yakındır. Fakat evli olan erkek çocuk, kıza göre daha yüksek bir eğilim göstermektedir. Kız çocuklardan birisi eşi öldüğü için ilk ailesinin yanına dönmüş ve onlarla birlikte yaşamaktadır. (TABLO: A-59-65)

Ailenin 15+ yaşındaki diğer bireylerinin medeni durumuna bakıldığında toplam dört erkekten ikisinin evli diğer yarısında bekar olduğu görülecektir. (TABLO: A-74)

Kadınlarda ise medeni durum evli, bekar, eşi ölmüş ve esinden ayrılmış biçimlerinde daha geniş bir yelpazeye dağılmıştır. (TABLO: A-80)

BÖLÜM-III

*GÖÇ

GÖÇ

İnsan yeryüzünde görüldüğü ilk dönemlerde, göçle tanışmıştır. Paleolitikin ileri aşamalarına kadar, "20-30 kişiyi geçmeyen küçük toplumlar, yeteri kadar besini bulabilmek için, dağınık yaşarlardı. Yaban bitki türlerini yerinde ve zamanında toplayabilmek ve hayvan sürülerini avlayabilmek için, göçebelik zorunlu idi. Avcı-toplayıcı grupların çoğu, sürekli bir göçebe hayatı izler ve bir konak yerinde uzun süre kalamazlardı. Konaklanan çevredeki mevsimlik bitki ürünleri ve av hayvanları azalınca ya da tüm tükenince, onlar da yer değiştirirlerdi." (Güvenc 1979a: 167)

"'Homo sapiensin en bariz özelliklerinden biri göç etme eğilimidir. Bu davranışın sıklığı ve göç sırasında kat ettiği mesafeler konusunda ise hayvanlar aleminde tekdir. Onun kulture uyumu, zihinsel yetenekleri, teknolojik mahareti, büyük ekolojik değişikliklere rahatça uyabilmesini sağlar.' Homo sapiens yeryüzünde görüldüğünden beri kıtadan kıtaya, ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye, kentten kente, kırdan kente, kentten kıra göçüp durmuştur." (İnan 1985: 285)

Günümüzde veya son bir kaç yüzyıldaki göç olgusu, ilkel dünyadan temel de bazı aynı nedenleri içermekle

birlikte (Gecinmek için, güvenlik için, mevsim farklılıklarının olumsuzlukları vb.) farklı bir durum arz eder. Bu farklılaşma ile göcün tanımlamasıda önem kazanmıştır.

Uner göcü şu şekilde tanımlar; "Kent, köy gibi bir yerleşme biriminden diğerine yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketleri" (Uner 1972: 77) Elbette ki Uner'in tanımlamadaki tasarruflu tutumu, bu tanımlamanın, göcün bütün özelliklerini kapsamasına engel olmuştur. Akkayan ise göcün bütün biçimlerini içine almaya çalışarak tanımlamayı genişletmiştir. Akkayan'a göre göc "kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere, tamamen yahut geçici bir süre için, bir iskan ünitesinden (şehir, köy vb) diğerine yerleşmek kaydıyla yapılan coğrafi yer değiştirme olayıdır.

a) İskan ünitesinde olmalıdır. (İskan uniteleri içinde hareket mahalli hareketler olarak düşünülür.)

b) Ne kadar zamanlık bir yer değiştirme göc olarak alınmalıdır noktası önemlidir. (1 gün, 1 haft, 1 ay vb. kriter ne olacaktır.) Yerleşme arzusunun olup olmaması hususu bu noktayı aydınlatır. (Tedavi, gezi, ziyaret vb. nedenler göc olayı dışında tutulur.

Göç Türleri

- I- a) Serbest Göçler
b) Gdümlü Göçler
- II- a) İc Göçler
b) Dış Göçler
- III- a) Köyden-Şehire Göçler
b) Şehirden-Şehire Göçler
c) Şehirden-Köye Göçler
d) Köyden-Köye Göçler
- IV- a) Mevsimlik Göçler

- b) Daimi Göçler
- V- a) Kademesiz Göçler
 b) Kademeli Göçler
 -1 kademeli
 -2 kademeli
 c) Daimi Göçler
 d) Bunların diğer kombinasyonları (kademeli dönüşümlü vb.) (Akkayan c: 3)

"Gönüllü veya serbest irade ile gerçekleşen göçlerde kişi göçe kendi iradesi ile karar verir ve katılır. Bu karar verme sürecinde pek çok sosyo-politik, ekonomik, ekolojik, kültürel faktör etkili olur. Adeta kişi bu faktörler tarafından göçe zorlanır." (Inan 1985: 285) Bu tür göçün temel itici gücünü son yüzyılda sanayileşme oluşturmıştır. İnsanlar daha iyi yaşayabilmek için kırsal alandan, şehirlere akın etmişlerdir. Elbette gönüllü göçü kelime anlamıyla almak yanlıştır. Bu şekilde göç eden insanların istisnaları hariç geneli zorunluluklar sonucu göç etmektedirler. Değişen dünyada üretim, paylaşım ve nüfusun ilişkisinde sürekli dengesizlikler doğmakta bu ise var olan yapıları değiştirmeye zorunlu kılmaktadır.

Gönüllü göçlerde; iç ve dış göçler de temel faktör göç alan bölgenin şartlarından çok, göç veren bölgenin şartları önem taşımaktadır. (Göç alan bölgenin cazibesini yitirmesinin elbette göçü engelleyici olmasada azaltıcı bir etkisi olduğuda gözardı edilmemelidir.)

Gönüllü göçlerde genel eğilim köyden-şehire ve şehirden-şehire şeklinde bir ağırlık taşımakta, köyden-köye, şehirden-köye yönelik göçün ise önceki iki türün yanında fazla bir ağırlığı bulunmamaktadır.

Mevsimlik göçte temel olarak gönüllü göç içinde yer alır ve mevsimlik işlerin olduğu alanlara yönelir. "Bu göçler genellikle tarım ve tarım dışı alanlardaki geçici işlerle ilgili göçlerdir." (Uner 1972: 81) Bu

alanların başında ise sanayiye yönelik tarım ürünleri üretim bölgeleri ile inşaat sektörü yer alır. İşlerin türü nedeniyle belli mevsimler dışında işgücü barındırmayan ve yarattığı geliri göç veren bölgelere göre fazla olan bu alanlara göç uygun mevsimde büyük boyutlara varabilir.

Güdümlü göç; bir zorlamanın, bir baskının sonucu olan göçü ifade eder. Bunların içinde, ülkeler arası nüfus takasları, mültecilik, sınır dışı etmek vb. gibilerini sayabiliriz. Dünya tarihi bu göç örnekleriyle doludur. Kapitalizmle birlikte başlayan uluslaşma hareketi çerçevesinde olaya baktığımızda dünya üzerinde zorunlu göçün kitlesel boyutlar aldığı birçok örneğini görebiliriz. Bu tür göçlerin yaratım kaynakları genelde devletler, siyasi otoritelerdir. Siyasi otoriteyi, devleti elinde tutan ulus diğer uluslara hak iddia ettiği topraklar üzerinde kendi çizdiği alanlar çerçevesinde hayat hakkı tanımakta bunun dışına çıktıkları an ise zorunlu kitle göçlerine yol açacak uygulamalara girmektedir. Günümüzde dünyada bu yönlü uygulamalar çok büyük boyutlarda sürmektedir. Ülkemizde de bu şekilde bir göç hareketi Güney ve Doğu Anadolu'dan ülkenin batısına ve güney batısına doğru özellikle 85'lerden buyana yoğunlaşarak sürmektedir. Dünyanın diğer alanlarında ise 1990'larla birlikte acıliyet kazanan olayların belli başlıcaları şunlardır. Bosna-Hersek'teki savaşın sonucu olarak ortaya çıkan zorunlu göç, SSCB'nin dağılması sonucu su yüzüne çıkan ulusculuk akımlarının ve bunların çatışması sonucu, Afrika'da katliamlarla elele yürüyen göçler. Birleşmiş Milletler bu zorunlu göç kurbanlarına belli oranlarda yardım götürmesine rağmen bu yardımların yeterli olduğunu söylemek zordur. Güdümlü göçün değişen dünya şartları içinde artık 19. ve 20. yüzyıl başındaki gibi daimi göçle sonuçlanmadığı görülmektedir. Göçetmeye zorunlu kalanların geri dönmek için uygun şartlar oluşmasını beklerken uluslararası camiada ki tutumları ve aktiviteleri geri dönüş süreçlerini kısaltan önemli bir etmen olmaktadır.

BATI'DAKİ GÖÇ HAREKETLERİNİN KISA TARİHÇESİ

"... batıdaki nüfus hareketlerini:

- A- Savaşlardan önceki göçler
- B- Savaşlar arasındaki göçler
- C- Savaşlardan sonraki göçler

şeklinde ele almak mümkün olacaktır. Gerçi nüfus hareketlerinde meydana gelen yön değişiklikleri bakımından savaş öncesi ve savaş sonrası şeklinde değerlendiren çalışmalar da mevcuttur. Fakat savaşlar sırasındaki alt-üst oluş ve günümüze geçişi açıklaması bakımından biz meseleyi üç devrede ele alıyoruz.

A- Savaşlardan Önceki Göçler

Savaşlardan önceki göçler uzun bir zaman aralığı içinde gelişmişlerdir. Batı'daki ekonomik ve toplumsal gelişmeyi sağlayan etmenlerden olan denizcilikteki ilerlemelerin sağladığı keşfedilen topraklardır. Bu keşifler sonucu yüzyılımıza gelinceye kadar yön ve içerik değiştiren o zamanki nüfus hareketleri yeni kıta olan Amerika'ya hedef almışlardı. Bu hedef alış sırasında birbirlerinden farklı sosyal olaylar zinciri şeklinde göç hareketleri görülmüştür.

a- Zenci Köleler veya Sömürge İlişkileri

15. ve 16. yüzyıldan beri süregelen bu göç hareketlerinin temelini köleliğin ekonomik ve sosyal ilişkileri oluşturmaktadır. bu ilişkiler Afrika ile Amerika arasındaki nüfus hareketlerini, diğer nüfus hareketlerinden ayırmaktadır. Du Bois'ya göre '16. yüzyılda 900.000, 17. yüzyılda 2.750.000, 18. ve 19. yüzyılda 7 milyon Zenci Afrika'dan Amerika'ya sevkettirilmişlerdi.

b- Amerika'ya Göç Edenler

1832' de köleliğin resmen kaldırılmasıyla, Avrupa'lı göçmenlerin Amerika'ya yerleşmeleri aynı zamana denk düşer. 1830 ile 1930 arasında Kuzey Amerika'ya 60 milyon göçmen gitmiştir.

c- Avrupa'daki Göçler

Sanayileşme sürecinde ortaya çıkan göçler; ekonomik ilişkilerin aldığı biçimler sonucunda, fabrikalar çevresinde yoğunlaşarak, kırlardan kentlere doğru olmuştur. Burada nüfussal hareketliliği oluşturan kitle, kırlardan koparılan ve bağımsız emek halini alan köylülüktür.

B- Savaşlar Arasındaki Göçler

1918 den 1939 a kadar olan devrede Avrupa' da doğum oranı düşmeye başlayarak ölüm oranına yaklaştı ve nüfus artışı % 1 civarında dolasmaya başladı. Bunun yanında göçler sınırlandırıldı. Göçler Avrupa kıtasında yoğunlaşmaya başladı. Ekonomik devreler ile göç hareketleri arasında paralellik başladı. Göçmenlerin demografik ve ekonomik yararları açıkça belli oldu. 20-39 yaş arası göçmenler önemli ölçüde insan gücü ihtiyacına cevap verdiler. Bu dönemin bir özelliğide Avrupa'dan kaçıp Amerika'ya yerleşen bilim adamlarının ve ileri derecede vasıflı kişilerin oluşturduğu beyin göçüdür.

C- Savaşlardan Sonraki Göçler

Bu dönemdeki göçlerin yönü çok gelişmiş kapitalist metropollere doğrudur. Portorikolular ve Meksikalılar Amerika'ya; Cezairliler ve Fransız Afrika'sındakiler Fransa'ya; Pakistanlılar, Hintliler ve Jamaikalılar İngiltere'ye; Yunanlılar, Türkler Almanya ve İsveç'e doğru; Portekizliler, İspanyollar ve İtalyanlar Merkezi Avrupa'ya akın ettiler. Bu göçlerin sonucuda göçün niteliğine bağlı olarak değişik sonuçlar doğurmıştır.

a- Beyin Göçleri

Avrupalıların Amerika'ya göçleri büyük oranlarda düşüş göstermekle birlikte, göç eden kitlede önemli niteliksel değişimler olmuştur. 1963 yılında Amerika'da %50'si Avrupa'dan gelen 5933 bilim adamı ve mühendis kabul edildi. Beyin göçü sonucu Tarım Ülkeleri, Avrupa ve Üçüncü dünya ülkeleri akıl almaz kayıplara uğradılar

b- İsci Sevkiyatları

1945 ten sonra teknolojinin vardığı üretim temposu sonunda ülkeler arasındaki işçi göçlerinin yönü bu kez Avrupa'dır. Bu hareketlilik iki devrede incelenebilir.

1945-1959 devresinde Avrupa'daki hareketliliğin iki temel unsuru sömürge ilişkileri ve Güney Avrupa'nın işçileri üretimin sosyal kadrosunu oluşturmuyordular.

Bu dönemde Avrupa gerek 1948 de "Avrupa Ekonomik İşbirliği Teskilatı" (OECD), gerekse Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile sosyal ve ekonomik birlik yolunda önemli adımlar atmıştır. Bunların sonucunda Avrupa' da işçilerin ülkeler arasında dolanımı kolaylaştırılmış ve bazı temel esaslara bağlanmıştır.

1960-1973 arası üretimin vardığı noktada başta Almanya olmak üzere yabancı işçiye gereksinim arttı ve sanayide ileri Avrupa Ülkeleri ikili anlaşmalarla işçi açıklarını kapama yoluna gittiler. Buradaki nüfus hareketi şimdiye kadar değinilmiş olanlardan oldukça farklıdır; sevkiyatın yapılması için işçinin yaşı, boyu, medeni durumu, mesleği gibi özelliklere göre sipariş verilmekte bu insanlar ısmarlanmaktadır. (Tuna 1981: 41-49) Batı'ya yönelik göç hareketlerinin 1970'lerin sonundan itibaren bu ülkelerdeki dış göçe karşı oluşan olumsuz tutumun önemli etkisiyle azaldığı gözlenmektedir. 1990'larda bu ülkeler ülkelerindeki yabancı insanları geri göndermeye çalışmaya hız vermişler ancak bu geri dönüşler Batı'nın istediğinin çok altında kalmıştır.

TÜRKİYE'DE GÖÇ

Türk toplum tarihinde, büyük değişimler hazırlayan kitle hareketleri genellikle göçler biçiminde olmuştur.

Avrupa'da milli devletlerin kurulmasını hazırlayan etken, burjuva sınıfının yükselmesi ve bununda köylüyü esnafı peşinden sürüklemesi olmuştur. Bu sınıfsal oluşum, Osmanlı egemenliğindeki "millet hakları"nı da tanımlamaktan uzak değildir. Büyük kitlelere yer değiştirtiren göç hareketleri, bir taraftan imparatorluğun çöküş sürecinin bir yönünü oluştururken bir taraftan da toplumsal görünüşleriyle yeknesak bir görünüm veren halkları bir araya getirmiştir.

18. YÜZYIL SONUNDAN İTİBAREN GÖÇ

Topraklarımıza Göçler: Balkanlar'dan ve Rusya'dan (başta Kırım, Kafkasya, Türkistan) olmak üzere, savaşlar, isyanlar gibi büyük politik olayların sonucudur.

1853 Osmanlı-Rus Savaşı Kırım'ın elden çıkmasıyla sonuçlanmıştır. 18. yüzyılın sonundan itibaren bu topraklardan başlayan göçler, Kırım'ın kaybı ile süratlenmiş, Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. Göçün kitle "yer değiştirmesi" çapına vardığı ilk yıllarda, 300-500 bin kişi kadar olduğu tahmin edilmektedir.

Çarlık Rusyası'nın 19. yüzyılda sürdürdüğü genişleme politikası, Kafkas ve Türk halklarının yaşadıkları topraklardan kopmasına yol açmıştır. Türkler, Avarlar, Çerkesler ve diğer Kafkas halkları Anadolu'ya sığınmış, çokluklada kuzeydoğu Anadolu'ya yerleştirilmiştir. Bu göçler 19. yüzyıl boyunca sürdüğü gibi, 20. yüzyılın başında Çarlık Rusyası'naki karışıklıklar, 1917 Ekim İhtilali, Kafkasya'daki siyasal karışıklıklar, basta

Çerkesler olmak üzere çeşitli etnik grupları Anadolu'ya yöneltmiştir. Bu alanlardan söz konusu yıllar içinde gelenler, muhafazakar bir tahminle 1 milyon kişi kadardır.

CUMHURİYET SONRASI GÖÇ

Balkanlar'dan büyük göçler, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile harekete geçmiştir. 1870 ile Birinci Dünya Savaşı arasında, Osmanlı toprakları İmparatorluktan koptukça, buralardaki Türk-Müslüman halk, yerinden sürülmüştür: 1923-33 yılları arasında 627.538, 1934-60 arasında 576.667, 1960-70 arasında Türkiye'ye 33 bin kişi gelmiştir.

Topraklarımız Dışına Göçler: Türkiye Cumhuriyeti'nin etnik yapısı, Osmanlı yönetimindeki Anadolu ve Trakya'nınkinden çok farklıdır. Bu farkın bir nedeni topraklarımıza doğru göçlerse, bir nedeni de topraklarımızdan dışarı doğru gerçekleşen göçlerdir. 1897 yılında, yalnız İstanbul ve Anadolu'da yaşayan Ermeniler 1.2 milyon, Rumlar 1.1 milyon, Museviler 88 bin kadardır. Aynı yıl, İstanbul ve Anadolu'nun nüfusu 12 milyon 611 bin kadar olduğuna göre, Türkiye Cumhuriyeti topraklarının büyük kısmını oluşturan bu alanda, nüfusun %20'si bu üç etnik gruptan oluşuyor demektir. 1965 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Anadolu halkının 2.3 milyon kadarı son 70 yıl içinde dışarıya göç etmiştir.

Kitle Göç Hareketlerinin Toplumsal Ekonomik Sonuçları

Türk Burjuva sınıfının yükselmesi: Son 150 yıl içinde içeri ve dışarı doğru kitle göç hareketleri, yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşundaki ve daha sonraki dönemdeki nitelikleri belirlemek bakımından çok önemli roller oynamıştır. a) İlk, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkan başlıca etkenlerden biri olan milliyetçilik ideolojisi, bunu destekleyecek güçlü bir toplumsal sınıfın ortaya çıkmasından önce doğmuştur, b) Etnik-

TABLO : 26

Türkiye'de Anadil Dağılımı

Anadiller	Sayım Yılları							
	1927	1935	1940 ⁽¹⁾	1945 ⁽²⁾	1950	1955	1960	1965 ⁽³⁾
Abazaca		10.099 0006		8.585 0005	17.200 0008	13.740 0006	4.689 0000	4.563 0001
Arapça	134.273 0098	153.687 0095		235.668 0123	269.038 0128	300.583 0125	347.690 0125	365.340 0116
Arnavutça	21.774 0016	22.754 0014		12.663 0007	16.079 0008	10.893 0005	12.570 0005	12.832 0004
Boşnakça		24.613 0015		13.260 0007	24.013 0011	11.844 0005	14.570 0005	17.627 0006
Çerkezce	95.901 0070	91.972 0057		66.681 0035	75.837 0036	79.837 0033	63.137 0023	58.339 0019
Çingenece		7.855 0005		4.283 0002				
Ermenice	64.745 0047	57.599 0036	38.000 0021	3.396 0002	52.776 0025	56.242 0023	52.756 0019	33.094 0011
Gürcüce		57.325 0035		39.870 0021	72.604 0035	51.982 0022	32.944 0012	34.330 0011
Kürtçe	1.184.446 0868	1.480.246 0916	1.020.000 0572	1.469.570 0782	1.854.569 0885	1.679.265 0698	1.847.674 0666	2.219.589 ⁽⁴⁾ 0707
Lâzca		63.253 0039		46.979 0025	70.423 0034	30.566 0013	21.703 0008	26.007 0008
Pomakça		32.661 0020		13.026 0007	36.612 0017	16.163 0007	24.098 0009	23.138 0007
Rumca	119.822 0088	108.727 0067	81.000 0045	9.898 0005	89.472 0043	79.691 0033	65.139 0023	48.096 0013
Tatarca	11.465 0008	15.615 0010		10.037 0006				
Yahudice	68.900 0050	42.607 0026	46.000 0026	602 0000	35.786 0017	32.975 0014	19.399 0007	9.981 0003
Türkçe	11.777.810 8630	13.899.073 8602	16.079.000 9023	16.546.681 8806	18.254.851 8715	21.622.292 8983	25.172.555 9070	28.289.680 9011
Başka Diller								
GENEL TOPLAM	13.648.270	16.158.018	17.820.950	18.970.174	20.947.188	24.064.763	27.754.820	31.391.421

(1) % 2,5 örnekleme sonuçları, (2) Savaş nedeniyle bazı yanlış bildirimler yapılmış olmalı, (3) 1970 sayımında anadil sorulmamıştır, (4) Bu sayımda Zazaca Türkçe'den ayrı bir kalem olarak gösterilmiştir. Sayısal değeri 150.644, toplam içindeki onbinde oranı 0048'dir. Eski sayımlarda yapıldığı gibi, bunları toplarsak, Kürtçe 2.371.233'e ulaşır, onbinde oranı da 0755'e çıkar.

Her sayısal değer altındaki sıyahla dizili dört haneli sayı, söz konusu dil grubunun, o nüfus sayımının genel toplamı içindeki onbinde payını göstermektedir.

kültürel özellikleri bakımından nisbeten yeknesak olan halkların -ister Balkanlar'da ister Anadolu'da- bir araya gelmesi, ayrılıkçı hareketlerin sarsıntılarına son vermiştir. c) Osmanlı burjuvasinin Türk olmayan etnik yapısı, yerini, yavaş yavaş Türk kaynaklı yeni bir sınıfın gelişmesine bırakmıştır. Böylece 'milli devlet' olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşayabilirliği sağlanmıştır. Rumlar ile Osmanlı Beyliği uyrukları arasında yoğun bir ticari yasanti bulunuyor ve bu yasanti her iki halk arasında bir yakınlaşmayı gerektiriyordu.

Köy-Şehir Dağılımındaki Değişme:

Yoğunluğu 1910-30 yıllarına denk gelen iç ve dış göçler, nüfusun köy ve şehir nüfus dağılımında etkilemiştir. Bununla birlikte 1913 yılında bugün kü sınırlar içinde toplam nüfus 15.3 milyonken, 1927 sayımında 13.6 milyondur. Kuşkusuz bu azalmada 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi yıllarının büyük payı vardır. Ancak içeriye göçlerden 1 milyon kadar fazla olan dışarıya göçlerinde azımsanmayacak bir payı vardır.

1. Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul'un nüfusu 1.2 milyonken, 1927'de 691 bin, 1935'de 884 bindir.

Bu süreçte nüfusun köy lehine değiştiğini ve meslek dağılımında bu göçlerden etkilendiğini söylemek mümkündür. Dışarı göç eden nüfus çoğunluğu, şehirleşmiş ve çalışan nüfustu, köylü olan kesimde, iç ve dış piyasa ile bütünleşmiş ticari üretim yapmaktadır. 20.yüzyıl başlarında Osmanlının köylü nüfus oranı %80'i bulurken 1927'de %82'ye ulaşmıştır. (Kazgan 1983a: 1556-1557)

20. Yüzyılının başından 1950'lere kadar Türkiye'de ki göç olgusunu adlandırırsak güdümlü, zora dayalı dış göç diyebiliriz. Ülkenin tek ulus olma sürecinde ilerlediği II. Meşrutiyitten itibaren, Türkiye sınırları içindeki farklı ulusal özellikler gösteren kesimleri, zorla göçe tabi tutulmuşlardır. Bu durum II. Meşrutiyetin ilan edildiği 1908'den, Cumhuriyet hükümetinin

ilk nüfus sayım yılı olan 1927'ye kadar geçen 20 yıllık süreçte ülkenin zorla göç yüzünden nüfus yapısını zaten değiştirmişti. GÜDÜMLÜ göçe tabi olan kesimler genelde gayrı-müslim kesimlerdir. Bu kesimlerin daha sonraki yıllarda da zorla göçe tabi tutulmaları devam etmiştir. Tablo:26'da 1927'den 1965'e kadar genel nüfus sayımı sonuçlarında Türkiye'deki anadil dağılımındaki nüfus içinde değişme güdümlü göç hakkında bir fikir verebilir. Türkiye'nin 1950 sonlarına kadar nüfusundaki değişmelerdeki göcün etkisini güdümlü göçte bulabiliriz.

1950'lerle birlikte Türkiye'deki göç olgusunda egemen olan gönüllü göçtür ve yönü köyden-şehire, şehirden-şehiredir. Bu göçte daimi göç eğilimini ilk anda pek göremeyiz. Ancak yıllar içinde göç daimi bir nitelik almıştır. Bunun sonucu yarı-işçi, yarı-köylü geçici statüler belirmiştir. Bu statülerin değişimi ise uzun bir sürece, kuşaklar arasına yayılmıştır. Göç edenlerin göç ettikleri yerlerle olan ilişkilerini çok yönlü şekilde sürdürmeleri (Ekonomik, sosyal vb.) göcün ilk anda ortaya çıkardığı bazı problemleri azaltsada uzun vadede bu durum göçle ortaya çıkan sorunları kronik hale getirmiştir. İlk basta insan ögesinde kır-kent uyumsuzluğunun yarattığı bir değişim olmuştur. "Şehirde ise modernleşme vetiresi değişik fertler ortaya çıkaracaktır. Şehre göç edenlerin bazıları hiçbir zaman kendileri ile şehir arasındaki perdeyi kaldırmayıp günlük sefil hayatlarını sürdürüp gidecekler. Bazıları ise disiplinli endüstri hayatını tatmin edici bularak hayatlarını devam ettireceklerdir. Gine bazıları yeni san ve şöhet rüyalarıyla donanmış olarak kendilerini ya bir 'islam kardeşliği' birliğinin başında ya da bir proletarya sendikasının üst kademelerine çıkmış olmayı arzular bulacaktır." (Reisman : 33) 1954'yılındaki değişim gözlenerek yapılan bu değerlendirme Türkiye'de geçen yıllar içinde göç edenlerin ruh hallerini özetlemektedir.

1950'lerle birlikte başlayan kırdan-kente göcün Türkiye'ye de has olan uluslararası temel faktörlerini

Hart "İstanbul Gecekonducularının Bazı Özellikleri" adlı çalışmada şöyle belirtiyor;

"1.Mevcut arazi üzerine, ziraat bölgelerindeki yüksek doğum ve ölüm nisbeti sebebiyle, artan bir nüfus baskısı

2.Ziraatte makineleşme

(cf Richard Robinson makalesinde, Anadolu'da bir traktörün 6 ziraat işçisini yerinde edeceğine ve bunların başka bir yerde geçim imkanı arayacaklarına işaret etmektedir.)

3.Bilhassa aşağıda hususlar dolayısıyla, şehirlerin ve büyük kasabaların cazibesi

- a.Okul
- b.Yüksek ücretler
- c.Radyo, otobüs, elektrik, vs. gibi modern icatlar
- d.Çeşitli tecrübeler ve büyük capta sosyal hareket" (Hart : 4)

Göçün göç edenler açısından en belirgin sonucu ise şehirdeki gecekonduculardaki yaşamlarının tüm problemlerine karşın, köy yaşamına göre çok daha iyi olduğuna inanmalarıdır. "her ne kadar şehirde ancak bir gecekondu da yaşamakta iselerde, kendilerini geride bıraktıklarından şanslı addederler." (Hart : 11) Göç edenlerin uğradıkları değişimin çok köklü olduğu bir gerçektir ancak bu ayrı bir araştırma konusu olacak kadar geniş bir konudur.

Türkiye'deki göçün 1950'den sonraki iller dağılımındaki temel özelliklerini Akkayan şöyle tasnif etmektedir;

"1.Doğduğu ili terk eden nüfusun %60'dan fazlasını erkekler teşkil etmektedir. Genellikle göçler sanayi alanlarına doğru gibi görülmekte, bu da göçlerin sebeplerinin, kısmen ekonomik olduğuna işaret etmektedir.

2. Doğduğu ili terk eden nüfusun %50'sini İstanbul, Ankara ve İzmir çekmekte, yılların geçişi ile zaman içinde bunlara diğer bazı illerin katıldığı görülmektedir.

3. Büyük ölçüde nüfus veren iller Karadeniz Bölgesi'nde bulunmakta, ancak, zamanla bu büyük harekete Doğu ve İç Anadolu katılmış görülmektedir.

4. Nüfus çeken illerin büyük bir kısmı Marmara Bölgesi'nde bulunmaktadır.

5. Göç alan iller, göçün büyük bir kısmını çevresindeki göç gönderen illerden almaktadır.

6. Göç alan merkezler zamanla artmakta ve yeni yeni çekim merkezleri ortaya çıkmaktadır.

7. Göç alan illerimizde kaba doğum oranları düşüktür.

8. Göç alan illerde tarım dışı sektörde çalışan iş gücü, tarım sektöründe çalışanlara nazaran daha yüksek orandadır. (Saran 1986a: 166)

Göçün iller arasındaki dağılımı ise Şekil:9'da 1965-1970 yılları, Şekil:10'da 1970-1975 yılları, Şekil:11'de 1975-1980 yılları, Şekil:12'de 1980-1985 yıllarındaki sayı ve oranları vermektedir.

Şekil:9'da "1965 yılında Trakya illerinde görülen yığılım, askeri birliklerin bu bölgelere yerleşmesi sonucudur." (Yerasimos 1980: 818) Bu tarihlerde göç alan illerde bir çoğunluk ve ülkede bir yaygınlık görülmektedir. Son Şekil:12'de 1980-1985 yıllarında ise göçün yönünün tamamen batıya ve güneybatıdaki illere yöneldiğini görmekteyiz. Bu bölgedeki şehirleşmenin yüksek olması ile birleşen göçün akışı ülkedeki nüfus yoğunluğundaki dengesizliklerin dahada arttığının işaretidir.

İç göç Türkiye'de bitmemiştir ve ufak ama sürekli patlamalar şeklinde kendini ifade edeceğini umacak göstergeler vardır. 1960'larda iç göçte bir sübap görevi gören dış göç ise Yurtdışı iş olanaklarının basta Batı'da olmak üzere, Arap ülkelerinde de iyice kısılması sonucu bu yeni göç dalgalarını doğrudan doğruya iç göçe çevirmektedir. Özellikle 1980 sonlarından itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan hızlanan güdümlü, gönüllü karması göçünde Türkiye'nin yakın geleceğinin yine göç konusuyla meşgul edeceğinin işaretleridir. 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçları'na göre 33.326.351 kişi yani toplam nüfusun %59'u il ve ilçe merkezlerinde yaşarken 23.146.684 kişi yani toplam nüfusun %41'i bucak ve köylerde yaşamaktadır. Bu oranların değişeceğinin en önemli göstergelerinden birinin çalışan nüfusun %50 civarının kırsal alanda istihdam edilmesidir. Bu alandaki kişi başı gelirleri iyice düşmüştür. (1990'la birlikte gündeme gelen özel TV kanalları vb. etmenlerin etkisiyle yaşam koşullarını değiştirmeye yönelik özlemlerin artması sürecinin hızlandığı da göz önünde tutulmalıdır.) Türkiye 21. yüzyıla yeni göç dalgasına hazırlıksız yakalanmakla, asgari düzeyde de olsa bir hazırlığı yapma seçeneğiyle karşı karşıya kalarak girmektedir.

KUTU-14

KENT VE GÖÇ

"Nüfus patlamasıyla birlikte şehirlere akın görülmektedir. İnsanlar, Amerika'ya ilk yerleşenler gibi; daha uzaklara gidecek yerde, kalabalık yerlerde yoğunlaşmaktadırlar. Bu yoğunlaşma oranı nüfus artışı oranından da yüksektir. Dünya nüfus artışı oranı %2'den daha azdır. Şehir ve kasabaların büyüme oranı %4 olup, bu oran hızla gelişen ülkelerde %8'e kadar yükselmektedir.Dünya Sağlık Teşkilatına göre 2000 yılında nüfusun ancak % 10'u köylerde kalacak ve şehirlerin çekiciliği devam edecektir." (Smith 1972: 39)

KUTU-15

ÖNCE EVSAHİBİ OLMAK, GÖÇ SONRA

25 Nisan 1994'te Yönelim Araştırma A.Ş.'nin 1994 Yerel seçim sonuçlarını değerlendirmek için düzenlediği saha çalışmasına mülakatçı olarak katıldım. Görev aldığım kentlerden birisi **Çankırı** idi. Ancak örnekleme göre merkezde değil köylerinde çalışmam gerekiyordu. Varışım hafta sonuna denk geldiğinden köy minübüsleri sefer yapmıyordu. Bir köyün minübüs şoförüyle anlaşarak dağ köylerine yolculuğa başladık. İkinci gün **Bakırlı** ilçesinde iki köyün halkıyla görüşmelerim sırasında elimde kağıt ve kalem olduğundan beni gazeteci diye kabul ettiklerinden hepsi Ankara'daki gecekondu yıkımını protesto eden sözler sarfediyor, *hükümet adamı* olabileceğim olasılığında gözönüne alarak hükümete verip veristiriyorlardı. Önce -gerek erkeklerle kahvehane konuşmaları, gerekse kadınlarla bahçeliklerde- konuşmalarım sırasında bu şikayetlere bir anlam veremedim. Çankırı'nın dağ köylerinde yaşayan bu insanların Ankara'daki gecekondu yıkımlarıyla bu kadar yakından ilgilenmelerine sebep neydi? İlerleyen konuşmalarla anlaşıldı ki bu köylerin yetiskin erkekleri iki saat ötedeki Ankara'da iş olduğu zaman ya inşaat ya da sanayi işçiliği yapıyorlardı. Her ne kadar çiftçide olsalar toprakları aileyi beslemeye yeterli değildi, iş yoksa geri dönmek ya da otelde kalmak pahalıya geliyordu, sürekli bir işin güvencesi olmadan kiracılık sefillik demekti ve o güne kadar ki -toprakları haric- bütün birikimleriyle seçimlerden 15-20 gün önce çoğu Ankara'da bir gecekondu yapmış ve içine yerleşmişti. Yıkım sonrası kaybettikleri sadece evleri ve birikimleri değil arzu edilen, toprağın çilesinin olmadığı kent yaşamına kavuşma umutlarıydı.

**MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE
DOĞUM YERİ-GÖÇ**

Yurtdışında doğmuş hane başkanları %2.7 lik bir alanı kaplamaktadır. Yurtdışı doğumlarda Bulgaristan ve Yugoslavya yer almaktadır. (TABLO: A-39-40)

Yurtiçi doğumların idari ayrımında il doğumlu hane başkanları tüm alanın yarısından fazla yer kaplamaktadır. Ancak bu rakamla genelleme yapmak yanlış olacaktır çünkü daha öncede değinildiği gibi bu tezin ana ayrımlarından birisi konuşulanın İstanbul doğumlu olmasıdır ki bazı sapmalar dışında konuşulan kişi hane başkanı erkeğin esi kadın olmuştur. Evlenen çiftlerin genelde aynı sosyo-kültürel boyutun insanları olduğu teziyle hareket edilirse İstanbul yani kent doğumlu bir ferдин eşini yine kent doğumlu bir kişiden seçmesi olasılığının yüksek olduğu söylenebilir ki bu da % 56.0 lık bir büyüklükte il doğumlu hane başkanı erkeğin çalışma ayrımından kaynaklanan özel bir durum olduğunu açıklar. (TABLO: A-39)

İlçe doğumlu hane başkanı erkekler kentleşmenin ivme kazanmasıyla birlikte yaşlı gruptan gence doğru azalmaktadır. göçü etkileyen faktörler arasında yer alan okuma-yazma oranının yükselmesi, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla köy doğumluların başlangıçta hiç yer almayıp, genç grupta ise en yüksek frekansı vermesinden anlaşılmaktadır. (TABLO: A-39)

İstanbul'a göç etmiş hane başkanı erkeğin %2.7 si yurt dışı doğumludur.,%56.0'sı il, %26.6'sı ilçe, %11.9'sı köy doğumludur.Bölgelere göre dağılımı ise şöyledir ; Marmara %56.9, Ege %9, Akdeniz %1.8, İç Anadolu %11.0, Karadeniz %23.9, Doğu Anadolu %3.7,

Güneydoğu Anadolu %1.8 dir. (TABLO: A-39)

Istanbul'a göç etmiş hane başkanı erkeklerin, memleketlerinin olduğu bölge için en yüksek frekansı veren yer Karadeniz'dir, sonra İç Anadolu gelmektedir. Bunları çok daha düşük frekanslarla sırasıyla Marmara, Doğu Anadolu, yurtdışı izlemekte Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu aynı frekanslarda seyretmekte en düşük frekansında toprakları gerek tarımcılığa gerekse turizme elverişli olan Ege bölgesi almaktadır. (TABLO: B-1)

Hane başkanı erkeğin genellikle geldiği yer memleketi olmakta, başka bir deyişle göç ettiği ilk yer İstanbul, asıl varmak istediği noktadır. (TABLO: B-2)

Hane başkanı erkeğin göç yılı medianı 1962.7 ye rastlamaktadır. İlk göç edenlerinki 1938, sonrakilerin 1963, çalışmaya göre en son gelenlerin ise 1968.3 tür. (TABLO: B-3)

Göç nedenlerine bakıldığında ise en büyük etmenin çalışmak için olduğu görülür. Yerleşmek ve ailesinin-akrabalarının yanına gelenler bundan sonraki yüksek değere sahip nedenlerdir. Eğer sorularla bu kategorilerin acılma şansı olsaydı yukarıda sözü edilen iki göç nedeninin, kökeninde çalışmak için cevabının yatması büyük bir olasılıktır. Ayrıca İstanbul'a okumak için gelenlerin oranında dikkat çekici büyüklüktedir. Evlilik ve tayin nedeniyle İstanbul'a göç etmiş hane başkanı erkekler, düşük ve eşit frekans vermektedir. (TABLO: B-4)

Hane başkanı erkeğin eşi ve hane başkanı kadının doğum yerine ait tabloda %99.2 sinin yurtiçi doğumlu olduğu görülmektedir. İdari ayrıma bakıldığında karşılaşılan sonuç şudur; il doğumlular 99 .2, ilçe 1.7, köy .8 lik yüzde vermektedirler, çalışmanın ana ayrımı dikkate alınırca açıklanamaz bir durum söz konusu değildir (TABLO: A-46)

Hane başkanı erkeğin eşi ve hane başkanı kadına ait göç frekansları çok düşük olduğu için bir genelleme yapılamıyacağından burada değinilmemiştir. (TABLO: A-5-6-7-8)

Hanedeki erkek çocuklardan ikisi yurtdışı doğumlu, diğerlerinin hepsi idari ayırım bazında il, bölgesel bazda Marmara doğumludurlar. (TABLO: A-56)

Kız çocuklardan ikisi erkek çocuklarda olduğu gibi yurtdışı doğumludur. Doğumu ilde gerçekleşenler %98.1 geriye kalanlar ise ilçe doğumludur. Doğum yeri olarak Marmara bölgesi alanın hemen tümünü kaplamaktadır, Doğu Anadolu bölgesinde düşük bir frekansla kız çocuklarının doğduğu bölge olarak görülmektedir.

Erkek ve kız çocuklarının doğum yeri olarak önemli bir yığılım gösteren Marmara bölgesi -tüm veriler göz-önüne alındığında özelde büyük bir çoğunlukla İstanbul-ailelerin çocuklarını İstanbul'a yerleştikten sonra dünyaya getirdiğine işaret etmektedir.

Hanedeki diğer erkek ve diğer kadın statüsünde olan kişilerin hepsi yurtici doğumludur. İdari ayırım her ikisinde de il, ilçe, köy şeklinde yayılım göstermektedir. (TABLO: A-71-77)

SEMT

Kent mekanını;caddeler, sokaklar, meydanlar, parklar, alış-veriş merkezleri, irili-ufaklı işyerleri, eğlence yerleri, fabrikalar, kamu binaları, konutlar vb. oluşturur. Bu birimlerden hangisi çokca bulunuyorsa o bölgenin düzenlenişide bu doğrultudadır. Konut ağırlıktaysa, alış-veriş yerleri, okullar v.b. buranın ihtiyaçlarına göre düzenlenir ya da bunlar ihtiyaçtır. İşyerleri ağırlıktaysa gece ve gündüz nüfusu göz önüne alınarak düzenlemelere gidilir. Bu konudaki ayrışmaya iyi bir örnek üniversitelerin yoğun olduğu Beyazıt'tır. Çevresi öğrencilerin ihtiyaçları da gözönünde tutularak düzenlenmiştir.

"Türkiye'nin en büyük şehri, metropolü olan İstanbul bile, 19.yüzyıldan bu yana, çağdası batı kentleriyle karşılaştırıldığında bir metropol kent olmaktan çok geniş bir köyler topluluğuydu. Semt adlarının da çok zaman işaret ettiği gibi mahalleler, kendi içlerinde örgütlenmiş birimlerdi. Mahalle ayrımlarının ölçütü sınıfsal, yani ekonomik olmaktan çok etnikti. Balat, Fener, Samatya gibi semtlerde sırasıyla Yahudi, Rum ve Ermeniler oturuyordu. Müslüman mahallelerin daha eskileri karışmış olmakla birlikte, yeni kurulan mahalleler de temeline göre oluşuyordu. Meydanları, kahveleri, belli başlı dükkanlarıyla kendi içlerine dönük olarak örgütlenen bu mahalleler bugün bile İstanbul'un ulaşımında sıkıntı yaratırlar.

Kamusal binalar genellikle saraylar gibi devletin işgal ettiği yerler ya da camiler ve külliyeleiydi. Bunlar mimiri tarz bakımından ayırdılar ve üstün bir düzeyde estetik zevkin ürünüydüler. Modern taşıtlarla ulaşım diye bir sorun olmadığı için sokaklar dardı, geniş cadde yok gibiydi. Ote yandan evlerin çoğu bahçe olduğu gibi, bağ, bahçe ve bostan türünden tarım yapıları yeşil alanlar da şehrin en merkezi yerlerinde bile bulunabiliyordu. Dolayısıyla İstanbul yeşili bol bir şehirdi. Sanayi olmadığı gibi, üretim ve alışveriş yerleri de doğal çevreyi bozmayan, geleneksel binalarla, hanlar ve carsılarıyla sınırlıydı." (Belge 1983: 852)

Sanayileşme çabaları doğrultusunda, plansız şehirleşme başta İstanbul olmak üzere Türkiye'de doğal ve insansal çevre üzerinde büyük belki de dönüştürücü yıkımlar yapmıştır. Kentin merkezindeki fabrikalar, arabesk yapılar, ağaçsız çocuk parkları, boğazın karşı kıyısına bakıldığında korulukların çekirge sürüsü istilasına uğramış gibi uyumsuz yapılarla dolusu, oto parkı, yeşil alanı olmayan yüzlerce kişinin yaşadığı bloklar, toplu ölüm sınırlarına varan hava kirliliği, sokak aralarına sıkıştırılmış okulları, kirlenen kıyıları, içinden zehir akan su şebekeleriyle, ulaşımın büyük bir azap haline gelmesiyle, ses kirliliğinin çeşitli hastalıkları yaratılmasıyla İstanbul'un yeşili bol, havadar bir kent olmadığı asıktır.

Mahalle Arapça kökenli bir isimdir. Bir şehrin, kasabanın hatta bir köyün idari acıdan bölünmüş en küçük parçasını anlatmak için kullanılır. Mahalle yerinden yönetim esasına göre örgütlenmiş en küçük yerleşme birimidir. (Akkayan c: 11)

"Cumhuriyetten önceki Türk şehirlerinde (gerçi Osmanlı şehirleri sanayi öncesi niteliğindedir) birey farklı bir niteliğe sahiptir. 'Geleneksel Türk şehirlerindeki mahalle, sınıf ve statü farklarının biçimlenmediği bir fiziki mekandır. Bir paşanın konağının karşısında "basit" evkaf katibinin ası boyalı küçük evi

... bulunur. Bu insanlar, aralarında etiket farklılığına rağmen muhatap olurlardı.'" (Görmez 1991: 26)

Bugün yine varsıl insanlarla yoksullar aynı mahallede hatta aynı sokakta görmek mümkündür. Fakat sınıfsal ayrılıklar, dünden farklı olarak insan ilişkilerine büyük sınırlılıklar koymaktadır. Ayrıca İstanbul'a bakıldığında sınıfsal ayrışmanın mahallenin ötesinde ilçeler bazında olduğu görülür. "İstanbul mahallelerinde yaşayanların oluşturduğu gruplar arasında en büyük pay ücretlilere aittir. İşçi ve memur kategorileriyle simgelestireceğimiz ücretlilerin ağırlıklı gruplar halinde bulunduğu mahallelerin oranı genelde yüzde elliye aşmaktadır. Mahallerde bu grubun ardından %31.1 oranıyla ticaretle uğraşanlar yani Esnaf ve Tüccar gelmektedir. Emeklilerin oluşturduğu grupların yer aldığı mahallelerse bütünün 8'de 1'i kadardır. (İlçeler düzeyinde bakıldığında)

İscilere ait en yüksek üç oran Zeytinburnu, Gaziosmanpaşa ve Bakırköy'de karşımıza çıkmaktadır. Esnafın en yüksek oranda rastlanıldığı ilçeler Adalar, Zeytinburnu, Beyoğlu, Fatih'dir. Emekliler öncelikle Kadıköy, Adalar ve Beşiktaş'da bulunur. Tüccar ise Kadıköy, Sisli ve Fatih'de diğer ilçelere kıyasla ilk üç sıradadır. Memurla da Beşiktaş, Üsküdar, Sisli'de karşılaşma şansı vardır. (Akkayan c: 20-21)

Osmanlı dönemindeki gruplaşmalar etnik kökene dayanırken bugün hemşerilik temelinde örgütlenmeler vardır. Haliyle bir bölgede oturan insanların aynı yöreden gelmiş olma ihtimali diğerine göre daha yüksektir.

Akkayan'ın verilerine göre Bakırköy ilçesinde, Marmara Bölgesi insanları %22.0, Doğu Anadolu'lular %23.7, İç Anadolu'lular 18.5, Karadeniz'liler 14.7 lik bir alanı kaplarken Fatih'te Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden gelen insanların yüzdesi %37.2'dir. Ege'liler İstanbul'un Anadolu yakasını tercih ederek Kartal ve Üsküdar'da %50 şerlik alana yayılmışlardır. (Akkayan c:19)

**MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE
SEMT**

Usküdar'da oturus ortalaması yirmibir yıldır. Doğaldır ki uzun yıllardır burada oturanlar yaşlı gruptan olan kişilerdir. Orta yaş grubunda çok frekans veren aralık büyük bir olasılıkla bu kişilerin Usküdar'da doğduğuna işaret etmektedir. (TABLO: C-1)

Kişilerin oturdukları evi değiştirirken aynı ilçe ve mahalle sınırları içinde kalma eğilimleri vardır. (TABLO: C-1-2)

Usküdar'lı sakinlerin %76 sı oturduğu semtten hoşnut ve bunun en önemli nedeni olarak akrabaların yakın, komsuluğun iyi olması, ikinci olarakta çevrenin temiz ve sakin oluşu gösterilmektedir. Memnunluk nedeni olarak merkezi yer diyenlerin yüzdesi sadece 8.3 tür. Kentte yaşayan insanın bu büyük alanda gereksinimlerini karşılayabilmek için merkezi yeri değilde akrabalık ve komsuluk ilişkilerini ön planda tutması kent kültürünün çok da hakim olmadığı mesajını vermekte, memnun olmama nedenlerine bakıldığında bunun pekiştirildiği dikkat çekmektedir. Usküdar'lıların %44.1 i komsuluk ilişkilerinin iyi olmasını söylemekte, merkezi yer olmasını gösterenler ise 8.8 lik bir alanı kaplamaktadır ki bunun hepsi genç grupta toplanmıştır. (TABLO: C-4-5-6)

KONUT

Barınma, insanın yaşamsal gereksinimlerindedir. İlk insanlar kendilerini iklim koşullarından, vahşi hayvanlardan korumak için en güvenli gördükleri yerleri barınak kabul etmişler, buralar bazen mağara bazen ağac evleri olmuştur. Yüzlerce yıldır, insan barınakları büyük değişimlere uğramış bugün gelinen boyutta ilk işlevlerinin yanında birçok başka işlevde kazanmıştır. Sosyal statü göstergesi, rant geliri sağlanan yer, vb.

"Fiziksel bir nesne olan konut ağac kütükleri ya da dallarından, hayvan derilerinden, kar ya da taştan yapılmıştır. Ancak konutun bir biçimi olması nedeniyle yapısının teknolojisi, bölümleri, kurucu parçaları ve moblesıyla onun içsel kullanımları arasında ilişki vardır ve bu kullanımlar da ev halkının, aile grubunun, ona bağımlı olanların ve hizmetçilerin örgütlenmesiyle bağlantılıdır. Gerek onun teknolojik yapısının çeşitli aşamalarını, gerekse yapı öğelerini incelerken burada bir kez daha nesne'nin temel işlevi gözönüne alınmalıdır." (Malinowski 1990a: 141)

Konut çağdan çağa, toplumdaki topluma, kültürden kültüre büyük renklilikler gösterir. İlk insanların barındıkları yerin özelliğini yaşadıkları bölgenin iklimi

ve coğrafi koşulları belirliyordu. Kapitalizmin gelişmesi ve kentlerin büyümesiyle birlikte ise ekonomik yaşantı belirlemektedir. Konutların inşa edildiği ve geliştiği alanlar ekonominin canlılığına bağlıdır. Bu canlılığın olduğu kentler yöreler ekonomik güçleri oranında konutla dolarlar. Tabiki ekonomik canlılığa ve bölge, ülke insanların gelir durumuna göre de konut yapım malzemeleri belirlenir.

Bir ülkede farklı ekonomik statüler oranında konut türüne ve konut inşa malzemesine rastlanacağını söylemek konuyu abartmak olmayacaktır. Örneğin; dünyanın en gelişmiş ülkelerinden biri olan ABD'de bu durum çok çarpıcı olarak ortaya çıkar. Kutuev tabir edilen ve milyonlarca insanı barındırdığı söylenen derme çatma malzemelerle oluşturulan yoksulluğun en alt aşamasındaki barınak biçiminden. Ultra modern ve birçok değişik malzemenin kullanıldığı binalara kadar farklı konut malzemesi görülebilir.

Konut malzemesinde ki farklılıklar zaman içinde standart üretimin ucuz olması yüzünden belirli malzemelerde yoğunlaşmıştır. Zamanla konut yapımında malzeme standart hale gelmiştir. Bugün yapılan konutlarda betonarme kullanılması yaygın bir inşa şeklidir. Dünyada ki konut üretiminin betonarme kullanımı yolunda bir standardı vardır. Ayrıca her kültürün dönem dönem değişen mimari tarzları vardır. Mimari tarzlarında bugün evrensel özellikler gösterdiği söylenebilir. Konutun biçimi, genişliği, içinde bulunan bölümler kişinin ekonomik durumunun ve sosyal statüsünde göstergelerindedir.

ŞEHİRLEŞMEYLE GELEN KONUT SORUNU

Kentlerin kapitalizmle birlikte artan ekonomik yaşantıda ki önemiyle bağıntılı olarak konut problemlerinin artışı gündeme gelmiştir. Konutun gerçek anlamda

problem haline gelişi sanayileşme ve buna bağlı olarak kırdan kentlere göç süreciyle tarihlendirilebilir. Kentte gelen insan burada yaşayabilmek için en başta bir barınağa gereksinim duymuştur. Ancak kentler bu denli büyük göçlere hazırlıklı olmadığından, bünyesinde bu kadar çok insanın barınabileceği konutlarda sahip değildi. Çünkü gelen insanların ihtiyacı sadece geceleyecekleri yerler değil toplu yaşamın yani kentleşmenin dar alanlara soktuğu asgari yaşam ihtiyaçlarının karşılanabileceği binalardı. Bu çerçevede ise gelenler ya gecici olarak çeşitli yerlerde, ya sağlıksız koşullarda kiracı olarak ya da yine sağlıksız koşullarda kendi yaptıkları gecekondualarda barındılar.

Engels konut sorununu şöyle açıklamaktadır. "Bugün konut darlığı denen şey, nüfusun ansızın hızla şehirlerle akışı sonucunda, işçilerin kötü konut şartlarının daha da kötüleşmesidir: bu daha da kötüleşme kiralardaki muazzam artış, fazla kalabalık, bazı evlerin daha da kalabalıklaşması, ve bazıları için hiç oturacak ev bulunmaması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu konut darlığı üstüne çok konuşuluyor, çünkü darlık işçi sınıfını aşip küçük burjuvaziye de etkilemeye başlamıştır." (Engels 1974b: 24)

Konut sorunu bugün yalnızca az gelişmiş ülkelerin değil farklı boyutlarda da olsa gelişmiş ülkelerinde sahip olduğu bir sorundur. Arsanın değerli oluşu, ucuz sosyal konutların yapımına engel olmakta bu kadar değerli topraklar üzerine lüks konutlar inşa edilerek kazanç yüksek tutulmak istenmektedir. Burada probleme bakış açısı önemlidir, yaşamsal bir zorunluluk olan konut yapımında konut alanlarının özel mülküyette oluşu insanların büyük çoğunluğunun konutsuz kalışının ya da konut ihtiyacının yeterince karşılanamamasının önündeki temel engeldir. İnsanlar mülklerdeki konutluk toprağı ne şekilde değerlendireceklerini doğal olarak piyasada ki karlılık oranına bakarak belirleyeceklerdir. Konut alanlarının değerlendirilmesinde yüksek kar ise inşa edilen binaya harcanan emek ve sermayeye bağlı olarak

artacaktır. Konut alanları sahiplerinin şehirlerde şehirlerin gelişmesine paralel olarak gelirleride yüksek olacak veya gelirleri yüksek olanlar konut alanları sahibi olacaktır. Bunun sonucuda konutların yüksek maliyetli oluşu ve yüksek fiyatlı satışlarıdır. Konut ihtiyacını acil olarak duyanların ise ilk başta bu tür konutlara sahip olacak ya da kiraliycak olanakları yoktur. Sonuç gecekondulaşmadır. Bugün tartışmasız gelişmiş, Kuzey Amerika'da milyonlarca insan kutuevler de yaşamaktadır

"Şehirlerdeki nüfus artışının konut ihtiyacını sürekli olarak hissettirmesinden başka, şehirlerde yaşamaya başlamanın yol açtığı sosyal değişme de, gösterişçi tüketim eğilimlerini, bu ihtiyacın şiddetlenmesinde önemli bir etken durumumuna getirmiştir. Şehirleşen ailelerin tüketim harcamaları içinde konutun payı giderek artmakta, geliri yeter derecede artan aileler, önce konut, sonra semt, ya da her ikisini aynı anda değiştirmeyi tercih etmektedirler." (Keles 1972: 81)

KONUT SORUNUNA YAKLAŞIMLAR

Halkın temel gereksinimlerinden biri olan konut devletin sorumluluklarındandır. Devletin vatandaşlarına götürmek zorunda olduğu temel hizmetleri vardır eğitim, iş, sağlık, güvenlik, konut vb. gibi ve bunların karşılanması nitelik ve niceliği devletin sosyal bir devlet olup olmadığının önemli göstergelerindedir.

Konut sorununun çözümüne ilişkin farklı yaklaşımlar vardır. Keles bu konuda önemli iki görüşün olduğunu belirtir. "Birinci grup, konut yatırımlarının iktisadi kalkınmaya az olumlu etki yaptığını varsayar. Bunlara göre konut yatırımları fazla verimli olmayan hatta verimsiz yatırımlardır. ...hızlı bir iktisadi kalkınma istendiği takdirde, konut yatırımlarının miktarı, ola-

naklar elverdiği ölçüde sınırlı tutulmalıdır. Türkiye'nin kalkınma planında benimsenen temel görüş de budur.

Ote yandan, ikinci grup, konutun ve huzur sağlayıcı bir çevrenin, içinde yaşayan insanların verimli çalışmasına olumlu etkide bulunduğunu, dolayısıyla verimliliği arttırdığını kabul eder. Bunlara göre, konut yatırımları, yapı malzemesi, mefruşat vb. sektördeki talebi ve dolayısıyla iş olanaklarını arttırarak ulusal ekonominin hızlı gelişmesine yardımcı olur. Kaldı ki, sosyal sorunların çözümünün, yeterli kaynaklara kavuşuncaya kadar ertelenmesi de pratik olarak olanaksızdır." (Keleş 1972: 84-85)

Kuşkusuz bu iki yaklaşımda da söylenenler doğrudur. Bir devletin kaynakları az ise vermesi gereken hizmetleri zorunlu olarak asgari düzeyde tutacaktır, aynı zamanda ikinci yaklaşımda denildiği gibi sosyal sorunların çözülüp çözülmemesi gibi bir alternatifide yoktur. Ama açık olan bir şey de çarpık kentleşmenin yansımalarından, konut sorununa günlük yaklaşımlarla, popülist anlayışla değil, bugünkü sorunun yarın nasıl bir hal alacağı, eldeki olanakların en iyi nasıl değerlendirileceği, akılcı ve sorunun devasılığında göz önüne alınarak uzun vadeli planlarla, şehir planlamacıların, sosyal bilimcilerin, iktisatçıların, mühendislerin, mimarların eşgüdümlü çalışmalarıyla bu çalışmalardan bölge insanını haberdar ederek, insan esas alınıp, kaynaklar unutulmadan en azından çözümün başlangıcına gelinebilir.

"Türkiye'de gelmiş geçmiş bütün hükümetlerin programında, her ailenin, ihtiyacı olan bir konuta kavuşturulması vaadi yer almıştır. Böyle bir vaatte bulunan hükümetler, bunu gerçekleştirecek iktisadi olanaklara sahip olup olmadıklarını hesaplayacak yerde, konut sahibi olmaya büyük önem atfeden, özel konut mülkiyetini, ailenin geleceği için bir garanti sayan kamuoyunu kazanmak amacını gütmüşlerdir" (Keleş 1972: 92-93) Halka söylenen bu yalanı en son hükümet daha da ileriye götürmüştür, tüm vatandaşları bir ev ve bir araba sahibi ya-

pacağını vaad etmiştir. <Herkesi iki anahtar> sloganıyla iş başına gelmiştir. 1994 yerel seçimlerinde ise bütün partiler seçimi kazanma telaşıyla, gecekonduların yapımı için halkı teşvik etmişler evlerinin yıkılmayacağı konusunda şeref sözleri vermişlerdir. Ancak seçim sonrası yıkımlara başlanmış ve dramatik sonuçlar yaşanmış ve yaşanmaktadır.

KIRACI-EVSAHİBİ İLİŞKİSİ

"Şehirlerdeki kiracı ailelerin oranı son onbeş yıl içindeki sayım yıllarında, sırasıyla, %36.6 (1955), %42.1 (1960) ve %45.8 (1965)'dir. Büyük şehirlerde kiracı aile oranının daha hızlı artmakta olduğu, birçok varlıklı kimselerin kiraya vermek ve rantından yararlanmak için konut inşa ettirdikleri ya da satın aldıkları görülmektedir. Kiracı ailelerin sayısındaki artışı konutların devlet, belediye ve öteki kamu kuruluşlarınınca kiralanmasının, kısacası lojman sisteminin yaygın olmadığı Türkiye'de kiracıların ev sahiplerince artan oranda sömürülmesi biçiminde anlaşılması gerekir." (Keleş 1972: 93) DİE verilerine göre 1987 yılında ülke genelinde %71.2 hane başkanı ev sahibi, %21.9'u kiracı, lojmanda oturanlar %2.6'dır. (Metis 1991: 220) Lojman sistemine bugün özelleştirme çalışmaları paralelinde son verileceği, hükümet kararı olarak bildirilmiştir.

Ev sahibi, kiracı ilişkisine sömürü temelinde bakmak yanlış olacaktır. Eve biçilen kira değerinin evin o anki değerinden fazla olması çok zor rastlanır bir örnektir, "basit bir meta satışıdır. Ev sahibi kiracıya ne kadar dolandırırorsa dolandırırın işlem önceden var olan, daha önce üretilmiş bir değer el değiştirme işlemidir; el değiştirme işleminden sonra da, kiracıyla ev sahibinin sahip oldukları değerlerin toplamı aynı kalır." (Engels 1974b: 27)

Ev kirasını belirleyen faktörleri ise dört unsur başlığı altında toplamak mümkündür.

- "1) Arsa kirası olan bölüm
- 2) Yapıcının kârı dahil binaya yatırılan sermayenin faizi olan bölüm
- 3) Tamirat ve sigorta masraflarını karşılayan bölüm
- 4) Evin zamanla eskime hızına göre, yıllık çıkarılmalar şeklindeki kâr dahil evin amortismanının karşılığı olan bölüm" (Engels 1974b: 47)

Evsahibi kiracı ilişkisinde bir de karşılıklı iki insanın iletişimi anlamı vardır. Bu insan ilişkisi sistemi toplumsal statüler çerçevesinde ve toplumlar arasında farklı biçimler almaktadır. Türkiye'nin büyük şehirlerinde işleyen mekanizma kabataslak şöyle belirtilebilir. Üst gelir grubuna hitap eden durumlarda çoğu zaman evsahibi ile kiracı arasında konuyla ilgilenen üçüncü kişiler vardır. İlişkiler bu kişilerin aracılığıyla yürütülür. Orta gelir grubunun da belirli bir çoğunluğunun ilişkisi üçüncü kişilerle kurulmaktadır. Diğer bir bölümünde ise doğrudan doğruya evsahibi ve kiracının karşı karşıya gelmesinde ise çok büyük çoğunluk araya geçici üçüncü kişileri noter vb. lerini sokmaktadır. Alt gelir grubunda ise evsahibi kiracı ilişkisinin biçimindeki genel eğilim diğer gelir gruplarından farklı bir mekanizmaya sahiptir. Genelde evsahibi ile kiracı arasındaki ilişki doğrudan doğruya kurulur. Araya üçüncü kişilerin girmesi durumunda ise bu kişilerin genelde evsahibine belirli sözlü güvenceler verebilmekten öte bir işlevleri yoktur. Bu gruptaki evsahibi kiracı ilişkilerinin bu durumu ise çoğunlukla sonu siddete dayanan olayları yaratmaktadır.

Türkiye'de sürekli değer kaybeden para yüzünden bir yıl için yapılmış kontrat evsahibini rahatsız et-

mekte, evinden değeriyle kira almadığını haklı olarak düşünmekte, genellikle kiracı olan ücretli insanlar paranın değer kaybetmesine karşın yükselmeyen maaşlarından daha çok payda ayırmak zorunda oldukları konutun pahalılığında ezilmektedir. Her iki tarafında memnun olmadığı durumlar çoğu kere şiddete dönürebilmekte, adliyelerde bekleyen sayısız dosyalardan önemlice bir kısımda bu hoşnutsuzluklar sonucu açılanlardır.

TÜRKİYE'DE KONUTUN GEÇMİŞİ VE BUGÜNÜ

"Batı etkileri en başta fiziksel mekânı değişmeye zorladı. Osmanlı toplumunda konut ahşapken, Batı tarzı yeni mimariye egemen oldu. Daha önceleri taş evleri yapan ve içinde oturanlar gayrimüslimlerdi. Ahşabında, yangına ve başka birçok aşındırıcı etkiye yeterince dayanıklı olmamak gibi handikapları vardı. (Bu yüzden padişahlar zaman zaman ahşap ev yapılmasını yasaklamış, ama engel olamamışlardı.) Bu da modanın ötesinde, yeni apartmanların tutunmasında akılcı bir gerekçe gibi görülebilir.

Apartman başlangıçta, yenilesmenin bedelini ödeyebilecek güçte olanların rağbet ettiği bir konut tipi idi. Dolayısıyla, toplumsal statüsü bakımından eski zaman konağıyla rekabet ediyordu.

Zamanla, kâgir veya betonarme apartaman daha yoksul kesimler içinde kaçınılmaz hale geldi. Özellikle hızlı kapitalistleşmenin hüküm sürdüğü dönemlerde bu gelişmeye şehircilik açısından müdahale edilmediği için, üslup birliği kalmadı, yeniyle eski tutarsız ve bazen komik biçimlerde yanyana varoldular. Böylece, her türlü estetik kaygıdan uzak olduğu kadar, her türlü insanca rahatlıktan da uzak, derme çatma, sisirme yapılar ortalığı doldurdu." (Belge 1983: 848-849)

YILLIK KONUT GEREKSİNİMİ

Konut gereksinimlerini belirleyen temelde üç faktör vardır; nüfus artışı, göç ve yenilenmesi gereken konutlar.

NÜFUS ARTIŞI

Türkiye'de ortalama nüfus artış oranı %2.2 dir. 1988 sayımında nüfus 54 milyon olduğuna göre, yılda artan 1.180.000 yeni nüfus, nüfus artışı nedeniyle konut talebini oluşturmaktadır. Genç nüfusu fazla olan ülkemizde, gençler aile ile olan birlikteliklerini artık daha kısa süre tutma eğilimindedirler. Bu da evlilik yaşında küçülen ülkemizde, konut ihtiyacının artışını çoğaltacak etkenlerin başındadır.

GÖÇ

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin konut açığını doğuran nedenler arasında en büyük pay şehirleşme doğrultusunda göçe aittir. "Göç sayısı yıllara göre değişmekle birlikte yıllık ortalama 800 bin dolayındadır. Bu durumda yalnızca kentsel yerlere göç nedeniyle son yıllar için kentlerde yıllık ortalama 211.784 yeni konut gereksinimi doğmaktadır." (Petrol-İş 1989c: 428) (1990 yılı rakamlarına göre yılda İstanbul'a 500 bin civarında bir göç yaşanmaktadır. Bundan önceki göç hareketi karşısında çaresiz kalan İstanbul'un bu dev boyutlara varan göç dalgası karşısında konut açığı probleminin ne boyutlar alacağı ortadadır.) Bununla birlikte muhacirlerin de yeni bir akını yaşanmaktadır. Özellikle balkan ülkelerinden gelen bu yurtdışı göç akını konut ihtiyacını daha fazla arttırmaktadır.

KUTU-16

HAL KÖYÜ'NDE MESKEN

Erdentuğ, 1954 yılında Elazığ'ın Balıbey nahiyesine bağlı Hal köyü'nde yaptığı araştırmada meskenle ilgili bilgileri şöyle aktarıyor.

"Köyümüzde evler kerpiçtendir. 40-50 sene evveline kadar evlerin genel olarak tek katlı oldukları ve nadiren çift katlılarına rastlandığı halde bugün köyde evler hemen hemen çoğunlukla çift katlıdırlar.

Hal köyünde tek katlı evlerde, sokak kapısından doğruca bir avluya benzer bir odaya dahil olunur. Evin yegane ocağı burada bulunduğundan mutfak ve oturma odası vazifelerini hep bu oda görmektedir. Ayrıca, hayvanda bu tek kapıdan içeri girmekte ve aynı dam altında ve fakat avlunun bir köşesinde kafes tahta ile ayrılmış olan bir bölümde yaşamaktadır. Hal'de daha ziyade eski zamana ait olan tek katlı evlerde insanların hayvanla birlikte yaşamalarına sebep, köylünün hem hayvanların gübresinin sıcaklığından faydalanmak ve hem de gübreyi hemen oracıkta yakmak kolaylığıdır ve işte Hal'de mesken bakımından mecburen böyle bir devre gecirilmiştir."

(Erdentuğ 1983: 26-28)

MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE KONUT

50+ yaş grubunun %25.5 i müstakil ahşap ve kagir evlerde oturmaktadır. Büyük bir ihtimalle bu evler çok yıllar önce sahibi tarafından inşa edilen veya satın alınan ancak bina yaşı dolmasına rağmen yenilenmeyen şu anda içlerinde de kendileri gibi yaşlı insanların oturduğu konutlardır. Kente özgü yerleşim biçimi apartman tüm çalışma toplamında ağırlığını koymaktadır. (TABLO: C-7)

Kent yaşayanlarına elektiriği, suyu, kanalizasyonu şebeke olarak sağlamak zorunluluğundadır. Çalışma sonuçlarına bakıldığında bu gereksinimlerin neredeyse hepsinin karşılandığını söylemek mümkündür. Ancak nicelik olarak değilde niteliğiyle yaklaşılsa şebeke ihtiyaçlarının giderilmesi sırasında İstanbullu insanın büyük sağlık sorunlarıyla karşı karşıya olduğu aşikardır. Şehir suyuna karışan kanalizasyon ve zehirli kimyasal atık bugün gelinen noktada bu suyun içimini mümkün kılmaktadır. Yağmurla birlikte taşan kanalizasyonlarsa tanıdık manzaralardandır. Mülakatlar sırasında yürütülen doğal gaz çalışmaları tamamlanmış, bugün abone hizmeti vermektedir ve şehrin havagazı kesilmiştir. (TABLO: C-8)

Kent insanların genelde oturdukları evde kiracı oldukları bir yerleşim birimiyken, bu çalışma sonrası İstanbul'la ilgili ilginç bir manzarayla karşılaşılıyor. 125 hanenin %60'ı evsahibi, %33.6 sı kiracı. Toplumumuzda evsahibi üst, kiracı ise ast rolündedir. Hemen her gün gazetelerde ev sahibi kiracı kavgalarına dair haberler yer alır. Bu yüzden binlerce dava devam etmekte hatta cinayetler işlenmektedir. Kent insanların birbirlerinden görece soyut yaşadıkları alandır, kentli insan kiracıdır gerçekliğiyle yola çıkılırsa, İstanbul için

çok da doğru şeyler söylenmiş olmaz. İnsanların oturdukları evle ilgili mülkiyet durumları onlara avantaj ya da dezavantaj sağlıyorsa bu onların soyut yaşamadıklarını %60 da evsahibi konumundaysa genelin kiracı olduğunu gösterir. Bunun yanı sıra % 5.6 lık bir alanda da feodel ilişkilerin güçlü olduğunun sinyalini veren kirasız kiracı grubu yer almaktadır. (TABLO: C-9)

Gecekondulaşmaya ve belediyelerin sonradan tapu verme geleneğine uygun olarak ev sahiplerinin %90.6 sı tapu sahibidir. Ve bu oran en genç gruptan en yaşlı gruba doğru yükselme eğilimi göstermektedir. (TABLO: C-10)

Kiracı olanların ayda ödedikleri kira medianı 616667.1 ₺ dir ve alt yaş grubundan üst yaş gruplarına doğru yükselme eğilimi göstermektedir. (TABLO: C-11)

Oturulan evin alanı birçok hane tarafından bilinmektedir. Evin metre karesini belirleyen şey ihtiyattan çok o hanenin ekonomik durumudur. Hane halkı sayısının en düşük ve en yüksek olduğu gruplarda metrekare ortalaması birbirine eşitken orta sıklıktaki grup en düşük ortalamayı vermektedir. (TABLO: C-12-13)

EV EŞYALARI

"Konut olarak kullanılan bina tipindeki radikal bir değişikliğin, o konut içinde yaşanan hayat tarzını etkilememesi düşünülemez. Türkiye'de ailenin günlük hayatı yalnızca binalar nedeniyle değişmedi elbette. Ama binalar, zaten değismeye başlamış olan ailede bu süreci hızlandırdı ve ona özgül katkılarda bulundular.

Osmanlı evinin odaları arasında işlevsel bir bölümlenme yoktu. Her oda oturmak, yemek yemek ve yatmak için kullanılabilirdi. Eşya, bütün bu değişik işlevlerine rağmen -ya da bundan ötürü- sadeydi. Batı evlerinin bölümleri de başlangıçta böyle olmakla birlikte, orada odaların "yemek odası", "yatak odası" vb. olarak ayrılması daha önce başlamıştı. Bu bölümlenme ile ortaya çıkan apartman Türkiye'ye gelince, bunun hem günlük eviçi trafiğini, hem de ev eşyasını ilgilendiren zorunlulukları burada da gerçekleşmeye başladı. Her şeyin konabildiği yükler yerine konsol ve gardroplar, hem oturma yeri hem de yatak olabilen sedirler yerine yalnız oturma işlevini gören koltuk ve kanapelerle yalnız yatma işlevini gören karyolalar vb. kaçınılmaz oldu. Bu, aynı zamanda bir başka -toplumsal- kaçınılmazlığın göstergesiydi: Ailenin küçülmesi. Eski evlerde her odanın kendi başına bir birim olması, geniş Osmanlı ailesinin bir sonucuydu." (Belge 1983: 849)

Değişen yaşam koşullarına bağlı olarak kullanılan evesyelerinin biçimlerinde değişmesi doğaldır. Dünyada kullanılan esyalardaki en köklü değişiklik kapitalizmin ürünüdür. Seri üretimin sonucu evesyelerinin üretim maliyetleri düşmüş buda geniş kesimlerin kullanılmasına olanak vermiştir. Temel değişim ev esyelerinin seri üretiminin yarattığı standardizasyondadır. Elbette ev esyelerinin her eve girecek seri üretimi yanında biçimlerinde de değişmiştir. Bu biçim değişiminde insanın evi çalışmada zaman tasarrufu yapmasına yönelik motorlu, mekanik araçlar baş sırayı almıştır. Kömürlü ütü yerine elektrikli, çamaşır leğeni yerine çamaşır makinesi vb

Eşya biçimlerindeki değişme sosyal yaşantıyı da değiştirmiştir. Akşam komşu ziyaretlerindeki sohbetlerin yerini TV, müzik seti vb. almış, bu çerçevede olan değişiklikler ise bireycileşen toplumun bu eğilimine uygun biçimde olmuştur. Ya da bu tür eşyalar bireycileşmenin motorlarından biri vazifesini görmektedirler. Ev esyelerinin bireyciliğe ve bireyciliğin ev esyalarına etkisinin birlikte aynı öneme sahip yürümesi insan-insan ve insan, evesyası ilişkisinin de köklü bir dönüşümünü getirmiştir. Evesyelerini günümüzde artık tüm yaygın ve kolay bulunurluğuna, çabuk ulaşılabilirliğine rağmen kapitalizmin bireycileştirdiği insan için evindeki evesyasının kıymeti insan-insan ilişkisini bozmaya sosyal ilişkilerini kesmeye yetecek kadar fazladır. Elbette bu durum evesyelerinin önemsizleşmesiyle birlikte yürümektedir. Farklı ekonomik gruplarda eşyanın önemi ve cesidinin değişeceği gözönünde tutulmalıdır.

Kentleşmeyle birlikte değişen evesyelerini, Bilgin bir gecekondu evindeki eşya organizasyonunu çerçevesinde şöyle anlatıyor; "TV, radyo, sandalye ve koltuklar, soba veya kuzine gibi eşyaların bulunduğu oturma odasında en tipik eşya *divan*dır. Demir bir somya veya tahta bir altlık üstüne konan yatak, örtü ve yastıklarıyla divan, gecekondu evlerinin tümünde bulunmaktadır. Oturma odasının eşya kompozisyonu, geleneksel ve modern gruplar arasında bir geçiş grubunu yansıtan özellikler

taşımaktadır.: El yapısıyla, fabrika yapısı, geleneksel zevke uygun eşyalarla endüstriyel dizayna göre şekillenmiş eşyalar, kullanım değeri yüksek olan eşyayla hercai olan yanyana bulunmaktadır. Halıyla musamba döşeme parçaları, seccadeyle artist posterleri, transistörlü radyo ile tahta ranzalar, yamalı bir bohça gibi birarada görülmektedir."

Modern konutlardaki bölümlenmelere göre esya kompozisyonunu şöyle çiziyor.

"1) Giriş: Portmanto, ayakkabılık, boy aynası, yolluk, terlik, paspas.

2) Salon: Koltuklar, sehpa, televizyon, halı, yemek takımı, büfe, kitaplık, tablolar.

3) Mutfak: Ocak, buzdolabı, lavabo, masa, mutfak dolabı

4) Banyo: Çamaşır makinası, çamaşır leğenleri, küvet, duş, aynalı lavabo.

5) Yatak Odası: Yatak, gardrop, tuvalet masası, komodin, halı, abajur." (Bilgin 1983: 850-851)

Türkiye'nin sanayileşme, kentleşme yönündeki değişimi içinde eşyalarıda hızlı bir dönüşüm içindedir. Bir zamanlar eşyaları içinde önemli yerleri olanların artık hemen hemen her evde olması yüzünden fazla bir değeri yoktur. Tablo:27'da Mübeccel Kıray'ın 1962'de Ereğli'deki araştırmasında baz aldığı eşyalar ile günümüzde bu yönlü bir araştırmacının baz alacağı eşyalar çok farklıdır. Günümüzde eşyaları denilince başta elektrikli ve elektronik eşyalar akla gelmekte bunların varlığı ve yokluğu çerçevesinde bir statü belirlenebilmektedir. Tablo:28'da DİE, 1987 Hane Halkı Gelir ve Tüketim harcamaları Anketi sonuçlarına göre Türkiye genelinde, kent ve kırdaki sahip olunan eşyaların sayıma konularıyla Kırayın hazırladığı tabloda sadece buzdola-

TABLO: 27— EVDE BULUNAN EŞYALAR

		Var	Yok	Belirsiz	Toplam
Karyola	Sayı %	393 81.2	89 18.4	2 0.4	484 100.0
Buzdolabı	Sayı %	31 6.4	451 93.2	2 0.4	484 100.0
Koltuk	Sayı %	186 38.4	296 61.2	2 0.4	484 100.0
Sedir	Sayı %	406 83.9	76 15.7	2 0.4	484 100.0
Kilim	Sayı %	461 95.2	21 4.3	2 0.4	484 100.0
Dikiş Makinesi	Sayı %	256 52.9	226 46.7	2 0.4	484 100.0
Ütü	Sayı %	363 75.0	119 24.6	2 0.4	484 100.0
Halı	Sayı %	276 57.1	201 41.5	7 1.4	484 100.0
Porselen kap kacak	Sayı %	376 77.7	104 21.5	4 0.4	484 99.6
Çinko Bakır tabak	Sayı %	441 91.1	41 8.5	2 0.4	484 100.0
Alüminyum Tencere	Sayı %	108 22.3	373 77.1	3 0.6	484 100.0
Misafir Oda takımı	Sayı %	144 29.7	340 70.0	— —	484 99.7
Yemek Oda takımı	Sayı %	112 23.1	372 76.6	— —	484 99.7
Yatak Oda takımı	Sayı %	131 27.0	353 72.8	— —	484 99.8

(Kıray 1964: 95)

TABLO: 28

KAÇ EVDE NE VAR? ^b Sahip olunan eşyalar	Türkiye (%)	Kent (%)	Kır (%)
Video	6,63	11,84	0,86
Bilgisayar	1,27	2,31	0,11
Renkli TV	39,68	56,51	21,05
Müzik Seti	12,06	18,17	5,30
Radyo	78,19	80,06	76,11
Elektrik fırını	50,34	56,97	43,00
Buzdolabı	83,12	91,77	73,55
Çamaşır makinesi	45,15	65,72	22,38
Bulaşık makinesi	1,38	2,53	0,12
Elektrik süpürgesi	38,12	55,96	18,37
Otomobil	13,02	17,24	8,35

(Metis 1991: 220)

KUTU-17**EREĞLİ DE MESKENE İLİSKİN ÖZELLİKLER**

Kıray'ın 1964 yılında, Karadeniz Ereğli'sinde yaptığı sosyolojik çalışmaya göre burada yaşayanların %71.5'i oturduğu evin sahibidir.

Kıray evlerin dösemelerindeki farkı iki nedene bağlıyor; ilki ekonomik ikinci üslupsal. "Az gelirli evlerde döşeme şekli hem sınırlıdır, hem de eski üsluptadır. Yataklar, çul denen ve eski kumaş parçalarından dokunmuş örtüler, birkaç çinko ve bakır kapkacak en alt seviyenin eşyasını tamamlar. Kilimi olmayan evler en fakir evlerdir. Bunlarda bazen çul bulunur, bazen de hiçbir şey yoktur. Tahta kerevet ve sedirlerde yaygındır. Eski üslup döşemede yeri olmamasına rağmen, ev eşyaları içinde karyola önemli bir yerde durmaktadır. Gündüz sedir gibi kullanılabilen somyalar, bu karyola yaygınlığını temin etmektedir.

Koltuk, hem daha masraflı hem de daha zor kabul edilen bir esya olmak karakteri göstermektedir. Takım halinde yemek, yatak ve misafir odası eşyası olan evlerin oranı % 30'a yaklaşmaktadır. Bu tip eşyalar genellikle yüksek memur evlerinde ve üst gelir bölümündeki kimselerde bulunmaktadır.

Bugün Ereğli'nin üst gelir seviyesinde bulunan ailelerin en çok ilgilendikleri ev eşyaları, buzdolapları ve çamaşır makineleridir.

Genel olarak Ereğli'ye ev döşemesi ve eşyaları bakımından yeni bir para sarfetme temposu ve tüketim eğilimi girmiş görünmektedir. Bu konuda evlerin genç elemanları ile yaşlılar arasında çatışmalar da olmaktadır. Kanaatkârlık, aza razı olma artık bir meziyet olarak kabul edilmemektedir. Bir kişinin tabakalaşmadaki yerini tayin eden en önemli faktöre, yani servete, sahip olduğunu en iyi ve en kolay ifade yolu tüketim, özellikle ev ve ev eşyalarında göstergesi tüketimdir."

(Kıray 1964: 94-97)

bi ortuşmaktadır. Bu belirgin bir ev esyası değişiminin yaşandığını göstermesine rağmen farklı ekonomik gruplar arasında ki ev esyası farklılıkları unutulmamalıdır.

Her iki tablonun karşılaştırılması 1960'ların başından 1990'ların başına doğru Türkiye'deki evesyalarda yaşanan değişme hakkında bir fikir vermektedir.

KUTU-17

TATAR EVİ

1989 eylülünde I. sınıf bitiminde dönem ödevi olarak verilen **düğün incelemesini**, Eskişehir'in Alpu ilçesine bağlı bir Tatar köyü olan Mamuriye'de gerçekleştirdim. Mamuriye köyü 1989 eylülündeki gözlemlerimle şöyle; "97'si kadın, 64'ü erkek, 64'ü çocuk, biri ebe, birisi imam olmak üzere 227 kişi yaşıyor. 1988-89 Öğretim yılı sonunda köyün tek olan ilkökul öğretmeni istifasını vererek gitmiş. 1980 yılında biten nüfus kayıt defterlerinin yerine yenisi gönderilmediğinden, muhtar kayıtları okul defterine yapıyor. Mahmuriye'liler çiftçilik yapıyorlar Buğday, arpa, şeker pancarı üretiyorlar. ... 1989'da köye telefon bağlanmış, şu anda (Eylül 1989) 32 telefon var. ... Köyde hemen her evde soğutucu ve siyah-beyaz TV var. Renkli TV ise 13 evde mevcut" Bu köydeki araştırma konusu olan evlenen çiftin yani yeni kuşağın ve bir önceki kuşağın ev eşyalarını o zamanki gözlemlerim çerçevesinde, **olduğu gibi** aktarıyorum.

"Köy evi denince kafamda çok farklı imajlar vardı. Burada karşılaştığım evin (Evlenecek olan genç çiftin) ise özenle düzenlenmiş bir kent evinden farkı yoktu. Soğutucu, renkli T.V., oturma odası, salon, mutfak hepsi bir kent evinin ihtiyaçlarına göre düzenlenmişti.

(Yaşlı kuşağın evi ise) Bizi konuk eden ailenin yaşlı insanlar olduğunu, bundan dolayı geleneklere daha sadık olduklarını ve evin de tipik bir Tatar evi özelliklerini taşıdığına ayrıca belirtmek istiyorum. Ev, ayrı girişleri olan 3 bölümden oluşuyor. Her bölüm oldukça geniş birer odadan ibaret. Bu odaların biri, aile fertlerinin günlük olarak kullandıkları, diğeri orta dereceli önemi olan misafirlerin, diğeri de ağır konukların ağırlandıkları odalar. Bu odaların hepsinin 3 tarafı boydan boya sedirlerle kaplı. Sedirler yine kullanım şekillerine göre kimisinde basit ve az emek isteyen, kimisinde de karmaşık ve çok emek isteyen nakışlarla, dantellerle donatılmış. Evin mutfağı köyden gelen ve diğeri genç konuklar için kullanılan odadaki ayrı bir bölüm."

(Eskişehirin Alpu İlçesine Bağlı Mamuriye

Köyü'nde Bir Tatar Düğünü Eylül 1989 -Karakapoğlu 1989-)

MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE SAHIP OLUNAN EV ESYALARI

Mutfak eşyaları arasında temel ihtiyaç sayılan buzdolabı ve fırın yaygınken yemeği çok kısa sürede hazır hale getiren mikrodalga fırın sadece bir evde mevcuttur, yemeği hazırlamakta bu kadar zaman kazandıran eşyanın bir frekans vermesinin temelinde zamanın kültürümüzde çok da değerli bir şey adledilmemesinin yanında pahalılığı ve sağlıksızlığına yönelik yaygın kanı olmalıdır. Derin dondurucu bilinen ortalamaların çok üzerindedir ki çok büyük bir olasılıkla denek bunu buzdolabındaki dondurucuya ait bölüm diye anlamış ve yanıtını buna göre vermiştir. (TABLO: C-15)

Sokaktan eve gelen kişinin genelliklede kışları üstlüğüünü çıkarmak için kullandığı birimin yaygınlığı bu gidis-gelislerin sıklığı konusunda ev içi düzeneğe işaret veren unsurlardandır. Bir metropol kentinde evlerin %29.6 sında böyle bir düzeneğin olmaması ilginçtir. (TABLO: X-2)

Bu tabloda genel olarak gözlemlenebilecek eğilim; eşyaya sahip olma durumunun, gençlerden yaşlılara doğru azaldığıdır. 50+ yaş grubunun diğerlerine göre çokça sahip olduğu siyah-beyaz televizyon ile sanzımanlı çamaşır makinası gençlerde daha ileri teknolojik ürünlerle yer değiştirmiştir. (TABLO: C-16)

BÖLÜM- IV

***SEMT**

***KONUT**

***EV EŞYALARI**

BÖLÜM-V

***ÇALIŞMA HAYATI**

ÇALIŞMA HAYATI

GİRİŞ

İnsanı dünya üzerindeki diğer canlılardan ayıran temel alet yapmaya başlama sürecidir. İnsan alet yapmaya başladığı andan itibaren kendisini doğanın sundukları karşısında çaresiz edilgin olmaktan kurtarmış, dünyada sadece değişen değil, erekli değiştiren haline gelmiştir. Doğa karşısındaki fiziki zayıflığını aletler kullanmaya ve bu aletleri üretmeye başlayarak altetmiştir. "İnsan (doğada) değişiklikler meydana getirerek amaçlarına yarar duruma sokar, ona *egemen olur*. İnsanın öteki hayvanlardan temel farkı budur, bu farkı meydana getiren de gene ıstır." (Engels 1975c: 211) Alet yapmayla birlikte başlayan gelişme süreciyle, "Elin, konuşma organlarının ve beynin birlikte eylemiyle yalnızca her bireyde değil, aynı zamanda toplumda da, insanlar, gittikçe daha karmaşık işleri yapabilecek, gittikçe daha yüce hedeflere yönelecek ve erisecek güce vardı. İş de kuşaktan kuşağa değişti, daha yetkin ve çok yönlü duruma geldi. Avcılığa ve hayvancılığa tarım, tarıma örgüçülük ve dokumacılık, metallerin işlenmesi, çömlekçilik, gemicilik eklendi. Ticaret ve sanayiın yanısıra, nihayet sanat ve bilim ortaya çıktı, kabileler, uluslar

ve devletler halinde değisti; hukuk ve politika gelişti;" (Engels 1975c: 208)

Tarihte toplumların ekonomik sistem olarak örgütlenişleri beş ana biçimde yer almıştır. Bunlar ilkel Komünal Toplum, Köleci Toplum, Feodal Toplum, Kapitalist toplum ve Sosyalist toplumdur. Bu toplum biçimlerini belirleyen temel kriter ise üretimin niteliği ile üretim aletleri mülkiyetidir. Yani "tarihteki egemen etken, son tahlilde, maddi yaşamın üretimi ve yeniden-üretimidir." (Engels 1978a: 14)

Bu toplum biçimleri ilkel komünal biçimden başlayarak bir tarihsel sıralama içinde yer almıştır. İnsanın üretim biçimindeki niteliksel her büyük gelişmeyle birlikte de toplumsal örgütlenme biçimleri zorunlu bir değişime gitmişlerdir. Üretim biçimlerinde ki her temel değişimle toplumların köklü ve yeni bir yaşam biçimine geçtiklerini görürüz.

İLKEİ KOMÜNAL TOPLUM

Morgan insanlığın bu dönemini Üç ana sınıflamayla ayırır.

"Yabanıllık: Doğa ürünlerinden, onları hiç değiştirmeden yararlanmanın ağır bastığı dönem. İnsan eliyle yapılan üretim, her şeyden önce bu yararlanmayı kolaylaştıran aletlerin üretimidir.

Barbarlık: Hayvan yetiştirme, tarım ve insan çalışımı sayesinde doğal ürünlerin üretimini artırmayı sağlayan yöntemlerin öğrenilmesi dönemi.

Uygarlık: İnsanın, doğal ürünleri hammadde olarak kullandığı dönem; asıl anlamda sanayi ve ustalık dönemi. (Engels 1978a: 41)

İnsan diğer canlılardan kendini ayırdığı zamandan itibaren farklılaşmış ve tarih sahnesine çıkmıştır. Bu süreç yani ilkel komünal toplum insanların köle ve köle sahibi diye iki temel sınıfa bölünene kadar süren bir kesiti kaplar.

Üretim insanın doğa karşısındaki yaşama savaşının aracı olmuştur. İkel toplumda ki üretim gereçleri, kabaca işlenmiş basit el aletleriyle başlayıp metallerin üretim alanında etkinlik kazanmasına kadar gelişmiştir. İkel toplumun en önemli özelliği toplumsal örgütlenişte hiyerarsinin oluşumunda yer alanların yetki yada etkinliğinin çok farklılaşmamasıdır. Bu farklılaşmamayı sağlayan ise üretimin kendi niteliğinden kaynaklanmaktadır. Yaşama şartlarının zorluğunda, elde edilen ürünün ancak yeterli düzeyde oluşu yani toplum içindeki her bireyin çalışma zorunluğu artı-ürünün doğuşunu engellemiştir. Ürünün doğa koşullarının uygun geliştiği dönemlerde fazla olduğu zaman ise günümüzdeki ilkel kabilelerde de görüldüğü üzere çoğunlukla törenlerle yok edilmesi yada kısa zamanda tüketilmesinin gündeme gelmesi kaçınılmaz gibi görünmektedir.

Üretim süreciyle birlikte doğa üzerindeki egemenlikte gelişmeye başlar ve tarım ile hayvancılık gündeme gelir. İnsanın en köklü işbölümlenmesinden biri gündeme gelir. Bu süreçte üretimin, üretim araçlarının gelişmesi kaçınılmazdı. Çünkü: Böyle bir işbölümlenmesi kısa süreli göç ederklikten daha uzun süreli göçederliğe geçişi zorunlu kılmıştır. Böylesi bir yaşam biçimi değişimiyle tarımın gelişmesinde; tarım alanları kullanımında anız yakımıyla verim arttırımı, ürün çeşitlenmesinin yollarının aranarak bulunması, ürün saklamada yeni teknikler geliştirilmesi, su kanalları açımı vb ile birlikte yurtlanılan bölgenin korunması yolundaki araçların dahada geliştirilmesi gibi sonuçlar doğurmuş, Hayvancılığın gelişmesi ise başta atın devreye girmesini, tarımda hayvan kullanımı ve et besin kaynaklarının artık avcılık gibi güvenilmezlikten kurtulup güvenceli

bir hale dönüşümünü sağlamıştır. Bu üretim gelişimi, toplumsal hiyerarsideki yerleri günümüzde bir bekçinin yetkisi yanında hiç sayılabilecek belli belirsiz bir yetkiyle donanmış kabile şeflerinin yetki ve etkilerini arttırmıştır. Üretim alanına madenin bakır, kalay ve bunların birleşimi tunc'un girmesi toplumsal dönüşümü hızlandırmış ve toplumsal örgütlenme sınıf farklılıklarının doğuşuna doğru büyük bir adım atmıştır. Ancak bu süreç ilkel toplumdan köleciliğe geçiş aşaması yani bir ara aşamadır. Hitit'lerde savaş esirlerinin Roma'daki kölelerden farklı bir statüde oldukları bir gerçektir. Hitit'ler bu esirleri yani Namra'ları bir köle olarak değil yarı özgür bir kişi olarak ele almışlardır. Namra'lar istedikleri bir işi yapabilir, özgür bir kadınla veya erkekle evlenebilirlerdi, ev sahibi olabilir, istediği tanrıya tapabilirdi aynı haklar ne Roma'lı bir kölede, nede Amerikanın pamuk tarlalarında çalıştırılan siyah kölelerde mevcuttu.

Üretim alanına demirin geniş bir biçimde girmesiyle ve tanrılar adına işletilen geniş şehir topraklarının büyük çoğunluğunun kişiler ve aileler elinde toplanmasıyla ilkel toplumun örgütlenmesi yetersiz kalmış ve bir zamanların Namra'ları ile birlikte özgür şehirlilerin yoksulları bu geniş toprak sahiplerinin köleleri durumuna geçmeye başlamışlardır.

İlkel toplumun üretim aletleri biçiminin koşulladığı üretim, üretim araçları mülküyetinin ortak olmasını yani tüm toplum bireylerinin aynı hakka sahip olmasını sağlamıştır. Üretimin gelişimi, üretim aletlerinin gelişimi, yeni bir üretim biçimini ortaya çıkarmış ve üretim, üretim araçları üzerinde özel mülkiyeti doğurmuştur.

KÖLECI TOPLUM

İlkel toplumun gelişim seyri, Üretimin gelişimi toplumun temel iki farklı sınıfa bölünmesini gündeme getirmiştir. Köleler ve köleciler, tarıma demir araçların girmesi ile tarım üretimi hızla artmış ve işlenebilen arazi oranı büyümüştür, buna bağlı olarak arazi sahipliğinde gelişmiş ve büyük arazi sahipliği egemen bir statü olmuştur. Kabilenin; şehrin dış saldırılardan korunması işlevine sahip olan silahlı güçleri toplumun sınıflara bölünümü sürecinde egemenlere yani kölecilere hizmet etme aracına, toplumu baskı altında tutan yani işlevini dışarıya çok içe yönelten bir duruma dönüşmüştür. Artan işler daha fazla iş gücüne ihtiyaç duyanca güçlenen silahlı güçler köle bulma ve yağma seferlerine de çıkarak savunmadan çok saldırıya yönelik bir yapı kazanmıştır. Üretim araçlarından olan toprak ve onu işleme araçlarındaki değişim, mülkiyet ilişkilerini de değiştirmiştir. Değişim toplumun tüm yapısı için geçerlidir.

"Bütün çalışma koşullarındaki -hayvancılık, tarım, ev sanayii- üretim artışı, insan çalışma gücüne, kendisine gerekenden daha çoğunu üretmek yeteneğini kazandırdı. Bu, aynı zamanda, her *gens*, ev topluluğu ya da karı-koca ailesi üyesine düşen günlük iş tutarını artırdı. Yeni çalışma güçlerine başvurmak gerekli duruma geldi. Savaş bunları sağladı: savaş tutsakları köle haline getirildiler. Birinci büyük toplumsal işbölümü, çalışma üretkenliğini, dolayısıyla servetleri artırıp üretim alanını genişleterek, o günkü tarihsel koşullar içinde, zorunlu olarak köleliği getirdi. Birinci büyük toplumsal işbölümünden, toplumun iki sınıf: efendiler ve köleler, sömürenler ve sömürülenler biçimindeki ilk büyük bölünüşü doğdu. (Engels 1978a: 214)

Yeni toplum biçiminde ortaya çıkan iki sınıftan köleciler; tam anlamıyla her şeyin sahibidirler. Köleler; ise tam tersi olarak hiç bir şeyin sahibi değildirler, yaşamaları yada ölmeleri sahiplerinin iki dudağı arasında olan birer canlı üretim aracıdır. Köleci toplumda köle sahipleri çalışma dışıdır. hele el emeği isteyen işlerin hiç birine girmezler ve bunun getirdiği toplumsal durum, çalışmanın ayıplanacak ve sadece hayvansı bir özellik olarak görülmesi olmuştur. Köleciler için sadece yöneticilik onurlu bir çalışma biçimidir. Siyasi, ekonomik ve askeri alanda onlar sadece yönlendirici bir özelliğe sahiplerdir. Köleler ise tüm çalışma alanlarında asıl güçtürler. Basta yaşamları olmak üzere hiç bir şeyleri güvence altında değildir, üretimin gerektirdiği niteliklerden belli bir kayıp (hiçde az olmayan sakatlanma, yaşlanma vb.) köle için en hafif şekliyle ölümden kurtulsa bile dilencilikten başka bir şey olmamaktadır.

O dönemin çalışma koşulları ise kölecinin keyfiyle doğanın çalışmaya olanak veren koşulları tarafından belirlenmekteydi. Ağır çalışma koşulları altında sadece karın tokluğu ile süren bir yaşam kölelerin elbette sık sık ayaklanma ve yağmalamayla karışan köleci katliamlarına neden olmuştur.

O dönem dünyada ki en büyük güç olan Roma İmparatorluğu basta iç yozlaşma olmak üzere barbar akınlarının da etkisiyle sarsılmıştı. Bir özgür Romalıya 200 civarında kölenin düştüğü dönemde sarsılan geniş arazileri işleme biçimi, yerini daha dar alanlarda üretime bırakınca ortaya işgücü fazlası hemde ayaklanmaya hazır bir fazlalık çıktı. "Verilen sabah yemeğinin karşılığını alamıyoruz kölelerden" şikayetleri kölecileri üretim alanlarını böylesine daraltmaya itince özgür bırakılmış köle yığınları ortaya döküldü. "Antik kölecilik ömrünü tamamlamıştı. Artık, kırdan, büyük tarımda olsun, kent yapımevlerinde (*manufactures*) olsun, kölecilik, zahmete değer bir ilişki olmaktan çıkmıştı ... ve şimdi herkes özgürdü. ... kölecilik karlı olmaktan çıkmıştı, onun

icin ortadan kalktı. Ama cancekisen kölecilik, ağılu iğnesini bıraktı: özgür insanların, üretici çalışmayı horgörmesi. ... Kölecilik iktisadi acıdan olanaksızdı; özgür insanların çalışması, ahlak bakımından yasaklanmıştı. Biri [kölecilik- c.] artık toplumsal üretimin temeli olmaktan çıkmıştı; öbürü [özgür insanların çalışması- c.], henüz toplumsal üretimin temeli olamıyordu. Bu durumu düzeltmek için, tam bir devrimden başka bir çıkar yol yoktu." (Engels 1978a: 200-201)

FEODAL TOPLUM

Roma İmparatorluğunun iç yozlaşma ve barbar istilaları altında yıkılması sürecinde kölecilik yerine yeni bir toplum biçiminin de temelleri atılmaya başlandı. Barbar istilacıların kalıcı olmalarıyla ve onların yaşadıkları ilkel toplum biçimiyle, Roma'nın köleciliğinden arta kalanın bir sentezi olarak yeni biçim yani feodalizm oluşmuştur. Feodalizmin oluşumunda bu köklü dönüştürücülerin yanında elbette sayısız irili ufaklı etkende rol oynamıştır. (Hıristiyanlığın etkisi, nüfusun azalması, ticaretin hacminde düşüş v.b.) "Avrupa feodalitesi, daha önceki toplum tarzlarının sert bir şekilde çözümlerinin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Feodal toplum, evriminin çok farklı aşamalarında bulunan iki toplum tarzının kaynamasına yol açan Germen istilaları olmadan anlaşılabilir olarak kalır. Bu istilalar her iki toplumsal tarzın da geleneksel kadrolarını parçalayarak, özellikle ilkel birçok düşünce tarzının ve toplumsal adetlerin yüzeye çıkmalarına neden olmuşlardır. Feodalite kesin olarak, son barbar saldırılarının atmosferi içinde oluşmuştur." (Bloch 1983: 546)

Feodalizm; egemenliklerin egemenliği ilişkisidir. Kraldan yada büyük seften toprağın kullanım hakkını alan senyör, toprağı kendisine savaşçıları bağlamak için geçimlik olarak verir, bu vasallık ilişkisinde şövalye

senyöre karşı savaşçılığını yerine getirmenin yanında işlenen topraktanda senyöre pay ayırır. Senyörden alınan toprak serflere kullanılmak üzere verilir onlardanda çoğu zaman keyfi oranlarda hem ürün hemde işgücü hizmeti alınır. Böylece rant niteliğine bürünen toprağın kullanım haklarının toplumsal yaşamda derecelendirilmiş dağıtımı yapılır. Kralın savaş arkadaşları niteliğindeki senyörler, kontlar ilk başta sadece kiracı oldukları topraklar üzerinde elde bulundurdukları askeri güce bağıntılı olarak sahip çıkmaya başlarlar ve toprağı miras yoluyla devredebilecekleri özel mülkleri yapma yolunu tutarlar. Silahlı gücün merkezi olmayan dağınık karakteri doğal sonucunu yaratıp içe kapalı çok çeşitli güç odakları yaratmıştır. Bunun sonucu kralın yada büyük sefin güç yitimini dengelemek için çoğu zaman feodallere dayanmak için onları daha güçlü kılmaya çalışması olmuştada, "feodal toplum hiyerarsik olmaktan çok eşitsiz bir toplum olmuştur." (Bloch 1983: 546) Feodalizmin genel işleyiş çizgileri şunlardır, "köylü bağımlılığı; genelde, nakdi ücret ödenmesi olanaksız olduğundan ötürü, fief biçiminde toprak-ücretin hizmet karşılığı olarak temliki; uzmanlaşmış bir savaşçı sınıfının egemenliği; insanı insana bağlayan itaat ve koruma ilişkileri, ki bu ilişkilerin savaşçılar sınıfında saf vassalite olarak ortaya çıkması; düzensizliğin kaynağı olarak iktidarların parçalanması; ancak bütün bunların ortasında diğer akrabalık tarzlarının ve devletin yaşamaya devam etmeleri." (Bloch 1983: 549)

Feodal toplumda egemenlik silahlı gücü elinde tutmayla eşdi, bu gücü elde tutmanın yolu olan geçimlik toprağın getirisi ve işlenebilirliğinin kısıtlılığını meydana getiren ise geniş alanların işlenmesini sağlayacak üretim araçları ve organizasyonunun yokluğu. Bir senyör ne kadar güçlü olursa olsun işletebileceği arazi belli bir alanı aşamazdı. Bu kısıtlama da feodaller arası çelişkinin önemli bir rolü olmasına rağmen temel neden "Feodal, serflik dediğimiz toplumsal ilişkiler sistemi, tarihte, çeşitli nedenlerden dolayı, üretim aletlerinin basit ve genellikle ucuz ve üretim

eyleminin büyük ölçüde bireysel nitelikte olduğu, iş bölümünün -ve bundan dolayı toplumsal düzeyde bütünleşmiş bir süreç olarak üretimde bireylerin koordinasyonunun- çok ilkel bir gelişme düzeyinde bulunduğu, düşük bir teknik düzeyle" (Dobb 1992: 34) açıklanabilir.

Düşük teknik düzey ve işbölümünün gelişmemesi feodalizmin temel özellikleridir. Bu kölecilikten farklı bir çalışma ve yaşam biçiminin ifadesidir. "buradaki dolaysız üretici, (serf) emeğinin gerçekleşmesi ve kendi geçim araçlarının üretimi için gerekli maddi çalışma koşullarına ve üretim araçlarına sahiptir. Tarımı ve tarımla bağlantılı olarak kırsal ev endüstrisini bağımsız bir üretici olarak yürütür." oysa 'köle, emeğinin bir başkasına ait olduğu koşullarda çalışır.'" (Dobb 1992: 33) Üretim ilişkisinde eski köle yeni serf elinde artık üretim araçlarının mülküyetiyle farklılaşmıştır, elbette bu mülkiyet durumu senyörün insafıyla belirlenmiştir. Ancak mekanizma serfin soyunun da aynı toprakda kalması üzerine kurularak devamlılık gösterir.

Feodalizmde üretim araçlarının düzeyi ve toprak verimliliğinin düşüşü (işlenebilen toprakların yarısından çoğu hemen hemen her zaman nadasta kalmak durumundadır.) üretimin çoğu zaman senyörün, efendinin, artan ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmıştır, bu durum da serfin yaşamasına ancak yetecek bir geçimle karşı karşıya kalmasına yol açar ve sık sık tekrarlanan kıtlık dönemlerinde ise serf için yaşamını sürdürmeye yetecek miktarda yiyecek bulamaması doğal sonucunu doğurur. Ortacağda görülen kitlesel ölümlerin temelinde bu neden vardır ve bu nedenin doğal bir sonucu olarakta salgın hastalıklar. serflerin yaşamı çoğu zaman kölelerin yaşamından bile kötü durumlarda olabilmekteydi. Efendiden kaçış ise yakalanıp cezalandırılmayla sonuçlanırdı, feodalizmin tarihinde senyörler arası ilişkilerde kaçan serflerin korunmaması ve kactığı yere iade edilmesi üzerine pek çok anlaşmalar vardır. Bu anlaşmalara ise işgücü sıkıntısının yoğun olduğu dönemlerde uyulmadığı ise bir gerçektir. Feodalizmdeki hizmet yükümlülüğünün

yerine parayla satın alınan işgücüne geçişi zorlayan önemli etmenlerden biride işgücü sıkıntısı olmuştur.

Feodalizmde "insani ilişkiler derinlemesine bir şekilde bozulmuş, azalmış; para dolaşımı felç olmuş ve ücret ilişkileri mümkünün dışına çıkmış; nihayet kavranabilen elle tutulabilenle, yakındakine bağlanan bir zihniyet oluşmuştur. Bu koşullar değişmeye başladığında da feodalitenin sonu gelmiştir." (Bloch 1983: 546) Feodalizmin mutlak egemenliğinin sonunun habercileri ise tüccarlar ile loncalardaki üretim biçiminin değişimleri olmuştur.

KAPİTALİST TOPLUM

Feodalizmin içinden çıkan bu ekonomik sistemin tanımlanması birçok farklı görüşleri ortaya çıkarmıştır. En ucuzundan, bu sistemin, kapitalizmin, ebedi ve değişmez ideal bir sistem olduğunun savunusundan başlayarak daha gerçekçi tanımlamalara kadar bir yığın tanımla karşılaşılır. Dobb'un 1945 yılında kapitalizmin tanımlanması tasnifi, tanımlamalar konusundaki ayrımlamaların bir örneğini verir. "Kapitalizm kavramına yüklenen üç ayrı anlam ön plana çıkar. Bunlar bazı yönleriyle çakışmakla birlikte, tarihsel gelişimin yapısı konusunda birbirinden ayrı belirgin görüşlere bağlıdırlar; üçü de sisteme değişik zaman sınırlaması getirir; üçüde kapitalizmin kökeni ve modern dünyanın gelişimi konusunda değişik bir nedenselliğe varır.

Bunlardan birincisi ve belki de en yaygın biçimde bilineni, **Werner Sombart**'ın yazılarıyla yaygınlaştırılmış anlamdır. **Sombart**, Kapitalizmin özünü, ekonomik anatomisinin ya da fizyolojisinin herhangi bir özelliğinde değil; bir çağın yaşamını esinlendirmiş olan ruh (spirit) ya da **geist**'in temsil ettiği bütün bu niteliklerin tümünde arar. Bu ruh, girişim ya da serüven ruhu ile hesaba ve ussallığa dayanan <burjuva ruhunun> bir sentezidir. ... **Sombart**, Kapitalizmin kökenini, modern dünyanın karakteristiği olan ekonomik biçimlere ve ilişkilere yol açan düşünce ve davranışların gelişiminde arar." Aynı ekolden olan "... **Max Weber** ise, kapitalizmi çok daha yalın biçimde tanımlar, Kapitalizmin 'bir insan topluluğunun gereksinimlerini karşılayacak endüstriyel ürünlerin, girişim yöntemi ile sağlandığı her yerde varolduğunu' belirtir. ... ve kapitalizm ruhunu, 'rasyonel ve sistematik olarak kazanç arayan tutumu tanımlamak' için kullanır.

Kapitalizmin ikinci bir anlamı, açık seçik formüle edilmekten çok, tarihsel malzemenin irdelenişinde saklı olan ve Kapitalizmi, üretimin yapıldığı yerin uzağında-ki bir pazar için üretim örgütlenmesi olmakla özdeş kılan anlamdır. ... Bu görüş, pek çok yönden **Sombartın** görüşüne benzer ve çakışır; ancak odak noktası temelden farklıdır.

Üçüncü olarak da, elimizde **Marx**'ın verdiği anlam bulunuyor. **Marx**, Kapitalizmin özünü, girişim ruhunda da, paranın kazanç amacıyla bir dizi mübadele işlemini finanse etmek için kullanılmasında da değil, belirli bir üretim biçiminde arar. **Marx**, üretim biçimi derken sadece teknik konumu belirtmez -bunu üretim güçlerinin konumu olarak adlandırır-; üretim araçlarına sahip olma biçiminden ve insanlar arasındaki onların üretim süreciyle bağlantılarından doğan toplumsal ilişkilerden söz eder. Demek oluyor ki, Kapitalizm sadece pazar için bir üretim sistemi -**Marx**'ın deyimiyle, bir meta üretimi sistemi- değil; iş gücünün <bizzat meta durumuna geldiği> ve herhangi bir mübadele nesnesi gibi pazarda alınıp satıldığı bir sistemdir." (Dobb 1992: 7-8)

Kapitalizmin tanımlamalarında ki farklılıklar onun başlangıcını Antik Yunan'a kadar götüren yaklaşımlarında içermesine rağmen, bir ekonomik sistem olarak dünyaya gelişinin başlangıcı genel kabul olarak 16.yüzyılda aranır. Feodalizmin parçalı yapısının yarattığı gelişen tüccar sermayesiyle bağıntılı biçimde, kapitalizmde filizleri ortaya çıkar. Ancak tüccar sermayesini kapitalizm olarak ele alamayız çünkü; tüccar sermayesi veya ticaret insanlık tarihi boyunca varlığını az veya çok bir şekilde sürdürmüştür. 16.Yüzyıldaki ticaret sermayesinin önceki dönemlerden bir farklılığının olması gerekir o da şehirlerdeki Lonca sisteminin içinden çıkan yada loncaların etkinlik alanlarının dışında kalarak daha iyi örgütlenmiş bir üretim biçiminin doğusundadır. Lonca sisteminde üretim aşamalarının her anıyla uğrasan üretici, yerini üretim aşamalarının sadece bir anıyla uğrasan üreticinin örgütlenmesine bırakmıştır. Makina-

nın olmadığı ve el aletlerinin kullanıldığı bu *manüfaktür* sürecinin organizasyonunun gerektiği sermaye, ticaret sermayesi ve loncalar icinden tüccarların fiyat tahakkümü karşısında organize olabilen lonca üyelerinin bir kısmı tarafından sağlanmıştır. *Manüfaktür* sürecinde üretim daha büyük boyutta, daha hızlı ve daha ucuz olarak gerçekleşmiştir. *Manüfaktürde* "çok sayıda işçinin aynı zamanda çalıştırılmaları, çalışma sisteminde bir değişiklik olmadan bile, iş sürecinin maddi koşullarında bir devrime yol açar." (Marx 1986: 338) Bu üretim süreci doğal olarak gelişmiştir ve "manüfaktürde işbölümünü daha yetkin bir biçimde yürütebilmek için, üretimin tek bir kolu, kullanıldığı hammaddenin çeşitliliğine ya da, bir ve aynı hammaddenin girebileceği çeşitli şekillere göre, bir çok ve bir ölçüde de tamamen yeni manüfaktürlere bölünür." (Marx 1986: 368)

Kentlerin gelişimlerinin yarattığı pazarın gelişmesine bağlantılı olarak *manüfaktür* hayat bulmuş ve bu hal feodalizmin çözülüsünün hızlanmasının etmenlerinden biri olmuştur. Ancak "manüfaktür, ne toplumsal üretimi bütünüyle kavrayabilmiş, ne de kökünden değiştirebilmişti." (Marx 1986: 382) Feodalizmden köklü kopuş ve kapitalizmin egemenliği özellikle 18. yüzyılla birlikte devreye giren makineler ve makineli üretim sayesinde olmuştur.

"Üretim biçiminde devrim, manüfaktürde emek-gücü ile, büyük sanayide emek araçları ile başlar" (Marx 1986: 386) Makinenin üretime girmesiyle daha ucuz meta üretimi ve bunun yanı sıra daha geniş pazarlara duyulan ihtiyaç gündeme gelmiştir. Bu durum feodalizmin ya 1789 Fransız ihtilali gibi kesin ve cabuk ya da Prusya tarzı diye adlandırılan, feodallerle anlaşarak onlarla kaynaşarak, yavaş ve sancılı bir şekilde tasfiyesini zorunlu kılmıştır. Kapitalizmin en temel ürünlerinden biri olan ücretli iş-gücü ile kapitalistler arası üretim ilişkileri ve bunun toplumsal yansımaları iş yaşamının temel eksenini oluşturmıştır. Tarih sahnesine çıkan yeni üretim ilişkisi hakim üretim ilişkisi haline gelmiştir.

18.yüzyılın son çeyreğiyle başlayıp 19. yüzyılın son çeyreğine kadar süren bir makinalaşma, sanayileşme dönemi içinde kapitalizm, ard arda gelen bir dizi önemli teknik buluşun yanı sıra, bir dizi diğer olumlu gelişmelerle birlikte (nüfus artış hızının görülmemiş oranda artması, ulaşımın hızlanabilmesi, toprağın veriminin artırılması ve yeni alanların açılması v.b.) hızlı bir gelişim gösterdi. "1775-1875 arasındaki yüz yıl içindeki ekonomik durum kapitalizmin tarihinde geçici bir aşamadan başka bir şey değildi ve sadece ortadan kalkacak değil fakat zamanı geldiğinde tam karşıtlarını da doğuracak olan bir dizi koşulun ürünüydü yani, ... bu dönem <yüz yıl süren bir 'boom' dan başka bir şey değildi.>

Endüstri yapısında meydana gelen ve endüstri devrimi diye adlandırılan dönüşümün yirmi-otuz yılın sınırları içinde oturtulabilecek tekil bir olay olmadığı bugün genel kabul görmüştür." (Dobb 1992: 233-234)

Kapitalizmin yüzyıllık **Boom** süreci, ona gelişip tüm dünya üzerinde egemen toplumsal sistem olmasının yolunu açtı.

Kapitalizm bu hızlı gelişim sürecini, günümüzde genel kabul gören bir tanımlamayla *vahşi kapitalizm* şeklinde geçirmişti. Çalışma yaşamı içindeki insanlar tam bir yoksunluklar dünyasında yaşam sürüyorlardı. İş süresinin ilk zamanlardan itibaren bir sınırı yoktu birçok fabrika da sadece uygun görülen bir yere kıvrılıp yatan işçiler bu uyku saatlerinin dışındaki tüm zamanlarını çalışarak geçirmek zorunda kalıyorlardı. İngiliz Parlamentosu iş saatlerinin azami bir sınırının olup olmaması ve bu sınırın ne kadar olması gerektiğinin yıllarca tartışıldığı bir alan olmuş ve çoğu zaman pek uygulanmamak üzere oniki saatlik azami çalışma süresini 1832 yılında kabul etmişti. İş süresinin uzunluğuyla birlikte ücretlerin durumuda korkunç denecek kadar düştü ve çalışanların yaşamlarını sürdürmelerine çoğu

zaman yetmiyordu. İş kazasına uğrayıp çalışamaz hale gelmek ise acılıktan ölüme, dilencilik arasında bir tercihin yollarını açıyordu. Fabrikalar, özellikle o dönem de hızlı bir gelişme içindeki tekstil iş kolunda, çocuk ve kadın işçi çalıştırmayı tercih ediyor ve çalışanların çoğunluğunu daha az ücret alan, fazla ses çıkarmayan bu kesim oluşturuyordu. *Vahşi kapitalizm* sürecinin yaşam koşulları işçiler için hiçte parlak değildi.

Bu süreçte işçi, kapitalist ilişkilerinden doğan ve fabrika yasaları diye adlandırılan bir dizi kurallar çıktı. Bunların çoğu doğal olarak kapitalistin lehine olan ve işçiyi şu veya bu nedenle ücret kesilmesi şeklinde cezalar altında bırakan kurallardı. Sürec içinde işçilerin basta bu kurallara olmak üzere yarattıkları mücadeleyle *Vahşi kapitalizm* dizginlenmeye başladı. Sendika, grev v.b. mücadele yöntemleri iş yaşamında yeni düzenlemeleri getirdi. Geleceği güvencesiz işçiler, geleceklerini güvence altına alabilecek sosyal haklar yönünde mücadele ettiler ve birçok konuda başarılı oldular.

Kapitalizm 19. yüzyılın sonuna gelirken yeni bir özelliğini ortaya çıkardı ve tekelci bir eğilim aldı. Tekelerin oluşumu ile birlikte üretim sürecinin boyutları ve bu süreç içindeki iş gücünün miktarı artma yoluna girdi. Aynı zamanda kapitalizm, tam bir dünya sistemi haline bu dönemde girmeye başladı. Bu süreç toplumda ki çalışma durumunu da etkiledi ve çalışan sınıfları tek ve homojen bütünler olmaktan çıkarıp heterojen bir hale getirdi. Artık bir bütünlüklü işçi sınıfından ya da köylülükten v.b. bahsetmek zorlaşmaya başlamıştı. Günümüz toplumunda ki 'beyaz yakalı', 'mavi yakalı' v.b. nitelermelerin doğum habercisi oldu.

Kapitalizm, tekelci aşama sürecine girişinden çok kısa bir süre sonra I. Dünya savaşını ve hemen 10 sene sonra 1929 dünya krizini yaşadı. Bu büyük kriz süreci kapitalizmde yeni bir dönemi açtı ve devletler ekonomik

alana kuvvetli bir müdahaleyle girdiler. 1929 ekonomik krizinin en önemli sonuçlarından biri olan devlet müdahaleciliğiyle birlikte, gelişen çalışanların haklarına sahip çıkma mücadelesi, çalışma yaşamında yeni değişimleri ortaya çıkardı. Artık çalışanların örgütleri sendikalar v.b. ekonomide etkin ve sözünü dinletebilir bir yere sahipti. Tekelci kapitalizmin günümüze kadar gelen gelişimi içinde çalışma yaşamının bir çok yeni kazanımları oldu. Bunların başlıcaları olarak; sosyal güvenlik, toplu sözleşme, sendikal örgütlenme hakkı, serbest piyasa mekanizması v.b.'ni sayabiliriz.

Kapitalizmin çalışma yaşamında, sürekli istikrarlı bir çizgi izlemiyerek, dönemsel krizlerle hayat bulduğu bir gerçektir, bu krizler kapitalizmin doğası gereğidir. Çoğunlukla aşırı üretimin bir sonucu olarak doğarlar ve krizlerin atlatılması üretim güçlerindeki bir değişimle mümkün olabilir. Üretim güçlerinden olan, üretim aletlerinde, daha ucuz üretim yapabilecek bir tekniğin kullanılması, üretim güçlerinden olan, işgücünün daha az ve daha kalifiye olarak kullanılmasıyla, fiyatı ucuzlayan ürünlerin satılabilmesi sağlanacağından, krizden çıkışın yeğane yolu üretim güçlerinde bir gelişme olabilmektedir. Bunun için kapitalizmin her krizinin ardından bir ekonomik refah dönemi gelir çünkü pazara sürülen mallar daha ucuza üretilmiş, daha ucuza tüketilebilir kılınmıştır.

Kapitalizmin işleyisi kronik sorunlarını yaratmıştır. Bunların iki tanesini Ünlü, kapitalizm savunucusu ekonomist **Keynes** şu şekilde belirtir. "İçerisinde yaşadığımız (Kapitalizm) iktisat dünyasının göze çarpan iki kusurundan birincisi, tam istihdamın sağlanamamış olması, ve ikincisi de, varlık (servet) ve gelir dağılımının keyfe bağlı ve adaletten yoksun bulunmasıdır." (Keynes 1969: 346) Kapitalizmin, çözüm aradığı sorunları, Keynes'in belirttiği şekilde toplanabilir, ancak bu iki problem kapitalizmin var olan problemlerinin hepsini kapsayıcı nitelikten uzaktır ve çalışma yaşamında çözüm bekleyen problemler daha çoktur.

SOSYALİST TOPLUM

Kapitalizmin bağrından çıkan bir model olan sosyalizm, Marx'la başlanan kapitalizmin elestiri süreciyle kendini ifade etmeye başlamıştır. Kapitalizmin, tarihin gelişim yasalarının doğal bir sonucu olarak, sosyalizme geçeceğini bilimsel bir tez olarak ortaya koyan Marx; sosyalizmde olacakların ne olacağından çok, nelerin olmayacağını vurgulamış ve sosyalist bir toplum modelinin kendi yasaları içinde varlık bulacağını belirtmiştir. Marx'ın ve arkadaşı Engels'in tarihin işleyiş yasalarını uygulayarak değerlendirdikleri kapitalizmin tarihsel bir zorunluluk sonucu, sosyalizme geçeceğini belirttikleri Komünist manifesto'nun yayınladıkları 1848 yılından yaklaşık 70 yıl sonra, önerdikleri en gelişmiş bir dizi ülkede olacak dedikleri sosyalizm deneyi az gelişmiş Rusya'da 1917 Ekim devrimiyle başladı.

Rusya'da kurulan sosyalist sistem çok sancılı bir kuruluş dönemi geçirmiştir ve iktidarı ele geçiren sosyalistler ilk dönemlerinde sosyalizmin önermelerinin dışında NEP adı verilen ve ticareti serbest bırakan bir sistemi yürürlüğe koyarak kapitalizme taviz vermek zorunda kalmışlardır. Kuruluş yıllarının sancılı sürecinin ardından iktidarlarını sağlamlastıran sosyalistler sosyalizmi uygulamaya başlama fırsatı yakalamışlardır.

Sosyalizm deneyi planlı ekonomiyi dünya tarihine ilk kez sokmuş ve bu sovyetlerde birinci beş yıllık plan olarak uygulanmıştır. (Beş yıllık plan uygulamalarını daha sonra kapitalist ülkelerde uygulama alanına sokmuştur.) Ekonominin sınıflar savaşımı olmadığı ortamında planlanabilirliği önermesi olan beş yıllık planla sovyetler hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Kuruluş yıllarında ekonomisi I.dünya savaşı ve iç savaşla tahrip olarak neredeyse sıfırlanan rusya'dan ekonomik bir atak

gerçekleştiren güçlü bir sovyetler ortaya çıkmıştır. Bes yıllık planların verimliliği kaynakların dengeli dağılımını sağlamaktan olmuştur.

Sovyetler 1917 Ekim devrimi ve ardından gelen iç savaşın bitimiyle durulmamıştır, aksine özellikle 1930'lar döneminde kurulmaya başlanan sosyalizmle birlikte sovyetlerde yeni çatışmalar gündeme gelmiş ve köylüler içindeki orta kesimi oluşturan geniş bir **kulak** kesimi siddete dayalı yöntemle tasfiye edilmiştir. Bu tasfiye süreci dönemin sovyet yönetiminin bir siyasi-ekonomik tercihidir. Kırsal alanda varlığını sürdüren yoksul köylülükle, **Kulaklar** arasında bir tercih yapmak zorunluluğunun dayatması sovyet yöneticilerini böylesi bir harekete sevk etmiş. Bunun sonucu; kısa vadede ülke tarımının yarıya yakınının yok olması gibi olumsuz bir sonuç vermesine rağmen, uzun vadede sovyetler kırsal alanda kı yoksul köylülükle güçlü bir bağ kurmuşlardır. Üretim sürecinin kırsal alanda kollektif bir şekilde yapılmasıyla tarihi boyunca sürekli tahıl açığı olan Rusya 1930'ların sonunda bu açığını ilk kez kapatabilmiştir. Sanayi alanında ise sovyetler Avrupa'nın yarı-sömürgesi Rusya'dan, ağır sanayii olan bir sanayi devi yaratmışlardır. Elbette ki bu hızlı ekonomik atılım sovyetlerdeki çalışma yaşamının çok zorlu ve ağır olmasına neden olmuştur

Bir işçi cumhuriyeti olan sosyalist sistem, bu yaklaşımla işçi sendikalarının toplu sözleşme gibi haklarının olmaması doğal sonucunu yaratmıştır. Ancak bu hakkın olmaması ülkedeki ücret farklarının ve gelirler arasındaki farkın çok az oluşuyla dengelenmiştir.

Sosyalizmin kapitalizmden farklı olarak tam istihdam politikasını uygulayabilmesi, işsizlik sorununu çözmüş ancak bu durum yani herkese iş alanı bulmak zorunluluğu, işletmeler arası işçi akışını çok büyük boyutlara çıkarmış ve istikrarlı bir fabrika kadrosu yaratılması sürekli sorun olarak kalmıştır. Çalışma yaşamında sınıfların olmayışı ve üretim araçları mülki-

yetinin özel mülk haline getirilmesi yasağı, sosyalizmde insanların çalışmalarını güdüleyecek zenginlik kavramının hayat bulamamasını doğurmuş, bu kavram yerine sosyalizm, ortak ölküye ulaşabilmede işde rekabet, yarışma kavramını koyarak birey yerine toplumu ön plana çıkarmıştır. Sosyal güvenlik sorununun tüm herkesi kapsayacak şekilde çözümü ise, gelecek kaygısının artık sorun olarak görülmemesini yarattığından çalışma yaşamında itici rol daha eğitilmiş olup daha fazla üretebilmeye dönüşmüştür.

Sosyalist toplumdaki çalışma yaşamı; kapitalizm karşısında hem idealleri ile hemde uygulamaları ile belirli bir üstünlük göstermesine rağmen, özellikle 1960'larla birlikte uluslararası alanda kapitalizmin atağı karşısında gerilemiş ve kapitalizmin bu yeni atağı karşısında, iç sorunlarını çözemediği için yenilmiştir.

Sosyalizmin yenilgisi ardından, dünyada tekrar vahşi kapitalizme dönülebilir korkusunun yarattığı, bir tartışma ortamının doğması ve insanların bunu ciddi bir şekilde tartışmaları, sosyalizmin dünyadaki çalışma yaşamının düzenlenmesinde hiçte küçümsenmeyecek bir yere sahip olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir.

DÜNYADA ÇALIŞMA HAYATI

Günümüzde tüm dünyanın bir ekonomik bütünlük içinde olduğunu görüyoruz. Bir ülkenin, bir bölgenin dünya ekonomisinin işleyen kuralları karşısında soyut ve ayrı kalması imkansızdır. Ekonomik bütünlüğün birbirlerine yaklaştırdığı ülkeler ister istemez ortak bir ekonomik yaşamı paylaşmak durumundadırlar. Dünya bu şekliyle, ülkeler arası gelir, üretim v.b. ekonomik farklılıkların, sürekli olarak kapanması eğilimine sahiptir. Ancak gelir farklılıklarının kapanması eğilimi, hiçte kolay işleyen bir mekanizma değil, aksine çok sancılı bir süreç olarak işlemektedir.

Sorun; Tüm dünyada daha iyi bir iş bulabilme ve yaşam standardının yükselmesi isteği gibi sonuçlar doğuran, sermaye dağılımı, büyüklüğü, gelirler paylaşımı ve üretimin durumudur. Dünyanın global bir ekonomik yapıda oluşunun sonucu, ülkeler kendilerine düşen ekonomik rollerini daha etkin kılmanın yolunu, daha fazla zorlamaktalar ve sermaye dağılımından, üretim teknolojisinin yeniliklerinden, daha fazla pay kapmaya çalışmaktalar.

Çalışma hayatı; globalleşen dünyada ülkeler arası zenginleşme rekabeti ile ülkelerdeki çalışanların gelirlerden daha fazla pay alma kavgalarının içinde sekillenmekte ve ülkelerin kaynaklarının zenginliği ile kullanımlarındaki rasyonelliğe göre çalışma hayatındaki payın miktarı belirlenmektedir.

Dünya bugünkü bütünlüklü yapısına, ülkelerin tarihsel gelişim farklılıklarının etkisinin sonuçlarında içinde barındırarak, özellikle ikinci dünya savaşının sonrasındaki gelişmelerle geldi. Bu süreçten sonra tüm dünyada farklı bir ekonomik gelişim seyri yaşandı.

II. DÜNYA SAVAŞINA KADAR DÜNYA EKONOMİSİ

19. yüzyılın sonundan itibaren nitelik değiştirerek tekelci bir biçim alan kapitalizm, dünyadaki ekonomik yaşamı kökünden değiştirebilecek güce erişerek ege-men ekonomik model olarak kendisini dayattı. Kısa bir sürede tüm dünyada ekonomik model olarak hakim olan kapitalizmin, o dönemdeki temel işleyiş karakteristiği; merkezlerin üretim ve pazarlama yeri, dünyanın diğer alanlarının ise hammadde ve pazar olmasıydı.

Merkez ülkeler, yani gelişmiş ülkeler 20. yüzyılın başında güçlü bir sanayi oluşturmuşlar ve ellerinde dev boyutlarda sermaye toplamışlardı. Ancak üretim sürecinin, rekabet ortamının v.b. nedenlerin dayatmasıyla malların daha ucuz üretilmeye ve daha geniş pazarlara sunulmaya ihtiyacı vardı. Kapitalizm gelişebilmenin yolunu açmak için dünyanın diğer alanlarına acıldı. Dünyanın en ücra köşelerine kadar, sermayelerini alt yapı yatırımlarına yatırarak, yeni ve ucuz hammadde kaynaklarına ulaşırken aynı zamanda mamül malları sürebilecek yeni pazarlar yarattılar. Bu dönemdeki temel eğilim sömürgeleştirmeydi.

Gelişmiş ülkelerin üretim araçlarının gelişmişlik düzeyi bu dönemde ancak ham maddenin ayağına getirilmesini gerektirecek düzeydeydi. Ulaşım imkanlarının bu dönemde tüm dünyada hızlı bir gelişme gösterdiği bir gerçektir ve bu durum gelişmiş ülkelerin ellerindeki birikmiş sermayelerini bu işe ayırmalarının sonucuydu.

I. Dünya savaşı ve ardından gelen 1929 dünya ekonomik krizi dünyadaki ekonomik yaşantıda birçok değişimide sağlamıştır. Gelişmiş ülkeler bu süreçte ellerindeki sermayeyi ülke dışına çıkarmama şeklinde bir eğilim gösterince dünyanın diğer kesimlerinde ayrıştırıl-

KRİZİN YALIN TANIMI

"Üretim araçlarında özel mülkiyete dayanan kapitalizm altında, bütün ekonomik süreçlerin merkezinde sermayenin kâr amacıyla daha fazla sermaye biriktirmesi, yani sermaye birikimi yatar. Sermaye birikimlerinin hızlı olduğu dönemlerde, yatırımlar artar, yeni sektörler ve coğrafi alanlar üretime açılır, daha çok sayıda işçi istihdam edilir, ekonomi genel olarak bir canlılık içine girer, ama sermaye birikimi, kendi çelişkileri sonucunda bir süre sonra yavaşlar, hatta gerilemeye başlar. Bunun temelinde sermayenin yeni yatırımlar karşılığında elde edebildiği karın düşmesi yatar. Kar oranının düşmesi, yatırımların çekiciliğini azaltır, yeni yatırımların düşmesiyle birlikte üretim yavaşlar, varolan üretim kapasitesi ekonomide alım gücüne oranla fazla geldiği için üretilen mallar satılamaz ya da üretim birimleri düşük kapasiteyle çalışmaya başlar. Yeni yatırım zayıf olduğu için işsizlik arttığı gibi çalışmakta olan işçilerin bir bölümü de isten çıkartılır, toplam gelir azaldıkça bütün ekonomik birimler arasında rekabet artar, devlet bütçesi daha fazla acık vermeye başlar. Böyle dönemler, kapitalizmin birikmiş çelişkilerini ortaya döktüğü için bütün ekonomik birimleri ve sınıfları yeni ve köklü kararlar vermeye iten kriz dönemleridir. Kriz, kapitalizm için hem bir sorundur, hem de biriken sorunların çözümünün bir alanı."

mıs ve kaynakları yeterli bir kısım ülkeye teknoloji ihracına girdiler. 1929 krizinin bir sonucu olan devletin ekonomik yaşama aktif katılımı gelişmiş ülkelerin kusak ülkeler olarak yarattıkları bir dizi ülkede devreye girdi. (Bu ayrıştırılmış kusak ülkelerin kendi iç dinamikleri sanayi üretiminin gereklerine karşılık verebilecek ve onun ihtiyaçlarını karşılayabilecek kaynaklara elbetteki sahipti, yoksa gelişmiş ülkelerin bir kaptisi ile bu ülkelere teknoloji transferi yapılmamıştır.) "1929-1930 buhranının, ağırlığı ve süresi kimi ülkelerde önemli bir biçimde dönüşümü (üretimin sanayi lehine gelişimi c.n.) sağlar (Arjantin, Brezilya). (Salama 1986: 21) Azgelişmişlik tanımlaması içine alınan bu ülkelere gelen sanayi ile birlikte, sanayi üretimi dünya üzerinde daha geniş bir alana yayıldı. Bu ülkeler sadece mamul mal pazarı ve hammadde deposu olmaktan çıktı. Elbetteki bu yeni ülkelerin nitelendirildiği "Azgelişmişlik kavramı bir durum değil bir süreç olarak ele alınabilir." (Salama 1986: 9)

Azgelişmiş ülkeler bu dönemde daha çok dayanıksız tüketim malları imalatında bir sanayilesmeye gitmişlerdir. Tekstil, gıda, yarı mamul sanayi malları v.b. gibi işgücü yoğun, teknolojik olarak çok büyük yatırımları gerektirmeyen işkollarıdır. Bu tanımlamanın dışına çıkabilecek yatırım türlerinin olduğuda bir gerçektir. Bir kısım az gelişmiş ülke, bu dönemde metal üretim sanayi gibi büyük yatırımlar isteyen fabrikalarda kurmuşlardır. Ancak bunların sayısı fazla olmamakla birlikte, bir süreç olan azgelişmişlikte yol alan ülkeler için ilerleyen zamanda, bu fabrikalar özellikle II. dünya savaşından sonraki "2. bir sanayileşme dalgasında" (Salama 1986: 23) bir avantaj olmuştur.

Azgelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelerden yapılan teknoloji transferinde o dönemin sovyet sistemiyle rekabetin belirli bir etkisi olmasına rağmen bu durumun çok fazla etkili olduğunu söyleyebilmek zordur. Temel nedeni gelişmiş ülkelerin, ekonomik krizden çıkış yolunda bir dizi ülkenin ekonomik kapasitesini atıl durum-

dan çıkarmak zorunluluğu oluşturmıştır. Bu atıl kapasitenin dinamik bir şekilde piyasaya sokulmasının yarattığı atılımın gücünde, ekonomik krizden dünya ölçüsünde çıkışta ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Bu dönemde gelişmiş Ülkelerde çalışma hayatı yeni bir biçim almıştır. Hızlı gelişen ekonomi ve sömürge-lerden elde edilen gelirler, bu ülkelerde görece bir refah yaratıp çalışanların sosyal haklarında ve yaşam standartlarında gözle görülür bir yükselme sağlamıştır. Sermaye oranı yoğun tekniğe geçiş yani emeğin daha verimli bir nitelik almasına sağlayan üretim araçlarının gelişimi ile birlikte artan refah, çalışma saatlerinin azalmasında da önemli olmuş ve bu durum iş gücünün daha kalifiye olmasına olanak yaratacak imkanlar sağlamıştır.

TABLO:29
GELİŞMİŞ ÜLKELERDE YILLAR İTİBARIYLA KİŞİ BAŞI
YILLIK ÇALIŞILAN SAAT

YIL	ÜLKELER					
	FRANSA	ALMANYA	JAPONYA	HOLLANDA	ABD	İNGİLTERE
1870	2.945	2.941	2.945	2.964	2.964	2.984
1890	2.770	2.765	2.770	2.789	2.789	2.807
1913	2.588	2.584	2.588	2.605	2.605	2.624
1929	2.297	2.284	2.364	2.260	2.342	2.286
1938	1.848	2.316	2.391	2.244	2.062	2.267
1950	1.989	2.316	2.289	2.208	1.867	1.958
1960	1.948	2.081	2.430	2.214	1.835	1.877
1973	1.771	1.804	2.195	1.805	1.754	1.688
1986	1.533	1.627	2.099a	1.555	1.683	1.518b

a-1985 b-1984
(PETROL-İS 1991b: 500)

Tablo:29'da görüldüğü gibi yıllar içinde gelişmiş Ülkelerde çalışma saatleri sürekli düşmektedir, elbette

bunu ekonomik, siyasi birçok nedenle birlikte değerlendirmek gerekmektedir, ancak surası bir gerçektirki değişen üretim teknikleriyle birlikte, artan emek verimliliğinin yada başka bir deyişle emek-yoğun üretimin doğal sonucu olarak iş saatleri kısalmıştır. İş-gücünün emek-yoğun üretim süreci ilerledikçe artan bir sendikal örgütlenmeye gitmesi ve haklarına daha fazla sahip çıkması iş saatlerinin belirlenmesinde işcinin söz hakkının olmasını sağlamıştır. Bu durum vahşi kapitalizmin ehlileşmesinin yegane nedenlerinden birini oluşturur dersek abartmış olmayız.

Kapitalizmin kuruluşundan itibaren kentlerin hızlı bir gelişme göstermesi ve bu temelde doğan yeni ihtiyaçlar, çalışma hayatında görülmedik boyutlarda küçük sermayedarlar grubu yaratmıştır. Bu gruba kırsal alanda kapitalizmin egemenliğiyle birlikte küçük toprak sahipleride dahil olunca kapitalizmde en geniş kesimi bu sınıf oluşturur olmuştur.

II. Dünya savaşı ile birlikte dünyada kurulan ekonomik dengeler yeni bir alt üst sürecine girmiş ve savaşın sonunda yeni bir ekonomik rota gündeme gelmiştir.

"1929-39 dünya ekonomik krizi, dünya pazarına karşı ithal ikamesi uygulamaya olanak tanıdı. İkinci dünya savaşının sonucu olarak, bu uygulama daha da yaygınlık kazandı. Aynı anda sanayi ülkelerinin üçüncü dünya ülkelerine olan ihracatı savaş ve kriz koşulları nedeniyle gerilediğinden, o zamana kadar metropollerden ithal edilen malların ülke içinde üretilmeye başlanmasıyla, endüstriyel gelişmeyi hızlandıracak olanaklar doğdu. Büyüme olanakları dış ekonomik konjüktür tarafından elverişli kılınan Sili sanayi burjuvazisi, projelerinin ülke içinde gerçekleşmesi için gerekli mali desteği elde etti." (Calderon 1982: 19) Sili örneği elbette tek başına bir örnek değildir, bu dünya çapındaki bir değişimin görüntüsüdür ve ekonomik değişimin dinamiğini sanayinin bu dünya üzerine dağılımı oluşturmaktadır.

II. DÜNYA SAVAŞININ SONUNDAN GÜNÜMÜZE DÜNYA EKONOMİSİ

II. Dünya savaşının ardından dünya ölçüsünde ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin tanımlamalarına yeni kavramlar girmeye başlamıştır.

A- Gelişmiş Ülkeler yada (Üst gelir grubu ülkeleri, ileri sanayii ülkeleri, emperyalist ülkeler, Birinci dünya ülkeleri v.b.)

B- Orta düzeyde gelişmiş Ülkeler yada (Üst orta gelir grubu ülkeler, ihracata yönelik sanayileşmiş az gelişmiş Ülkeler, ikinci dünya ülkeleri v.b.)

C- Geri kapitalist Ülkeler yada (Alt orta gelir grubu ülkeler, az gelişmiş Ülkeler, geri bıraktirilmiş Ülkeler, yarı-sömürge Ülkeler, yeni-sömürge Ülkeler, Üçüncü dünya Ülkeleri v.b.)

D- Yoksul Ülkeler yada (yarı-feodal Ülkeler, feodal Ülkeler dünyanın en geri Ülkeleri v.b.)

Bu tanımlamaları uzatmak mümkün ancak şurası bir gerçekki, bu tanımlamalar ne şekilde olursa olsun, Ülkeler dünya ekonomik bütününün içindeki etkinliklerine göre sınıflandırılmışlardır. Tanımlamaların durumuna göre Ülkelerin farklı katagorilere girdiklerini görmekteyiz. Örneğin; tanımlamayı gelir gruplandırması temelinde yapan tasniflerde, Birleşik Arap Emirlikleri'ni, Kuveyt'i, Suudi Arabistan'ı ABD, İngiltere, Almanya gibi sanayi devi olan Ülkelerle aynı sınıflamaya almak durumu ortaya çıkıyor. Gelir durumu çalışma hayatının önemlice bir bölümünü teşkil etsede tamamını kapsamadığı için böyle bir tasniflemenin konuya açıklık getiremeyeceği ortadadır. Çalışma hayatı ile ilgili tanımlama tasnifi A- Gelişmiş Ülkeler B-Orta Düzeyde Gelişmiş

Ülkeler C-Geri Kapitalist Ülkeler D-Yoksul Ülkeler şeklinde yapılanca daha aydınlatıcı olacaktır.

"İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ekonomisinde yeniden kurulma ve ticaret kanallarının onarılması dönemi yaşanmıştır. Savaşın özellikle dünya ticaret alanında meydana getirdiği boşluklar 1940'ların sonuna doğru onarılmış ve dünya ticareti normale dönmeye başlamıştır. Savaş sonrası ekonomik canlanma ve onarım oldukça canlı bir talep yaratmış ve uluslararası ticaret hızlı bir toparlanma ve genişleme eğilimi içine girmiştir. ... özellikle gelişmiş ülkeler arasında ortaya çıkan liberalleşme girişimleri de 1950'lerin ilk yarısında dünya ticaretinin hızla artmasına neden olmuştur." (Berksoy 1982: 22) II. Dünya savaşı ardından artan ticari hareketin niteliğide önceki dönemlerden farklı bir biçim almıştır. Bu nitelik değişimi gelişmiş ülkelerin hammadde alıp mamül mal satışları temelindeki dünya ticaretinin farklılaşmasını ve gelişmiş ülkelerin sermaye ihracıyla birlikte teknoloji ihracına daha fazla ağırlık vermesi şekline dönüşmüştür. "Dünya ekonomisindeki bu gelişmelerin somut bir göstergesi endüstrilerin yer değiştirmesi ve geleneksel üretim yörelerinden (gelişmiş ülkelere -bn.-) yeni bölgelere, az gelişmiş ülkelere kaymasıdır. Teknolojinin geçirdiği değişimlerin bu gelişmeyi kolaylaştırdığı söylenebilir. Ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler mal ve bilgi akışını kolaylaştırırken, üretim teknolojisinde, ürünü ve üretim sürecini bölme ve parçalara ayırabilme olanağı veren gelişmeler de üretimin kısmen veya tamamen yeni yörelere kaydırılabilmesini sağlamıştır. Bu durumda üretim sürecinin tamamını veya belirli asama-larını uygun koşulların sağlandığı yeni yörelere taşı-mak çekici hale gelmiştir." (Berksoy 1982: 132)

Gelişmiş ülkelere 1950'lerden itibaren hız kazananak süren bu sanayi akımı, elbeteki "herhangi bir ülkeye yönelmekten çok kendileri için özel koşulların oluşturulduğu yörelere kaymaktadırlar. Yer değiştirme eylemini uyaran etken az gelişmiş ülkelerdeki ücretlerin

görece düşük olmasıdır. Ücretler tüm az gelişmiş ülkelerde gelişmiş ülkelere kıyasla düşüktür. Bu durumda, endüstrilerin yer değiştirmesinde genellikle gösteren ücret düşüklüğünün yanı sıra diğer bazı avantajların sağlanması da önemli olmaktadır. Bu avantajlar arasında en önemlisi iş uyumsuzluklarını ve bundan dolayı üretim kesilmesini önleyecek düzenlemelerdir. Yabancı sermayeye geniş ayrıcalıklar tanıyan önlemler ve hazır altyapı olanaklarının varlığı da söz konusu avantajlar arasında yer almaktadır. Yer değiştiren endüstriler bu koşulları sağlayabilen az gelişmiş ülkelere kaymaktadır." (Berksoy 1982: 14)

Gelişmiş ülkelerden, sanayi transferinin hızla artışı ve bu akışın ihtiyacı olan, olanakları sağlayabilen, belli ülkelere oluşu, dünya üzerinde yeni bir tanımlama içine alınması gereken ülkeleri yani az gelişmiş ülkeleri doğurdu. Az gelişmiş ülkelerin bu akıştan faydalanma durumlarına göre kendi içinde farklılaşmaları ise orta düzeyde gelişmiş ve geri kapitalist ülke tanımlamalarını yarattı.

Çalışma hayatı, dünya üzerinde, bu farklı tanımlamalar içindeki ülkelerde farklı biçimlerde. **Taner Berksoy**'unda belirttiği gibi gelişmiş ülkeler ile diğer ülkeler arasında farklı ücretlerin yer alması bu sanayi akışının en önemli nedenlerinden biri olarak görünmektedir. Gelişmiş ülkelerde değişen üretim teknolojisinin ihtiyacı olan iş-gücünün kalifyesinin daha yüksek olması (yani bir işçinin yetişmesi için gerekli harcama) gerekliliği ve bu ülkelerdeki güçlü sendikal hareketler, ücretleri sürekli dünyanın diğer yerlerine göre daha yüksek oranda tutmaktadır. Bu durum bir kısım sanayi dalının, çok pahalı olan üretim tekniğinin yenilenmesi yerine, ucuz iş-gücünün bulunduğu ülkelere akmasına neden olmuştur. Aynı zamanda gelişmiş ülkeler ürettikleri malların niteliklerini, temel tüketim mallarından, emek yoğun bir çalışmaya ihtiyaç gösteren, yeni teknik alanlara kaydırmışlardır. Bu alanların gerektirdiği iş-gücü ise yüksek harcamalarla yetisebilmektedir.

TABLO: 30

NET İŞÇİ ÜCRETLERİNE GÖRE SEÇİLMİŞ ÜLKELER VE
TÜRKİYE'DE ÇEŞİTLİ TÜKETİM MADDELERİNİ SATIN
ALABİLMEK İÇİN ÇALIŞILMASI GEREKEN SÜRELER.
SAAT VE DAKİKA OLARAK (1987)

ÜLKELER	BİTKİSELİ					EV KİRAŞI			TV		ARABA	
	EKMEK (1kg)	ISIĞIR ETİ (1kg)	SÜT (1kg)	TEREYAĞI (1kg)	YAĞ (1kg)	YUNURTA (1ad)	PIRINC (1kg)	ŞEKER (1kg)	(ayl. Zoda ban. nutf.)	BUZDOLABI (200-250lt)		(renkli 67 ekran)
	Isaatldak.	Isaatldak.	Isaatldak.	Isaatldak.	Isaatldak.	Isaatldak.	Isaatldak.	Isaatldak.	saat ldak.	saat ldak.	saat ldak.	saat ldak.
AVUSTRALYA	-- 09	-- 51	-- 05	-- 23	-- 15	-- 01	-- 06	-- 05	21 30	64 00	85 00	1510 00
AVUSTURYA	-- 12	1 21	-- 09	1 07	-- 18	-- 02	-- 07	-- 12	31 30	60 00	159 00	1557 00
BELÇİKA	-- 11	1 43	-- 06	-- 51	-- 17	-- 02	-- 26	-- 12	36 45	36 00	108 00	1516 00
KANADA	-- 15	-- 26	-- 05	-- 24	-- 10	-- 01	-- 07	-- 03	59 45	72 00	47 00	798 00
FRANSA	-- 16	1 40	-- 08	-- 56	-- 18	-- 02	-- 16	-- 07	90 00	83 00	149 00	1957 00
F. ALMANYA	-- 11	1 02	-- 04	-- 31	-- 14	-- 01	-- 24	-- 07	24 15	34 00	92 00	8.Y.
İNGİLTERE	-- 10	1 06	-- 06	-- 29	-- 13	-- 01	-- 14	-- 07	19 30	21 00	54 00	1294 00
YUNANİSTAN	-- 17	1 29	-- 14	2 03	-- 41	-- 02	-- 33	-- 18	51 15	273 00	398 00	4206 00
İTALYA	-- 21	2 02	-- 08	1 08	-- 27	-- 01	-- 15	-- 10	39 45	57 00	136 00	1399 00
JAPONYA	-- 13	2 06	-- 07	-- 57	-- 17	-- 01	-- 17	-- 9	42 00	101 00	74 00	556 00
PORTEKİZ	-- 11	2 00	-- 09	1 14	-- 45	-- 01	-- 15	-- 12	43 45	105 00	166 00	8.Y.

DEVAM TABLO:30-A

ÜLKELER	BİTKİSELİ					EV KİRAZI			TV		ARABA	
	EkmeK	ISIĞIR ETİ	SÜT	TEREYAZI	YAĞ	YUMURTA	PIRİNÇ	ŞEKER	(ayl. 2oda	BUZDOLABI		(renkli
	(1kg)	(1kg)	(1kg)	(1kg)	(1kg)	(1ad)	(1kg)	(1kg)	(han. mutf.)	(200-250lt)	(67 ekran)	
	IsaatIdak.	IsaatIdak.	IsaatIdak.	IsaatIdak.	IsaatIdak.	IsaatIdak.	IsaatIdak.	IsaatIdak.	IsaatIdak.	IsaatIdak.	IsaatIdak.	IsaatIdak.
İSPANYA	-- 13	1 24	-- 09	1 14	-- 23	-- 02	-- 11	-- 11	58 00	54 00	137 00	2100 00
İSVEÇ	-- 23	1 36	-- 05	1 36	-- B.Y.	-- 02	-- 19	-- 08	28 45	81 00	91 00	B.Y.
ABD	-- 06	1 14	-- 06	-- 22	-- 04	-- 01	-- 04	-- 04	21 15	19 00	31 00	751 00
KANADA	-- 15	-- 26	-- 05	-- 24	-- 10	-- 01	-- 07	-- 03	59 45	72 00	47 00	798 00
HİNDİSTAN	-- 40	B.Y.	-- 53	7 06	4 09	-- 06	-- 40	1 02	222 00	740 00	1480 00	B.Y.
KORE CUM.	-- 29	3 14	-- 32	B.Y.	-- 45	-- 02	-- 23	-- 27	72 45	146 00	155 00	1941 00
BREZİLYA	-- 32	1 37	-- 12	1 57	-- 26	-- 01	-- 15	-- 16	25 15	157 00	305 00	4274 00
SİLİ	-- 39	4 41	-- 28	4 10	1 40	-- 04	-- 38	-- 39	38 00	421 00	444 00	7407 00
TUNUS	-- 10	4 27	-- 22	3 31	-- 27	-- 06	-- 26	-- 21	2 16	5 26	5 26	14035 00
TÜRKİYE (1)	-- 27	6 14	1 10	8 49	1 50	-- 07	1 08	-- 37	223 00	564 00	1135 00	10137 00
TÜRKİYE (2)	-- 50	11 46	2 11	16 20	3 23	-- 13	2 09	1 10	412 00	1044 00	2100 00	18751 00

(KAYNAK: Türkiye dışındaki ülkelere ilişkin veriler otomobil işçileri için olup, Uluslararası Metal İşçileri Fedarasyonu 'The Purchasing Power of Working Time' 1987 yayınından, Türkiye oto işçileri ücreti [TÜRKİYE (1)] Otomobil-İş sendikası'ndan, Türkiye Genel Ortalama Ücreti [TÜRKİYE (2)] ise Petrol-İş sendikası'nın araştırmasından alınmıştır.) (Petrol-İş 1989c: 235-236)

Tablo:30,30-A'da görüdüğü gibi gelişmiş ülkelerdeki işgücünün alım gücü, diğer ülkelere göre kıyas kabul etmiyecek kadar yüksektir. Tabloda gelişmiş ülkeler (Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Fransa F.Almanya, İngiltere, İtalya, Japonya, İsveç, ABD) nin yanı sıra, Orta Düzeyde Gelişmiş Kapitalist Ülkeler (Yunanistan, Portekiz, İspanya) ve Geri kapitalist yada az gelişmiş ülkeler (Hindistan, Kore Cum., Brezilya, Şili, Tunus, Türkiye) yer almaktadır. Bu ülkeler arası işgücünün satın alma gücü arasındaki derin farklar tabloda yer almayan yoksul ülkeler de göz önüne alınınca kapatılmaz bir uçurum görünümü almaktadır.

Bunun yanı sıra farklı katagorilerdeki ülkelerdeki iş-saatleri uzunluğunun farklılığı da (Örnek: Almanya'da yasal haftalık iş-saati 37.5'ken, Türkiye'de yasal haftalık iş-saati 45 saattir.) gelir dağılımındaki farklılığı azaltıcı bir etken olarak fazla bir öneme sahip olmamaktadır.

1960'larla birlikte dünya ölçüsünde yeni bir olgu ortaya çıkmış ve az gelişmiş ülkelerde ihracata yönelik sanayileşme hareketi doğmuştur. Bu durum uluslararası ekonomik bütünlüğün yoğunlaşmasını getirmiş ve özellikle bir kısım az gelişmiş ülkedeki çalışma hayatını köklü dönüşümlere uğratmıştır. "Az gelişmiş ülkelerde sinai ihracatın 1960'lardan sonra hızla gelişmesi, yeni ve üzerinde dikkatle durulması gereken bir olgudur. Ancak, bu gelişmeyi, tüm az gelişmiş ülkelere veya az gelişmiş ülkelerin çoğunluğuna mal etmek olanağı yoktur. Ortaya çıkan bu başarılı gelişme yaygınlık göstermemiş ve az sayıda ülkeye sınırlı olarak kalmıştır." (Berksoy 1982: 56-57)

Dünya ölçüsünde çalışma hayatını değiştirici olarak görünen ihracata yönelik sanayileşen az gelişmiş ülkeler olgusunun etkileri belirleyici olmuştur. Daha ucuz sinai üretim yapan bu ülkeler süreç içinde aynı ucuzluğu koruyamamışlardır, bunun temel nedenide bu ülkelerdeki çalışma hayatının yükselen gecim standart-

larındadır. Dünya ölçüsünde yaygınlık kazanan sınıai üretimin dağal sonucudur bu ve sınıai üretim yaygınlık kazandıkçada uluslararası alanda ortak çalışma yaşamı standartları artmaktadır.

II. Dünya savaşından günümüze, dünyanın ekonomik globalleşmesi ortak bazı standartlar ve kurumlar yaratmıştır. Bunlar başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası alanda etkinliği olan kurumlardır. IMF, Dünya Bankası, İslam Kalkınma Bankası v.b. gibi kurumların standartları dışında bir çalışma yaşamı artık dünya üzerinde pek fazla şansa sahip değildir.

"Kurumsal olarak IMF, kısa dönemli ödemeler dengesi sorunlarını çözmeye katkıda bulunmak yoluyla, birey ülkelerin dünya sistemine katılımlarında ortaya çıkan aksamaları gidermeye yönelik bir işleyiş içindedir ve günümüze kadar da bu işlevini sürdürmüştür. IMF'nin bu işleyişi içinde temel bir mekanizma, 'stand-by' diye adlandırılan anlaşmalar aracılığıyla, ödemeler dengesi sorunlarını çözmeye katkıda bulunduğu ülkelere belirli 'stabilizasyon' programlarının uygulanmasını empoze etmesidir." (Yalman 1984: 84)

IMF gibi diğer kurumlarında işleyişleri, ülkeler arası ekonomik ve çalışma yaşamı ile ilgili düzenlemeleri ve belirli bir standardizasyonun yerleşmesini sağlamaktır. Elbette bu kurumların ortaya koyduğu çerçeve çoğu zaman ülkelere, özellikle az gelişmiş ülkelere sıkıntılı anlar yaşatmakta ve ortaya konan çerçevenin dışına çıkmanın yollarını bu ülkeler aramaktadır. IMF'nin 'recetelerini zorunlu kalmadıkça uygulamayan bu ülkeler aynı şekilde çalışma yaşamının düzenlenmesinde evrensel kurallar koyan ILO'nun da standartlarına, her ne kadar uyma konusunda anlaşmalar imzalasalarda, çoğu zaman altlarına imza attıkları bu kararları uygulamamaktadırlar, yada az gelişmişliğin getirdiği ekonomik şartların sonucu uyamamaktadırlar.

Dünyada ortak çalışma hayatı standartlarının sağlanması yolundaki gelişmeler, ülkeler arası farklı çalışma standartlarını engelliyecek durumdan daha çok uzaktırlar. Bu durumun yaratıcısı ise ekonominin kendi iç dinamiklerinde bulunmaktadır.

Son yıllarda özellikle 1970'lerde ortaya çıkan petrol krizinin ardından gelişen süreçte dünya ekonomisi yeni bir değişime girmiştir. Bu değişimin temeli farklı bir üretim araçları kuşağının devreye girmesi olarak adlandırılmaktadır. Daha öncede belirtildiği gibi kapitalizm krizler ve bunlardan çıkışla gelişmektedir. Kapitalizmin kısa dalga (5 ila 10 yıllık devreler) ve uzun dalga (20 ila 25 yıllık devreler) olarak adlandırılan krizlerinden her çıkış süreci, üretici güçlerin yeni ve köklü bir dönüşümünü gerektirmektedir.

1970'lerdeki petrol krizi olarak adlandırılan uzun dalga krizinin atlatılması süreci yeni bir üretim güçleri kuşağı yaratmıştı bu üretici güçler kuşağı bir kısım sanayi kolunun, özellikle dayanıklı tüketim malları üretim kolunu, gelişmiş ülkelerden, orta düzeyde gelişmiş ve az gelişmiş ülkelere aktarımı temelinde bir eğilim yaratmıştı. Bu eğilimin belirli bir başarı göstermesi, 1990'larla ortaya çıkan uluslararası yeni bir uzun dalga krizinden çıkış yolunda anahtar vazifesi görme durumundadır. Yani gelişmiş ülkelerden diğer şartları uygun ülkelere yeni bir sanayi aktarımı akımı gündeme gelmiştir. Ancak bu az gelişmiş ülkelerdeki var olan sanayilerin yeni gelecek sanayiye yer açabilmesi için tasfiyesi veya etkisizleştirilmesi gerekmektedir. Uluslararası alanda devletlerin ellerindeki fabrikaları özelleştirmesi eğilimi ve bir kısım özel işletmelerin kapanmasını bu temelde görmek gerekmektedir.

Bu yeni dalganın etkileri her ülkede farklı farklı olmaktadır. "Kuşkusuz yeni teknoloji yarışında, ileri gidenler, üretimlerini arttıracaklardır. Ayrıca gelir düzeyi artacak ve talep olumlu etkilenebilecektir. Bu

gelişme ile hem programcılar ve teknisyenler gibi kalıfye işgücüne gereksinim artarken, diğer yönden ekonomik büyüme yeni iş imkanları açacaktır. En azından ekonomik gelişmelerin istihdamı olumsuz etkilemeleri önlenecektir. Yeni teknoloji yarışında ön sırada bulunan firma ve sektörlerin ara malları ilişkisi de artacak ve bu ara malı üreten sektörlerdeki istihdam da olumlu etkilenebilecektir.

Yeni teknolojinin istihdama etkileri üretim birimi, işyeri, işletme, sanayi kolu, bölge, sektör ve ülke düzeyinde ele alındığında, kimi işyeri düzeyinde görülen yüksek istihdam düşüşlerinin, ülkedeki tam istihdama yansiyışı aynı olmamaktadır. ... Ancak yine de bu durum yeni teknolojilerin günümüzdeki aşamasında, istihdamı düşürmekte olduğu gerçeğini değiştirmemektedir." (Petrol-İş 1991b: 429)

Yeni teknoloji kuşağının gelişmiş ülkelerdeki tahmini işgücü değişikliği aşağıdaki Tablo:31'de Almanya örneği gibi daha donanımlı, kalıfye, yani yetiştirilmesi için daha fazla harcama gerektiren işgücü olma yönündür. Gelişmiş ülkelerde eksilen istihdamların yer aldığı sanayi dallarının, asgelişmiş ülkelere doğru aktığı gerçeğinde, yakın gelecekte bu ülkelerde de gelen iş kollarının gerektirdiği, işgücünün niteliklerinin neler olabileceğini ortaya çıkarmaktadır. Elbette bu sanayi aktarımı birebir işgücü yaratmayacaktır. Ancak uluslararası alanda ortaya çıkan yeni çalışma yaşamının eğilimi az çok belirgindir.

TABLO:31
ALMANYA'DA 1982-2000 DÖNEMİNDE İSTİHDAMIN SANAYİ
DALLARINA GÖRE SAYISAL DEĞİŞİMİ TAHMİNİ

<u>İSTİHDAMI AZALACAK OLANLAR</u>	<u>AZALMA SAYILARI</u> (Bin kişi)
Büro makineleri ve bilgisayar	1
Cam sanayi	2
İnce seramikler	3
Paip ve kâğıt sanayi	6
Hafif metal ve çelik konstrüksiyon	7
Dökümhaneler	8
Gemi yapımı	10
Ağac işleme sanayi	10
Petrokimya sanayi	10
Müzik aletleri yapımı	11
Lastik sanayi	16
Plastikler	22
Elektrik mühendisliği	25
Non-ferro metal sanayi	27
Deri sanayi	27
Metal sanayi	29
Tezgahlar	30
Kâğıt üretimi	34
Ağac ürünleri sanayi	51
Demir ve çelik sanayi	64
Matbaacılık	64
Enerji, su, madencilik	68
Hazır giyim sanayi	83
Ulaşım	107
Tekstil sanayi	110
Kimya sanayi	124
Toptan ve perakende ticaret	219
Vasıta üretimi ve bakımı	275
İnşaat mühendisliği, bina, inş.	284
Tarım, ormancılık, balıkçılık	290
TOPLAM	2.017

TABLO:31-A
ALMANYA'DA 1982-2000 DÖNEMİNDE İSTİHDAMIN SANAYİ
DALLARINA GÖRE SAYISAL DEĞİŞİMİ TAHMİNİ

<u>İSTİHDAMI ARTACAK OLANLAR</u>	<u>ARTMA SAYILARI</u> <u>(Bin kişi)</u>
Hond de haneler	10
Sigortacılık	10
Yiyecek ve içecek	23
Havacılık ve uzay	26
Presisyon mühendisliği, optik	41
Kredi kuruluşları	60
Komünikasyon	95
Özel organizasyonlar	208
Kamu hizmetleri	609
Hizmet sektöründe özel yatırımlar	650
TOPLAM	1.732

(KAYNAK: ILO Techolocigal Change in the iron and Steel ind, S.Moinor, institut fur Arbeitsmarkt und Berufsforschung, 1985) (Petrol-İş 1991b: 430)

Gelişmiş ülkeler de Almanya örneğinde olduğu gibi "İstihdam pek çok sanayi dalları açısından düşerken, daha az sayıda sanayi dalları için artmaktadır. Yine bu tahmini tabloda, belirtilen dönem için 2 milyondan fazla işçi için istihdam daralırken, yeni istihdam 1 milyon 732 bindir. Tartışmaya açık olmakla beraber, tahmini olarak hazırlanmış bu tabloda da imalat sanayinden, hizmetlere ne denli büyük oranlarda işgücü kayısının olacağı da görülmektedir." (Petrol-İş 1991b: 429)

Gelişmiş ülkelerde düşen sanayi istihdamı doğal olarak ucuz işgücünün bulunduğu az gelişmiş ülkelere kayacaktır. Bu süreç dünya yüzünün yeni bir yapılanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılanma da doğal olarak en çok etkilenen kesim iş-gücüdür ve onlarda bu teknolojik değişim karşısında belli başlı talepler oluşturmaktadırlar. Bu talepler farklı ülkelerde farklı

karakterler taşımakla birlikte "genel bir yaklaşımla söyle sıralanabilirler.

-Yeni teknolojiye ilişkin tüm gelişmelerde; işçilerin çıkarını korumak, haklarını genişletmek ve olumsuz etkilerden kurtulmak amacıyla müdahale, ortak karar verme,

-Toplu iş sözleşme maddelerinde yeni teknoloji üzerine hükümler bağitleme,

-Yeni teknolojiler üzerine olabildiğince erken haber ve bilgi alma,

-Yeni teknolojiler karşısında yasal güvenceler sağlama,

-Çalışma saatlerinin düşürülmesi,

-Fazla mesailerin kesilmesi,

-Erken emeklilik

-İş güvencesi,

-Ücret güvenliği,

-Standart olmayan işlerde çalışanların, tam gün çalışanlar gibi hak ve çıkarlara sahip olmaları,

-Standart olmayan örneğin; geçici işçiler, taşeron işçileri, kendi işinde çalışma ve sosyal olmayan çalışma gibi statülerde çalışmaların önlenmesi,

-Özellikle kadınlar için ağırlık kazanan gece çalışmanın önlenmesi

-Sendikalaşma hakkının çiğnenmemesi,

-Sendikalaşmayı önleyen iş organizasyonlarının

yapılmaması.

-Mesleki eğitimin yaygınlaştırılması, v.b."
(Petrol-İş 1991b: 462)

Çalışma yaşamında yeni yapılanma bir çok yeni düzenlemeleri gündeme sokmuştur. Bu düzenlemeler hemen hemen her ülkede çalışma yaşamının daha güvenceli, geleceğin garantiye alınmasında kusku duyulmayacak kurumsallaşmaların olması ve değişen koşullarda, gelişen yaşam standardının sağlanması üzerinde düşünülmektedir.

Uluslararası çalışma yaşamı artık bireyleri değil örgütlü grupları dikkate alacak boyuttadır ve bu örgütlenmelerin gücü ile boyutları etkinliğini arttırmaktadır. Ülkelerdeki bu örgütlenmeler o ülkelerin çalışma yaşamında ki durumunun kaba taslakta olsa ne boyutta olduğunu göstermektedir. Gelişmiş ülkelerin değişen teknolojiyle bağlantılı olarak, değişen iş-gücü yapısı, örgütlenmelerine de yansımıştır. Emek yoğun çalışma biçimi, iş-gücünün örgütlenme merkezleri olan sendikaları, olumsuz yönde etkilemiştir.

TABLO:32
G-7 ÜLKELERİNDE YILLARA GÖRE SENDİKA YOĞUNLUKLARI

ÜLKELER	1970	1975	1980	1985	1990
ABD	30.0	29.1	24.7	B.Y.	13.1
JAPONYA	35.1	34.4	31.1	28.9	26.1a
ALMANYA	37.9	41.7	42.9	44.0	35.1
FRANSA	22.3	22.8	19.0	16.3	10.8a
İTALYA	40.8	54.2	60.5	59.6	59.9
KANADA	31.1	34.4	35.1	35.9	35.6a
İNGİLTERE	49.7	53.6	56.3	50.5	36.8

(a-1989 yılına ait)

(Petrol-İş 1993a: 87)

Çalışma hayatında sendikaların önemi ortadadır. Sendikaların varlığı ve gelişmeleri, bulunduğu ülkede çalışma yaşamına belirli bir istikrar sağlanması acı-

sından güvence niteliğindedir.

Sendikaların çalışan nüfus içindeki oranı bulunan ülkedeki çalışma yaşamında belirli standartların ne durumda olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Ülkelerde var olan iş güvenceleri, sosyal güvenlik, ücretlerin ortalama düzeyinin belirli bir yaşam standardına oturması v.b. bir dizi etmen sendikalaşma oranıyla bağıntılıdır. Çünkü; sendikalı çalışanlar buldukları ülkenin çalışma yaşamındaki olanakların kullanılmasında öncelikli durumdadırlar.

Dünyadaki 150 ülkenin sendikalı işçi sayısı ve bu sayının toplam çalışanlara oranıyla, toplam ülke nüfusuna oranının verildiği aşağıda ki Tablo:33 dünyadaki toplam çalışma yaşamıyla ilgili bir fikir verdiği gibi ayrıca gelişmiş, orta düzeyde gelişmiş, geri kapitalist ve yoksul ülkeler arasındaki çalışma yaşamındaki farklılığında ipuçlarını sunar.

Yalnız dünyada, 1985 sonrası özelde gelişmiş ülkelerdeki genelde tüm dünyada sendikal harekete katılan işçi oranında gözle görülür bir düşüş olduğu hatırlanmalı ve bu sendikalaşma oranlarının, özellikle dünyanın ekonomik bir kriz icinden geçtiği süreçte, hızlı bir değişime uğrayabileceği unutulmamalıdır.

Yıllar içinde gelişen bir temel eğilimde, orta düzeyde gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde artan iş-gücü varlığının artışının sürekli bir nitelik taşıması ve bu ülkelerde, sendikaların, diğer ülkelere göre daha aktif olmak zorunda olmalarının getirdiği ve bu anlamda dünyadaki sendikaların üye azalması eğiliminden çok fazla etkilenmedikleri gözlenmektedir. "Sendikal hareket ve sendikalaşma niteliği her ülkede doğrudan nicel gelişme düzeyine bağlı olmamaktadır" (Petrol-İs 1993a: 88)

Gelişen dünya ekonomisinin dünya yüzeyine yaydığı bir etkin çalışma biçimini de küçük ve orta boy işletmeler ile kırsal alanda, kentlerdeki bu işletmelerin

TABLO 1.5.1

ÜLKELER DAĞILIMINDA SENDİKA MERKEZLERİ, ÜYE SAYILARI VE SENDİKALAŞMA YOĞUNLUKLARI

UNION CENTERS, MEMBERSHIP AND UNIONISATION DENSITIES IN THE COUNTRIES

AVRUPA TOPLULUĞU EUROPEAN COMMUNITY			Sendika Üye Sayısının Percentage of membership			
Ülkeler Countries	Sendikal Merkezler Union Centers	Üye Sayıları #of Members	Toplam Ücretliler Total Wage Earners	Toplam Nüfus Population	Toplam Ücretlilere Nüfus Oranı % Wage Earners %	Nüfusa Oranı % #of Members/ Population %
Belçika (1990)	FGTB	1,014,065				
	CSC	1,363,919				
	CGSLB	210,000				
	SETCA	33,000				
Toplam (c)		2,291,400	3,051,000	9,967,000	75.1	23.0
Danimarka (1990)	LO	1,422,969				
	FTF	326,700				
Toplam		1,749,669	2,330,000	5,141,000	75.1	34.0
İspanya (1990)	CC.OO	600,000				
	UGT	600,000				
	USO	50,000				
	ELA-STV	110,000				
Toplam (d)		1,410,000	9,234,000	38,959,000	15.3	3.6
Fransa (1989)	CGT	1,030,843				
	CFDT	539,000				
	CGT-FO	600,000				
	CGC	300,000				
	CFTC	250,000				
Toplam (e)		1,970,000	18,239,000	56,160,000	10.8	3.5
Almanya-Batı (1990)	DGB	7,150,000				
	DBB	820,262				
	DAG	499,439				
	CGB	294,916				
Toplam		8,764,617	24,983,000	62,232,000	35.1	14.1
Almanya-Doğu (1988)	FDGB	9,600,000	8,884,400	17,000,000	-	56.5
	(FDGB, 1990 sonrası DGB ile birleşti)					
Yunanistan (1989)	GSEE	600,000				
	ADEDY	250,000				
Toplam		850,000	1,888,000	10,033,000	45.0	8.5
İrlanda (f) (1989)	ICTU	474,000	815,000	3,543,000	58.2	13.4
İtalya (1990)	CGIL	4,500,000				
	CISL	3,508,391				
	UIL	1,000,000				
Toplam (g)		9,008,391	15,041,000	56,937,000	59.9	15.8

Lüksemburg (1990)	CGT L LCGB OGB L	42,000 15,000 33,000					
Toplam		90,000	163,400	378,000	55.1	23.8	
Hollanda (1990)	CNV FNV MHP	320,000 1,026,000 100,000					
Toplam		1,446,000	5,538,000	14,951,000	26.1	9.7	
Portekiz (1986)	CGT.P UGT.P	1,300,000 1,048,000					
Toplam (h)		1,463,000	2,791,000	9,903,000	52.4	14.8	
İngiltere (1990)	TUC	8,416,832	22,856,000	57,441,000	36.8	14.7	
AT DIŞI AVRUPA							
EUROPE NON EC							
Arnavutluk (1988)	CCSA	850,000	-	3,140,000	-	27.1	
Avusturya (1990)	OGB	1,644,408	2,929,000	7,718,000	56.1	21.3	
Bulgaristan(a) (1989)	CCSB	4,000,000	4,085,000	9,000,000	97.9	44.4	
Çekoslovakya (1989) (a)	CSKOS	6,098,738	8,431,000	15,600,000	72.3	39.1	
Finlandiya (1990)	SAK TVIK AKAVA STFK	1,074,000 325,000 264,000 115,000					
Toplam		1,778,000	2,098,000	4,986,000	84.7	35.7	
Macaristan (a) (1989)	MSZOSZ	4,398,000	5,051,800	10,600,000	87.1	41.5	
İzlanda (1988)	ASI BSHB	64,000 12,000					
Toplam		76,000	108,000	250,000	70.4	30.4	
Malta (a) (1989)	CMTU GWU	31,000 39,391					
Toplam		70,391	126,130	352,430	55.8	20.0	
Norveç (i) (1989)	LO Diğer	786,062 400,000					
Toplam		1,186,062	1,777,000	4,270,000	66.7	27.8	
Polonya (a) (1989)	OPZZ NSZZ	6,000,000 5,000,000					
Toplam		11,000,000	8,438,000	37,900,000	59.7	29.0	
Romanya (a) (1989)	UGSR	7,300,000	0,946,000	23,200,000	66.7	31.5	
İsveç (1990)	LO TCO S SACO	2,230,401 1,144,218 216,000					
Toplam		3,590,619	4,105,000	8,559,000	87.5	42.0	

Ülkeler	Sendikalar Merkezler	Üye Sayıları	Toplam Ücretliler	Toplam Nüfus	Sendika Üye Sayısının	
					Ücretlilere Oranı %	Nüfusa Oranı %
İsviçre (j) (1990)	CSC	106,000				
	USSA	22,000				
	USS	441,449				
	FSSE	152,000				
Toplam		721,449	3,000,000	6,796,000	24.0	10.6
Türkiye (1989)	Türk-İş	1,421,257				
	DİSK (Henüz yasaklı)					
	Hak-İş	166,597				
	Bağımsız	245,088				
Toplam(k)		1,493,100	8,002,986	55,255,000	18.7	2.7
SSCB (1988)	CSUS	140,000,000				
	ACSI	30,000				
	USSFR	250,000				
	UTK	6,000				
Toplam(a)		140,286,000	156,923,000	283,680,000	89.4	49.5
San Marino (1989)	CSDL	2,018				
	CDLS	1,867				
Toplam(a)		3,885	11,748	23,748	33.1	16.4
Yugoslavya (1989) (a)	CSY	5,000,000	6,876,000	23,700,000	72.7	21.1
AMERİKA						
Arjantin (l) (1989)	CONAT	100,000				
	CGT.A	6,000,000				
Toplam(b)		6,100,000	12,141,440	31,900,000	50.2	19.1
Bahama (1989)	CBTUC	10,300	-	240,000	-	4.3
Barbados (1989)	BWU	15,000				
	NUPW	8,000				
	NDWU	100				
Toplam(a)		23,100	107,400	-	21.5	-
Belize (1988)	CWU	673				
	NTUCB	2,650				
Toplam		3,323	-	170,000	-	2.0
Bermuda (1988)	BIU	4,941				
	BPSA	2,300				
Toplam(a)		7,241	36,237	60,000	20.0	12.1
Bolivya (1989)	COB	3,000,000				
	FSTMB	27,000				
Toplam		3,027,000	-	7,100,000	-	42.6

Ülkeler	Sendikalar Merkezler	Üye Sayıları	Toplam Ücretliler	Toplam Nüfus	Sendika Üye Sayısının	
					Ücretlilere Oranı %	Nüfusa Oranı %
Brezilya (m) (1989)	CGT	30,000,000				
	CUT	9,000,000				
	CNPL	2,500,000				
	CONTAG	9,000,000				
	CONTCOP	117,000				
Toplam		50,617,000	-	147,300,000	-	34.4
Kanada (1989)	CFL	225,000				
	CLC	2,200,000				
	CSD	45,000				
	CCU	35,000				
	CSN	250,000				
Toplam(n)		4,030,800	11,309,000	26,240,000	35.6	15.4
Şili (1989)	CUT	419,000				
	CIOSL	111,544				
	CDT	160,000				
Toplam(a)		690,544	4,424,800	13,000,000	15.6	5.3
Kolombiya (1989)	CUT	630,000				
	CTC	50,000				
	FUTD-CUT	411,582				
Toplam		1,091,582	-	32,300,000	-	3.4
Kosta Rika (1989)	CUT	22,000				
	CATD	26,312				
	CCDT	12,000				
	CTCR	21,500				
	CNT	18,403	(12+yaş)			10.2
Toplam(a)		100,215	986,800	2,700,000		
Küba (1988)	CTC	3,068,000	-	10,400,000	-	29.5
Dominik Cum. (1989)	CTM	70,000				
	CUT	20,000				
	CGT	30,000				
	CASC	21,000				
	CNTD	110,000				
Toplam		251,000	-	7,000,000	-	3.6
Ekvator (1989)	CTE	360,000				
	CEOSL	150,000				
Toplam(b)		510,000	-	10,300,000	-	
Guadelup(a) (1986)	CGTG	8,000	129,400	330,000	6.2	2.4
Guatemala (1989)	FASGUA	3,000				
	CUSG	191,893				
Toplam(b)		194,893	2,740,061	8,900,000	7.1	2.2

Ülkeler	Sendikal Merkezler	Üye Sayıları	Toplam Ücretliler	Toplam Nüfus	Sendika Üye Sayısının	
					Ücretlilere Oranı %	Nüfusa Oranı %
Guyana (1987)	GAWU GTUC	30,000 50,000				
	Toplam(b)	80,000	270,074	756,072	29.6	10.6
Fr. Guyanası (1989)	UTG	3,000	-	90000	-	3.3
Haiti (b) (1989)	COTH	4,000	2,350,502	6,300,000	0.2	0.1
Honduras	FUTH CTH FITH FSTH	60,000 35,000 12,123 10,000				
	Toplam	117,123	-	5,000,000	-	2.3
Jamaika (1990)	ITAC NWU UAWU BITU TUCS JALGO	12,000 20,000 5,000 115,212 4,000 2,000	(14+yaş)			
	Toplam(a)	158,212	893,500	2,400,000	17.7	6.6
Montserrat(a) (1987)	MAWU	900	5,209	10,000	17.3	9.0
Meksika (1989)	CROS CTM FAT CROM	3,000,000 1,300,000 50,000 1,500,000				
	Toplam(b)	5,850,000	22,066,084	84,600,000	26.5	6.9
Nikaragua (1989)	CGT-I CST ATL CUS	160,000 120,000 63,000 21,000				
	Toplam(b)	364,000	1,276,900	3,807,900	28.5	9.6
Panama (1989)	CNTP CIT CTRP	25,000 19,000 50,000				
	Toplam(a)	94,000	686,300	2,400,000	13.7	3.9
Paraguay (1989)	CPT	20,000	-	4,200,000	-	0.5
Peru (1989)	CGTP CNT CTP	1,500,000 120,000 350,000				
	Toplam	1,970,000	-	21,200,000	-	9.5

Ülkeler	Sendikal Merkezler	Üye Sayıları	Toplam Ücretliler	Toplam Nüfus	Sendika Üye Sayısının	
					Ücretlilere Oranı %	Nüfusa Oranı %
Porto Riko (1987)	UGT CPT AFL-CIO (FTPR) CGT	4,500 20,000 30,000 25,000				
Toplam(a)		79,500	848,000	3,290,000	9.4	2.4
El Salvador (1989)	UNTS CTS UNOC CTD	55,000 35,000 250,000 84,539				
Toplam		424,539	-	5,100,000	-	8.3
Surinam (1987)	FWO DEMOEDERBOND C-47 CLO	15,000 5,000 12,000 17,500				
Toplam(b)		49,500	92,499	390,000	53.5	12.7
Trinidad ve Tabago (1989)	CPTU ATSGWTU TTLC	28,000 10,000 50,000				
Toplam(a)		60,000	365,700	1,300,000	16.4	4.6
ABD (1990)	AFL-CIO UMWA	14,405,000 100,000	109,971,000	251,523,000	13.1	5.7
Toplam		14,505,000				
Uruguay (1990)	PIT-CNT ASU	250,000 30,000				
Toplam(b)		280,000	1,241,900	3,100,000	22.5	9.0
Venezuela (1989)	CUTV CTV CGT CODESA	200,000 700,000 150,000 80,000				
Toplam(a)		1,130,000	6,177,100	19,200,000	18.3	5.9
Sent Luis (1990)	NWU SWGWTU WU	4,000 1,200 1,000				
Toplam		6,200	-	130,000	-	4.8
AFRİKA						
Cezayir(a) (1989)	UGT	1,500,000	4,417,800	24,400,000	34.0	6.1
Angola (1989)	UNTA	625,000	-	9,700,000	-	6.4
Benin(b) (1986)	UNSTB	40,000	1,446,550	4,187,000	2.8	1.0
Bostvana (a) (1985)	BFTU	18,000	360,096	1,100,000	5.0	1.6

Ülkeler	Sendikal Merkezler	Üye Sayıları	Toplam Ücretliler	Toplam Nüfus	Sendika Üye Sayısı:	
					Ücretlilere Oranı %	NÜ Ora
Burkina Faso (1989)	USTB CSB ONSL	35,000 22,736 6,000	-	8,800,000	-	
Toplam		63,736	-	8,800,000	-	
Burundi (b) (1986)	UTB	150,000	2,653,951	4,782,000	5.7	
Kamerun (a) (1986)	OSTC	400,000	4,191,900	10,400,000	9.5	
Cape Verde (1988)	UNTC-CS	2,000	-	360,000	-	
Mrz. Afrika C. (1987)	UGTC	15,000	-	2,700,000	-	
Çad	CST UNATRAT UNST	10,000 20,000 7,610	-	-	-	
Toplam(b)		37,610	2,032,401	5,400,000	1.9	
Kongo (1989)	CSC	128,000	-	2,200,000	-	
Mısır (1989)	ETUF	4,000,000	-	51,000,000	-	
Etopya (1989)	ETU	250,000	-	49,500,000	-	
Gine Bisau (1987)	UNTG	20,000	-	920,000	-	
Gabon (1989)	COSYGA	89,700	-	1,100,000	-	
Gambia (1989)	GLC GWU	17,500 3,000	-	-	-	
Toplam		20,500	-	810,000	-	
Gana (1989)	GTUC	650,000	-	14,400,000	-	
Kenya (1989)	COTU	300,000	-	23,500,000	-	
Lesoto (1989)	LCW LFTU LCFTU	11,177 14,500 20,000	-	-	-	
Toplam		45,677	-	1,700,000	-	
Liberya (1989)	LFLU	10,000	-	2,500,000	-	
Madagaskar (1989)	FISEMA FISEMARE FMM SEKRIMA	60,000 31,000 30,000 62,500	-	-	-	
Toplam		183,500	-	11,300,000	-	1

Ülkeler	Sendikal Merkezler	Üye Sayıları	Toplam Ücretliler	Toplam Nüfus	Sendika Üye Sayısının	
					Ücretlilere Oranı %	Nüfusa Oranı %
Malıvi (b) (1987)	TUCM	14,600	3,300,198	7,500,000	0.4	0.2
Mali (1989)	UNTM	150,000	-	8,200,000	-	1.8
Fas (1989)	UMT	537,000				
	CDT	300,000				
	UGTM	673,000				
Toplam		1,510,000	-	24,500,000	-	6.2
Maritius (1989)	GWF	43,000				
	FSCC	16,000				
	MLC	58,250				
	OJA	2,800				
Toplam (a)		120,050	270,460	1,100,000	44.4	10.9
Moritanya (1989)	UTM	10,000	-	1,900,000	-	0.5
Mozambik (1989)	OTM	300,000	-	15,300,000	-	2.0
Namibya (1989)	NUNW	80,000	-	1,700,000	-	4.7
Nijer (1989)	USTN	400,000	-	7,400,000	-	5.4
Nijerya (b) (1986)	NLC	4,000,000	29,974,300	94,480,000	13.3	4.2
Reunion (1989)	CGTR	5,000	-	570,000	-	0.9
Senegal (1988)	UTCS	35,000				
	CNTS	120,000				
Toplam(b)		35,000	2,308,490	7,110,000	1.5	0.5
Seyseller(a) (1989)	NWUS	25,000	29,494	70,000	84.8	35.7
Sierra Leon (1990)	SLLC	45,000	-	4,000,000	-	1.1
Somali (1989)	GFSTU	180,000	-	6,100,000	-	3.0
Güney Afrika (1989)	COSATU	750,000				
	NACTU	35,000				
	SACOL	90,000				
	GDS	800,000				
	NFTU	15,000				
	UWUSA	50,000				
Toplam		1,740,000	-	35,000,000	-	5.0
Sudan (1989)	TUFSAMAS	250,000	-	24,500,000	-	1.0

Ülkeler	Sendikal Merkezler	Üye Sayıları	Toplam Ücretliler	Toplam Nüfus	Sendika Üye Sayısının	
					Ücretlilere Oranı %	Nüfusa Oranı %
Svaziland (1988)	SFTU	26,000	-	740,000	-	3.5
Togo (1989)	CNTT	80,000	-	3,500,000	-	2.3
Tunus (a) (1989)	UGTT	200,000	2,360,600	8,000,000	8.5	2.5
Uganda (1989)	NOTU	130,000	-	1,680,000	-	7.7
Tanzanya (1989)	JUWATA	550,000	-	23,800,000	-	2.3
Zaire (1989)	UNTZ	1,500,000				
	CGTZO	35,000				
	Toplam	1,535,000	-	34,500,000	-	4.4
Zambiya (1989)	ZTUC	400,000	-	7,800,000	-	5.1
Zimbabve (1989)	ZCTU	200,000	-	9,500,000	-	2.1
ASYA						
Afganistan (1988)	CCATU	300,000	-	15,510,000	-	1.9
Bahreyn (1987)	BWU	2,000	-	278,481	-	0.7
Bangladeş (1989)	BGSF	27,000				
	BTUK	205,000				
	JSF	152,000				
	JSJ	75,630				
	JSL	550,000				
	BSSF	60,000				
	JSP	295,781				
	BFTUC	137,723				
	BJDS	122,000				
	Toplam	1,625,134	-	110,700,000	-	1.5
Çin (a) (1989)	ACFTU	100,000,000	553,290,000	1,113,900,000	18.1	9.0
KKTC (1989)	Türksen	6,800				
	Dev-İş	2,000				
	Toplam(a)	8,800	35,000	173,000	25.1	5.1
Kıbrıs Rum Kesimi (1989)	PEO	73,000				
	DEOK	3,480				
	SEK	53,016				
	Toplam(a)	129,496	250,900	800,000	51.6	16.2

Ülkeler	Sendikal Merkezler	Üye Sayıları	Toplam Ücretliler	Toplam Nüfus	Sendika Üye Sayısının	
					Ücretliler Oranı %	Nüfusa Oranı %
Hong Kong(a) (1989)	HKTUC	83,769	2,778,500	5,700,000	3.0	1.5
Hindistan (1989)	AITUC	3,600,000				
	INTUC	5,179,572				
	UTUC (LS)	1,238,891				
	CITU	2,000,000				
	HMS	2,837,913				
	AIKS	4,500,000				
Toplam		19,356,376	-	832,500,000	-	2.3
Endonezya (1989)	SPSI	886,700				
	GOBSI	50,103				
	GASBIINDO	150,000				
	KBIM	130,000				
	SARBUMISI	100,000	(10+yaş)			
Toplam(a)		1,316,803	73,425,000	178,200,000	1.8	0.7
İran (1989)	CLSI	10,000				
	GTUIRI	800,000				
Toplam		810,000	-	53,300,000	-	1.5
İrak(b) (1987)	GFTUI	850,000	3,956,345	17,050,000	21.5	5.0
İsrail (1989)	GFLI (Hisdr)	800,000				
	NLF	160,000				
Toplam(a)		960,000	1,460,800	4,500,000	65.7	21.3
Japonya (c) (1989)	ZENROREN	1,400,000				
	JTUC-RENGO	8,000,000				
	NTUC	500,000				
	Diğer	2,300,000				
Toplam		12,200,000	46,790,000	123,120,000	26.1	9.9
Ürdün (1989)	GFJTU	255,000				
	GFJTU	25,000				
Toplam		280,000	-	3,900,000	-	7.2
Kamboçya (1988)	KFTU	170,000	-	7,870,000	-	2.2
Kuzey Kore (1987)	GFTUK	1,600,000	-	42,080,000	-	3.8
Güney Kore(a) (1989)	FKTU	1,666,255	17,515,000	42,400,000	9.5	3.9
Kuveyt (1989)	KTUF	40,000	-	2,000,000	-	2.0
Laos (1989)	FSL	80,000	-	4,100,000	-	2.0
Lübnan (1989)	FENASOL	45,000				
	GCLW	250,000				
Toplam		295,000	-	283,000	-	10.4

Ülkeler	Sendikal Merkezler	Üye Sayıları	Toplam Ücretliler	Toplam Nüfus	Sendika Üye Sayısının	
					Ücretliler Oranı %	Nüfusa Oranı %
Malezya(a) (1989)	MUTC	300,000	6,390,900	17,400,000	4.7	1.7
Moğolistan (1989)	CCMTU	360,000	-	2,100,000	-	17.1
Nepal (1989)	NBA	15,000				
	AUDFTU	200,000				
	GNFTU	30,000				
	NTUF	10,000				
	ANTUC	20,000				
Toplam		275,000	-	18,400,000	-	1.5
Umman (1989)	NCOW	20,000	-	1,500,000	-	1.3
Pakistan (1989)	APTUF	180,000				
	PTUF	375,000				
	APFL	257,000				
	PNFTU	235,000				
	PCTU	587,654				
	APFOL	265,000				
	APFTU	597,020	(10+yaş)			
Toplam(a)		2,496,674	29,895,000	109,900,000	8.4	2.3
Filipinler (1989)	NATU	30,000				
	NCW	70,000				
	TUPAS	120,000				
	KMU	750,000				
	TUCP	475,000				
Toplam(a)		1,445,000	21,849,000	60,000,000	6.6	2.4
S. Arabistan (1989)	WUSA	5,220	-	14,400,000	-	0.0
Singapur(a) (1989)	SNTUC	150,000	1,093,600	2,700,000	13.7	5.6
Sri Lanka (1989)	CFTU	150,000				
	DWC	200,000				
	SLMTUF	50,000				
	SLNSS	64,000				
	CWC	180,000				
	PSWTUF	80,000				
Toplam(b)		724,000	6,216,000	16,800,000	11.6	4.3
Suriye (1989)	GFTU	1,045,350	-	12,100,000	-	8.6
Tayland (1989)	NCTL	120,000				
	LCT	90,000				
	TTUC	123,150				
	NWCT	7,000				
	NFLUC	25,000	(11+yaş)			
Toplam(a)		365,150	29,464,000	55,000,000	1.2	0.7

Ülkeler	Sendikal Merkezler	Üye Sayıları	Toplam Ücretliler	Toplam Nüfus	Sendika Üye Sayısının	
					Ücretlilere Oranı %	Nüfusa Oranı %
Viet Nam (1989)	VFTU	1,000,000	-	64,800,000	-	1.5
Yemen Cum. (1988)	FVTU	80,000				
	FGTY	200,000				
	Toplam	280,000	-	7,530,000	-	3.7
Dem. Yemen (1988)	GCWTU	45,000				
	FGTY	200,000				
	Toplam	245,000	-	2,510,000	-	9.8
OKYANUSYA						
Avustralya (1989)	ACTU	2,600,000				
	Diğer	800,000				
	Toplam(p)	3,400,000	6,531,000	16,833,000	52.1	20.2
Fiji(b) (1989)	FTUC	41,986	246,010	730,000	17.1	5.8
Yeni Zelanda (1989)	NZCTU	453,726				
	PPWU	100,000				
	Toplam(r)	553,726	1,171,000	3,343,000	47.3	16.6
Y. Kaledonya (1989)	USDENL	3,584				
	UBKME	4,500				
	Toplam	8,084	44,336	164,173	18.2	4.9
Samoa(a) (1988)	WSPSA	2,500	25,438	170,000	9.8	1.5
F. Polonezya (1988)	A Tia i Muo	5,000	75,393	170,000	6.6	2.9

Kaynaklar: OECD Employment Outlook, July 1991, Labour Force Statistics 1970-1990. WFTU Le Departement Economique et Social de la FSM, Roland Guyvarc'h, I, II volumes. ICFTU, 15. World Congress, Report on Activities. ETUI, Info 38, Trade Union Membership in Western Europe, 1993. ILO, Year Book of Labour Statistics, 1992. Dünya Bankası, World Development Report, 1991. DIE Nüfus Sayımı Sonuçları. Petrol-İş Araştırma Servisi döküman ve araştırmaları.

- Notlar :**
- Ücretli sayısı bulunamadığından istihdam sayısı yer aldırıldı.
 - Ücretli ve istihdam sayısı bulunamadığından faal nüfus sayısı yer aldırıldı.
 - Belçika, sendika merkezleri için ayrı ayrı açıklanan üye sayıları abartılı bulundu ve toplam üye sayısı olarak OECD verisi kullanıldı.
 - İspanya, CC.OO ve CNT üye sayıları OECD verilerine dayanarak tahmini.
 - Fransa, sendika merkezleri üye sayıları kaynaklarda farklı sayılardır. Örneğin sendika üye sayıları Global Labour Dergisinin Mayıs-1993 sayısında CGT'nin 500 bin, CFDT'nin 200 bin ve CGT-FO'nun 400 bin gibi ICFTU ve WFTU verilerinden oldukça az sayılarda açıklanmaktadır. Gerçeğe daha yakın olduğu yaklaşım ile aiddat eden üyelerin derlendiği OECD kaynaklarında yer alan toplam üye sayısı kullanıldı.
 - İrlanda, üye sayısı OECD verisidir.
 - İtalya, çeşitli verilerdeki üye sayılarını gerçeğin üzerinde bulduğumuzdan, ilgili veri-

- lerin karşılaştırılmasına dayanarak tarafımızdan tahmin edilmiştir.
- h) Portekiz, sendika merkezleri için ayrı ayrı açıklanan üye sayıları abartılı bulundu ve toplam üye sayısı olarak OECD verisi kullanıldı.
- i) Norveç, "diğer" üye sayısı OECD verilerine dayanarak tahmini.
- j) İsviçre, ücretli sayısı önceki yıllara dayanarak tahmini hesaplandı.
- k) Türkiye'de ücretli sayısı gerçekçi olarak mevcut kaynaklarda yer almadığından, nüfus sayımlarına dayanarak, OECD tarafından da yapıldığı gibi ekstrapolasyon ile hesaplandı. Bulunan ücretli sayısı yine de gerçeğin altında olmakla beraber, OECD serisini aynı standartta sürdürmek amacıyla yer aldırıldı.
- l) Arjantin, üye sayısı abartılı tahmin edilmekle beraber, başkaca veri bulunamadığından aynen yer aldırıldı.
- m) Brezilya, üye sayısı abartılı tahmin edilmekle beraber, başkaca veri bulunamadığından aynen yer aldırıldı.
- n) Kanada, sendika merkezleri üye sayısı toplamı gerçeğin altında tahmin edildi ve toplam üye sayısı OECD verilerinden yer aldırıldı.
- o) Japonya, "diğer" üye sayısı OECD verilerine dayandırıldı. 1989 yılında SOHYO ve DOMEI başta olmak üzere çok sayıda sendikal merkez bir araya gelerek JTUC-RENGO'yu oluşturdu ve tabloda 1989 yılı olarak yer aldırıldı.
- p) Avustralya, "diğer" üyeler sayısı OECD verilerine dayandırıldı.
- r) Yeni Zelanda, PPWU üye sayısı OECD verilerine göre tahmini.

Açıklamalar: - Sendika üye sayıları uluslararası sendikalar, OECD ve diğer ilgili kaynaklardan alınmış olup, kimi sendika üyeleri sendikal rekabet nedeniyle abartılı ve kimi sendika üyeleri uluslararası sendikalara aidat ödemesinden kaçınarak gerçeğin altında göstermiş olabilmektedir.

Örneğin Türk-İş'in üye sayısı 1990 yılı için ICFTU 15. Kongre Raporunda 800.000 olarak gerçeğin oldukça altında yer almıştır.

- Sendika merkezlerinden üye sayısı bulunanlara yer verilmiş olup, üye sayısı bulunmayan ülke ve sendikalara yer verilmemiştir. Ancak bu durumdaki ülke ve sendika merkezleri genel toplamı etkileyebilecek önemde değildirler.
- Sendikalaşma oranlarını belirlemede ücretli sayıları temel alınmış, ancak her ülke için ücretli sayıları bulunamamıştır. Bu ülkeler için varsa istihdam, o da yoksa faaliyet nüfus sayıları kullanıldı.
- Tüm ülkeler için, sendikalaşma yoğunluğuna ışık tutması açısından sendika üye sayısı nüfusu oranlandı.
- Sendika üyeleri yalnızca konfederasyon veya federasyon için olup, bağımsız sendikalara ilişkin veri bulunamamıştır. Kimi ülkeler için OECD kaynaklarından yararlanarak toplam üye sayıları belirlenmeye çalışıldı. Bu nedenle sendika üye sayıları az sayıda da olsa bağımsız sendikaların da olabileceği göz önüne alınarak değerlendirilmelidir.
- "Sosyalist" ülkelerin dağılması ve değişiminden sonra "bağımsız" sendikalar ve sendika merkezleri yeniden oluşmuş ve ancak veriler elde edilemediğinden bu sendika merkezleri ve üye sayıları listede yeterince yer aldırılmamıştır.
- Sendika üyelerine ilişkin veriler 1990'lara gelirken dünyada sendikalaşma düzeyin ortaya koymak için derlenmiştir.

karşılığı sayılabilecek, bir tarım kesimi yaratmıştır. Bu işletmelerin temel özelliği uluslararası tekellerin yani büyük sanayi kuruluşlarının kendi bünyelerinde üretmek yerine dışarıda ürettirdikleri bir kısım malı üretmeleridir. Küçük ve orta ölçekteki bu işletmeler bu anlamda büyük sanayi kuruluşlarının yan kolları durumundadırlar. Bu işletmeler gelişen sanayi ile birlikte hiçte azınsanmıyacak bir boyuta ulaşmışlardır. Dünya ölçüsünde toplam sermaye hacmi, toplam iş-gücü istihdamı, toplam üretim olarak güçlü bir etkinliğe sahiplerdir.

Bu tür işletmelerin doğmaları ve iflaslarının, çok geniş bir kesimini kapsamadıkça, çabuk ve sancısız olması. Tek tek varlık veya yokluklarının toplumu fazla etkilemeyişiyle, birlikte, üretim araçlarının dönüştürülebilir olması, yani bir üretim nesnesinden bir başkasına geçiş imkanlarının olması ve istihdam ettikleri işgücünü genelde büyük sanayi kuruluşlarından daha ucuza çalıştırmaları ve bir dizi başka nedenler yüzünden dinamik bir yapıları vardır.

Bu işletmelerin artan önemi, çalışma yaşamındaki etkinliklerini arttırmıştır. Yalnız bu işletmelerin istihdam ettikleri işgücünün, bulunduğu ülkenin çalışma yaşamının, ortalama yaşam standardı altında bir trend izlediğide gerçektir. Kapitalizmin hala bir utanç kaynağı olan, çocuk işçilerin çoğu bu tip işletmelerdedir. Dünya üzerinde 100 milyon üzerinde bulunduğu tahmin edilen çocuk işçiler, bu tip işletmelerin çoğu zaman asıl işçileri durumundadırlar.

Bu işletmelerin dinamik yapılarını sağlayan çalıştırdıkları işgücüne hemen hemen hiç denecek ölçüde sosyal imkanlar sağlaması, yani işgücünün sadece verilen ücretle sınırlı bir çalışma yaşamına mahkûm olmasıdır.

Çalışma yaşamı dinamik bir süreçtir. Bu süreçte kriz ve bu krizden çıkış çerçevesinde işlemektedir. 80'lerle birlikte gelişen ve 90'larda su yüzüne çıkan

KUTU-20

COCUK EMEGİ

1961 yılında, Avrupa Konseyi'ne üye ülkelerce benimsenen ve 1989 yılında da T.C. Bakanlar Kurulunca kabul edilen 'Avrupa Sosyal Şartı veya Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi'nde çocukların çalıştırılması ile ilgili ilkeler içermektedir.

Madde 7:

"Sözleşmeciler Tarafından, çocukların ve gençlerin koruma hakkının etkin biçimde kullanılmasını sağlamak üzere;

1- Çocukların sağlık, ahlak ve eğitimleri için zararlı olmayacağı belirlenen hafif işlerde çalıştırılmaları durumu dışında, en düşük çalışma yaşının en az 15 olmasını sağlamayı;

2- Tehlikeli ve sağlığa aykırı sayılan, belirlenmiş işlerde en düşük çalışma yaşını daha da yükseltmeyi;

3- Henüz zorunlu öğrenim çağında olanların, eğitimlerinden tam anlamıyla yararlanmalarını engelleyecek işlerde çalışmamalarını sağlamayı;

4- 16 yaşından küçüklerin çalışma sürelerinin, gelişmeleri ve öncelikle de mesleki eğitim gereksinimleri uyarınca sınırlandırılmasını sağlamayı;

5- Genç çalışanların ve cırakların adil bir ücret ve diğer uygun ödeneklerden yararlanma hakkını tanımayı;

KUTU-20 DEVAMI

9- Ulusal yasalar ve düzenlemelerle belirlenen işlerde çalışan 18 yaşın altındaki kişilere düzenli sağlık kontrolünü sağlamayı;

10- Çocukların ve gençlerin özellikle doğrudan veya dolaylı olarak işlerinden doğan tehlikeler basta gelmek üzere, uğradıkları bedensel ve manevi tehlikelere karşı özel olarak korunmalarını sağlamayı yükümlenirler.

...1966 yılında Birleşmiş Milletler'ce kabul edilen 'Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi', 10. maddesiyle şu ilkeyi getirmektedir:

"Bu sözleşmeye taraf devletler... Tüm çocuklar ve gençler için, anababaları ya da başka kulları nedeniyle ayırım gözetilmeksizin, özel koruma ve yardım önlemlerinin alınmasını, çocuk ve gençlerin ekonomik ve toplumsal sömürüden korunmasını ahlak ya da sağlıklarına zararlı yaşamları için tehlikeli ya da normal gelişmelerini önleyecek işlerde çalışmalarının yasayla ceza yaptırımına bağlanmasını, aynı zamanda saptanacak bir yaş sınırının altında ücretli çocuk emeği kullanmanın yasayla engellenip cezalandırılması gerektiğini; kabul eder."

Bütün bu uluslararası insan hakları belgeleri, üye ülkelerin çoğunun kabul edebilmesine olanak verecek bir düzey yakalamak iddiasındadır. Bunun için standartlarını düşük tutarlar ve ilkelerin geçirilmesini beklerler.

(Petrol-İş 1993a: 481-482)

krizin, önceden görünmesi veya daha doğru bir deyişle, beklenmesi, ona karşı önlemlerin alınması yolunda çalışmalarını gerekli kıldığı halde, bu çalışmaların yeterli bir şekilde yapılmadığı ortadadır. "Teknolojik ilerlemenin yaratıcılığını durdurmamak için çalışan nüfusu yeni işleri yapmaya yetenekli kılmak üzere eğitmek ve yetiştirmek gerekecektir. Bazı uzmanlara göre, şimdi çalışan nüfus arasına ilk kez katılan birçok genç, teknolojik gelişmeler eski işleri saf dışı bırakacağından, meslek yaşamları boyunca üç ya da dört kez yeni formasyon eğitiminden geçmek zorunda kalacaklardır. Bu sürecin ortaya çıkaracağı geniş insan ve örgütlenme problemleri, bunlarla ilk karşılaşacak ve en sert sorunlarına uğrayacak olan ABD'nde bile henüz düşünülüp ele alınmış değildir. Yaşamların zarar görmesini önlemek için büyük çaba harcamak gerekecektir, aksi takdirde, nitelekleri ise yaramaz hale gelecek olan işçiler yeni bir nitelik kazanma olanağı bulunmaksızın işlerini kaybedeceklerdir." (Stewart 1980: 260-261) Keynes'ci iktisadın devamcısı, Stewart'ın yukarıda belirttiği durum 90'larla birlikte ağır bir sorun olarak tüm dünyanın üstüne çökmüştür. Hemen hemen tüm dünyada, işlerinden atılan veya atılma durumunda olan geniş kesimlerin varlığı gündemdedir. Artan işsizliğin tüm dünyanın aynı dönemde problem olusu ortak çözüm yollarının aranması eğilimini doğurmuştur.

TABLO: 34

1994'ün ilk G-7'ler toplantısına giderken ABD baskanı Bill Clinton toplantının gündemine, yeni işçi tipinin bir işe girdiğinde aynı işte devam etmesinin güç olacağı ve çalışırken yeni bir iş imkanı yaratmak zorunda olduğunu, bunun içinde yeni gelişen teknolojilere uyum sağlayacak eğitim olanağının genişletilmesinin gerektiğini götürmektedir.

Çalışma yaşamı yeni teknolojik kuşakların zorlaması ile çok farklı bir şekil alma yolundadır. Artık bir iste emekli oluncaya kadar çalışma durumu yoktur, ancak her yeniliğe uyum sağlayacak bir teknik eğitimden geçmek ve yeni iş alanları ile makinalarına uyum sağlayabilmek iş güvencesini oluşturmaktadır.

Özellikle az gelişmiş ülkelerde, kırsal alanlarda ise artan nüfus ile birlikte, yeni makinaların tarıma girmelerinin çoğalması ile de tüm dünya da yeni bir kırdan kente göç olgusu gündeme gelmiştir. Bu hal ise zaten kentlerdeki istihdamın yetersiz oluşuyla birleşince, çalışma yaşamında büyük bir işsizlik baskısının oluştuğunu ve önümüzdeki yıllarda tüm dünyanın en önemli gündem maddesini işsizliğin oluşturacağını göstermektedir.

Yeni dünya koşullarında kapitalizmin ürünü çekirdek aile de ise artık tüm aile üyelerinin çalışma zorunluluğu vardır. (Gecinme standartlarının zorlamasının yanı sıra) Çalışma yaşamı, tek tek bireyleri güvenceye alabilecek durumunu, dahada ileriye götürmektedir. Çalışma yaşamı içinde belirli bir konum edinebilmek için çalışma yaşamı öncesi alınan eğitim tümünden yetersiz hale gelmekte, daha ileri bir tanımlamayla çalışma yaşamına ilk başlarkenki yeterli becerililik bir kaç yılda yetersizleşmekte ve eğitim ile beceri kazanma durumu, çalışma yaşamı içinde yer almaya başlamaktadır. Aile bireylerinin tüm çalışma yaşamı bu anlamıyla tek tek kendi becerilerinin yeterliliğine dönüşmektedir. Bu beceriyi kazanmayanlar gelecek güvencesini, ailenin diğer bireylerinin sırtına yükleyemeyeceklerdir, çünkü; diğer aile bireyleride çalışma yaşamının şartlarına uyum sağlamak için hiçte ucuz olmayan yeni teknik eğitimi almak zorundadırlar. Günümüzde mesleki eğitimin önemi yıllar içinde daha yeni biçimler olarak artarak sürecektir

Artan ve artacağı tahmin edilen işsizlik baskısının çalışma yaşamında getireceği belkide kaçınılmaz

bazı sonuçları ise yeni bir dönem açmaktadır. Örneğin; Almanya'da isten atılmayı önlemek için işçi sendikaları, otomobil üreticilerine "iki ay ücretsiz, iki ayda yarım ücretle çalışmayı önermişlerdir" ve bu şekilde anlaşmışlardır. Aynı şekilde Türkiye'de Metal-İş sendikası da Tofaş fabrikalarına bu şekilde bir öneri getirmiştir.

Sosyal güvenlik örgütlenmeleri ve güvencelerin faydalanma şartlarının dahada ağırlaşacağı gündemdeki başka maddedir, bunun bir anlamı, toplumlarda görece olarak daha az emeklinin olacağı gibi, bir dizi benzer, başka sonuçları da beraberinde getirmektedir.

Dünyada ki çalışma yaşamı 21.yüzyıla girilirken köklü bir dönüşüm içindedir. Çalışma yaşamında bir çok kurumlaşma yeni yüzyıla ya yok olup yerine farklı bir kurumlaşma bırakarak yada farklı biçimler alarak girecektir. Kesin olan; gelen yeni teknoloji kuşaklarının insanların çalışma yaşamını yeni yeni biçimlere sokacağıdır.

TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA HAYATI

Türkiye'deki çalışma hayatının nasıl ve ne durumda olduğu, tarihi gelişim süreci içinde izlenmeden pek anlamlı olmayacaktır. Çalışma hayatına bir süreç olarak bakmak; günümüzdeki çalışma yaşamının oluşumunu sağlayan sürecin, başlangıcından itibaren kısa bir değerlendirilmesini gerektirmektedir. Türkiye'nin günümüzde, dünya üzerindeki ekonomik yerini ve durumunu tanımladığımız zaman, tarihi gelişim sürecinin başlangıcını nereden ele almamız gerektiğini de belirlemiş olmaktadır.

Türkiye'nin dünyadaki ekonomik yeri elbette diğer bir kısım ülkeyle kıyaslamayla anlaşılır olmaktadır. ABD, İngiltere, Almanya v.b. gibi gelişmiş ülkeler karşısında Türkiye geri kapitalist, az gelişmiş bir nitelik arz etmektedir. İspanya, Yunanistan ve Portekiz gibi orta düzeyde gelişmiş ülkelere göre belirli bir geri düzeyi olmasına rağmen, bu ülkeler karşısında çok büyük farklılıkları bulunmamakta ise de bu ülkeler düzeyinde de bulunmamaktadır. Yoksul ülkelerle arasında derin bir uçurum oluşmuş ve onlarla birçok alanda kıyas kabul etmeyecek farklılıkları vardır.

Bu çerçevede bugün Türkiye'yi dünya üzerinde tanımladığımızda, geri kapitalist ya da başka deyişle az gelişmişlik durumunu, orta düzeyde gelişmiş bir ülke olma yönünde, güçlü bir çaba harcayan, hızlı bir geçiş sürecindeki ülke olarak değerlendirebiliriz.

Günümüz Türkiye'si; ekonomik alanda kapitalist ilişkilerin egemen olduğu, kapitalizm öncesi ekonomik modelin etkinliğinin minimum düzeylerde kaldığı, çalışma hayatını kapitalizmin işleyiş kurallarının belirlediği bir ülkedir. Bu çerçevede Türkiye'deki çalışma yaşamının anlaşılır olmasını sağlayacak süreç ülkede

kapitalizmin belirli bir etkinlik sağlamaya başladığı dönemle baslatıldığında anlamlı olacaktır. Bu yönlü araştırma yapanların genelde ortak kanısı 1838 İngiliz-Osmanlı ticaret anlaşmasını başlangıç noktası olduğu yönündedir. Bu yönlü bir başlangıç girişiminden de görülebileceği gibi Türkiye'nin çalışma hayatını oluşturan dinamikler, uluslararası ekonomik değişim sürecine bağıntılı bir biçimde gelişmiştir.

Türkiye'deki çalışma yaşamının değerlendirilmesinin belirtilen bu başlangıç tarihinden sonraki gelişim süreci her köklü dönüşümün olduğu bazı bölümlere ayrılmıştır. Bu ayrımlar elbette ki ülkedeki çalışma yaşamının bir anda değiştiği dönemler değildir. Ancak ilerleyen yıllar içinde çalışma yaşamında etkinlik kuracak değişimlerin yer aldığı dönemlerdir.

1838 İNGİLİZ-OSMANLI TİCARET ANLAŞMASINDAN, 29 EKİM 1923 TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUSUNA KADAR.

1838 İNGİLİZ-OSMANLI TİCARET ANLAŞMASI ÖNCESİ

Osmanlı, 1838 İngiliz ticaret antlaşmasıyla birlikte başlayan süreçte yeni bir döneme girdi bu dönem yüzyıllarca dengeli bir ekonomik bütünlük içindeki ülkedeki dengeleri sarstı yeni dönem öncesindeki durum söyleydi. Ekonomide en önemli yere sahip olan "köylü devletin rekabesi altındaki toprakları kullanma hakkında sahiptir. Bu kullanma babadan oğula geçmektedir. Köylüler bu kullanma haklarına karşılık devlete toprak kirasını ödemek durumundadırlar. Temelde toprak kirası olarak devletin el koyduğu bölüm, köylünün üretiminin artık değeridir. Bu artık değere devlet adına el koyan tımarlı sipahidir. Çünkü devlet de bu tımarlı sipahiye hizmetinden ötürü borçludur. Köylüden devlet adına tı-

marlı sipahi tarafından alınan artık-değer, köylü eğer müslümansa 'ser-i öşür,' değilse 'ser-i cizye' adı altında alınmaktadır." (Çavdar 1974c: 56)

"Reaya daima reaya olarak kalacaktır. Osmanlı yazarları bunu, (Reaya oğlu reayadır) sözüyle belirtirlerdi. Artı-değerine malik olup onu yeniden yatırıma koyarak üretimini genişletemeyecek, para ekonomisi yolu ile kapitalist üretim seklene giremeyecektir. Böyle bir üretim şekli ilişkileri için gerekli şart olan toprak mülkiyeti yoktur."

yani "Tarım geleneksel usullere göre devam edecek, teknolojik devrimsel değişimler olmayacaktır. Yer değiştirme, toprağını bırakıp gitme olmayacaktır." (Berkes 1972b: 63)

"Köylünün yanında doğrudan doğruya üretimde bulunarak milli ekonomi açısından ikinci önemli yere sahip olan sınıf 'Esnaf' dı. ... O dönemlerde Türk şehir topluluğunun sosya-ekonomik kademeleşmesi aşağıdaki gibiydi.

- 1-Padişah ve ailesi
- 2-Vezir, Beylerbeyi, Sancakbeyi v.b.
- 3-Ayan, Esnaf, Tüccar ve Alt kademedeki idareciler
- 4-Esnaflar
- 5-Çırac, İşçiler ve Diğer Halk (Çavdar 1974c: 57-58)

1838 İNGİLİZ-OSMANLI TİCARET ANLAŞMASI SONRASI GENEL DURUM

19.yüzyılın başından itibaren, Avrupa'da gelişimi hızlanan kapitalizm kendisine yeni pazarlar ve hammadde alanları bulma zorunluluğu çerçevesinde Osmanlı imparatorluğuna yeni bir yaklaşımla yöneldi. Kapitalizm sark-'ın dillere destan zenginliklerini sermayesine katabil-

menin yoluna çıktı ve Osmanlı'da böylesi yönelime hazır bir alan da buldu. Kapitalizmin, devletler düzeyindeki kendi iç rekabeti ile birleşen Osmanlı imparatorluğu içinde ki geniş bir kesimin kapitalizmin işleyişiyle uyum sağlayabilecek olmaları, ekonomik yönden geri kalmış imparatorluğun diğer bir çok ülkenin karşılaştığı sömürgeleştirilme yerine en azından siyasi bağımsızlığını koruyabilen yarı-sömürgeleşmesinin ana nedenleri olarak karşımıza çıkar. Böylece Osmanlı 19. yüzyıldan itibaren dengeli ekonomik durumunu yitirme yoluna girdi

Kapitalist ülkelere 1838 İngiliz ticaret antlaşması ile verilmeye başlanan yeni avantajlar sadece batı kapitalizminin zorlamaları sonucu değildi, aynı zamanda "Yabancı çıkarlarla zaten yüzyıllar sürmüş bir uyuşma tarihi içinden gelmekte olan pazara yönelik (üretim yapan) büyük toprak sahipleri ve yerli aracı sınıflar, 1838'de başlayan çağı adeta sevinçle karşıladılar. Daha 1820'lerde, bir Türk toprakbeyinin, 'Dış ticareti olanaklı olan her yolla desteklemek ve kolaylaştırmak, akıllı bir hükümetin görevidir. Çünkü arazilerimize değer veren ve hasatlarımızı servete dönüştüren tek şey dış ticarettir' demesi, Osmanlı hükümetinin 1838'de İngilizlere geniş ayrıcalıklar vermesinin ardında sadece dış politika endişelerinin bulunmadığını, yerli varlıklı çevrelerin ticaret emperyalizmine teslim olmakla kendi çıkarlarını da gözettiklerini gösteren önemli bir örnektir." (Tezel 1986: 64) Kapitalizmin artan bir hızla geliştiği batının karşısında, ekonomisi, feodal tarım üretimine dayalı Osmanlı'da hazır işbirlikçiler bulunması kapitalizmin işini kolaylaştırmış ve kısa bir zamanda Osmanlı ülkesinin belli başlı şehir ve bölgeleri ucuz mallarla dolmuştur. Bu mamul mal bolluğunun karşılığında ise Osmanlı'nın hammadde kaynakları tam bir yağmayla, kapitalizmin emrine açılmıştır.

Kapitalist dünyaya kapılarını açma zorunluluğunun sonuçları ilk elden geleneksel ürünleri çarpmış ve Osmanlı sanayinin filizleri kısa bir sürede yok olmuştur. "1853 te, 1838 ticaret antlaşmasının etkilerinden söz

eden ingiliz Edward Michelsen şöyle yazıyor 'Diğer taraftan, eskiden Türkiye'de yetişen ve yabancı memleketlerde büyük ünü olan Türk endüstrisinin birçok kolları şimdi tamamıyla yok olmuştur. Bunlar arasında pamuklu endüstri gelir ki bugün tamamıyla İngiliz endüstrisi tarafından sağlanmaktadır. Şam'ın çelik bıçakları, Kıbrıs'ın şeker endüstrisi, İznik'in çini endüstrisi, Teselya'nın Türk kızılı iplik boya endüstrisi hep yok olmuştur. Bütün bu endüstrinin kollarının bugün Türk topraklarında artık izi bile kalmamıştır.'" (Berkes 1970a: 371) Elbette böylesi bir etkiyle sanayisinin filizleri kırılan Osmanlıda, kazançlı çıkan kesimlerin başında komprador burjuvaziyle birlikte toprak beyleri gelmiştir. Ucuzlayan mamül mallar karşısında değeri artan tarımsal ürünleri pazar için üreten toprak beyleri kazançlarını arttırmışlar ve bu yönüyle batı kapitalizminin Osmanlıdaki temel dayanakları olmuşlardır.

Osmanlı batı kapitalizminin bu hızlı acılımı karşısında pazar bütünlüğünü yitirmiş, tarımsal ürünlerin kentlere gidışı çoğu zaman batıdan ithalat yoluyla gerçekleşmiştir. İstanbul ve diğer bazı şehirler ekmeklik unlarını bile batıdan ithal etme durumunda kalmıştır. 19. Yüzyılın ortalarına doğru 'saray ve çevresi' diye tanımlayabileceğimiz geniş bir yönetici kesimin Avrupa-ileşme çabalarının yarattığı büyük tüketim çılgınlığıyla birleşen kentlerin ve kırın ayrı ayrı kanallarla batı kapitalizmine bağlanması ile Osmanlı'nın artık tam bir yarı-sömürge olması aşaması tamamlanmıştır.

Tekelci kapitalizm aşamasına yavaş yavaş adım atan batı kapitalizmiyle, Osmanlı'nın bütünlüklü bir yapıda olduğu ortadadır. Osmanlı batı kapitalizmi için tam bir serbest ticaret bölgesidir. 1838 ticaret antlaşmasının ardından 1854'den itibaren gelen batıya borçlanma, gelirleri yitmiş Osmanlı'nın yaşayabilmesi için bir zorunluluktur. Bu dönemin ardından gelen 1881 Muharrem kararname ise Osmanlı'nın ekonomik iflâsının resmi ilânı olmuştur. Osmanlı bu kararname ile gelirinin önemli bir kısmını Düyun-ı umumiye'ye dolayısıyla batı kapitalizm-

inin dolaysız emrine bırakmak zorunda kalmış ve "Ülkenin her yanında şubeler açarak, binlerce memuruyla koskoca bir örgüt oluşturan Duyun-ı umumiyenin, bu örgüte dayanarak, devlet gelirinin büyük bir bölümünü kendi pencesine düşürmemesi olanaksızdı." (Parvus 1977: 38)

Batı kapitalizmi merkezi osmanlı yönetiminin gelirlerinin yağmasında yalnız değildi işbirlikçilerinin yanında, dönemin feodalleride elde ettikleri geliri arttırmanın yolunda iktidarın zayıflığından yararlanarak yerel zorbalık merkezleri kurarak bölgesel gelirleri tekellerine almaya çalışıyorlardı. "Karamürseloğlu mesrutiyette bile, yörüklerden cebren aldığı araziden çıkarılamıyordu. Zeytunoğlu Eskişehir'de, Tiridoğlu Usak'da.... ferman sahibi idi." (Kadri 1992: 37)

Bu durum osmanlı köylülerinin yükünü arttırmış, gelisme gösteren sektörleri ve doğum halindeki milli burjuvaziyi yoketmiştir örneğin: "Bir zamanlar Türkiye'de tütün yapımçıları ve küçük çapta tütün tüccarları vardı. Bunlar tütünü işleyerek ve satarak az çok kazanmaktaydılar. Simdiyse, onların yerini, Türkiye'den Avrupa'ya her yıl 200.000 lirayı, kazanç adı altında kaçırın rejii almıştır. Tütün tekeli tütün sanayiini mahvetmiştir....Türkiye'nin dışa satmakta olduğu hemen tümüyle ham tütündür. İşlenmiş tütün satışı yok denecek kadar azdır. (Parvus 1977: 188-189)

KIRSAL ALANDAKİ DURUM

Osmanlı'da çalışma yaşamında en geniş kesimi oluşturan köylülüğün, 19. yüzyılla birlikte su yüzüne çıkan ekonomik dönüşümden etkilenmesi büyük olumsuzluklar yaratmıştı. Kırsal alan, kendi kabuğuna daha çok çekilme yönlü bir eğilime girmişti. "Birinci dünya savaşından önce köylerin toplumsal birim olarak genel nitelikleri şöyle özetlenebilirdi:

I- Köyler küçük topluluklar halinde dış dünyadan ilişkileri kesilmiş bir biçimde yaşamaktadırlar,

II- Köy ekonomisi kapalıdır. Para ve piyasa işlemleri toplam ekonomik faaliyetlerin %20'sini bile kapsamamaktadır.

III- Köylü yalnız kendi ihtiyacı için ürettiğinden dolayı, üretimde herhangi bir yeniliği düşünmemektedir.

IV- Devletle köylü ilişkileri çoğu kere vergi askerlik işlemlerine inhisar etmektedir." (Çavdar 1974c: 122)

Kırsal alanda çalışma yaşamı, üretim araçlarının ilkelliğine, toprağın daha çok verimsizleşmesi de eklenince yoksulluk sınırlarında bir üretim imkanı veriyordu. Köylünün, başta büyük toprak sahipleri olmak üzere devletinde daha fazla gelir elde etme uğraşı karşısında yapabileceği fazla bir şeyinin bulunmaması doğal sonucunu yaratmış ve üretim sürekli olarak azalma eğilimine girmişti.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlının sürekli savaşlar içinde olusu ise kırsal alandaki çalışma yaşamında önemli bir işgücü sıkıntısı yaratmıştı. "Uzun yıllar süren askerlik de köylünün büyük derdidir. Son yılların savaşları adeta bir köylü kırımını halini almıştı. On yıldan fazla bir dönem askerlik yapan köylülere rastlamak o dönem doğaldı." (Çavdar 1974c: 123) Köylünün basit üretim araçları ve verimsiz topraklarda yapmaya çalıştığı üretimin yetersizliği ve açlık içinde bir yaşantı sürdürmesi ile birleşen savaşlar tam bir yıkım olmuştur. O dönem ordu sağlık bürosunun Türk köyleri konusunda hazırladığı bir rapor dönemin çalışma yaşamının ana gücü olan insanın ne durumda olduğunu ortaya koymaya yeter niteliktedir. "Bu rapora göre Türk köylerinin %80'i sağlığa uygun olmayan çevrelerde kurulmuştur. Halkın %14'ü sıtmalıydı. Frengi yak-

laşık %9 oranında yaygındı. Köyülerin %72'si bitli olup her an tifüse yakalanabilecek durumdaydılar. Sağlığa uygun tuvalet v.b. gibi kolaylıklar %97 evde söz konusu değildi. Ve bu koşullara sahip köylülerin %7'si okur-yazardı." (Çavdar 1974c: 124)

Osmanlı'daki ekonomik değişimin temel gücünü kapitalist ülkeler yarattı. "Osmanlı imparatorluğu'nun kapitalist dünya pazarıyla daha çok bütünleşmesiyle birlikte tarımda ihracata yönelik önemli ürün değişiklikleri ortaya çıktı. Ama 1920'lerin başında Türkiye'nin birçok bölgelerinde hala tarih öncesinden kalma teknikler, araç ve gereçlerle üretim yapılmaktaydı. İç bölgelerde kullanılan saban, neolitik çağdaki gibi, ucuna çakmak taşı cinsinden sert bir sivri taş takılmış kanca biçimli bir odun parçasıydı. Yapay gübre kullanımı bilinmiyordu. Bir tarlaya birbirini izleyen yıllarda farklı ürünler ekerek verimliliği artıran ürün rotasyonu başlamamıştı. Tohum ekme işi ve hasat elle yapılıyor, altı taşlı ilkel bir döven kullanılıyor, tanenin sapından ayrılması için, binlerce yıl öncesinde olduğu gibi rüzgardan yararlanılıyordu. Bir Hitit köyündeki buğday üretiminin 1920'lerin başında orta anadolu'daki durumdan pek farklı olduğunu sanmıyorum. Yeni araç ve gereçler ve üretim yöntemleri kıyı seritlerinde ve demiryolu bölgelerinde biraz daha yayılmıştı." (Tezel 1986: 92)

KENTLERİN DURUMU

Tarımdakinden farklı olarak belli başlı kentlerde, yoğunlaşan, ekonomik hayatta, dinamik bir değişim gözleniyordu. "Osmanlı devletinin son yüzyılı içerisinde iktisadi ve toplumsal açıdan önemli bir değişimi gösteren dört ana kenti vardır. İstanbul, İzmir, Beyrut ve Selanik. Bunlardan en önemlisi ise İstanbul'dur. Çünkü bu kentte zayıfta olsa bir sanayileşme vardır, bunun

sonucu da iki yeni toplum katı oluşma durumundadır: Burjuvazi (bağımlı olarak) ve emekçiler" (Çavdar 1974c: 126) Osmalı'daki bu yeni değişim süreci, batı kapitalizminin etkinliğinin ülkede hızla yaygınlaşmasına bağlı olarak hızlı olmuş ve ekonomik alanda söz sahibi yeni kesimler doğmuştur.

Batı kapitalizmine bağlı gelişme doğal olarak dışa bağlı güçlü bir kesim yaratmıştır. Bu bağımlılıkta ise ülkedeki azınlıkların şanslı bir durumda oldukları da bir gerçektir. Kapitalizmin Osmanlı pazarlarında ki egemenliği ülkedeki gayri-müslümlere dayanarak gelişmiştir. Çalışma yaşamının doğal olarak en dinamik kesimini de bu gayri-müslüm kesimler oluşturmuş ancak kapitalizmle birlikte uyanan ulusculuk hareketlerinin bir sonucu olarak da bu kesimler Osmanlının parçalanması sürecinin yapı taşlarını oluşturmuştur. "Vilayet salnameleri'nin taranmasından çıkartılan bir döküme göre, 1912 yılında, İmparatorlukta iç ticaretle uğraşan 18000 kadar iş yerinin %15'i türklere, %49'u Rumlara %23'ü Ermenilere ve %19'u löventenler, diğer gayri müslümler ve müslümanlara aitti. Artizanal dükkanlar da içinde olmak üzere 6500 kadar imalat iş yerinin %12'si Türklerin, %49'u Rumların, %30'u Ermenilerin, %10'u diğerlerininindi. Doktor, Mühendis, Muhasebeci gibi 5300 kadar serbest meslek sahibinin %14'ü Türk, %44'ü Rum, %22'si Ermeniydi. 1922 İstanbul'unda dış ticaret işletmelerinin sadece %4'ü tasımacı firmaların %3'ü, toptancı mağazaların %15'i ve perakendeci mağazaların %25'i Müslümanlara aitti. 1919 yılında Batı Anadolu'da çalışmakta olan 3300 imalat sanayi işyerinin %73'ü Rumların olup, bu iş yerlerindeki 22000 işcinin %85'i gayri müslimdi. Anadolu tarımında ihracata yönelik üretimin geliştirilmesi, yeni tekniklerin kullanılmasında da Rum ve Ermeni çiftçileri daha önde gelmekteydi. Hıristiyan azınlıkların okur-yazarlık, eğitim ve sağlık koşulları Müslüman-Türklerden daha iyiydi (Tezel 1986: 89)

SANAYİNİN DURUMU

1908 II. Meşrutiyetin ilanı ve ardından gelen İttihat Terakki iktidarı sürecinde Osmanlı'daki ekonomik yaşamdaki farklı etnik kökenlerin etkinliğinde Türklerin kazançlı çıktığı bir süreç başlamıştır. Bu süreç çalışma yaşamında kapitalist ilişkilerin dahada yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur. 1913 yılı sanayi sayımı sonuçlarına göre İmalat sanayinde 239 kuruluşda yaklaşık 17 bin işçi çalışırken bu işçiler kuruluş başına 75 kişi olarak dağılmaktaydı. "Bu 239 kuruluşun 22'si devlete, geri kalanların büyük çoğunluğu ise yabancılara ve onların himayesindeki yerli gayri-müslimlere aitti." (Tezel 1986: 94)

1921 yılında Ankara hükümetinin İstanbul ve Batı Anadolu dışta bırakılarak kendi denetimi altında yaptırdığı imalat sanayi sayımı ise 33058 kuruluşta 76200 kişinin istihdam edildiğini ve kuruluş başına 2 kişinin düştüğü sonucunu çıkarmaktadır. Bu sonuçlar şunu göstermektedirki Osmanlı'nın son yıllarında günümüz Türkiye'sinin sınırları içinde kalan kısımlarında İstanbul hariç sanayi kuruluşu hemen hemen hiç yoktur, buna karşılık hala aile içi işletme sayılabilecek ortalama iki kişinin çalıştığı ve el emeği ağırlıklı bir küçük üreticiler kesiminin hala belirgin bir varlık taşıdığıdır. "Ücretli-emek ilişkisine dayanan sanayi üretiminin yok denecek kadar cılız olduğunu kanıtlamaktadır." (Tezel 1986: 95)

Osmanlının son yüzyılında özellikle İstanbul'da kurulan bazı sanayi kuruluşlarının önemlileri devlet eliyle oluşturulmuştur. Diğer kuruluşlar ise emperyalist ülkeler ve işbirlikçileri olanlarca, genelde gayri-müslimler tarafından kurulmuştur ancak bu kuruluşlar üretim yönlü olmaktan, yani imalat sanayiden çok hizmet sektö-

rüne yönelikti. Kuruluşların yarattıkları ekonomik değerin ülke ekonomisindeki yerleri elde ettikleri kârla kıyaslandığında çok az kalmaktaydı. Bu kentlerdeki kuruluşlar, genelde çalıştıkları alanlarda tekel konumunda olduklarından uyguladıkları fiyatlar, üretim maliyetlerinin genelde çok üstünde oluyordu. Sanayi ve hizmetler Osmanlı'da, emperyalistlerin sermaye ihracını kolaylaştırıcı bir nitelik çerçevesinde oluşmuştu. Batılı ülkelerden gelen mamül malların pazarlanması çerçevesinde oluşan ticaret karşısında ise Osmanlı sanayini, ancak bu malların, ulaşım masrafları maliyetlerini karşılayamadığı çeşitlerinde varlık gösterebiliyordu. (Genelde gıda sektörü v.b.) Osmanlı'da bir sanayiden bahsetmek çok güçtür, var olan kuruluşlar ise batıdan ithal edilen makineler çerçevesinde oluşmuştur. Batıda kapitalizmin doğuşunu oluşturan, el zanaatları çerçevesinde manüfaktürel bir gelişme ise Osmanlı'da önemli bir üretim gerçekleştirecek biçimde yaşanmamıştır.

İŞÇİLERİN DURUMU

Anadolu'da önemli olabilecek tek kuruluş Zonguldak maden ocaklarıydı. Buralardaki çalışma yaşamı ile ilgili günümüze ulaşan verilerden çıkan sonuçlara göre ise, maden gelirlerinden yararlananların genelde batı kapitalizminin oluşudur. Çalışan işçilerin durumu ise tam bir sefalet örneği teşkil eder. "İş saatleri gün doğumu, gün batışı diye hesap ediliyordu. Amele (işçi) kulübelerinin yanı başında ahırlar, sıhhi şeraite (sağlık şartlarına) daha uygun tarzda yapılmıştı. Ameleye mahsus hastane, hatta doktor bile yoktu, hastalanan amele, bir ata bindirilerek köyüne gönderilirdi" (Sülker 1976: 34) Zonguldak maden işçilerinin bu durumu ender görülen bir örnek değildi aksine yaygın bir durum daha doğru bir deyişle genel durumdu ve bu genel durumun istisnai iyi örnekleri de yoktu.

Çalışma yaşamındaki diğer işçilerin durumunun örnekleride söyle; "Adana'da tarım işçileri 'Amerika zencileriyle, Mısır fellahlarından farkı olmayan şartlar içinde çalıştırılıyordu. Anadolu demiryollarında çalışan işçilerin durumu da bu pamuk işçilerinininki kadar kötü idi.' ... 'Demiryollarında gündelikle çalışan gardö fren, makasçı, atesci, hat ve geçit bekçileri gibi işçiler hem çok tehlikeli işler yapıyor, hem de pek düşük ücret alıyordu. Tren altında kalıp da kaburga kemikleri kırılan, derisi yüzülen bir işçi, hastanede yattığı sürece bir kuruş ücret alamazdı

Osmanlı İmparatorluğunda işçiler her bakımdan yoksul ve perişandı.

'Sanayi müesseseleri ihtiyaç duyuyor diye, sanayi mekteplerine yoksul çocuklar alınıyordu. Fabrikalarda staj gören bu çocuklar kendilerini bekleyen istikbalden habersizdi. Alman emperyalizminin Anadolu Demiryolu Şirketindeki işçileri nasıl ezdiği, helâya gidenlerin ücretlerinin nasıl kesildiği, inşaatta çalışanların işyerinde acıkta yatmaya mecbur tutulduğu, hastalanan işçilerin dahi çalışmaya zorlandığı, bunlara istirahat izni veren hekimlere ihtarda bulunulduğu, sanat okullarına alınanların meçhulü idi.'" (Sülker 1976: 34-35)

Temelde tarım haric ülke ekonomisinde en belirgin sektör ticaretti. Bunun ise yurtdışı bağlantısının hemen hemen tamamını gayrı-müslimler yapmaktaydı. "Osmanlı ekonomisindeki emperyalist sömürü büyük ölçüde ticaret olgusuna dayanmaktaydı." (Tezel 1986: 81) Ülke içindeki ticarettede güçlü olanlar, emperyalistlerin işbirlikçileri olan gayrı-müslimlerdi, ancak ittihat ve Terakki iktidarıyla Türklerinde iç ticarete belirgin bir gelişmesi sağlandı. Bu gelişen kesimleri ise genelde toprak üzerinde ağalık, ilişkisiyle zengin olanlar olusturdu. Bu esraflar, yörelerindeki nüfuzlarını kullanarak ticarete büyük kazançlar sağlıyor bunun yanında da ülkedeki geleneksel kırsal ekonomiyi kapitalizmin değıştiriciliğine acıyorlardı.

Son yıllarında, Çalışma yaşamına yukarıda kaba hatlarıyla değinilen Osmanlı İmparatorluğu, Uluslararası politik ve ekonomik gelişmeler sonucu I.dünya savaşına girip ardından yenilgiyle çıkınca, yarı-sömürge Osmanlı, emperyalizmin sömürgesi yapılmaya çalışıldı. Ancak ülke bitmiş, tükenmiş görünen ulusal kaynaklarıyla, basta M. Kemal olmak üzere başarılı bir ulusal kurtuluş savaşı verdi ve emperyalizmin bu oyununu boşa çıkardı. 29 Ekim 1923'de kurulan Türkiye Cumhuriyeti'yle yeni bir çalışma yaşamı dönemine girildi.

1923 CUMHURİYETİN KURULUSUNDAN, 1929 DÜNYA EKONOMİK KRİZİNE.

I. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1929'daki ilanı birçok alanda olduğu gibi çalışma yaşamında da yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmıştır. Emperyalist işgalci devletlerin ülkeden atılmasıyla birlikte Türkiye'de zaten kurtuluş savaşı içinde başlanan yeni kurumlaşmalar daha da hız kazandı. Çalışma yaşamında bu sürecin içinde değişime uğradı.

Cumhuriyetin ilanından önce, 17 şubat-4 mart tarihleri arasında Türkiye'de ki ilk iktisat kongresi toplandı. "İzmir'in kurtuluşundan birkaç ay sonra ve Lozan'da çıkmaza giren tartışmalara ara verildiği bir dönemde toplanan kongre, Anadolu Kurtuluş Hareketi'nin iktisadi yönüne ışık tutması bakımından son derece önemlidir. *Vakit* gazetesinin 15 şubat 1923 tarihli sayısında yer alan bir makalesinde Ahmet E. Yalman bu konuda şöyle yazıyordu. *'Bu kongre'nin tam Lozan müzakeratının iktisadi ihtilaflar yüzünden inkıtaa uğradığı*

bir sırada kusat edilmesini bir hüsnü tesadüf addetmek lâzım gelir. Türklerin mesela Karaağaç yüzünden harp etmesini tabii gören, fakat iktisadi esarete karşı mücadele açmalarını manasız ve mantıksız bulan bazı ecnebilere Kongre'de söylenecek sözler en belîğ bir cevap teskil edecektir." (Okçün 1983: 1061) Lozan'daki görüşmelerin iktisadi konularda düşülen anlaşmazlıklar yüzünden kesildiği bir dönemde toplanan İktisat kongresinin, Lozan'da Türkiye'nin sergilediği tavrın kararlılığının bir teyidine dönüştüğü gerçeği, elbette Yalman'ın yukarıda söylediği gibi bir *Hüsnü tesadüf* olarak düşünülemez. Türkiye'de ki çalışma yaşamındaki değişimin batılı emperyalistlerle süren Lozan görüşmelerindeki kararlı tavrıyla elde edilen sonuçla yakın bağı açıktır. Türkiye'deki ilk ABD elçisi John Grew'in Lozan'daki görüşmelerde ABD delegasyonundayken edindiği izlenimlerinde konuyla ilgili şunu belirtiyor. "İsmet (İnönü), ... bizim odamıza geldi. Bir saat kadar konuştuk. Adli sorunlar üzerinde İsmet Paşa'yı bir hayli ikna ettik, fakat o ekonomik maddelerin adli maddeler den daha az önemli bir engel olmadığını, andlaşma projesindeki ekonomik maddelerin Türkiye'yi 'mali ve sınaî esarete' sürükleyeceğini söyledi." (Grew 1966: 42) Ki ABD delegasyonunun İsmet İnönü'yle bu görüşmeyi yaptığı saatlerde görüşmenin diğer tarafları Lozan'dan ayrılmış ve görüşmeler kesilmişti. (4 şubat 1923) Aynı günlerde de İktisat Kongresinin toplanacağı açıklanmıştı.

Kesilen Lozan görüşmelerine bir cevap ve Kurtuluş savaşından başarılı bir biçimde çıkan ülkenin, yıkılan kaynaklarının yeniden insası ile bu insanın hangi yolu izlemesi, temelinde oluşturulan kongre. Ülkedeki çeşitli kesimlerden 1135 delegeyle toplanmıştır.

İktisat Kongresinde alınan bir dizi karar, tavsiye niteliğinden öteye geçmemiştir. Ancak Kongrenin kararlarından çıkan net sonuç, ekonomik yaşamda Osmanlı döneminde egemen olan gayrı-müslim azınlığın yokluğunu kapatmaya hevesli güçlü bir tüccar grubunun varlığının görünmesi olmuştur. Buna bağlı olarak da ülkede

bir sanayi atılımının ancak devlet desteği ile mümkün olabileceğiydi. Çalışma yaşamına yönelik, işçilerin çalışma koşullarını iyileştirici düzenlemeleri öngören bir kısım 'Amele delegesinin' önerileri ise "çiftçiler, sanayiciler ve tüccarlar tarafından oybirliği ile reddedilmiştir." (Ökçün 1983: 1064)

GENEL GÖRÜNÜM

Lozan'ın ardından genç Cumhuriyet çalışma yaşamında Osmanlı'dan devraldığı biçimi belli bir müddet korumuştur. Yanlız bu koruma özel bir politika değil, sadece değişimin sürece yayılan bir biçimde olabileceğindedir. Cumhuriyetin yönelimi eski ekonomik durumun yenileştirilmesi ile birlikte, kapitalist ilişkilerin ekonomiye hakim kılınmasını sağlamaya çalışmak yönünde olmuştur. "İlk Cumhuriyet hükümetleri, toplumda kapitalist ilişkilerin gelişmesi için, ellerinden gelen gayretini göstermişlerdir: 1923-1931 döneminde, özel teşebbüse milli ekonomi içinde önemli bir yer verilmiş ve devletin ekonomik hayata müdahalesi en küçük seviyede tutulmuştur. Devletin ekonomik hayata etkisi, genellikle özel teşebbüsü teşvik amacı gütmekteydi. Bunun dışında devletin ekonomik hayatla ilgilenmesi, imparatorluktan devralınan bazı işletme ve tekel idareleriyle, yabancı şirketlerden alınan işletmelerden ibaret kalmaktaydı. Elde bulunan bu işletmelerin, bu dönemde, devlet için büyük bir yük teşkil ettiği çok söylenmiş ve hatta bunların ya özel teşebbüse devri ya da özel teşebbüsün bunlara istirakinin sağlanması için, ciddi çabalar harcanmıştır." (Özgür 1975: 93) 1923-1929 döneminde Osmanlı'dan miras kalan ekonomik biçimlerin değiştirilmesi yönünde basta tarıma yönelik kararlar alında ve aşar kaldırılarak "Bunun yerine para ile ödenmek mecburiyeti olan ve araziye göre alınan bir vergi kondu. Nitelik bakımından bu değişim, tarımda metalasma sürecini artıracak özde. Bu vergi değiştirmesi ile tarım kesiminin

piyasa ile temas zorunluluğu artmış oldu. Çünkü artık, verginin ödenmesi için ürünün önce pazara getirilip, para ile değiştirilmesi gerekmektedir." (KÜÇÜK 1985: 240)

İktidarını sağlamlaştırmaya çalışan yeni yönetimin aldığı kararlarla, "Bu dönemin ana çizgileri bir Birleşmiş Milletler yayını deyişi ile şöyle özetlenebilir: '1920'lerin sonralarına kadar, hükümetin politikası, kendi yatırımlarını, başta demiryolu olmak üzere sosyal sabit sermaye ve nakliyat alanlarına sınırlayarak, özel girişimleri canlandırmak olmuştur. 1925'de aşarın kaldırılması ile, ki Osmanlı imparatorluğunda temel gelir kaynağı idi, vergi yükü azaltılarak tarım desteklenmiş oldu. 1927'den sonra sanayi, vergi ve gümrük muafiyetleri ve fabrikalar için karşılıksız arazi verme gibi, yeni işletmelere kolaylıklar getiren Sanayiinin Tesviki Kanunundan yararlandı. Şeker fabrikalarının kurulması için özel ayrıcalıklar verildi. Ticari ve sınai girişimleri finansa etmek için İş Bankası kuruldu. Ve bütün bunlara ek olarak, hükümet 1929'da gümrük otonomisi kazanınca, yerli üretime çok kuvvetli himaye sağlandı." (KÜÇÜK 1985: 241-242)

Türkiye'de o dönemde de sonraki yıllarda olduğu gibi çalışma yaşamında en çok kişiyi barındıran küçük işletmecilik biçimidir bu biçim kırdada da, kentte de egemendir 1920'li yılların Türkiye'sinin çalışma yaşamındaki genel görünümü aşağıdaki gibidir.

"1-Türkiye bir tarım ülkesidir. Bir şehirlie dört köylü isabet etmektedir.

2-Memlekette ticaret, özellikle esnafılık çok gelişmiştir. Geçen yüzyılın sonunda(19. yüzyıl sonu) Trabzon gibi bir şehirde oturan 27 kişiye bir dükkan isabet ediyordu, Kastomonu'da bu oran 16 kişiye bir dükkana yükseliyordu. Ticaretin bugünkü rolü ve şekli ile ilgili olarak İstanbul şehrine ait belli başlı istatistiklere göre, İstanbul'da 1927 yılında 54.000 tüccar ve

30.000 dükkanda çalışan 90.000 müstahdem tesbit edilmiştir. Demek oluyor ki, İstanbul'da oturan 26 kişiye bir dükkan ve her 15 kişiye bir tüccar isabet ediyor. İstanbul halkının beste birinin işkolu ticarettir. Bu rakamlara tüccar aileleri, nakliyeciler, hammal, yükleyici ve tüccarların hizmetinde çalışan diğer işçiler dahil değildir.

3-Türkiye'nin özellikle demiryollarıyla limanlara bağlanmamış olan yerlerinde türlü zenaat ve esnaflık çok gelişmiş bir durumdadır. Bu bölgelere yabancı memleketlerden ithal olunan mallar giremez çünkü ithalatın tamamı deniz yolu ile yapılmaktadır. ... Hazırlanan mallar ya üretici tarafından yada aynı bölgede tüketilmektedir." (Sunurov 1970: 12)

Genç cumhuriyet ekonomik gelişme biçiminde yönünü, batı kapitalizminin başarılı örneğine bakarak onu taklit etmeye çevirmişti. Taklit etmeye çalıştığı batı kapitalizminin gereklerine uyma yolunda geçen süre yani "1929'a kadar 'liberal' bir çizgide yürüdüğü, sonra daha çok 'hımayeci'liğe başvurulduğu" (Tunçay 1989b:185) şeklinde olduğu konunun uzmanlarının genel kanısıdır.

KIRSAL ALAN

Kapitalizm öncesi ekonomik ilişkilerin egemen olduğu bir köylü ülkesi olan Türkiye'de "1927 sayımında 13.5 milyonluk Türkiye nüfusunun %83.7'sinin kırsal bölgelerde yaşadığı anlaşılmıştır. Bu köylük nüfusun tarımla uğraştığı açıktır. Nitekim bir iş tutan 5.350.000 kişinin 4.370.000'i tarımda çalışmaktadır (2.680.000 erkek 1.690.000 kadın). Aynı yıl yapılan Tarım sayımı sonuçlarına göre de, çiftçi aileleri sayısı 1.751.239 olup, 9.145.000 nüfusu temsil etmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında toprak kullanımı çok düşük düzeyde olup ekilebilir alanın beşte birine ulaşmamaktadır. (Ülke yüzölçümünün %5'inden az bir orandır) 1927'de ekili alanların %90'ına yakınında tahıl, %3.9'unda baklagiller, %6.6'sında da endüstri bitkileri (sırasıyla, pamuk, tütün, susam, afyon ve patates) üretilmektedir. ...

Türkiye'de çiftçi ailesi sayısı ile tarım işletmesi sayısı hemen hemen eşittir. Bundan da küçük aile işletmelerinin egemen olduğu anlaşılmaktadır." (Tunçay 1989b: 189-190) Elbette 1927 sayımından elde edilen kırsal alanlarla ilgili bilgilerde bazı sapmaların olduğu bir gerçektir. "1927 Tarım sayımı'nda 'Gerçi soru kağıdında köylünün elindeki toprağın miktarında sorulmuştur. Fakat bu hususta elde edilen cevaplar istatistikî bir incelemeye esas teşkil edecek derecede doğru görülmemiştir.'" (Tunçay 1989b: 190) Bu sapmalar ülkedeki kırsal alandaki çalışma yaşamında bir değişimi gözlerden gizliyecek kadar önemli olabilmıştır. Kurtuluş savaşından sonra ülke dışına kaçan ve Yunanistan'la göçmen mübadelesi sonucu boşalan gayri-müslimlerin toprakları üzerinde egemenlik kurmayla birlikte "Kemalist devrimden sonra, toprağın büyük toprak sahipleri elinde yoğunlaşması önemli oranda hızlanmıştır.

Ülkenin doğusundaki köylülüğün topraksızlaşması, özel ağalık tarafından mülksüzleştirme esasına dayanırken, bu süreç Orta ve Batı Anadolu'da köylülüğün tabakalaşması, bunun içinden zengin köylü işletmelerinin doğması ve aynı şekilde, toprak ağalığının kapitalist işletmelere dönüşmesi biçiminde gelişmiştir." (Rozaliyev 1978: 24)

Kırsal alanda kapitalist ilişkiler, kapitalizm öncesi ekonomik biçimler karşısında, devletinde desteklemesiyle önem kazanmaya başlamıştı. Bu durum kırsal alandaki çalışma yaşamında yüzyıllarca değişmeyen ilişkilerin hızlı bir değişim sürecine girmesini sağladı. Bu değişim süreci sancılı bir şekilde gelişti.

SANAYİNİN DURUMU

"1927 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre 13.5 milyonun biraz üstünde olan toplam nüfustan 5.350.000'i bir işte çalışmaktadır. Bu sayınınınsa 300.000'den azı (%5.5 kadarı) endüstride çalışanlardır (yaklaşık 267.000 erkek + 32.500 kadın) Aynı yıl yapılan *sanayi Sayımı*'nda ev sanayi (ayrıca, ulaştırma kesimi ve il ilçe merkezleri dışındaki değirmenler) haric, ama esnaf işlikleri dahil, 256.800 endüstri çalışanı saptanmıştır; işyeri sayısı 65.000 kadardır. Gerek çalışanların sayısı, gerekse işletmeler yoğunluğu bakımından, Tarımla ilişkili endüstriler, Dokuma endüstrisi ve Maden, makina onarım ve yapımı ilk üç sırayı almaktadır. Üç kişiye kadar çalışanların oluşturduğu küçük işlikler, toplam endüstri işyerlerinin yüzde seksenine yakındır. 100 ve daha çok kişinin çalıştığı kuruluşlarsa 155 taneden ibarettir. Endüstri işletmelerinin ancak %4.3'ü motor kullanmaktadır. O yıla ait üretim değeri toplamı 432.741.400 ₺ diye hesaplanan endüstrinin, böylelikle, çok küçük ölçekli olduğu ortaya çıkmaktadır." (Tuncay 1989b: 193)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki sanayi Osmanlıdan devralınan mirastan çok büyük farklar göstermemekteydi. Cumhuriyet hükümetlerinin bu gerçeği görerek sanayinin güçlenmesi yönünde yaptıkları çalışmalar ise ilk yıllarda genelde ülkedeki durumun tesbitinin sağlanması yönünde olmuş. Bunun yanında liberal tutum çerçevesinde sanayi alanındaki her türlü girişim cabaları her türlü kolaylıklarla desteklenmeye çalışılmıştır. Yukarıda Tuncay'ın dönemi tesbiti genelde, dönemi inceleyen tüm kaynaklarda aynı şekilde yer almaktadır. Rozaliyev'de bu dönemi şu şekilde tanımlamakta; "1927 yılında Türkiye'de, el emeğine dayanan küçük işletmelerin tamamen ağır bastığı görünmektedir. İstatistiklerde gözönünde bulundurulananlar arasında, sınıf fab-

rika işletmeleri yalnızca %2 oranındaydı; sınıf üretimde istihdam edilenlerin yaklaşık %20'si buralarda çalışıyordu. 1929-33 dünya ekonomik bunalımından önce sınıf üretimde istihdam edilenlerin önemli bölümünü imalathane işçileri ve küçük meta işçileri oluşturunuyordu. Bu, ülkenin sınıf gelişmesinin zayıflığını ve tüm ekonomisinin geriliğini ortaya koymaktadır." (Rozaliyev 1978: 48) Genel bir değerlendirmeye "1923-1929 döneminde, dünya ekonomisinin henüz krize girmediği yıllarda Türk ekonomisi Osmanlı ekonomisinin devamı olarak işlev görmüştür." (Keyder 1983a: 1068)

İŞÇİLERİN DURUMU

Kapitalist ilişkilerin geliştirilmesine yönelik genç Cumhuriyetin gayretleri kapitalizmin ürünü olan burjuvalara yeni olanaklar açarken işçiler için ise fazla bir şey yapıldığı söylenemez. Osmanlı zamanındaki *vahşi kapitalizmin* uygulamaları aynı şekilde devam etmiştir. Bunda zaten yok denecek kadar olan işletmeleri ve yeni yatırımcıları korkutmamak gayesi ağır basmıştır. "Bugüne kadar (1929) işçilerin emeği hiç bir kanunla korunmuş değildir. Bir tek istisna, yayınlanan nüfusu 10.000'den fazla olan şehirlerde cuma gününün 2 ocak 1924'ten itibaren mecburi tatil günü sayılmasıdır. Fakat bunun da bir çok boşlukları vardır: örneğin, bu kanundan mevsim işçileri, mağazalar, tramvay işletmeleri, hastaneler, v.b. yerlerde çalışanların yararlanmaması gibi... Kaldı ki, bu kanun dahi, aslında, uygulanmıyor." (Sunurov 1970: 25) İşçilerin yaşam koşullarının dayanılmayacak boyutlarda olduğunu aşağıdaki örneklerde görülmektedir. Dönemin gazetelerinden "'Milliyet'in bir yazarı, 21 Ekim 1928 tarihli nüshada, Halic Vapur İşletmelerinde çalışan işçiler hakkında şunları yazıyor:

'Kendileri ile yaptığım görüşmede işçiler bana şunları anlattılar: İsgünümüz güneş doğmadan, saat

5,30'da başlar ve gece saat 10'a kadar sürer. Cuma günü hariç. Çünkü cuma günü tatil olduğu için trafik çok yoğundur. Cuma günleri biz gece saat 11, hatta 11,30'a kadar çalışmak zorunda kalıyoruz. Öğle yemeği yiyememiz için iki saatlik paydosumuz var. Böylece ağır işimiz (hamallık, yükleyici olarak çalışmamız) 24 saatte en az 14 saat sürüyor. İşletme, hiç değilse şu öğle paydosumuzu 2 saat daha uzatsa da, biz de dinlenmiş olsak.'...

İşçilerin durumu başka şirketlerde daha beterdir. Demiryolu işinde çalışan Türk işçisi günde 15 saat çalışır, ... 'Dokumacılar ve tütün işçileri günde 14 saat çalışırlar, ... İstanbul'un bazı semtlerinde lokanta, otel, kasap ve buna benzer işletmelerde işçiler günde 20 saat çalışır ve yalnız 4 saat dinlenip uyuyabilirler." (Sunurov 1970: 27-28)

Bu ağır çalışma şartlarındaki bir işçinin elde ettiği gelir ise kalıfye ve ortalama ücret alan bir demiryolu işçisini örneklersek şöyledir: "Aylık geliri 55 liradır. Bu paranın 5 lirası gelir vergisine gidiyor. Sosyal vergi ve ödenekler 2 lira 60 kuruş tutuyor. Ev kirası 10 lira; yiyecek, giyecek ve diğer masraf için günde 75 kuruş kalıyor. Bu hayat pahalılığı karşısında demiryolu işçisi, haftada bir defa et yiyebiliyor, kalan günler ise ekmek, zeytin, peynir, pirinc ve balık yiyebiliyor." (Sunurov 1970: 32)

Osmalı döneminde sanayide kadın ve çocuk çalıştırılması durumu hemen hemen aynı şekilde Cumhuriyetin ilk yıllarında da sürmüştür "Örneğin, çalışanların %55.5'ini kadın işçilerin %14.3'ünü de çocukların oluşturduğu pamuk ipliği imalat ve pamuk dokumacılığında, 1915' erkek işçiler günde 10-13 kuruş alırlarken, kadın ve çocuklara sırasıyla 4-6 kuruş ve 2-4 kuruş arasında değişen ücret ödenmiştir. ... Kısacası, zaten yetersiz olan genel ücret düzeyi, kadın ve çocukların yoğun olduğu sanayi dallarında çok daha düşüktür." (Gülmez 1986: 54-55) Kadın ve çocuk işçi çalıştırmanın çok ucu-

za gelmesi sanayide bunlara büyük istihdam sağlamıştır.

Osmanlı zamanındaki çalışma koşulları, Cumhuriyetin ilk döneminde işçiler için pek bir fark yaratmamıştır. Osmanlı dönemindeki problemler hemen hemen aynı şekilde sürmüştür. Üretim güçlerinin bir yanı olan üretim araçlarının hemen hemen hiç değişmemesi buna bağlı olarak üretim gücünün insan ögesinin de çalışma koşullarının değişmemesini getirmiştir. Üretim ilişkilerinde ise burjuva-işçi ilişkisi Osmanlıdan devralındığı gibi devam etmiş, sadece burjuvaların gayri-müslim olanlarının yerine müslüman-Türk unsurlar geçmiştir.

"1936 öncesindeki çalışma koşullarının ağırlığı, kimi zaman parlamentoda sorumlularca da dile getirilmiştir. Örneğin İktisat vekili **Mahmut Celal Bey**, 114 sayılı yasanın görüşülmesi sırasında, Ereğli kömür bölgelerindeki işçilerin hepsinin 'çıplak' ve 'aç' olduğunu, 'hatta üzerlerinde bir mintan bile' bulunmadığını ve 80 kuruş olan ücretin yarısının ekmek parası olarak kesildiğini söylemiştir. 151 sayılı yasanın görüşülmesi sırasında da, **Doktor Fuat (Umay) Bey**, her ocağın başında birer bakkal dükkanı (bulunduğunu) ve bu bakkal dükkanı(nın) ocak sahibine ait (olduğunu), yani ocak sahibi(nin) sağ eliyle veri(p) sol eliyle al(dığı-nı)' belirterek, işçilerin ekonomalar aracılığıyla nasıl sömürüldüğünü anlatmıştır....

Kısacası 1936 öncesi dönem, ücret ve çalışma süresi gibi en önemli ikisinin sözleşme özgürlüğüne, yani işverenin tek yanlı isteğine uygun olarak belirlendiği, bu yüzden de son derece kötü, asgari işçi sağlığı, iş güvenliği ve iş güvencesi koşullarından yoksun kara bir çalışma yaşamının sürüp gittiği bir dönemdir." (Gülmez 1986: 55-56)

Bu "kara bir çalışma yaşamının sürüp gittiği" dönemde işçiler tepkilerini farklı biçimlerde göstermişlerdir. Osmanlı döneminde özellikle 1908 İlan-ı hürriyet grevleri ile istemlerini acığa vurabilen işçiler,

bu dönemde genelde çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve ücretlerinin arttırılması yönlü istemler ileri sürmüşlerdir.

"Cumhuriyeti izleyen yıllarda ise, bir yandan Takkir-i Sükûn Yasası'nın, öbür yandan da dünya ekonomik bunalımının etkisiyle, grevler seyrekleşmiştir.

Kurtuluş savaşı ve Cumhuriyetin ilk yıllarında görülen grevlerin üzerinde durulması gereken özelliklerden biri de, salt ücret artışı dışındaki isteklerin giderek daha sık ve sistemli biçimde dile getirilmesidir. Oldukça ayrıntılı bir istemler listesiyle işverenin karşısına çıkmakta ve görelî olarak ileri sayılabilecek sosyal politika önlemleri ileri sürülmektedir. İstekler arasında, çalışma süresinin kısaltılması ve özellikle, günlük iş süresinin sekiz saat olarak belirlenmesi hemen hemen her grevde dile getirilmiştir. Yine, işin düzenlenmesi ile ilgili olarak, hafta dinlencesi hakkı tanınması ve çoğu kezde bunu ücretli olması, resmi dinlencelerde yapılan çalışma ile gece çalışması için iki kat ücret verilmesi, fazla çalışmanın ücret karşılığı ve sınırlı olması, yıllık ücretli izin hakkı tanınması ve yılda bir aylık tutarında ikramiye verilmesi gibi istekler bir çok grevde öne sürülmüştür. Bunlar dışında grevlerde iş güvencesi ve sosyal güvenlikle ilgili isteklerde dile getirilmiştir."(Gülmez 1986: 69)

Kapitalizmle birlikte doğan ve onunla birlikte gelişip büyüyen işçi sınıfının, genç Türkiye Cumhuriyeti tarihi içinde gelişip büyüyen ve çalışma yaşamında en önemli yeri alma sürecinin, başındaki hali budur. Temel olarak istekleri çalışma yaşamının düzenlenmesine ve bir yasal statüye oturtulması yönünde yoğunlaşmaktadır. Çalışma yaşamındaki keyfiliğin altında ezildiklerinin, işçiler farkına varmışlar. Ücretlerin artışı temelinde ki istemler ise dönem içinde hiç dinmemiştir.

1929 DÜNYA KRİZİ VE ETKİLERİNDEN 1950'LERE

1929 DÜNYA KRİZİNİN ETKİLERİ VE SANAYİ

Kapitalizmin; dünya çapındaki en ünlü krizlerinden biri, patlak verdiği seneye anılan 1929 Krizi'dir. Temelde aşırı üretimin neden olduğu kriz tüm kapitalist sistemi sarsmış ve onda bir yapı değişikliğine yol açmıştı. Türkiye'de bu krizden payına düşeni aldı. Yalnız "Daha 1926 yılında, 1929 başlayıp Türkiye'yi de etkisi altına alacak olan Dünya Bunalımından önce, Türkiye ekonomik bunalımla karşı karşıya geldi: 'Burada bir kere daha hatırlanmasında yarar olan nokta şudur: Türkiye 1929 Dünya Buhranı ile birlikte buhrana girmemiştir. Türkiye ekonomisinin yapısı ve özellikle dış kredi dış ticaret sorunlarından doğan dar boğazlar, ekonomiyi 1926'dan başlayarak hızla, kendi dinamiğinin etkisiyle de bir buhrana doğru sürüklemiş ve Dünya Buhranı var olan bu gidişi hızlandırarak ekonomik çıkmazın en üst düzeylere ulaşmasına yol açmıştır.'

1926 yılında çıkan bunalım, kendisini yerli ve ithalat yoluyla gelen malların stoklanması biçiminde gösterdi." (KÜÇÜK 1985: 242) Türkiye'nin Lozan anlaşması gereği gümrük duvarlarını ancak 1929 yılında yükseltebileceği ve bu tarihten sonra ithal malların pahalanaacağı beklentisiyle ithal malların stoğu dev boyutlara ulaşmıştı. Bu durum piyasada tam bir durgunluk yaratmış, bununla birleşen üretime yönelik özel girişim yatırımlarının beklenenin çok aşağı seviyesinde gerçekleşmesiyle, Türkiye zaten kriz içine girmek üzereydi. Ülkenin iç işleyişinden doğan krizi çözücü dış-kredi imkanlarının ise olmaması veya başka deyişle yabancı ülkelerin Türkiye'ye güvensizlikten ve kaynaklarının yetersizliğinden kredi vermemesi 1929 yılına yaklaşır-

ken ülkenin zaten kriz içinde olmasına yetmisti.

Ülkede, "1929'a kadarki dönemde burjuvazi dikkate değer bir varlık gösteremiyor. 'Yasalara saygılı olmak koşuluyla' gelmesi beklenen yabancı sermaye de beklenen ölçüde gelmiyor. 1920'li yılların sonuna gelindiğinde; başlangıçtaki sermaye birikim düzeyinin düşüklüğü, alt-yapının yetersizliği, beklenenin altında yabancı sermaye girişi, daha önemlisi kolay kazanç yollarının varlığı gibi nedenlerden ötürü, izlenen 'liberal iktisat politikası'nın çözümsüzlüğü açık bir biçimde kendini göstermekteydi.

1929 Büyük Dünya Ekonomik Krizi'nin ortaya çıkması emperyalizmle kurulmuş olan dengeyi de sarsmıştır. Bu 'asırı üretim krizi', zaten yapısal bunalım nedeniyle oldukça zayıflamış olan bağları daha da zayıflatmıştır. Klasik bir 'ihracat ekonomisi' niteliği taşıyan Türkiye ekonomisi ciddi bir bunalımın eşiğine gelmiştir. Krizin ekonomide yarattığı sok etkisi o zamana kadar uygulanan ekonomi politikalarını da tartışılır hale getirmiştir." (Başkaya 1991: 136-137)

Dünya krizinin temel etkisi az gelişmiş ülkeler için sarsıcı olmuştur çünkü; "1929-30 Dünya Ekonomik Krizi yabancı sermaye yatırımları için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. (ve) Daha önce yabancı sermaye yatırımı yapan ülkeler bu yatırımlarını tasfiye etmeye yönelmişlerdir." (Akdiş 1988: 66) Yabancı sermaye beklentisi içindeki Türkiye için bu durum tam bir sok olmuştur. Ülkeye beklenen yabancı sermayenin gelmemesi gibi var olan yabancı sermaye de kaçmanın yollarını aramaya başlamıştır. Hükümetin ülkedeki 1930'ların başındaki yabancı sermayenin elindeki işletmeleri devletleştirmesini zorlayan ana etken budur.

Derinleşen ekonomik krizin etkisinin yıkıcı boyutlara doğru gitmesinin görülmesiyle ülkede yeni bir ekonomik model oluşturulmaya çalışılmış ve 'Devletçilik' tanımlamasıyla sonuçlanan bir dizi değişim yaşanmıştır.

1929 Krizinin dünya çapında tarımsal ürünlerin fiyatlarını, sanayi mamülleri karşısında düşürmesi hemen hemen tek ihracat kalemi tarım ürünleri olan Türkiye'yi zor duruma sokmuştur. Ekonomisi tarıma dayanan ülke, Dünya Krizinin içinde, elindeki tarımsal ihracat mallarının büyük oranlarda değer yitimiyle, gelirlerini yitirmiştir.

Dünya Krizinin ülke içine yayılışıyla çalışma yaşamı yeni bir biçim alma yoluna girer. "Dünya ekonomik bunalımı, uluslararası piyasalarda hammadde fiyatlarının düşmesiyle kendini acığa vurur. Bu fiyat düşüşü Türk ihracat mallarının fiyatlarına, oradan giderek de iç pazardaki fiyatlara yansır. Bütün aracılar, kendi kârlarını korumakta direnirler, o zaman da sonuç olarak bu fiyat düşüşünün bütün yükü üreticinin sırtına biner. ... Tütünün kilosunu elli kuruştan satan Türk ihracatçısı, aynı ürünü ekiciden 10 kurusa satın alır. Dolayısıyla, gelirin aynı kalabilmesi için, üretimin artması gerekmektedir. Ama fiyatların düşüşü öyle bir dereceye varmıştır ki, ihracatı aynı değer düzeyinde tutabilmek için, üretimi ik hatta üç katına çıkarmak gereği vardır. Bu da kısa sürede olanaklı değildir. Yaygın bir tarıma gitmeye insan kaynakları elvermez; tarımda makineleşme ise, büyük ölçüde makina ithalatını gerektirdiğinden bir kısır döngü vardır. Bu alandaki ithalat, tersine, önemli ölçüde düşmektedir. 1928 yılında 2milyon 298 bin TL'lik tarım makinesi ithal edilmişken, 1933 yılında bu alandaki ithalat yalnızca 224 bin TL'lidir. Öte yandan yedek parça yokluğu, daha kullanılabilir durumda olan makinelerin iskartaya çıkarılmasına yol açar ve Anadolu'nun bir çok yerlerinde tarım makineleri mezarlıklarına rastlanır." (Yerasimos 1980: 686) Ekonomik kriz tarım alanında yavasla başlayan makinazasyonu tam anlamıyla durdurmuştur.

Kriz daha çok ürünü aynı fiyattan üretmeyi, yani ucuzluğu gerektirmektedir. Bunun olabilmesi için üretimin yükseltilebilme marjının olması gerekmektedir, krize bağlı olarak bu marjin çok yüksek olması gerekmektedir. Ülkedeki tarımın durumu ise bu üretim artışı ihti-

yacını karşılamak bir yana, üretici güçlerin zaten yapabileceğinin en iyisinin yapıldığı bir durumdadır. Üretim artışının yapılamadığı yerde krizin durumuna göre geçinme standartlarında bir düşüş meydana gelir. Türkiye'nin de kaşılacağı durum bu olmuştur. Yetersiz, açlık sınırlarında dolayan geçim standartları bir çok sefalet örnekleri yaratmış, kırsal kapitalizme acılımlı eğilimi, köylünün büyük direnciyle karşılaşarak yerini tekrar köylülerin kendi içine kapanmasına dönmüştür.

Krizin başka etkileride olmuştur, ki bu etkilerden biri de, günümüzdeki özel sanayinin çekirdeklerinin oluşumudur. "Bu çok yönlü bunalım, her şeye karşın, ... ticari etkinlikleri çekici olmaktan çıkarır ve sanayileşmeye doğru bir eğilim yaratır. Yurt dışından işlenmiş madde ithalatının olanaksızlığı, bunların yurt içinde yapımını daha kârlı bir duruma sokar. Devlete gelince ödemeler dengesini sağlayabilmek için ithalatı kısmak zorunda kalacaktır. Bu da ülke içinde başlanan sınai üretimi dış rekabetten kurtaracak ve yerli sanayi mallarının istenen fiyattan satışa sürülmesi olanağını yaratacaktır.

Böylece, herhangi bir mal piyasada azalıp da karaborsaya düşmeye görsün, İstanbul'un kenar semtlerinde hemen, bu malı üreten, derme çatma düzünelerle yapımevi yerden mantar gibi bitmekteydi. Bunların yaptığı daha kötü nitelikli mal, karaborsadakinden biraz daha düşük bir fiyatla satılıyordu. Bu yapımevleri sanayilesmenin başlangıcı oldu....

Sanayilesmenin, uzun süreli ekonomik planlama kaygısının değil de o andaki ekonomik durumun bir sonucu olduğunu gösteren başka bir belirgin özellik de bu sanayilesme hareketinin kesin olarak tüketim mallarına yönelisidir." (Yerasimos 1980: 686-687) Dünya krizinin bazı az gelişmiş ülkelerdeki tipik sonuçları, yerel ekonomik şartlardaki birleşerek, Türkiye'yi gelişmiş ülkelerin çevre ülkesi, tüketim sanayine yönelen bir ülke olma yoluna sokmuştur.

1929 Dünya krizinde gelişmiş ülkelerin çevre ülkesi olmanın anlamı, gelişmiş ülkelerin krizden çıkış yolunda ellerindeki satamadıkları mamül mal ve sermaye ihracı yanında bir kısım sanayii ihrac etmesinden yararlanmaktı. Yani; gelişmiş ülkelerde üretim sürecinde durdukça pahalılaşan, krizden çıkış imkanı olan daha ucuz üretimi, gerçekleştirme imkanı olmayan sanayiye, ihrac etmesinden faydalanmaktı. Elbette az gelişmiş ülkeye gelen bu teknoloji işgücünün ucuz olması nedeniyle biraz daha ucuz üretme imkanına sahipti.

Türkiye bu sanayileşme şansını yakalayacak imkanlara kısıtlı da olsa sahipti. Dünya bunalımı karşısında, "Kolayca dışa kapanabilme olanağı bulan Türkiye, içte tarım kesimi aleyhine yarattığı bir fiyat makasının olanaklardan yararlanarak devlet eliyle ithal ikameci bir sanayileşmeyi başlatabilmiştir. Başka bir deyişle 1930 bunalımı Türkiye'ye ülkelerarası işbölümünde kendisine yeni bir yer arama fırsatını vermiştir." (Tekeli 1984b: 230) Gelişmiş ülkelerle yaptıkları ticaret aracılığıyla, gelişen bir ticaret sermayesi. Ekonomik varoluşunu gelişmiş ülkelere dayayan, bu hareketli ve Türkiye'nin ölçülerine göre büyük olan ticaret sermayesi, ticaretin imkanlarının çok daraldığı bir ortamda, sermaye olarak kendisini korumak için ticaret dışında başka yollar aramak zorunluğundaydı. Bu başka yollar ise gelişmiş ülkelerin krizden çıkış eğilimine uyumlu olmak durumundaydı. Bu eğilim ise gelişmiş ülkelerde üretimi pahalılaşan veya ucuzlayamayan malların ülke içinde ucuz üretimi ya da en azından uluslararası fiyatın altında üretimiydi. Türkiye'de basta devlet olmak üzere bir kısım tüccar bu tür sanayii ülkeye taşıdılar ve sanayinin temellerini attılar. Bu sanayi zorunlu tüketim malları sanayi idi. Dönemin tanıklarından **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**'nun gözlemleriyle gelişim söyleydi; "O devirde Avrupa öyle ağır bir iktisadi kriz içindeydi ki, birçok sanayi memleketleri, bizim en ziyade muhtac olduğumuz seker ve testil fabrikalarını söküp hurda makine fiyatına dışarıya satmak zorunluğuna düşmüş bulunuyor ve o memleketlerin işsiz kalan teknisyenleri

de bunları kurmak için kapılarımızı çalıp duruyordu.

Fakat, bizim iş adamlarımız, her nedense, bu durumu görmemezlikten gelerek, daha doğrusu bu fırsattan faydalanmayı istemeyerek, kâh Avusturya'ya kâh Almanya'ya, kâh Çekoslavakya'ya takım takım heyetler halinde taşıyorlar, oralarda, sanki altın madeni keşfine çıkmış gibi haftalarca aylarca dolaşp dolandıktan sonra, kimbilir ne ağır şartlar, ne yüksek komisyonlarla satın aldıkları fabrikaları birer 'mali ganimet' gibi memlekete getiriyorlardı. Bunun üzerine derhal milli şirketler kuruluyor ve aynı insanların bu şirketlerde kimi hissedar, kimi idare meclisleri başkan ve üyeleri olarak dışarıda aradıkları altın madenini içeride bulmak sırrına erdikleri görülüyordu." (Yerasimos 1980: 693-694) Karaosmanoğlu'nun biraz şikayet ederek anlattığı Türkiye'nin sanayileşme yolundaki adımları, aslında daha farklı işleme şansı olmayan uluslararası bir mekanizmanın parçasıydı.

Türkiye çalışma yaşamında, benzer az gelişmiş ülkeler gibi, yeni bir dönemin başındaydı. Bu; ekonomik krizden çıkış için ekonomik alanda, devletin daha fazla inisiyatif sahibi olmasıydı. Çalışma yaşamında devletçilik etkisini, eskisine oranla daha fazla hissettirecek demektir. "20. yüzyıl koşullarında az gelişmiş bir ülke için kapitalist bir gelişmeyi, kalkınmacı ve sanayileşme bir yöneliş içinde gerçekleştirmenin en yaygın yönteminin (zorunlu bir ön-koşul görülmesi gereken koruma politikalarıyla birlikte) devletçilik olduğunu söylemek yanlış olmaz." (Boratav 1983: 412)

Dünya krizinden, benzer ülkelerdeki örnekler gibi devlet himayesinde sanayileşme yoluyla çıkmaya çalışan Türkiye, çalışma yaşamında kır aleyhine kent ve sanayi lehine bir gelişim hattına girmiştir. Bu kapitalist gelişme; devlet, devlet-özel ve özel teşebbüs biçiminde oluşan tekeller çerçevesinde olmuştur. Ağırlık Devlet ve devlet-özel teşebbüs ortaklığı üzerine kurulmuş bu şekildeki her sanayi girişimi, tekelci bir nitelikte

olduğundan ve gümrüklerle korunduğundan kolayca yaşama şansı bulmuştur.

Devletçi ve devlet himayeci kapitalist gelişme bir dönem ve sadece Türkiye'ye özgü bir nitelik değildir. Uluslararası ekonomik yapının, ihtiyaçları ışığında (iradi olmayan) her ülkeyi kaynakları ve şartları çerçevesinde biçimlendirdiği bir genel süreçtir. (Bu süreç 1990'larda iyice su yüzüne çıkan, uluslararası krizin hem hazırlayıcısı, hemde devleti ekonomik yaşama daha az müdahale eder hale getirerek, panzehiridir. Tabii ki bu panzehirin etkisinin ne olacağı halâ meçhuldür.) Türkiye'nin çalışma hayatı günümüze kadar bu süreç içinde bir yol izlemiştir.

DEVLET DESTEKLİ SANAYİLEŞME SÜRECİNE BAŞLARKEN

TARIMIN DURUMU

Dünya Krizi'nin sonucu olarak ortaya çıkan devletçilik, krizin etkileri daha tam aşılmadan gündeme gelen II. Dünya savaşıyla birlikte dahada gelişmiştir. Yeni ekonomik yönelim ilk yıllarda tarım aleyhine gelişen bir sanayileşmeydi. Krizin ilk yıllarının ardından, tarım aleyhine gelişen sanayinin, tarımda doğal olarak sanayiye yönelik üretim yapan kesimler üzerinde olumlu sonuçları oldu. "Devletçi sanayi yatırımlarının bazı tarımsal üreticiler ve büyük arazi sahiplerinin çıkarları üzerinde olumlu etkileri oldu. Türkiye'de üretilen pamuğa karşı dış talebin Dünya Buhranı nedeniyle zayıfladığı bir dönemde kurulan devlet tekstil fabrikaları pamuğa karşı iç talebi büyük ölçüde genişletti. Pamuklu kumaş üretiminin 1929-1940 arasında *yedi kat* artmasında başlıca rolü devlet fabrikaları oynadı. Bu nedenledir ki pamuk üreticileri devlet tekstil fabrika-

larının kuruluşunu memnuniyetle karşıladılar." (Tezel 1986: 220) Tarım ürünlerindeki ucuzlamanın yarattığı olumsuz durum, yıllar içinde tarım alanlarının genişletilmesiyle kapatılmaya çalışıldı. Devlet eliyle sanayileşme çabasının motor işlevi görmesiyle tarım ürünleri hacmi ve pazara sürülen miktarı arttı. "1927 ile 1940 yılları arasındaki dönemde tahıl üretiminde, buğdayda %205, arpada %260, mısırdaki %482 oranında olmak üzere önemli bir artışa tanık oluruz. Bu artış dış pazara açılan bölgelerde bu ortalamaların çok daha üzerindedir.

... Birkaç bin karasabanın yerini pulluğun alması bir yana bırakılırsa, bu üretim artışı, tarımdaki verimliliği birlikte getirmez. Bu artış aslında, tarım yapılan toprakların çoğalmasının bir sonucudur. Bu topraklar ülke yüzölçümünün 1927 yılında %4.86'sı iken, 1934 yılında %10.2'sine ve 1940 yılında ise %12.25'ine yükselir. Buna karşılık sınıai bitkiler tarımında çok daha büyük bir verim artışı görülür." (Yerasimos 1980: 695-696) Dönem içinde yeni tarım alanları açılmasıyla artan tarım ürünü, ancak nüfus artış oranına denk bir gelişme göstermiştir. Bu durum ise 1929-1938 aralığında tarımın ulusal gelirden aldığı payı azaltmıştır.

TABLO-35

"Tarım alanında dur- 1927-1938 YILLARINDA ÇEŞİTLİ
ağın (sabit) fiyatlara ek KESİMLERİN ULUSAL GELİRDEN
lenen değer 1929 ile 1939 ALDIKLARI PAYLAR (%)
yılları arasında %20 artarı

	1927	1938
... Ancak aynı dönem için- de köy nüfusu da %20 oran- ında çoğaldığı için, üret- imde gerçek bir artış ol- mamıştır. ... Bu dönem iç- inde tarım ekonomisi, özel- likle belli başlı geçim kaynakları, yani besin mad-	TARIM %67	%48
	SANAYİ %10	%16
	HİZMETLER %23	%36

(Yerasimos 1980: 697)

deleri açısından, köy nüfusunun zararına bir gelişme göstermiştir." (Yerasimos 1980: 696) Kırsal alanda çalışma yaşamı kapitalizmin üretim ilişkilerinde ağırlığını arttırma eğilimine bağlı olarak değişmeye başla-

mış ve kırsal alanda köylülük içinde farklı sosyo-ekonomik kesimlerin oluşumu hızlanmıştır. Aşalık, kapitalist çiftçiliğe, geçimlik topraktan fazlasına sahip olan zengin köylülüğe, küçük üretici ise elindeki toprağın geçimine yetersiz kalışı ve topraksızlaşmaya bağlı olarak ortakçıya ve buna bağlı olarak tarım işcisine dönüşme sürecine girmişlerdi. Bu süreç tek bir tanımlama ile açıklanamıyacak kadar karmaşık ilişkileri barındırmaktadır. Temel eğilim ise belirtildiği gibi, kapitalizmin gelişiminin doğal sonucu olan köylülüğün farklılaşması, kırsal kapitalizme uygun sınıflara bölünmesiydi. Türkiye'de bu sürecin yavaş bir seyir izlediği ancak bu yavaşlığın devamlı aynı kalmadığı, dönem dönem hızlı bir değişim sürecine girdiği gözönünde tutulmalıdır.

TÜRKİYE'DEKİ İLK İŞ YASASI VE AYNI DÖNEMDE İŞÇİLERİN DURUMU

Çalışma yaşamında önemli bir düzenleme ise sanayide çalışanlara yönelik gerçekleşmiş ve 1936 yılında Türkiye'de ilk iş yasası kabul edilmiştir. Daha önceden iş yaşamıyla ilgili bir dizi yasa çalışması yapılmış ancak bunlar türlü nedenlerle yasalasamamıştır. 1936 yılında kabul edilen "3008 sayılı iş yasası 1934 yılında hazırlanan tasarının yasalasmış biçimidir." (Koc 1986a: 95) Bu "1934 tasarısıyla, hazırlandığı dönemin ekonomik ve siyasal bağlamlarıyla uyum içinde olmayan liberal nitelikli 1932 tasarısından, devlete toplu çalışma ilişkileri alanında yasaklayıcı ve baskıcı aktör kimliği veren 1936 İş Yasası'na geçiş doğrultusunda devletçilik ve halkçılık ilkeleriyle uyumlu ilk adım atılmıştır." (Gülmez 1986: 51) İş yasasının tüm baskıcı nitelikleriyle birlikte çalışma yaşamına girmesi, çalışma yaşamındaki keyfi uygulamalara son vermemesine rağmen belirli bir düzenleme getirmesi açısından önemlidir. Bu yasanın çıkışına bir dizi etken neden olmuş, bunların başında ise çalışma yaşamında burjuva-İşçi

arasında giderek artan bir gerilimin ve çatışma ortamının varlığıdır. "Ayrıca bu dönemde mülksüzleşmiş ücretli emeğin yetersizliğide önemli bir sorundu. Bu dönemde sürekli işçiliği teşvik etmek için ekonomik planda belirli hakların sağlanması kamu kesiminde tartışılıyordu. Uzun yıllardır gündemdeki bir konu olan İş Yasası'nın yasalaşması ile hem işçiler arasındaki huzursuzluklar bir ölçüde önlenmeye, hem de sağlanan bazı haklar ve güvencelerle işgücü arzı yaratılmaya çalışıldı. Savaş rüzgarlarının estiği bir dünyada üretiminin sürekliliğinin sağlanması da önemli bir araçtı.

Türkiye 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne ve onun bir yan kuruluşu olan Uluslararası Çalışma Örgütü'ne üye oldu. ILO Anayasası Türkiye'ye belirli yükümlülükler getiriyordu. İş Yasası'nın çıkmasında bu etmen de küçümsenmeyecek bir rol oynadı." (Koc 1986a: 96) 1936 İş Yasası çalışma hayatında etkilerini hissettirmeden "14 Temmuz 1938 tarihli cemiyetler kanunu ise sınıf esasına dayalı Cemiyet kurma yasağını getirerek, sendikal örgütlenmeyi olanaksız kıldı." (Koc 1986a: 99) Zaten çok güçsüz ve yetkisiz olan sendikaların yasaklanmasıyla "1936-1938 döneminde sendikaların fiilen, 1938-1946 döneminde ise aynı zamanda hukuken yokluğu, ... 'İşçi Cemiyetlerinin' umumi mukavele imzalamasını engelledi." (Koc 1986a: 110) 1936'dan 1947 yılında 5018 sayılı sendikalar yasasının çıkışına kadar geçen sürede sanayideki çalışma yaşamı 1936 yılındaki İş Yasası ile sürmüştür. Bu "3008 sayılı İş Yasası, iş uyuşmazlıklarını tek başlı ve 'toplulukla' olmak üzere ikiye ayırıyordu.

Tek başlı iş ihtilafı, tek işçiyi ilgilendiren anlaşmazlıklardı. Bu anlaşmazlık işyerindeki işçi temsilcisi ile işveren arasında yapılacak uzlaştırma toplantısında görüşülüyordu. Uzlaştırma kararını beğenmeyen işçinin mahkemeye başvurma hakkı vardı.

İşyerinde çalışan işçilerin en az beşte birini ve 10'dan fazla işçiyi ilgilendiren iş uyuşmazlıkları ise toplulukla iş uyuşmazlığıydı. İşçi temsilcileri ile

isveren arasında yapılan uzlaştırma görüşmelerinde bir anlaşma sağlanamazsa, İktisat bakanlığı'nın bir memuru ile taraflar görüşüyordu. Bunda da bir anlaşma durumu sağlanamaması durumunda konu Vilayet İş İhtilafları Tahkim Kurulu'na gönderiliyordu. Bu kurulun kararına itiraz durumunda ise nihai karar Yüksek Hakem Kurulunun'du." (Koc 1986a: 110-111) Elbete iş uyuşmazlıkları konusunda bu prosedürün 'toplulukla' ilgili bölümünün uygulanması çoğu zaman mümkün olmuyordu. Çünkü; işçilerin böyle toplu istekli bir tavrı çoğu zaman olumsuz bir şekilde değerlendiriliyordu.

"İş Kanunu (3008 sayılı iş yasası), işçilere, iş süresinin saptanması, hafta tatili, çocuk işçilerin çalıştırılmasına sınırlar konması gibi en beylik bazı haklar tanıır. Ama işçi örgütlerinin yokluğu, bu yasa hükümlerinin uygulanması konusunda tabandan gelecek bir denetimi olanaksız kılar." Aynı dönemde bu yasanın işleyişinden kaynaklanan, "'işçi mütahhitleri' türer. İşletmelerin işçi gereksinimi, arkalarında birer işsiz sürüsüyle dolayan, onlara iş bulduğunda bundan yüzde alınan, bu işçi mütahhitleri arasında yapılan acık eksiltmelerle sağlanır." yine bu dönemde, "... yaşam pahalılığı arttığı halde işçi ücretleri dondurulur." (Yerasimos 1980: 688-699) İlk iş yasasının işçileri koruyan maddeleri uygulamada çoğu zaman dikkate alınmadı helede II. Dünya savaşı sürecinde bu maddeler gözden uzak tutuldu. "3008 sayılı İş Yasası, haftalık çalışma süresini 48 saat olarak belirledi. (M. 35) Yasanın 37. maddesi ise, fazla çalışmayı düzenliyordu. Yasaya göre, fazla çalışma yapılan günlerin toplamı 90'ı gecemeyecekti. Fazla çalışma için işçinin onayının alınması gerekiyordu. Ancak bu konuda işçiden genel bir onay alınmasına izin veriliyordu. 1939 yılında çıkarılan Fazla saatlerde çalışma Nizamnamesi ile bu konu daha ayrıntılı olarak düzenlendi.

Ancak, İş Yasası'nın çalışma sürelerine ilişkin hükümleri ikinci Dünya Savaşı nedeniyle askıya alındı. ... İkinci Dünya Savaşı sırasında ülkenin üretken insan

gücünün önemli bir bölümü askere alınmıştı; ulusal gelir azalıyordu; ulusal gelirin giderek daha büyük bir bölümü savunma harcamalarına ayrılıyordu. Bu koşullarda işgücü arzını artırabilmenin tek yolu, çalışmayı zorunlu hale getirmektir." (Koç 1986a: 121) Çalışmayı zorunlu hale getirmenin çalışma yaşamına yeni güçleri sokmayı gündeme getirdi. "Devlet, kendi denetimi altındaki sanayi ve maden işletmelerinde çalıştırılmak üzere, düşük ücretli, sürekli ve çalışma koşullarına tepki göstermeyecek bir işgücü aradı. Bu kaynağı, askerler ve hükümlüler oluşturdu. Savaş sonlarında da bu uygulama bir süre daha sürdürüldü.

Lütfü Erişçi bu konuda sunları yazıyor:

'İkinci Dünya Savaşı sırasında binlerce mahkûm fabrikalara sevk ediliyordu. 1941'den itibaren Nafia Vekaletinin emrine verilen ve herhalde 10.000'den aşağı olmayan büyük bir er kitlesi yalnız Nafia işlerinde değil istihrac sanayiinde, çimento sanayiinde, hatta ziraat kombinalarında kullanılıyordu. Bu erlerle, serbest amenin iki liraya yaptığı iş bir liraya mal ediliyordu.

Harbin sonuna doğru, çalıştırılan mahkûmların senelik adedi onbinleri geçtiği. Mesela Değirmisaz linyit ocaklarında çalışan 1.300 işçinin 500'ü mükellef, 500'ü mahkûmdu.'

Ereğli kömür işletmesinde 1944 yılından itibaren mahkûmlar ve 1946 yılından itibaren de Zonguldak ili halkından asker olanlar çalıştırılmaya başlandı. ...

Ereğli kömür işletmesi'nde 1947 yılı sonunda 1937 asker ve 1039 mahkûm çalışıyordu. 1948 yılında 985 asker asker işyerinden ayrıldı ve 89 asker çalışmaya başladı. 1948 yılı sonunda işletme'de 1041 asker ve 1261 mahkûm bulunuyordu.

...İkinci Dünya Savaşı içinde Karabük Demir Çelik Fabrikası'nda da hükümlü ve asker çalıştırıldı. Örne-

ğın, 1942 yılında 4.300 kişilik kadronun ancak 3.100'ü doldurulmuştu ve işgücü açığı, bir taraftan hükümlü ve askerlerin istihdamıyla, diğer taraftan günlük çalışma süresinin oniki saate çıkarılmasıyla kapatılmıştı." (Koc 1992b: 84-86) Çalışmanın zorunlu tutulduğu ve asker ile mahkumların bile üretim alanlarındaki açığı kapatmak için çalışmaya zorlandığı II. Dünya Savaşı sürecinde İş Yasasının bir çok maddesinin uygulanmamasını doğal karşılamak gerekecektir. 1940 yılında 3780 sayılı Milli Koruma Kanunu ile getirilen çalışma zorunluluğunun uygulamaları "1944 yılında yapılan bir değişiklikle, ücretli iş yükümlülüğü varken işini terkedenlerin işine geri götürülmesi sırasında yapılan harcamaların da kendilerinden alınması hükmü getiril"erek (Koc 1986a: 123) çalışma yaşamını tam anlamıyla zorlamalar çerçevesine oturttu. Milli Koruma Kanunu'yla çalışma yaşamı tam anlamıyla devletin tasarrufu altına alındı.

1940'ların sonuna kadar çalışma yaşamının sanayi ve işçi kesimi açısından durumu pek fazla değişmeden yukarıda anlatıldığı biçimiyle sürdü.

II DÜNYA SAVASI YILLARI

Dünya Krizinin etkisini üstünden atma uğraşındaki ülke değişen uluslararası güç ilişkilerinin bir dünya savaşına girişmesiyle bu sefer daha yoğun bir ekonomik kriz karşısında kalmıştır. Türkiye ekonomik kaynaklarını zorunlu olarak savaş ekonomisine ayırmıştır. "İkinci Dünya Savaşında Türkiye bir yandan savaş dışı konumunu sürdürmeye çalışırken, bir yandan da olası saldırılara karşı savunmasını sağlamlaştırmaya çalışıyordu. Bu dönemde bütçe harcamalarının yarısından fazlası milli savunma harcamalarına ayrılmıştır. Yıllar itibariyle milli savunma harcamaları, bütçe harcamalarının 1940'da %53'ü, 1941'de %55'i, 1942'de %54'ü, 1943'de %52'si, 1944'de ise %51'idir. Gelişmekte olan bir ülke olarak kaynakların böylesine büyük bir oranın ekonomi dışı kalması Türkiye'de ekonomik sorunların artmasına yol açmıştır." (Akar 1992: 25) Devlet eliyle kurulan sanayi tesislerinin ve özel işletmelerin çalıştırılması için zorunu çalışma yasasının çıkarılması sanayinin bu olumsuz koşullar altında da olsa ayakta kalmasını, üretim yapılabilmesini sağlamıştır. Tarım alanındaysa kapitalist ilişkilerin gelişmesini ters ettilen bazı kararlar alınması sonucu, kırsal alandaki çalışma yaşamını olumsuz etkiledi. "Fiyatlar açısından, tüketim mallarının genel kıtlığı ve ithalatın tıkanması nedeniyle 1939 ve 1944 arasında genel fiyat düzeyi 4-5 kat artarken hükümet köylünün buğdayını sabit fiyatlarla satın almaya devam ediyordu. Tarımsal ürünün sabit tutulan satın alma fiyatları ve hızlı bir artış gösteren imalat malları fiyatlarından dolayıcıftçiler artıklarını saklayarak karaborsacılara satmaya giriştiler. Orta köylüyü artığını satmaya zorlamadaki bu yeteneksizlik hükümeti 1943'de vergileri siddetlendirmeye ve zorla satın alma programına yöneltti. ...

Savaş yılları orta köylünün gücünü yok ederken büyük çiftçiye çok daha az bir zarar vermisti; İş-gücünün askere alınması büyük çiftçinin üretim araçlarının görece üstünlüğünü geri getirdi. ... orta köylü pazara açılmaktan zarar gördü." (Keyder 1983b: 210) Kırsal alanda zararlı çıkan orta köylülük pazara üretim sürecinden görece geriye çekildi bu boşluğu ise olanakları daha fazla olan büyük toprak sahipleri kapattı ve kırsal alandaki ayrışma süreci bu dönemde görece olarak hızlandı. Çalışma yaşamı artık kırsal alanda gücü artan büyük toprak sahiplerinin ve gücünü koruyup karaborsa imkanlarından yararlanabilen orta köylülüğün elinde toplanan yeni sermaye imkanlarını nasıl kullanacağına göre şekillenecekti, yalnız bu süreç II. Dünya savaşından sonra 1950'lerde su yüzüne çıkacaktı.

II. Dünya Savaşı süreci ekonominin önceden yürüdüğü yolda yürüyemeyeceği yeni bir yola girdiği dönem olmuştur. Bu dönemde ekonomi ve çalışma yaşamında zaten etkin bir yere sahip olan devlet daha da ön plana çıktı. Ancak ekonominin kendine has kuralları, her ne kadar devlet müdahalesi çok fazla ve etkin olursa olsun uygun olduğu yolda aktı ve "Gerçek bütçe harcamaları hızla artan hükümetin bu artışı yeterince karşılayabilecek reel bütçe kaynaklarını yaratamaması nedeniyle savaş yıllarındaki enflasyon hükümetin denetimi dışına çıktı. Ciddi toplumsal, siyasal ve iktisadi sonuçları olan bu enflasyon"un diğer bazı nedenleri ise,

"... Daha çok kamu kesimindeki harcama artışlarının kamçıladığı talep baskılarının yanında, savaş yıllarında tarımsal üretim ve ithalat hacminde meydana gelen daralmalarda enflasyon sürecini hızlandırdı. Fiyatlar genel düzeyi, Ekonomi Bakanlığı'nın toptan esya fiyatları endeksine göre 1938-1943 arasında *beş misli* yükseldi." (Tezel 1986: 221)

Enflasyonist ortam çalışma yaşamında bazı dengelelerin yeniden kurulması için eski dengeleri yıkıcı bir etki yaptı. Bu etki enflasyonist ortam öncesi ekonomik

olarak güçlü olan kesimlerin bir kısmının daha da güçlenmesine ve sermayedar kesimin elindeki sermaye birikiminin büyümesine yol açtığı gibi, sermayedarlar kesimi dışındakilerin ise yaşama standartlarının dahada düşmesine yol açtı. "Enflasyondan en çok yararlananlar tüccarlar ve özellikle dış ticaretle uğraşanlar oldu. Hükümet Türk parasının dış değerini enflasyonun etkilerine göre yeniden ayarlama yoluna gitmediği ve etkili bir fiyat denetimi sağlayamadığı için, Türkiye'deki fiyat düzeylerine göre çok ucuz kurlardan resmi döviz tahsisleri elde eden ithalatçılar büyük vurgun vurdular. ... İthal mallarıyla ilgili ve savaş yıllarında büyük boyutlar kazanan kıtlık rantları, hükümetin bu rantları kamu kesimine aktarmasından kaçınması sonucunda, büyük ölçüde ithalatçıların ve bir ölçüde de bu malların toptan ve perakende ticaretini yapanların eline geçti.

Sermaye ve ara malları ithalatındaki darlıklara karşın üretimi sürdürebilen sanayi kuruluşları da, başta devlet fabrikaları olmak üzere, büyük karlar elde etti. Piyasaya yönelik üretim yapan büyük arazi sahiplerinin savaş dönemi kazançları ise, daha çok 1942 ve 1943 yıllarıyla sınırlı kaldı. Bu yıllarda hükümetin tarım ürünlerinin fiyatlarını serbest bırakmasının sonucunda iç ticaret hadlerinde tarım lehine büyük değişiklikler oldu. Bu değişikliklerden özellikle piyasaya yönelik üretim yapan büyük arazi sahipleri yararlandı.

Enflasyondan zarar gören gruplar işçiler, sivil ve asker bürokratlar ve tarımdaki küçük üreticiler-köylülerdi. Elimizde 1923-1950 dönemiyle ilgili gelir dağılımı hesapları için savaş yıllarında bu grupların durumundaki bozulmayı işaret eden bazı genel gözlemlerle yetineceğim. İşçilerin yaşama düzeylerinde büyük düşüşler olduğu kesindir. Bir kaynağa göre, imalat sanayiinde gerçek ücretler 1939 ile 1943 arasında %40 oranında azaldı. Kamu görevlilerinin reel gelirlerinde de önemli kayıplar görüldü. Merkezi bütçe, katma bütçeli idareler, il özel idareleri ve belediyelerde istihdam edilen nüfusun, toplam çalışan nüfus içindeki payı,

1927 yılında %1.8, 1935 yılında %1.7; bunların vergilenmemiş gelirlerinin Türkiye'nin GSYH'sı içindeki payı da, 1926-1929 arasında %3.6, 1933-1935 arasında %5.5'ti. Ne var ki, kamu görevlilerinin çalışan nüfus içindeki payı 1945 yılında %2.7'ye çıktığı halde vergilenmemiş gelirlerinin GSYH içindeki payı 1943-1945 arasında %2.6'ya düştü. Kamu kesiminden emekli, dul ve yetim maaşları alanların gerçek gelirlerinde de dehşet verici bir azalma görüldü. Emeklilere yapılan kişi başına ortalama ödemenin 1938 fiyatlarıyla gerçek değeri 1938'de 1420 TL'ndan 1945'te 274 TL'na indi. 1950'de sadece 389 TL'nda kaldı." (Tezel 1986: 221-222)

II. Dünya Savaşı dönemi içinde oluşmaya başlayan çalışma yaşamının 1950'lerdeki dengeleri, oluşum sürecinde büyük sancılar ve sıkıntılar yaratmıştır. Ticaretle uğraşan kesimler, özellikle bunu büyük çapta yapanlar sermayelerini kısa sürede bir kaç misli büyütme imkanına kavuşmuşlardır.

Bu süreçte üretime yönelik bir eğilimin doğması da gündeme gelmiştir. Savaşın yarattığı mal kıtlığında, yetersiz niteliklere sahip mallar dahi değerlendirilmiştir. Bu değerlendirilmenin etkisi sermayenin gerek tarım alanında olsun gerekse sanayide üretim alanına yönelmesini sağlamıştır. Ticaretin çok kârlı olduğu dönemlerin tipik sonucu olarak ticari sermaye daha fazla kâr etmek için üretim sürecine girer, Türkiye'deki dönemin ticaret sermayesi de bu eğilimden payını almıştır. II. Dünya savaşından sonra ki yıllarda özellikle 1950'lerle birlikte ülkede hızlı bir büyüme sürecine giren tarım ve sanayi üretimi, II. Dünya savaşı koşullarında böyle bir eğilim içinde birikmiş sermayenin yatırıma yönelmesiyle gerçekleşmiştir. II. Dünya savaşı yıllarında pazara sürülen her malın iyi bir fiyatla alıcı bulması ve malların gerçek bir değere hızla dönüşmesi ticaret sermayesi ile sanayi sermayesinin kaynaşmasına yolu iyice açmıştır. Bu kaynaşmış sermayenin gerçek verimi ise 1960'larla birlikte alınmaya başlamıştır. Dönemin fiyat artışlarından bazı örnekler aşağıdaki Tablo:36'da verilmekte

TABLO:36
1938 YILI ORTALAMA FİYATLARI İLE 1943
YILI (aralık ayı) ORTALAMA FİYATLARI
(mutlak rakamlar) VE ARTIŞ YÜZDELERİ

ORON ADI	1938	1943	ARTIŞ ORANI %
EKMEK (kilo)	10.05	38.67	284.7
ET "	42.52	198.54	336.9
TAZESEBZE "	7.51	29.96	298.9
ZEYTINYAĞI "	51.85	231.29	336.
SEKER "	28.	338.	110.7
PEYNİR "	48.78	155.42	218.6
SÜT "	14.79	51.25	236.5
KÖMÜR "	5.33	12.21	129.1
ODUN "	370.08	1316.66	255.7
TUĞLA "	1500.	6000.	300.
KERESTE "	14000.	120000.	400.
KİREÇ "	35.	359.	1040.
YUMURTA (tane)	1.71	7.94	364.3
KİREMİT (yerli)	4.	300.	1400.
DEMİR (kilo)	7.	70.	900.

(Akar 1992: 35)

Fiyat artışları sürecinde özellikle işçi, kamu görevlileri yani ücretliler ve küçük üretici köylünün gelirlerinin bu fiyat artış oranlarına oranla artmadığı göz önüne alınınca zaten geçinme koşulları zor olan bu kesimlerin yaşam şartlarının alabildiğince düştüğü ortaya çıkmaktadır. Bu düşüş sürecinin bir çok olumsuz etkisinden biride sağlık alanında olmuştur. Aşağıda aynı dönemdeki İstanbul'da görülen ölüm nedenleri oranına baktığımızda çarpıcı sonuçlarla karşılaşırız. Bu rakamların tam gerçeği yansıtmadığı ve sadece genel eğilimi verdiği gözönünde tutulmalıdır.

Tablo:37'deki "sayılar, ücretlerin en düşük olduğu dönem boyunca, kötü yaşam koşullarının sonucu olan hastalıkların yarattığı ölüm sayısının arttığını, kuskuya yer bırakmayacak bir biçimde gösterir." (Yerasimos 1980: 706)

TABLO:37
İSTANBUL'DA 1940-1944 YILLARI ARASINDA BELLİ
NEDENLERE DAYALI ÖLÜMLER

NEDENLER	1940	1941	1942	1943	1944
TİFO VE PARATİFO	71	121	166	93	70
YAŞLILIK	846	859	1.116	1.099	920
AKCİĞER VEREMİ	1.493	1.585	2.060	2.105	1.972
ÖTEKİ VEREMLER	344	354	474	500	494
KALP HASTALIKLARI	2.806	2.682	3.304	2.990	2.839
ZATÜRRE	1.899	1.550	2.111	1.825	1.802
ALKOLİZM	208	250	434	656	337
DİZANTERİ V.B.	680	587	1.072	662	836
KANSER	734	757	772	708	834
TOPLAM	14.489	13.665	17.766	16.865	15.069

(Yerasimos 1980: 706)

"Savaş döneminde bulaşıcı hastalıklardaki artış, dönemin basını tarafından endişe ile izlenmektedir 1943 Haziranında yaygınlaşan tifüs vakalarının önlenmesi yolunda halkı uyarıcı yayınlar yapılmaktadır. Basının ortaklaşa actığı bu kampanyanın sonuçlarındaki yetersizlik, hastalık ve ölümlerin nedenlerinin ve çapının anlaşılmasında ipuçları vermektedir." (Akar 1992: 41)

II. Dünya savaşı yıllarında varlık vergisi adıyla çıkarılan özel bir kanunda, çalışma hayatında belirgin bir değişmeyi sağladı. "Hükümet bu kanunu, bilinçli olarak, Rum, Ermeni ve yahudi işadamlarını zayıflatmak, Türk-Müslüman tüccarların ülkenin dış ticaretindeki ağırlığını arttırmak için kullandı. Vergi uygulaması, Türkiye'nin dış ticaretinde yerli gayrimüslimlerin gücünü önemli bir ölçüde azaltan sonuçlar yarattı.

Gayrimüslimlerin "varlıklarının bir bölümü vergi nedeniyle devlete aktarılırken önemli bir bölümünde Müslüman-Türk zenginlerin eline geçti. Rum, Emeni ve Yahudilerin panik içinde elden çıkarmak zorunda kaldıkları taşınmaz mallar, fabrikalar ve ticari stoklar, yok pahasına zengin Türklerin eline geçti. Bu olayların sonucunda İstanbul'daki ticaret ve sanayi aleminin etnik yapısında belirgin bir değişme oldu." (Tezel 1986: 159-225)

1923 Cumhuriyetin kuruluşundan II. Dünya savaşının bitimine kadar geçen devredeki çalışma hayatı temelde çok büyük farklar yaratmamıştır. Tarım alanında üretim araçlarında bir gelişme olmamış, ancak yeni tarım alanları açılması sayesinde tarım alanı bir kattan fazla artmıştır. Köylülüğün çalışma hayatında yavaşta olsa, kapitalist üretim ilişkilerinin kırsal alana girmesine bağlı olarak ayrıştığı ve sınıflara bölünmeğe başladığı görülmektedir.

Özellikle devlet eliyle başlanan bir sanayileşme hareketi, döneme esas damgasını vuran gelişmedir. Çalışma yaşamında artan sayıda işçinin varlığı ve bunların sorunları, gündemdeki yerinin önemli olmasını sağlamış ve bu çerçevede İlk İş Yasası çıkarılarak çalışma yaşamının düzenlenmesine yönelik adım atılmıştır.

Ticaret; 1923-1950 dönemi boyunca çalışma hayatının temel dinamiği olmuştur. Ticaretin gelişmesi veya gerilemesi ülkedeki ekonomik hayatın biçimlenmesine yol açmış ve bu alandaki sermayenin sanayiye kayması dönem içinde çok az gerçekleşmiştir.

Bu dönemdeki çalışma yaşamında yer alan ekonomik ve siyasi gelişmeler günümüzdeki çalışma hayatını oluşturan dinamik öğelerdir. Günümüzdeki çalışma hayatının temellerinin çoğu bu dönemdeki gelişmeler içinde atılmıştır.

1950'DEN GÜNÜMÜZE KADAR ÇALIŞMA HAYATI GENEL

1946-1950 ARASI ÇALIŞMA HAYATINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER

II. Dünya Savaşı'nın ardından değişen dünya dengelerinin de etkisiyle Türkiye'de de belirgin değişiklikler başlamıştır. 'Demokratik' bir siyasi ortama girme yönünde 1946'da çok partili hayata geçilmiştir, bunun sonucu olarak 1950'de yapılan seçimler sonucu iktidara CHP'den ayrılan bir grubun oluşturduğu D.P. geçmiştir. Çok partili siyasal yaşama geçiş, çalışma yaşamında bazı alanlarda önemli değişmelerin ve gelişmelerin habercisi olmuştur.

Türkiye'deki değişimin başlangıcı, II. dünya savaşının hemen ardından değişen dünya koşullarına uyum çerçevesinde başlamıştır. "Turuman doktrinini ve Marshall Planı çerçevesinde ABD sermayesinin Türkiye'ye girişindeki hızlanma, 7 Eylül 1947'deki devalüasyon, yabancı sermayenin özendirilmesi, Türkiye'nin IMF'ye, Dünya Bankası'na ve Avrupa İktisadi Birliği Örgütü'ne (OECD) üye oluşu, 1950'den önce İnönü döneminde gerçekleşmiştir." (Can 1991: 54)

Türkiye'nin dış dünyaya açılma gayretleriyle birlikte o güne kadar uygulanan ekonomik biçimin değişeceğinin işaretleri görünmeye başlamıştır. Tarım aleyhine gelişen devlet destekli sanayileşmeden, tarım lehine bir ekonomik modele dönmeye başlanmıştır. "Gelişmelerin görünüşü 1950'den önce Türkiye'ye gelip raporunu 1950 seçimlerinden sonra yayınlayan Dünya bankası'nın gözü ile (IBRD: The ECONOMY of Turkey) şöyle:

a) Türkiye'deki düşük gelir düzeyi yatırımlara

ayrılabilir kaynakları büyük ölçüde sınırlamaktadır. Türkiye'de özel biriktirim küçüktür ve gelir önemlice artıncaya kadar düşük kalacaktır.

b) Endüstriyel gelişmeye, tarımın aleyhine olarak, verilen ağırlık çok fazla olmuştur. Tarım öne çıkmalıdır. Tarımda verimlilik arttırılmadıkça, endüstri için gerekli besin ve işgücü sağlanamaz.

c) Türkiye'de yatırımların dağılımının uygun mekanizması yoktur. Özel girişim düzeninde, ekonomideki bir hata, iflasla sonuçlanacağı için kendiliğinden ortadan kalkar. Kamu işletmeciliğinde ise hata olarak kalır.

d) Hükümetin mali politikası, para çıkarımı, emlakçiliği, ithalatçılığı kârlı hale getirmiştir.

e) Eğitim endüstrinin gereksinimlerine ayak uyduramamıştır. Eğitimin her alanında uzmanlaşma ihmal edilmiştir." (KÜÇÜK 1985: 255)

1950 Öncesinde başlanan değişimin önemli bir göstergesinide, 1948 yılında İstanbul'da toplanan İktisat Kongresi oluşturmaktadır. "Türk bujuvazisinin bu yeni kurultayı, 1923 yılında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresinin açtığı ciğıra son verir ve bundan böyle Türkiye'nin ekonomik yaşamına egemen olacak yeni ilkeleri getirir. Bunlar yabancı sermayeye çağrı ve özel girişimcilik ilkeleridir. ... Devlet sorumluları. 'amacın, kendi kendine yetmekten çok, öteki ülkelerle ticari mübadelelerin daha büyük bir ölçekte yapılmasına yol açacak temel sanayilerin kurulması' olduğunu söylerler. Bunlar hafif sanayi alanında hızlı, ağır sanayi alanında ise daha aşamalı bir kalkınmayı ve öteki ülkelerle girişilecek sürekli bir ticari ilişkiyi tasarlamaktadırlar." (Yerasimos 1980: 718)

Çalışma yaşamında önemli değişimlerden biride bu dönem içinde sosyal güvenlik alanında atıldı 1936 tarihinde çıkarılan 3008 sayılı İş Yasası çerçevesinde

öngörülen ve devlet denetiminde 1937 yılında çalışmaya başlayan İsci Sigorta İdaresi'nin, dönemin şartları içinde gerçekleştiremeyen sosyal güvenliğin kurumlaştırılması, ancak 9-7-1945 tarihinde İsci Sigortaları Kanunu ile olabildi. "Devlet memurları ise, 8-6-1949 tarihinde kabul edilen 5434 sayılı yasa ile kurulan T.C. Emekli Sandığına bağlandılar.

1945 sonrasında Sosyal Sigortaların kapsamı kişi ve bölge olarak sürekli genişletildi." (Koc 1986a: 130)

Dönemin çalışma yaşamının düzenlenmesi çerçevesinde diğer önemli bir gelişmede 1938 yılında kabul edilen Sınıf Esasına Göre Cemiyet kurma yasağının 5 Haziran 1945'de kaldırılmasıdır. Bu yasak kalkınca "İsciler hızla sendika kurmaya başladılar. ... Ancak kısa bir süre sonra iktidarın sendika kurma hakkını gerçekten tanımaya hazır olmadığı anlaşıldı. 17 Aralık 1946'da sıkıyönetim kararıyla yeni kurulmuş olan sendikalar, ... kapatıldılar." ardından "20 Şubat 1947'de yürürlüğe giren sendikalar kanunu, grev ve toplu sözleşme hakkından söz etmediği gibi, siyasetle uğraşan sendikalarıda yasaklamaktaydı. iktidar organı olan Ulus'da çıkan bir haberden anlaşıldığına göre, bu Kanun'un hazırlanmasında İngiltere'den gelen iki uzman'ın tavsiyeleri etkili olmuştur. Ulus'da Kanun'un hazırlandığı tarihte şunlar kaydedilmektedir:

'Aramızda samimi dostluğun sevgiyle bir cemile olsun diye bu iki zatı memleketimize yolladılar. Onlar, incelemeler yaptılar, yurdumuzu dolastılar. İscinin toplu olarak çalıştığı bölgeleri gördüler, raporlarını hazırlayıp Bakanlığa sundular. Şimdi bu uzmanların tavsiyeleri yerine getirilmektedir." (Isıklı 1990a: 318)

Sendikaları, dönemin iktidarının siyasi emelleri doğrultusunda şekillendirmeye çalışması etkinliklerini kısıtlamıştır. Çıkan yasadaki yetersizlikler sonucu ise çalışma yaşamında sendikaların etkisi 1946'dan önceki işçi yardımlaşma sandıklarının (Dönemin İşçi Yardımlaş-

ma sandıkları hakkında daha geniş bilgi Koc 1992b: 100) etkisinden pek fazla olmamıştır.

Daha önceki bölümlerde belirttiğimiz ticaret kesiminde faaliyet gösterenlerin sanayiye yönelmeleri bu dönemde filizlenmeye başlamış ve 1950'lerle birlikte çoğalmıştır. "Bir kere, sanayicilerin çoğu ticaret sektöründen çıkmıştır. Erdoğan Soral'ın araştırmalarına göre, 1968'de en az 50 kişi çalışan ve 1921-1950 arasında kurulmuş olan 230 sanayi işletmesindeki girişimcilerin %53'ü, sanayici olmadan önce ticaretle uğraşanlar ya da tacir babaların çocukları olup doğrudan doğruya sanayide işe atılanlardan oluşuyordu. Tacirlerin sanayici haline dönüşme süreci, 1923-1950 arasında, çok kere, girişimciler arasında birincil ağırlık taşıyan ticaret etkinliklerinin, yurt dışından ithal edilen mamul parçaların monte edilmesi ya da fındık, tütün ve zeytinyağı gibi tarım ürünlerinin ihrac edilmeden önce işlenmesi gibi etkinliklerle tamamlanması biçiminde gerçekleşti. Bu nedenle birçok 'sanayici'nin asıl etkinlik ve çıkar alanının ticaret alanı olması durumu uzunca bir süre devam etti." (Tezel 1986: 396)

1950'deki seçimlerle değişen iktidar ekonomik alanda başlamış yeni yönelimin daha hızlı olmasında önemli bir yere sahip oldu. D.P. iktidarı döneminin değişimi hızlandırdığı nasıl bir gerçekse, 1946-1950 arası dönemin de bir devamı olduğu ve bu dönemin getirdiği değişim programını uyguladığıda bir gerçektir. 1945 ve 1946 yıllarında düzenlenen Sanayi Planlarının işlerlik kazanabilmesi için gereken dış desteğin sağlanması için yapılan değişiklikler yetersiz kalınca 1947 yılında tamamlanan "Plan CHP hükümeti tarafından uygulamaya konulmadı. Bununla beraber, 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, planın genel ilkelerini benimsedi. Demokrat Parti'nin izlediği ekonomik siyaseti, bu plan önemli ölçüde etkilemiştir." (Irmak 1992: 52) Çalışma yaşamıyla ilgili hızlı değişim sürecinin bu anlamda II. Dünya Savaşı sonuçlarının yarattığı yeni dünya koşulları çerçevesinde oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

1950'DEN GÜNÜMÜZE TARIM KESİMİNDE ÇALIŞMA HAYATI

Bu dönemi çalışma yaşamının hızlı dönüşümlere uğradığı ve yakın gelecekte daha hızlı dönüşümlere yol açtığı bir dönem olarak nitелеmek yanlış olmaz. Ülkede değişen dünya konjüktürüne bağlı olarak hızlı bir değişim süreci başlamıştır. Kırsal alana ve ulaşımına daha önce görülmemiş düzeylerde yatırım yapılmış ve kaynak aktarılmıştır. Kapitalist üretim ilişkilerinin kırsal alanda tam bir egemenlik kurmaya başladığı ve kendinden önceki ekonomik model karşısında üstünlüğü ele geçirdiği bir dönemdir. Girilin uluslararası ilişkilerin de katkısı ve ülke içi ekonomik dinamiklerin zorlaması tarım alanında köklü bir dönüşümün yolunu açmıştır. Başta tarım alanları büyümüş ve bu alanlarda özelleşme sağlanmıştır. "1948 yılında 13.9 milyon hektar olan tarım topraklarının genişliği, 9 milyona yakın bir artışla, 1956 yılında 22.5 milyon hektara ulaşmıştır. 1948-1960 arası ekilen topraklarda meydana gelen 10 milyon artışın, onda biri kadarı hükümetin dağıtımıyla, geri kalan bölümü ise hazine ve köy orta malından yapılan özelleştirmelerle' ilgilidir. Bu gelişmelere bağlı olarak, tarımın ulusal gelire katması (katkısı) 1950'den 1960'a %54.8 oranında artmıştır. Aynı dönemdeki tarımsal mallar üretimindeki artış daha da yüksektir. 1950'de 7.8 ton olan tahıl üretimi, on yılda iki katına yakın bir artışla, 1960 yılında 15.2 milyon tona ulaşmıştır. Kapitalizmin gelişmesi gereği sanayi bitkilerdeki artış, tahıl üretimine oranla daha da hızlı olmuştur. Türkiye tarihinde on yıllık hiç bir dönem yoktur ki, tarımda böylesine hızlı bir gelişmeye tanık olunmuş olsun.

Tarım kesiminde meydana gelen gelişmeler, diğer kesimleri de etkilemiş, sanayi ve hizmet sektörlerinde de önemli gelişmeler olmuştur. Bu gelişme ve değişimlere bağlı olarak nüfusun niteliği de değişmiş, kırsal

TABLO: 38

Kırın Yapısal Dönüşümünün Analizinde Temel Boyutlar, Analiz Ölçütleri ve Kategorileri

Temel Boyutlar	Analiz Ölçütleri	Analiz Kategorileri
1. Tarımsal Kaynak ve Girdi Kullanımı <ul style="list-style-type: none"> • Tarımsal kaynak (arazi) kullanımı • Tarımsal girdi kullanımı 	<ul style="list-style-type: none"> • Ekime elverişli toprağın dağılımı • Başlıca tarımsal ürünlerin üretim (ton) ve verimliliği (kg/ha) • Türkiye'de işlenen toprak büyüklük dilimlerine göre modern girdi kullanımı: Yapay gübre kullanan Traktör kullanan İlaç kullanan Sulama yapan 	<ul style="list-style-type: none"> a. Ekime elverişli arazi b. Ekime elverişsiz arazi a. Tahıl b. Sanayi bitkileri c. Yumru bitkiler d. Yağlı tohumlar a. 1-20 b. 21-50 c. 51-100 d. 101-200 e. 201-500 f. 501 + g. Toplam
2. Mülkiyet İlişkileri (Üretim araçlarının sahipliği)	<ul style="list-style-type: none"> • Toprak (ve diğer üretim araçlarının sahipliğinin) dağılımı 	<ul style="list-style-type: none"> a. Topraksızlar b. Küçük Topraklılar (1-100 Dönüm) c. Orta Topraklılar (101-200 Dönüm) d. Büyük Topraklılar (201 + Dönüm)
3. İşletme Biçimleri	<ul style="list-style-type: none"> • İşletmelerin işletme biçimlerine göre dağılımı 	<ul style="list-style-type: none"> a. Toprak sahibi aile İşletmesi b. Toprak Sahibi-Ortakçı-Kiracı İşletmesi c. Toprak sahibi-İşçi İşletmesi d. Toprak sahibi-İşletmeci-İşçi İşletmesi e. Toprak sahibi-Traktör sahibi-Ortakçı İşletmesi.
4. Üretim İlişkileri	<ul style="list-style-type: none"> • Üretim ilişkilerinin artığa el koyma/artığı yaratma durumuna göre sınıflandırılması • Tarım-içi safi hasılanın bölüşümü 	<ul style="list-style-type: none"> a. Kapitalist b. Küçük meta üretimi c. Yarı feodal a. Küçük üretici geliri b. Ücret c. Ticari kâr d. Faiz e. Toprak kirası f. Tarımsal kâr.
5. Toplumsal Tabakalaşma	<ul style="list-style-type: none"> • Nüfusun toplumsal kesimlere göre dağılımı 	<ul style="list-style-type: none"> a. Toprak Ağası b. Kapitalist Çiftçi c. Tüccar/Tefeci d. Zengin Köylü e. Orta Köylü f. Yoksul Köylü g. Tarım İşçisi.

nüfusun payı görece azalırken, kentli nüfusun payı artmaya başlamıştır. Pazar için üretim yaygınlaşmaya başlamış ve köylülerin pazarla olan ilişkileri büyük düzeylere ulaşmıştır." (Özgür 1975: 120)

TABLO: 39

İŞLENEN ARAZİ, ÇİFT HAYVANLARI VE TRAKTÖR SAYISI

Yıllar	İşlenen arazi Toplamı (1000 Hektar)	Çift hayvanları sayısı (Bin çift)	Hayvanla işlenen arazi (1000 Hektar)	Traktör sayısı (adet)	Traktörle işlenen arazi (1000 Hektar)
1924	221	(1)29
1939	13.459	2.361	13.381	(2)1.065	78
1950	14.542	2.495	13.298	16.585	1.241
1960	23.264	2.648	20.104	42.136	3.160
1961	23.076	2.606	19.888	42.505	3.184
1962	23.215	2.657	19.934	43.747	3.281
1963	23.913	2.652	20.100	50.844	3.813
1964	23.843	2.749	19.960	51.781	3.883
1965	23.822	2.674	19.722	54.668	4.100
1966	24.000	2.741	19.117	65.103	4.883
1967	23.836	2.660	18.212	74.982	5.624

KAYNAK: DİE-Tarım İstatistikleri ile Yıllıklarından.

(1) 1924 yılı traktörle işlenen arazi, diğer yılların ortalamalarına göre KD. İstatistik Servisinde gereğince hesaplanmıştır.

(2) 1940 yılı rakamıdır.

(DPT 1969: 44)

Kırsal alanda bu değişim yeni tarım alanları açılmasına, tarıma makinanın büyük oranlarda girmesiyle birleşince çok hızlı olmuştur. Tarım alanına makinanın girişini belirleyen en temel etken makinalaşan köylü kesimlerine bakınca daha anlaşılır olmaktadır. "1950 yılında 1 milyon 200 bin hektarlık toprakta traktör kullanılarak, 13 milyon 300 bin hektarlık toprakta ise çift hayvanları kullanılarak tarım yapılır. 1955 yılın-

da traktör kullanılan toprak miktarı 3 milyon hektar, çift hayvanı kullanılanların miktarı ise 18 milyon hektardır. Demek oluyor ki, 1950 yılında bir traktör ortalama 72.5 hektarlık bir alanın, 1955 yılında ise 75 hektarlık bir alanın işlenmesinde kullanılmıştır. ... Böylece bir yandan makineleşme büyük mülk sahiplerinin elinde yoğunlaşırken öte yandan karasaban ve pullukla işlenen toprakların miktarı artar." (Yerasimos 1980: 731) II. Dünya Savaşı'nın uygun şartlarında büyütülen sermayenin köylülüğün özellikle büyük toprak sahipleri kesiminde birikmiş olması ile üretilen malların pazarda değerlendiriliyor olması birleşince daha yoğun üretim imkanlarını yani makinalaşmayı sağlayabilecek tek kesim olarak büyük toprak sahipleri ortaya çıkıyor. Artan üretim hacmi ve uluslararası piyasalarda tarım ürünleri fiyatlarının düşüşünün sonucu olarak ucuzlayan tarım ürünlerinden ise olumsuz temelde etkilenen kesim, büyük toprak sahipleri olmuyor, onun yerine piyasaya yönelik üretim yapmak durumunda olan ufak toprak sahipleri oluyor. Çünkü düşen tarımsal ürün fiyatlarının yarattığı gelir kaybı, üretimi makinalaşmaları üretim miktarları arttığı ve bu artış aradaki gelir farkını kapattığı için pek fazla etkilemiyor. Bunun yanında geleneksel tarım yöntemleri kullanmak zorunda kalan ufak topraklılar ise üretim miktarlarını düşen gelir oranında arttırma şansına sahip olmadıklarından gelirlerinin azalmasına razı olmaktan başka bir şey yapamıyorlar. Bunun sonucu da toprakta hızlanan özelleşme salgını içinde ufak toprakların büyük topraklara eklenmesi ve tarım kesiminde bir artı-ışgücünün doğusu oluyor. Böylece Türkiye'de sanayinin sürekli eksikliğini hissettiği iş-gücünün doğusu başlamış oluyor. Elbette süreçte temel gelişme seyri bu olmakla birlikte, daha birçok önemli etkenin başta hızlı nüfus artışı olmak üzere, varlığıda unutulmamalıdır. "Devlet Planlama Teskilatının (DPT) yaptığı hesaplara göre, zaman içinde, tarımdaki işsizlik şöyle bir gelişme göstermiştir: 1955'de, en yoğun çalışma dönemi olan Temmuz-Ağustos aylarında dahi üretim için gerekli olmayan tarımsal işgücü sayısı 1955'de 400.000, 1960'da 800.000, 1968'de 950.000'dir.

TABLO: 40

TARIM ALET VE MAKİNALARI

	1940	1952	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Karasaban		1.981.550	1.991.259	2.065.012	2.087.025	1.963.632	1.981.000	2.031.409	2.084.900	2.064.300
Her çeşit pulluk (1)	440.792	853.846	1.159.332	1.159.381	1.210.043	1.237.298	1.322.600	1.379.600	1.445.100	1.449.400
Kültivatör	2.744	6.953	20.088	19.928	23.660	17.869	21.100	20.900	27.500	27.300
Tırıkk (her çeşit)	139.463	251.419	463.461	489.839	513.346	505.591	500.200	490.500	516.700	489.900
Çapa makinası (her çeşit)	6.037	18.180	20.678	24.769	22.066	24.700	26.980	31.000	35.310
Traktör pulluğu (her çeşit)	1.066	30.766	47.080	43.990	47.143	52.052	55.200	61.700	73.000	79.970
Disk - Harrov	353	9.623	18.263	18.173	18.464	19.477	20.900	22.480	27.900	29.160
Merdane	3.084	3.127	3.652	6.753	14.800	12.300	27.200	17.000	26.510
Traktör kultivatörü	1.304	4.028	6.134	5.208	5.928	5.852	6.500	9.800	15.300	13.960
Traktör arabaları (trayler)	12.982	25.395	25.719	27.483	31.421	33.400	37.100	44.200	51.800
Mibzer (her çeşit)	11.227	30.203	47.779	46.742	55.135	56.779	64.000	73.800	71.400	84.220
Orak makinası	10.927	21.122	24.245	22.024	26.044	27.451	27.900	26.300	27.700	26.180
Döğen	1.959.741	2.202.453	2.198.302	2.375.824	2.262.209	2.270.000	2.270.700	2.330.000	2.276.660
Biçer bağlar - biçer döğen	739	4.133	8.591	9.649	8.621	9.011	10.370	10.840	13.500	11.150
Harman makinası (Batöz)	552	959	2.536	3.803	2.549	3.080	3.580	4.300	6.300	7.170
Tıraz makinası	7.240	12.815	28.498	32.861	36.795	41.468	43.000	54.900	68.700	68.920
Selektör	253	1.312	1.415	1.536	1.541	1.681	1.850	2.050	3.200	2.580
Triyör	2.025	2.293	3.325	3.533	4.272	4.387	5.300	5.500	7.200	6.190
Balya makinası (her çeşit)	287	435	1.573	836	991	1.016	1.097	3.430	1.860	1.970
Yem kırma makinası	459	287	687	792	848	861	960	1.000	1.300	1.140
Ekremöz	13.530	51.374	71.813	75.592	77.817	85.842	94.600	99.200	95.200	91.860
Kuluçka makinası	62	207	1.259	877	882	904	940	1.000	900	1.110
İlaç serpm makinaları (her çeşit)	23.858	34.282	39.074	45.267	85.941	119.300	129.100	161.500	168.820
Santrifüj tulumbaları (tarımda kul.)	584	3.670	11.814	11.869	14.966	13.775	16.900	19.000	21.200	22.860
Motopomp (tarımda kullanılır)	111	4.007	22.557	25.004	32.640	37.839	45.700	49.980	57.300	66.660
Jeep (tarımda kullanılan)	650	934	873	1.225	1.593	1.690	1.860	2.500	3.140
Traktör (2)	1.065(3)	16.585(4)	42.136	42.505	43.747	50.844	51.781	54.668	65.103	74.982
Kamyon (tarımda kullanılan)	1.178	710	1.100	1.068	1.168	1.940	2.680	1.700	2.080

AÇIKLAMA: (1) Tekerlekli, tekerleksiz (tek ve çift) döner kulaklı, iki veya daha çok kulaklı pulluk.

(2) 1924 yılında traktör sayısı 221 dir.

(3) 1939 yılına aittir.

(4) 1950 yılına aittir.

(5) 1952 ye kadar 4 yılda bir toplanan malûmat, 1953 ten itibaren her yıl toplanmaya başlamıştır.

(DPT 1969: 47)

KAYNAK : DİE Tarım Şubesi ve Tarım İstatistikleri.

1970'de, bunların sayılarınının 1 milyonu aştığı tahmin edilmektedir. Artan gizli işsiz sayısı, 1-50 dekar işletme büyüklükleri üzerinde yığılan, kapital birikimi ve teknolojik değişme olanakları bulunmayan yarı-geçimlik köylü nüfusla ilgili bir sorundur. Mevsimlik işsizlik ise, tarımsal nüfusun %70-80'ine varmaktadır. İki asli üretim kaynağının yani, toprak ve işgücünün kullanımındaki artışın tarımsal işletme ölçeklerine göre dağılımı, gerçekte, birbirinden çok büyük farklarla ayrılmıştır. Bu fark, özellikle, 1-20 dekara kadar olan işletme büyüklüğüyle, 1000 ve daha fazla dekar alan kaplayan işletme büyüklüğündeki değişmeler karşılaştırıldığında ortaya çıkmaktadır.

...Gizli işsizlik, işte, toprak dağılımınının alt ucunda, küçülen toprak yüzölçümü üzerinde kalabalıklaşan köylü ailelerine özgü bir olgudur. Genişleyen tarım topraklarını ele geçirenler ise, teorik bekleyişe uygun bir biçimde, gerekli kapital yatırımlarını yapabilecek güçteki büyük işletmelerdir. Gizli işsizlik veya mevsimlik işsizlik, kapital yatırımı yapabilen, teknolojiyi değiştiren, işlediği yüzölçümünü genişleten, ücretli işçi kullanan bu kategoride sözkonusu değildir."(Kazgan 1983b: 75) Tarım alanındaki üretim araçları biçimlerindeki hızlı değişme aynı hızda olmasada işgücü fazlasını biriktirmeye başlayınca, bu fazlanın akacağı yegane alan kentler ve sanayi olacaktır. Çalışma yaşamında bu kesim dinamik bir unsuru yani işçileri oluşturmaktadır. Tabiki doğal gelişme süreci bu işgücü fazlasının kentlere gelmekle köyden ilişkisini hemen keseceği demek değildir. Türkiye, bu çalışma yaşamındaki nüfus hareketinin köyden tam kopuş sürecinin büyük oranda tamamlanması için 1970'lerin sonunu bekliyecektir. Bu ara dönemdeki konumuz olan kesim çalışma yaşamında yarı-işçi, yarı-köylü bir özellik gösterecektir.

1960'dan itibaren Türkiye'de ekonomik değişimin yönü tarımdan sanayiye yönelmiştir. "Türkiye'nin ekonomik yapısını tarımdan sanayie dönüştüren esas atılım 1960'lardan sonra ve özellikle 1963 yılında başlamış-

tır. Gerçekten 1963-1970 yılları arasındaki sekiz yıllık dönemde imalat sanayiinde önemli gelişmeler olmuş ve sanayi burjuvazisi egemen bir güç haline gelmiştir. Bu önemli gelişmeler sonucu, **bugün, (1972) sınıf üretim toplamı tarımsal üretim toplamını geçmiştir.**" (Özgür 1975: 121) Kırsal alandaki çalışma yaşamında egemen olan kapitalist üretim ilişkilerinin doğal sonucu olarak bu alandaki gizli işsizler ilk başta cazip bir yaşam olanağı sunan, daha sonra ise en azından geçimlik bir iş imkanı sağlayan kentlere ve sanayi kesimine akmıştır

1950 ile hızlanan kırsal alanın değişim süreci, günümüze kadar farklı değişim hızları kazanan dönemler içinde, hep kent ve sanayi lehine kan kaybına uğramıştır. Ancak bu kan kaybı tarımın sanayileşmesi sürecini tamamlamamış olması ve kentlerde sanayinin yeni iş alanları acmada yetersiz kalışı v.b. bir dizi neden sonucu özellikle 80'li yıllarla birlikte başta işgücü açısından epey yavaşlamıştır. Bunun sonucu olarak yani tarıma yığılan fazla işgücü yüzünden, tarımdışı gelirler ile tarım gelirleri arasında bir uçurum doğmuştur. "Süratle artan nüfusun, iş bulamadığı için, tarımdaki (50 dekardan küçük işletmelerden oluşan) geçimlik köy düzeninde yığılması, sanayileşmeyi sür'atlendirmek için izlenen politikadan ötürü tarımın ihmal edilmesi, kamu harcamalarından tarıma ve köye düşen payın kısırlığı, bunun en belirgin nedenleridir." (Kazgan 1983b: 419)

Aşağıda tarımın sanayileşme sürecine girdiği yıllardan 1990'lara kadar gelen işgücü durumu, konuya yeterli ışık tutacaktır.

TABLO:41
YILLAR İTİBARIYLA YURTİÇİ SİVİL İSTİHDAMIN
SEKTÖREL DAĞILIMI (%) (15+ yaş, bin kişi)

YIL	TARIM	%	SANAYİ	%	HİZMETLERİ	%
1955	9.446.0	82.31	806.0	7.01	1.227.0	10.71
1960	9.737.0	79.01	977.0	7.91	1.618.0	13.11
1972	9.589.0	69.01	1.508.0	10.91	2.797.0	20.11
1980	7.583.1	54.91	1.911.7	13.81	4.317.7	31.31
1985	8.094.8	52.71	2.270.9	14.81	4.994.5	32.51
1986	8.206.4	51.71	2.388.4	15.11	5.247.7	33.21
1987	8.321.2	50.91	2.494.1	15.31	5.500.8	33.81
1988	8.369.0	50.71	2.561.0	15.21	5.792.0	34.21
1989	9.165.0	49.51	2.695.0	14.51	6.668.0	36.01
1990	9.446.0	50.91	2.549.0	13.71	6.560.0	35.41

(Petrol-İş 1991b: 132)

Çalışma yaşamında temel değişimin yaşandığı 1950 ve 1960'larda yarı-köylü yarı-isci statüsünde yeni bir kesimin temelde oluşumunu sağlayan etkenlerden biri de tarım alanına giren makineleri satın alamayanların bu makineleri kirala masıdır. "traktör sayısı arttıkça, bunların kiralanması yoluyla sürülen toprak miktarıda arttı. Aynı zamanda hasat makinelerinin, çoğunlukla bicerdöverlerin tarıma girmesiyle hasat zamanı işgücü talebi önemli ölçüde azaldı. ... Bicerdöverler genellikle birçok köyün hasadını tamamlamakta kullanılıyordu...

1955'e gelindiğinde Türkiye'de 5616 biçerdöver vardı ve hareketli bir kiralık tarım makinesi pazarı oluşmuştu.

Kiralık tarım makinelerinin mevcudiyeti, aile işgücünün, en azından yüksek emek talebi dönemlerinin dışında, üretimi kesintiye uğratmadan şehre göç etmelerine imkan verdi. ... Bu gelişmenin öbür cephesi de şehre göç edenlerin topraklarını satmak ya da terketmek zorunda olmamaları demektir. ... Köyü terkedip şehre yerlesenlerin çoğu, topraklarını satmayıp, küçük toprak sahibi konumlarını korudular." (Keyder 1983c: 1263)

Kırsal alandan şehre göçün yoğun olarak yaşandığı 1960'lar, 1970'lerdeki yarı-işçi yarı-köylülüğün kaynaklarından biri olan bu durum, kırsal alanda ki çalışma yaşamında olduğu gibi hayat standardını ve beklentileri de değiştirmiştir.

1950'den günümüze gelinceye kadar kırsal alandaki çalışma yaşamındaki değişim yeni işletme tipleri yaratmıştır. Keyder'e göre 1980 başlarında "Tahminlere ve izlenimlere dayanarak kapitalist tarım adını verdiğimiz sürekli işçi istihdamının temel olduğu durumun 1.000'den fazla köyde görülmeyeceğini söyleyebiliriz. Demek ki, 35-40 bin kırsal yerleşmenin geri kalan kısmı küçük üreticilik tiplerinden birine giriyor. Bu tipler içinde (1) geçimlik üretimin ve nüfus kaybının önemli olduğu köylerin, tüm köylerin üçte biri ile yarısı arasında bir oranı temsil ettiğini sanıyoruz. (2) Çesitlenmiş üretim ve mevsimlik göçten gelir toplayan tip ise muhtemelen tüm köylerin yarısından biraz fazlasını tanımlıyor. (3) Uzmanlaşmış, birikime yönelik küçük üreticilik ise, köylerin onda birine yakın bir kısmını niteliyor olmalı. Bu köylerin kapitalist ekonomiyle eklenmeleri de farklı nitelikler gösteriyor. Birinci tipin fonksiyonu sürekli göç vererek işçi sayısını arttırmak ve yedek işçi ordusunu oluşturmakken, ikinci tip, hem emeğin ucuz ve yeniden üretimi (çünkü yılın önemli kısmında ücret almayarak kendi geçimini sağlıyor.) hem

de mal üretiminde aile emeğinin kendi kendini sömürmesi açısından, ekonomiye ucuz işgücü ve ucuz meta arz ederek eşitsiz değişimle kapitalist sektördeki birikime yardım etmiş oluyor. Üçüncü tipin temel fonksiyonu ise ekonomiye fazla ürün sağlamak. Birikimi ve yüksek teknolojisi sayesinde, özellikle tahıllarda, pazara arz edilen ürünün büyük kısmı bu tip köylerden çıkıyor." (Keyder 1983c: 1271)

Tarımda işletme bazındaki farklılaşma da gelişimin kapitalist büyük topraklı çiftlikler lehine bir gelişim içinde olduğu gözlenmektedir. Ancak bu değişim yavaşlamış bir süreçtir bu da tarım kesiminde yığılmış işgücünün serbest kalmasını yavaşlatan bir nedendir. Tarım alanında bu durum, gelirlerdeki düşmenin sürekli bir hal alması olarak sonuç vermektedir. Tarımın 1980'de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'daki (GSYH) payı %22.6 iken, 1985'de %20.2'ye, 1988'de ise 19.7'ye düşmüştür. Bu düşüşün ilerleyen yıllarda daha da arttığı bilinen bir gerçektir. Aynı zamanda tarımın ulusal gelirden aldığı pay ise GSYH'ya yaptığı katkıdan daha azdır. 1963'de %41.19 olan tarımın ulusal gelirden aldığı pay, 1970'de %31.31'e, 1980'de %23.87'ye, 1985'de %19.08'e ve 1988'de ise %15.80'e düşmüştür. Ulusal gelirden tarımın aldığı bu pay ise kendi içinde şu şekilde bir dağılım göstermektedir. "Tarımdan en düşük %20'nin ulusal gelirden aldığı pay %2.48 olması karşısında en yüksek %20 (ise) %61.07 oranında pay almaktadır. ... En yüksek %10 gelire sahip tarım kesimi ile en düşük %10 tarım geliri oranında 54 kat gibi büyük bir fark bulunmaktadır." (Petrol-İş 1989c: 114-115)

Tarım kesiminde çalışma yaşamında hızlı bir dönüşümü zorunlu kılacak birikimler mevcuttur. Artan gizli işsizlik, açık işsizlik, tarım alanlarında büyük toprak mülkiyetinin sürekli genişlemesi, üretim maliyetleri ile elde edilen ürünün fiyatları arasındaki dengenin kurulabilmesi için gerekli üretilen mal hacminin sürekli büyümesi, kente göçün cazibesini kentlerde iş imkanının sınırlı olması yüzünden kaybetmesi, bir dönem faz-

la işgücünü emen yurtdışı iş alanlarının hemen hemen tamamen kapanması, hızlı nüfus artışı v.b. bir dizi nedenin birleşimi kırsal alanda çalışma yaşamının hızlı bir dönüşümünü zorunlu kılacak birikimlerdir.

Kırsal alanın sosyal güvence kapsamına alınması yönlü yapılan uygulamaların ise tarımda ki çalışma yaşamında hızlı bir dönüşümü zorunlu kılacak birikimi önlemeye yetmiyeceği ise uygulamada açığa çıkmaktadır. Mecburi sosyal güvenliğin getirdiği yükümlülükler karşısında tarım kesiminde yoğun bir isteksizliğin varlığı ise son yılların sürekli konusu olmaktadır. "Bağ-Kur yasası uyarınca, 3 milyon çiftçi mecburi sosyal sigorta kapsamına alındı. Ancak, uygulamanın başladığı 1985 yılından bugüne kadar Bağ-Kur, ancak 840 bin çiftçiyi tescil edebildi. Bu çiftçilerden prim kesintisi alınmaya başlandı." (Milliyet 21 Mayıs 1994)

Kırsal alanda günümüzdeki çalışma yaşamında temel sorun işgücü fazlalığı olarak ortaya çıkmaktadır. 1960-1970'lerde yaşanan yarı-işçi yarı-köylü durumu 80'lerin sonuna doğru çalışma yaşamındaki etkisini büyük oranda kaybetmiş ve tarımın kentle çift yönlü işgücü alışı verisi dönemi kapanmış görünmektedir. Buna karşın kırsal alanda ki çalışma yaşamının bir bölümü yeni bir biçim almaktadır. Bu biçim ise hem toprakla uğraşmak hemde gelişen haberleşme ve ulaşım imkanlarının da bir sonucu olarak ticaretle v.b. hizmet sektörüne yönelik işlerle uğraşmak şeklindedir. Bu işlerin bir kısmının kapasiteleri ise kentlerdeki marjinal iş alanlarının (seyyar satıcılık, v.b.) ötesine pek fazla geçmemektedir. Kendi bölgelerinde, yörelerinde yeni iş imkanları bulmaya yönelik bu eğilimin alacağı şekil bir ölçüde kentlerdeki iş imkanlarının artıp artmamasına bağlıdır. Ellerinde belli büyüklükte bir birikimi olan kesim ise, basta turizm olmak üzere hizmet sektörüne eklemlenmenin yollarını tarımcılıkla birlikte sürdürmeye çalışarak aramaktadırlar. Bu örnek kırsal alandaki, çalışma yaşamında hızlı bir değişimin alacağı şeklin sadece bir biçimidir

1950'DEN 1960'A KENT VE SANAYİDE ÇALIŞMA HAYATI

Türkiye'nin 1950'den sonraki değişim sürecinde temel dinamiği, kapitalist üretim ilişkilerinin hızla egemen hale gelişi oluşturur. Bu süreç, ülkede ki çalışma yaşamının tarımın ağırlığından çıkıp sanayinin yönüne dönüşüdür. Türkiye'de sanayi kendi iç dinamiklerinin gücüne bağlı olarak, gelişmiş ülkelerle girilen ilişkiler çerçevesinde oluşmuştur. Ülkenin bu süreçte oluşan çalışma hayatına daha duru ve objektif bakabilmek için dünya konjunktüründe Türkiye'ye düşen rolün ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Daha önce bahsettiğimiz devlet eliyle sanayileşme sürecine bu dönemde farklı bir yön verilmeye çalışılması, belli bir oranda değişen dünya konjunktürünün Türkiye'ye verdiği rolle ilgilidir. 1950'ler Türkiye'si sanayi alanında devlet eliyle belli bir birikime sahip ancak yeni yatırım imkanları kısıtlı bir ülke durumundaydı.

II. Dünya savaşı ardından dünyada bir ekonomik canlanma gündemdeydi ve bu canlanmanın yönü gelişmiş ülkelere özellikle ABD'den az gelişmiş ülkelere doğru kaynak aktarımına olanak veriyordu. Bu tür bir kaynak aktarımı ise az gelişmiş ülkelerde asgari bir ekonomik yapılanmayı istiyor ve kaynakları bu alanlara yöneltme durumunda aktarıyordu. Sermaye ihrac eden gelişmiş ülkelerdeki özel sermayenin, "ikinci dünya savaşından önceki yıllarda yabancı yatırımları daha çok portföy yatırımları şeklindedir. Savaşın sonraki dönemde dolaysız yatırım şeklindeki yabancı özel sermaye yatırımları daha çok önem kazanmaya başlamıştır." (Akdış 1988: 66) Türkiye ilk başta devletten devlete yardım ve kredi olarak aldığı sermayeyle alt yapı yatırımlarını ve tarımını geliştirmenin yolunu tutması yönünde yapılan tavsiyelere uymuştur. Bu tavsiyelere uyulurken yabancı özel sermayeyi ülkeye çekebilmek için 18 Ocak 1954 tarihli bir Yabancı Sermayeyi Tesvik Yasası çıkarılır an-

TABLO: 42

1950 YILI SANAYİ SAYIMI SONUÇLARI

	İş yeri sayısı (adet)			Çalışanlar sayısı (1950-Ekim) (adet)			Çalışanlara ödenen yıllık ücret 1000 TL.	Toplam üretim değeri milyon LT.	%	İmalât soru ya - ratılan kıymet (milyon TL.)
	Toplam	Büyük	Toplama göre %	Toplam	Büyük İşyerinde	Toplama göre %				
Gıda	9.732	939	9.6	50.552	21.800	43.1	36.177	822.9	32.4	241.4
İçki	527	24	4.6	3.808	2.600	68.3	5.960	56.4	2.2	31.0
Tütün	68	57	83.8	27.169	29.000	(1) ...	25.587	284.9	11.2	106.8
Dokuma	3.571	457	12.8	67.049	55.400	82.6	80.187	577.5	22.8	211.1
Giyim eşyası	31.733	27	0.09	59.817	2.200	3.7	12.878	135.7	5.3	45.9
Ağaç ve mobilya	6.368	235	3.7	16.697	3.800	22.8	7.661	60.7	2.4	28.9
Kâğıt	212	11	5.2	3.994	3.350	83.9	7.312	35.0	1.4	12.2
Matbaa	850	81	9.5	4.404	2.050	46.5	9.288	26.9	1.0	15.6
Deri ve mamulleri	4.264	42	1.0	7.645	900	11.8	2.367	37.4	1.5	11.0
Kauçuk - Plastik	335	48	14.3	4.708	3.900	82.8	4.553	30.1	1.2	14.8
Kimya	1.178	314	26.7	10.837	7.600	70.2	12.876	174.0	6.8	56.0
Kömür ve petrol mamulleri	6	2	33.3	251	300	(2) ...	358	4.8	0.2	1.5
Metaldışı mamuller	1.518	101	6.7	9.676	6.800	70.3	11.768	52.1	2.0	32.8
Demir - Çelik, metalurji	484	50	10.3	6.782	5.600	82.6	14.175	63.4	2.5	27.1
Madeni eşya	13.534	76	0.6	32.512	7.200	22.1	15.641	88.3	3.5	43.7
Makina	2.584	64	2.1	7.477	1.440	19.3	3.961	23.5	0.9	14.9
Elektrik makinaları	481			886	180	20.3	483	2.6	0.1	1.9
Taşıtlar	2.818	46	1.6	17.399	11.200	64.4	27.044	54.5	2.1	34.1
Diğerleri	2.068	44	2.0	3.918	380	9.7	1.369	13.1	0.5	7.5
Toplam	82.331	2.618	3.2	335.576	165.700	49.4	279.445	2.543.8	100.0	938.2

ACIKLAMA: (1) Tütün sektöründe toplam çalışanların büyük işyerlerinde çalışanlardan düşük olması, gerek mevsimlik bir sektör, gerek yılın belli bir günündeki sayıyı kapsamından ileri gelmektedir. Ayrıca büyük işyerlerinde çalışanlar yıllık toplamı kapsamaktadır.

(2) Toplam çalışanlardan farklılığı; toplam çalışanların yılın belli bir ayının belli bir süresine ait olmasından ileri gelmektedir.

KAYNAK : (1) DİE İstatistik Yıllıkları.

(2) DİE Sanayi İstatistikleri (Tevhiki Sanayi Kanunundan isti fade eden kuruluşların faaliyetleri).

TABLO: 43

1963 YILI SANAYİ SAYIMI SONUÇLARI
(Sayım 1964 yılında yapılmıştır)

Sektörler	İş yeri sayısı			Çalışanlar sayısı (1 Kasım/1963)				Çalışanlara bir yılda ödenen maaş ve ücret Milyon TL.		
	Toplam	Büyük	Toplama göre %	Toplam	Büyük işyerlerinde		Toplam	%		
					Toplam	%		K	B	
Gıda	15.473	885	5.7	113.195	65.629	44,1	55.9	376.4	83.2	16.8
İçki	1.069	42	3.9	8.191	4.615	84.0	16.0	36.4	86.8	13.2
Tütün	100	67	67.0	17.764	16.764	82.9	17.1	111.8	98.7	1.3
Dokuma	10.908	711	6.5	136.202	104.738	40.8	59.2	609.0	93.3	6.7
Giyim eşyası	54.270	34	0.06	99.474	3.041	76.4	23.6	81.5	29.8	70.2
Ağaç ve mobilya	17.465	134	0.8	47.087	7.169	50.0	50.0	78.4	52.0	48.0
Kâğıt	378	26	6.9	8.790	7.582	91.3	8.7	72.3	95.8	4.2
Matbaa	1.704	121	7.1	10.639	5.270	17.9	82.1	68.8	80.9	19.1
Deri ve mamulleri	4.921	63	1.3	11.125	2.147	—	100.0	21.5	68.9	31.1
Kauçuk ve plastik	900	99	11.0	8.366	6.339	—	100.0	34.0	93.4	6.6
Kimya	932	168	17.8	17.400	14.525	38.0	62.0	136.3	93.8	6.2
Petrol ve kömür mamulleri	90	7	7.8	2.141	1.844	Herhangi bir oran verilmemiş		35.5	98.9	1.1
Metal dışı mamuller	2.947	137	4.6	29.762	20.288	28.2	71.8	145.2	89.7	10.3
Demir ve çelik, metalurji	38	38	100.0	12.958	12.958	82.5	17.5	125.0	100.0(1)	—
Madeni eşya	29.639	223	8.0	82.734	21.512	43.1	56.9	210.0	77.1	22.9
Makina	1.393	83	5.9	9.103	5.343	23.1	76.9	49.2	89.2	10.8
Elektrik makinaları	3.210	43	1.5	11.703	5.584	2.1	97.9	46.9	87.9	12.1
Taşıtlar	9.326	55	0.6	39.907	17.570	86.8	13.2	153.3	88.6	11.4
Diğer	6.008	73	1.2	13.561	2.523	—	100.0	25.2	58.5	41.5
Toplam	160.771	3.012	1.9	679.462	325.441	43.1	56.9	2.416.7	85.8	14.2

ACIKLAMA: (1) DİE; Ereğli Demir-Çelik Fabrikalarını kamu sektöründe göstermektedir.

KAYNAK : DİE "Sanayi ve İşyerleri Sayımı — 1964".

cak bu yasa yabancı özel sermayenin ülkeye çekilmesinde beklentileri karşılayacak oranda bir sermaye yatırımına yetmez. Aksine süreç içinde gerçekleşen sermaye yatırımları sürekli bir düşüş gösterir. Bunun bir çok nedeninden biri de Türkiye'deki alt yapının yetersizliğidir.

Bu çerçevede, Türkiye dış yardıma duyduğu ihtiyaçla, ülkenin ihtiyacının kesişmesi temelinde 1950'lerle birlikte tarım ve alt yapı yatırımlarına yöneldi. Bu yatırımlar sanayinin gelişimine olumlu yönde etkide bulundu. Ancak dönemin belirgin eğilimi devlet eliyle sanayi kurma sürecinden, özel girişim çerçevesinde sanayileşmeye yönelme ile adlandırılabilir. Her ne kadar 1950-1960 aralığında özel girişimin sanayiye yönelimi istenen boyutta olmayıp devlet eliyle kurulan sanayinin toplam sanayideki etkinliği hemen hemen hiç kırılmayıp aksine arttıysa da özel girişimin desteklenmesi önceki dönemlerden daha yoğun olmuştur. "Dönem süresince ve özellikle 1953'ten sonra KİT'e ayrı bir önem verildi. KİT'in sermayeleri arttırıldı, varolan KİT'ten ayrılarak ya da tümüyle yeni yeni KİT kuruldu. Kısaca özel kesime öncelik veren ekonomi politikasının egemen olduğu bir dönemde kamu kesiminin nicel ve nitel olarak genişletilmesi yoluna gidildi. Kamu kuruluşlarının, hükümet programında belirtildiği gibi özel kesime devri yerine bunun tamamen karşıtı bir politikanın izlenmesi yalnız KİT'i satın alacak özel sermayenin bulunmadığı gibi yüzeysel nedenlere bağlanamaz. Temel neden, hükümetin ekonomik gelişmeyi KİT aracılığıyla sağlamak zorunda kalmasıdır. Sermayenin parasal gelişmesi sonucu büyüyen etkin talebi karşılamak, daha fazla üretim ve hizmet isteklerini yerine getirmek, özel kesime bırakılamıyacak kadar öncelik kazanıyordu. Kaldı ki, özellikle o yıllarda, özel girişimciler devlet desteğini, kamu olanaklarından yararlanmayı, onun yerini almaya tercih etmek durumundaydılar. Ek olarak demokratik bir ortamda, mal ve hizmet sunumu kadar, işbulma da önemli bir sorundu ve siyasal yönetim, kamu kuruluşlarını elinde tutmakla, işbulma olanakları sağlayabiliyordu." (Kepenek 1983: 1769)

Türkiye'de 1950'lerle birlikte başlayan süreçte ülkenin sanayileşmesi, her ne kadar özel sermayenin sanayiye kurması ve önceliği alması gerektiği dönem boyunca söylenmede yine devlet eliyle sürdürülmüştür. Bu durum çalışma yaşamında devlet elindeki sanayinin ve yönlendiriciliğinin daha fazla ön plana çıkmasına neden olmuştur. Aynı dönemde sanayi kurması beklenen özel kesimin ise sermayesini genelde ticarete tuttuğu gözlenmektedir. "Kamu kesimi mallarının ticareti, önce tümüyle özel kesime bırakılmıştır. 'Devlet ticaret yapmaz' gibi bir anlayışla, başta Sümerbank satış mağazaları olmak üzere, kamusal satış birimleri kapatılmıştır. Mal darlıkları ve karaborsa işlemlerinin 1955 sonrasında yaygınlaşması üzerine, bir kısım kamu satış birimleri yeniden açılmışsa da, kamu mallarının ticareti kural olarak özel kesime bırakılmış ve bu durum özel ticari sermaye birikimine katkıda bulunmuştur." (Kepenek 1983: 1770) Özel sermayenin daha kârlı alanlara yönelmesi dönemde, en kârlı olan alanın ticaret olduğuna dair bir başka isarettir. Üretilen malların tüketiciye ulaştırılması ağının ülkedeki en önemli inşaa dönemi buydu ve özel sermaye bu tüketiciye ulaşma ağını kurmadan sanayiye yönelmemeye kararlı görünüyordu ve sanayiye yaptığı yatırımlar da genelde bu ticaret ağının güçlenmesine hizmet eden türde oluyordu. Devletinde bu çerçevede çalışan özel sermayeye desteği yoğun bir şekilde işliyordu. "O dönemdeki güdülen ekonomik amaçlar gözönüne alınınca besbelli ki, kent burjuvazisinin payına düşen kredilerin hemen hepsi de ticaret kesimine gitmekteydi. Bu kesim 1950 yılında, Merkez Bankası'nın verdiği krediler dışında, toplam kredinin %52'sini almaktaydı. Aynı yılda yapı işleri kesiminin aldığı kredi oranı %3.1, sanayi kesiminin aldığı kredi ise %0'dır. 1955 yılında bu üç kesimin aldığı kredi oranları, aynı sırayla %46.8, %6.9 ve %2.7'ydii" (Yerasimos 1980: 739)

Dönemin ülke sanayinin öne çıkan üç özelliği şöyle belirtilebilir. Birinci özellik KİT'lerin giderek artan önemi idi. "1964 yılında İktisadi Devlet Teşekkülleri

sayı olarak, büyük işletmelerin, yani 9'dan çok işçi çalıştıran işletmelerin ancak %7.9'unu oluştururken sanayideki toplam ücretlerin %51.1'ini ödemekte ve sanayide kullanılan elektiriğin %60.8'ini tüketmekteydi. Aynı zamanda bu kuruluşlar ülke ekonomisi için gerekli ama az kârlı alanlarda özelleşmişler ve özel kişilerin ancak kâr olduğu vakit pay aldıkları bir biçime sokulmuşlardı.

1950 yılında Türkiye sanayi kesiminin ikinci özelliği küçük sanayinin üstünlüğüydü. Aynı yıl, sanayi kesiminde kullanılan işgücünün %54'ü 10'dan daha az işçi çalıştıran işletmelere aitti. Bu küçük işletmelerin %63'ü ise aile işletmesi özelliği taşıyordu.

Aynı dönemde sanayi kesiminin üçüncü özelliği de, büyük işletmelerin %80 ile %85'inin tüketim malı üretiminde bulunmasıydı. Bütün sınıai işletmelerin %38.2'sinin ürettikleri tüketim malları, ülkedeki tarım ürünlerine bağlı olan besi, içki ve tütün sanayi dallarını oluşturuyordu. Bu işletmelerin %23.5'i de aynı biçimde tekstil ve giyim sanayi alanındaydı." (Yerasimos 1980: 740)

TABLO:44
YILLARA GÖRE KESİMLER ARASI GAYRI SAFİ MİLLİ HASILA
DAĞILIMININ GELİŞİMİ (%)

	1950	1953	1955	1960
TARIM				
İndeks 1950=100	100	141	123	152
G.S.M.H. yüzdesi	48.9	49.5	44.5	42.8
İMALAT SANAYİ ve İNŞAAT				
İndeks 1950=100	100	140	143	178
G.S.M.H. yüzdesi	21.7	21.9	23.0	22.3
ÖTEKİ KESİMLER				
İndeks 1950=100	100	135	150	206
G.S.M.H. yüzdesi	29.4	28.6	32.5	34.9

(Yerasimos 1980: 745)

Yukarıdaki Tablo:44'deki, dönem içindeki kesimler arası GSMH' paylaşımındaki gelişmede tarımın tüm gelişmeye rağmen düşme eğilimi, sanayiden çok öteki kesimler başlığı altında toplanan hizmet sektörüne yaramıştır. Ancak dönemde toplam ülke gelirinin arttığı gözönünde tutulduğu zaman, "1950-1960 döneminde kişi başına ortalama reel gelirin %38.6 dolayında bir artış gösterdiği saptanmıştır." (Can 1991: 70) Sanayideki bu ufak artışın önemsenmesi gerektiğini, öteki sektörün yani ağırlıklı olarak ticaretin yer aldığı hizmet sektörünün gelişiminin ise çok önemli bir atılım içinde olduğunun sonucu çıkmaktadır.

1950'DEN 1960'A ÜCRETLİLERİN DURUMU

Özellikle 1950-1953 yıllarındaki tarımdaki üretim atılımının olumlu etkileri, kamu alanı dışındaki sanayileşmeyi ve bu yöndeki sermaye birikimine etkisini göstermede, 1953'den sonra tarımın ekonomik krize girisi nedeniyle, yetersiz kalmıştır. Bu yetersizlik devletin özel sermayenin ticari alanda sermaye biriktirmesine yardımcı olan etkinliğini arttırması sonucunu doğurduğundan devlet eliyle sanayi gelişmiştir. Bu süreç devletin istihdamını arttırmış, artan devlet istihdamına bağlı olarak özel sektördeki başta hizmet sektörü olmak üzere ücretli çalışanlarda artmış ve bu artış çalışma yaşamında ücretlilerin oranını arttırdığı gibi onların Gayri Safi Milli Hasıla içindeki paylarının da arttırmıştır.

"İşçi ve memurların milli gelir içindeki payında belirgin bir artışın özellikle 1954 yılından sonra gerçekleştiği görülmektedir. Milli gelir içindeki memur maaşlarının payı 1952-1953 ortalaması yaklaşık olarak %7 iken, bu oranın 1954-1961 dönemindeki ortalaması %9.5'tir. Keza devlet kesimi işçilerinin GSMH içindeki

payı (aynı yıllarda) %2'den %2.7'ye özel sektör işçilerinin ücretlerinin payı ise %7.7'den %11.6'ya çıkmıştır. 1954-1961 döneminde tüm ücret ve maaşların GSMH içindeki payı ise %16.7'den %23.8'e yükselmıştır. 1952-1961 yıllarına göre bir kıyaslama yapılması halinde, tüm devlet ve özel sektör işçileri ve memurlarının GSMH içindeki paylarının %14'den %41.1'e yükseldiği görülecektir." (Can 1991: 62) 1950-1960 yılları arasındaki çalışma yaşamındaki statü değişikliğini bir başka kaynakta şu şekilde belirtiyor. "1955 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'de ücretlilerin sayısı 1.6 milyondur. En fazla ücretli (371 bin) imalat sanayiindeydi. Hizmetler sektöründeki ücretlilerin sayısı 362 bin, tarımdakilerin 244 bin, inşaattakilerin ise 176 bindi. 1955 yılında 1.6 milyon ücretlinin yanı sıra, 3.3 milyon kendi hesabına çalışan ve 6.7 milyon ücretsiz aile çalışanı bulunuyordu. Ücretlilerin faal işgücü içindeki oranı yalnızca %13 idi. 1960 yılında bu oran %19 oldu (2.4 milyon ücretli) ...

1950-1960 döneminde ücretli işgücü sayısında ve faal işgücü içindeki oranında önemli artışlar oldu. Mülksüzleşme düzeyi günümüze göre geri olmasına karşın, 1950-1960 döneminde ücretlilerin toplumsal yaşamdaki etkinlikleri ve özellikle seçmen olarak güçleri önemli ölçüde arttı." (Koc 1986a: 92-93) Ücretli çalışanların önemli sayıda artışı süreci içinde çalışma yaşamının düzenlenmesine yönelik yeni yaklaşımları ve konuları gündeme getirdi.

1952 yılında; işçilerin sendikala örgütlenmesinin günümüzde de en çok işçiyi barındıran ülke çapında merkezi kuruluşu Türk-İS kurulmuştur. Dönem içinde pek fazla etkin bir rol oynayamamasına rağmen Türk-İS, çalışma hayatında önemli bir yere sahip olmanın adımlarını yine bu dönemde atmıştır.

Dönemde ücretli çalışanlara yönelik bazı girişimleri şöyle belirtebiliriz. "2 Mart 1954 günü öğle dinlenmesi kanunu kabul edildi. Bu yasa ile, nüfusu onbin

KUTU-21

TÜRK-İŞ'İN 24 İLKESİ*

1. Türk-İş, Türk milletinin ekonomik ve sosyal sorunlarını bir bütün olarak görür. Türkiye'nin hızlı, dengeli ve adil kalkınmasını işçilerin refah huzur ve güvenliği için şart sayar. Kalkınmanın gerçekleşmesi için bütün toplum sorunları ile yakından ilgilenmeyi görev ve amaç bilir.

2. Anayasa'nın sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler bölümünde yer alan hükümleren mümkün mer-tebe kısa zamanda tam olarak uygulanması, Anayasa hükümlerinin yerine getirilmesi ve Anayasa'da öngörülen bütün-hususların işler duruma getirilmesini Türk-İş gerekli sayar. Türk-İş bu hususun yerine getirilmesi için bütün gücüyle çalışmayı iktidar ve muhalefet partilerini bu yolda çalışmaya yöneltmek için etki gücünü kullanmayı ödev bilir.

3. Anayasa'da öngörülen prensiplerin gerçekleşmesi için göstereceği cabaların yanısıra, Anayasa dışı sosyal ve ekonomik bir düzen kurulması, devletin seklinin değiştirilmesi, Atatürk devrimlerinin ve demokrasinin tahribi amacına yönelik her türlü akıma karşı bütün gücüyle mücadele etmek Türk-İş'in temel görevlerinin başına gelir.

4. İşçilerin ve geniş halk topluluklarının sosyal, ekonomik ve siyasal haklarının tam bir özgürlük içinde tamam olarak uygulanması için Türk-İş yoğun bir eğitim seferberliğine girecektir. Türk-İş cehaletle mücadeleyi ve halkın kültür seviyesini yükseltmeye yardımcı olmayı görevleri arasında sayar.

KUTU: 21-DEVAMI

5. Türk-İş, sınıf ayrılıklarının derinleşmesine ve sınıf çatışmalarına yol açabilecek sebepleri ortadan kaldırmayı amaç alan ve sınıflar arasında denge, barış ve kaynaşma sağlayıcı bir politika izleyecektir.

6. Devlet kesiminde aşırı merkezizetçilik ve siyasi müdahalelerin önlenmesi, işçilerin bütün işyerlerinde yönetime etkili olarak katılması, kârdan ve verim artışından pay almalarının sağlanması konusunda güçlüklerin bertaraf edilmesini sağlamayı, Türk-İş, ilkeleri arasında sayar.

7. Tarım işçilerini kısa zamanda Tarım İş Kanuna kavuşturmak, tarım işçilerinin çalışma şartlarının adil esaslara bağlanmasını sağlayıcı tedbirleri almak ve gerçekleştirmek, Türk-İş'in başlıca görevleri arasındadır.

8. Mümkün olduğu kadar, bütün işçilerin İş Kanunu kapsamına alınmaları; kıdem tazminatı aynen korunmak ve işverenlerce ödenmeğe devam edilmek şartıyla işsiz kalacak işçiler için işsizlik Sigortası kurulması ve bu hususların süratle gerçekleştirilmesi Türk-İş'ce sağlanacaktır.

9. Topraksız, az topraklı veya dar gelirli köylünün yeterli toprağa ve verimli tarım işletmeciliğine kavuşmasını sağlayıcı, toprak dağılımında dengesizlik ve adaletsizliği önleyici, aynı zamanda tarımsal verimliliği arttırıcı bir toprak ve tarım reformu yapılmasını ve bu reformun hızlı sanayileşme ve işsizliği azaltma yönünden taşıdığı önemi gözönünde tutarak, bir an önce gerçekleştirilmesi için siyasi partiler üzerinde bütün etkisini kullanmayı Türk-İş başlıca görev sayar.

KUTU: 21-DEVAMI

10. Orman köylüsünü insan onuruna yarasır bir yaşama seviyesine ulaştırabilmek üzere Devlet desteğinin sağlanması için gerekli çalışmaları yapmak Türk-İş'in görevleri arasındadır.

11. Yurdumuzda az gelişmiş bölgelerin kalkınması için plan ve yıllık programlarda bu bölgelere özel yer verilmesini ve bu bölgelerde alt yapı ve sanayi yatırımlarının arttırılmasını sağlama konusunda Türk-İş kendine düşen görevi yapacaktır.

12. Adil bir vergi reformunun süratle yapılması, özellikle yüksek kazançlı büyük çiftçilerden yeterli vergi alınması, yoksul halka yük olan dolaylı vergilerin azaltılması, vergi kaçırma yollarının kapatılması, vergi ve servet açıklamasının devlete karşı yapılması konularında Türk-İş yetkili makamlar nezdinde gerekli ve etkili teşebbüslerde bulunacaktır.

13. Kredi dağılımında köklü değişiklikler yapılması, dar gelirli, topraksız veya tapusuz köylülerin faizcilere muhtac olmaktan kurtarılması, kredi dağılımında iktisadi verimliliğin esas alınması, kredi kaynaklarının büyük tüccar ve aracılardan çok, üretici köylülere, esnaf ve sanatkârlara, plan amaçlarına uygun yatırım yapan gerçek sanayicilere, ortaklaşa yatırım yapmak isteyen halka açık anonim şirketlere yöneltilmesi Türk-İş'in görevleri arasındadır.

14. Üretici, köylü ve çiftçinin kooperatifleştirilmeleri, bu kooperatiflere devletin müdahalesini veya aracı ve tefecilerin sızmasını kesinlikle önleyici tedbirler alınması ayrıca üretici kooperatiflere sınıai tesisler kurma imkanlarının

KUTU: 21-DEVAMI

sağlanması konularında Türk-İş yetkilileri zamanında uyaracak ve bu konuda gerekli çalışmaları yapacaktır.

15. Dış ticaret düzeninde gerekli değişiklikler yapılarak üretici, köylü ve çiftçilerin, sanayicilerin ve devletin kendi ithalat ve ihracatlarını kendi kuruluşları yoluyla aracısız olarak yürütmesi için gereken tedbirlerin alınması ve bu konuda gerekli çalışmaların süratle gerçekleştirilmesinin sağlanması için Türk-İş ilgililer nezdinde tüm ağırlığı ile gereken teşebbüsü yapacaktır.

16. Petrollerimizin ve madenlerimizimizin ölçüde devlet eliyle işletilmesi, bu alanda özel teşebbüse, devlet yatırımlarının verimli olamayacağı küçük madenlerimizin işletilmesi için, devlet kontrolü ve işçilerin yönetimine katılmaları, kârdan ve verim artışından pay almaları şartı ile izin verilebilmesini sağlayıcı tedbirlerin alınması konusunda Türk-İş gerekli çalışmaları yapacaktır. Bu alanda, yabancı sermayeye mümkün merteye yer verilmemesi, yurdumuzun imkânları elverdiği anda yabancı sermayenin bu alanda çalıştırılması amaç edinilecek ve Türk-İş bu konuda takipçilik görevini eksiksiz yerine getirecektir.

17. Yerli sermayenin başaracağı işler için yabancı sermayenin yurda sokulmaması, yabancı sermayenin yurtdışına büyük kâr transferleri yapmasının önlenmesi, yabancı sermaye ile kurulan ortaklıklarda dünya ölçülerine uygun oranda ve milli ortaklıklardan alınanın üstünde kurumlar vergisi alınması konularında Türk-İş, yetkililer nezdinde gerekli çalışmaları yapacaktır. Yabancı hissedarların Türk devletine gelir vergisi ödememelerinden

KUTU: 21-DEVAMI

doğan kayıpların giderilmesi için tedbir alınmasını Türk-İş isteyecek ve bu konuda da gerekli çalışmalarını yapacaktır.

18. Özel teşebbüsün Anayasa ve Plan ilke ve amaçlarına ve toplum yararına işlemesi için etkili tedbirler alınmasını, kamu kesimi ile özel kesiminde de plan disiplini sağlanmasını Türk-İş ilgililerden isteyecektir.

19. Kalkınma planlarında, belirli programlarda işsizliği azaltıcı ve lüks tüketim harcamalarını önleyici yatırımlara öncelik tanınması konularında çalışmak Türk-İş'in görevleri arasındadır.

20. Devletin sosyal konut yapımında daha çok yardımcı olması, kendi evini kendi yapana devletçe daha fazla yardım edilmesi, arsaya para yatırarak spekülatif kazanç yolu bulmanın önlenmesi Türk-İş'in yetkileri nezdinde isteyeceği önemli görevleri arasındadır.

21. Sağlık alanında sosyal güvenliğin süratle bütün halkı kapsar duruma getirilmesi ve bu konuda gerekli tedbirlerin alınması için çalışmak Türk-İş'in görevidir.

22. Eğitimde adalet ve plan amaçlarına uygunluğun sağlanması. Köy çocuklarına parasız mesleki eğitim yollarının açılması, üstün yetenekli bütün dar gelirli aile çocuklarının yüksek öğretim seviyesine kadar çıkabilmeleri için devletçe gereken yardımın yapılması, varlıklı ailelerin eğitim harcamalarına katılımlarının sağlanması, işçilerin mesleki eğitimleri veya yeni teknolojilere intibak edebilmeleri için işyerlerinde süreklieğitim prog

KUTU: 21-DEVAMI

ramlarının uygulanmasının sağlanması Türk-İş'in görevleri arasındadır.

23. Ücrette adalet ve yeknasaklığın sağlanması, devlete ait çeşitli işyerlerinde çeşitli ücret ödemelerinin yarattığı huzursuzluğun giderilmesi konusunda Türk-İş kendisine düşen görevi yapacak ve yetkilileri bu konuda çalışmaya teşvik edecektir.

24. Türk işçisinin emeğinin ordumuzun gücü ile birleştirilerek yurt savunmasında öz kaynaklarımızın kullanılması ve savunma gücümüzün dış yardıma bağlı kalmadan yürütülebilmesi için, Türk-İş ulusal harb sanayinin kurulması yolunda gerekli bütün cabayı gösterecektir.

** İlk 23 maddesi, 21 Nisan 1961'de Türk-İş 7. Genel Kurul'u tarafından '23 İlke' adı altında oybirliği ile kabul edilmiştir. Sonuncu madde, 11 Mayıs 1970'de toplanan 8. Genel Kurul'da kabul edilerek eklenmiştir ve böylece '24 İlke' meydana gelmiştir. Türk-İş'in 18 Temmuz 1983'de yeni ana tüzüğünde '24 İlke'ye yer verilmemiştir.*

(Işıklı 1990: 398-401)

ve daha fazla olan şehir ve kasabalardaki işyerlerinde bir saatten az olmamak üzere öğle dinlenmesi verilmesi zorunlu kılınıyordu.

... 11 Nisan 1960 günü kabul edilen ve 15 Nisan 1960 günü yürürlüğe giren Yıllık Ücretli İzin Kanunu ... ile, işyerlerinde bir yıl çalışmış işçileri, kıdemlerine göre, ücretli izin veriliyordu. İşyerlerindeki kıdemi 1-5 yıl olanlar 12 gün, 5-15 yıl olanlar 18 gün ve 15 yıldan fazla olanlar da 24 gün ücretli izin kullanabiliyordu.

Demokrat Parti, Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü tarafından yayınlanan **Türkiye Nasıl İlerliyor (1950-1957)** isimli kitapta, Sosyal Sigortalar alanında işçilere sağladığı yeni hakları şöyle özetliyordu:

3-Sosyal Sigortaların şumulü genişletilmiş ve bir çok iş kollarında 4 ve daha fazla işçi çalıştıran iş yerlerine kadar teşmil edilmiş ve bu sigortadan istifa hakkı basın mensuplarına ve gemi adamlarına da tanınmıştır.

4-Tedavi ve geçici iş göremezlik ödeneği ve verilme müddeti 15 aydan 20 aya çıkarıldı.

5-Gecici iş göremezlik hallerinde ilk üç gün için ödenek verilmezken bu günler için ödenek verilmesi sağlandı.

6-sigorta ödeneklerinin asgari haddi %50 nisbetinde azami haddi 1.5 misli artırıldı.

7-Bakıma muhtac kısmi malüliyet hallerinde bu gibilerin malüliyet gelirlerine evvelce zam yapılmazken şimdi %50 zam yapılması kabul edildi.

8-Ölen işçi ailelerine cenaze masrafları karşılığı olarak evvelce verilen 75 lira, 200 liraya çıkarıldı.

9-Ölen sigortalıların çocuklarına 15-18 yaşa kadar verilen aylığın, 18-25 yaşına kadar verilmesi kabul edildi.

10-Malüliyet sigortasından evvelce çalışma gücünü tamamen kaybetmiş olanlar faydalanmakta iken bu sigortadan istifade hakkı, çalışma gücünü üçte iki kaybedenlere de teşmil edildi.

11-Malüliyet aylığı bağlanmak için evvece 25 sene sigortalı olmak şartı aranırken bu müddet 5 yıla indirildi ve aylık bağlanması için yaş kaydı kaldırıldı.

12-Evvelce sigortalı müddeti 25 yıl olanlara ihtiyarlık aylığı bağlanırdı. Şimdi sigortalı müddeti 15 yıl olanlara da ihtiyarlık aylığı bağlanmaktadır.

13-Evvelce ihtiyarlık çağına geldiği halde aylık bağlanmasına hak kazanmıyanlara sadece birikmiş sigorta pirimlerinin yarısı toptan ödenirdi. Şimdi tamamı ödeniyor.

14-Evvelce yalnız ihtiyarlık ve malüliyet aylığı bağlananlardan veya 50 yaşını doldurupta aylık bağlanmasına hak kazandıktan sonra ölenlerin ailelerine aylık bağlanırken şimdi sigortalılık süresi 5 yılı doldurduktan sonra ölen bütün işçilerin ailelerine aylık bağlanıyor.

15-Evvelce ölen sigortalının karısına bağlanan aylık 3 yıl sonra kesilir ve evlenmediği takdirde 50 yaşından sonra tekrar aylık bağlanırdı. Şimdi ölen sigortalının karısının aylığı, ölünceye veya yeniden evleninceye kadar kesilmiyor." (Koc 1986a: 131-132)

Dönemde ücretlilerin çalışma hayatındaki gelir durumu artan ülke gelirine bağlı olarak bir artış göstermiştir. Ancak şu belirtilmelidir ki bu dönemde ücretlilerin taleplerini duyuracak etkin bir örgütlenmeleri yoktur dolayısıyla sadece seçimler süreci içinde

hatırlanan kesimi oluşturmışlardır. Bu yüzdende çalışma yaşamının düzenlenmesi süreçlerinde hep pasif ve yapılan her türlü uygulamayı kabul eder konumda kalmışlardır. Ücretlilerin artan sayısı mamül mal tüketicisi olarak da önemli bir toplumsal katman yarattığından, ülkede sanayinin gelişmesine yönelik itici bir rolde üstlenmişlerdir.

1960'DAN GÜNÜMÜZE KENT VE SANAYİDE ÇALIŞMA HAYATI.

SANAYİNİN GELİŞİMİ

Türkiye 1960'dan itibaren, 1950'de başlayan yeni ekonomik yönelime uygun bir hat da, özel sermaye yatırımlarına dayalı sanayide bir atılım dönemine girmiştir. Uluslararası şartların uygun konjunktürüyle de birleşen, sanayiye yönelik yatırım yapabilecek sermayenin, ülkede doğan uygun koşullardan faydalanması sonucu sanayide bir atılım gerçekleşebilmiştir. Uluslararası uygun konjunktür, gelişmiş ülkelerin emek ağırlıklı bir kısım sanayi dallarını az gelişmiş ülkelere transfer etmeleri şeklinde adlandırılabilir. Bu sanayi dalları ise dayanıklı tüketim malları üretimi olmaktadır.

Türkiye gelişmiş ülkelerden başlayan bu sanayi transferinden pay alabilecek bir sermaye birikimine, işgücüne, alt yapı olanaklarına v.b. ne, (benzer az gelişmiş ülkelerdeki gibi biraz da gecikmiş olarak) 1950'lerin sonunda hazır durumdaydı. Ülkedeki bu yönlü gelişime olanak verecek yasal düzenlemeler ise ağırlıklı olarak 1960'larla birlikte başlayınca Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana beklenen özel sermayenin sanayi atılımı gerçekleşme yoluna girdi. Bu çerçevede ülkede değişim süreci hızlandı ve basta çalışma hayatı olmak üzere birçok dengeler değişti. "Sanayi üretiminin 1960-

'lı yıllara değin süren gelişimi incelendiğinde, hafif metal, inaat malzemeleri v.b. yanında, bu sektörün temel sürükleyicisinin bazı temel ihtiyaç maddelerinin üretiminden ibaret olduğunu görürüz. Gıda ve tekstil malları üretim sektörü, sanayide esas sürükleyici ve ağırlıklı kesimi oluşturmaktadır. Bu sektör, korumacı ithal ikameci bir politikanın sonucu olarak belirgin bir gelişme göstermiş ve iç pazar ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır.

1960'lı yıllardan itibaren de dayanıklı tüketim malları üretiminin öne çıktığı ve 'temel sektör' olma özelliğini kazanmaya başladığı gözlemlenmektedir." (Can 1991: 130) Bu sanayideki yapı değişimi ülkedeki ekonomik yapısında tarım ağırlıklı olmaktan sanayi ağırlıklı olmaya dönüşümüne yol açmıştır. "Türkiye'nin ekonomik yapısını tarımdan sanayie dönüştüren esas atılım 1960'lardan sonra ve özellikle 1963 yılında başlamıştır." (Özgür 1975: 121) Sanayinin bu atılımı üçüncü atılım dalgası olarak nitelenebilir. (Birinci atılım dalgası 1929 dünya krizinin ardından gelen süreç, ikinci dalga 1953'den itibaren yaşanan tarım krizinin ardından gelen süreçtir. Bu süreçler arasında II. Dünya savaşı içinde ortaya çıkan küçük işletmeler süreci de ayrıca belirtmeye değerdir.) Bu "1960'dan sonraki yıllarda başlayan üçüncü sanayileşme dalgası"nı (Yerasimos 1980: 873) diğer süreçlerden farklı kılan, ülkedeki çalışma yaşamının çok yönlü değişimini kesin sınırlarla belirleyecek kadar güçlü olmasıdır. Türkiye'nin bu süreçten sonra çalışma yaşamı, dayanıklı tüketim malları sanayinin bir motor işlevi gördüğü değişimlerle belirlenmiştir. 1960 sanayileşme dalgasında diğer ilk iki sanayileşme dalgası gibi bir ekonomik krizin ardından çıkmıştır. 1958 bunalımı olarak adlandırılan süreçte "ilginç olan, (Aslında ilginç olmaktan çok doğal bir zorunluluk olan) ekonomideki bunalımın özel sektörün şaşırtıcı bir gelişmesi ile sonuçlanması idi. İthalat imkansızlığının yarattığı büyük rantlar, Türkiye'de aniden imalat sanayiine büyük kârların akmasını sağladı. Bunlardan yararlanmak isteyen mütesebbisler her çeşit sanayi ürününü içeride üret-

mek üzere faaliyete geçtiler." (Akat 1983: 1104) Elbette bu sanayileşme sürecinin bir iki nedene bağlanması pek mümkün değildir. Bir dizi bu yönde gelişmeyi motive edici olumlu nedenler bütünü içinde bu atılım gerçekleşmiştir.

1960'larla birlikte ülkenin ekonomik gelişme sürecine yeni bir kavram olarak planlama girmiştir. (Gerçi, "1930'larda ilk plan yapıldı. Bunlar ekonominin tümünü kapsamayan sanayi planları idi. Bunlara, bugün anlaşılan anlamda plan demek güçtür. Çünkü bütünüyle bir özelliğe sahip değildiler ve birimler arasındaki bağlar üzerinde durulmamıştı. Sadece, kurulması düşünülen fabrikalar incelenmiş ve bunlar belirlenmişti." (Küçük 1985: 248)) Planlama 1960 öncesi ekonomik yaşamın bütünlüklü bir hedefinin olmadığı için krizlere düştüğü anlayışının, başta ülkenin yeni yöneticileri olmak üzere geniş kesimlerde kabul görmesinin sonucudur. "Türkiye, 1950-1960 yılları arasında birçok ekonomik gerçekleri deneme-yanılma yoluyla öğrenme durumunda olmuştur. Bu dönemden edinilen en büyük ders; **devletin ekonomik hayata mutlaka bilinçli ve uyanık bir tarzda müdahale etmesinin gerektiği** olmuştur.

27 Mayıs 1960 ihtilali, ekonomik ve sosyal kalkınmada **plan ve planlama** kavramlarını düşünce aşamasından uygulama aşamasına getiren bir dönüm noktası olmuştur. O dönemin Başbakanı İ. İnönü, Birinci Bes Yıllık Kalkınma Planının önsözünde demokrasi, plan ve kalkınma kavramları arasındaki ilişkiyi şu şekilde ortaya koymaktadır.

... Anayasamızda açık ifadesini bulan iktisadi ve sosyal hayatı, keyfi ve plansız davranış tecrübelerine son verip adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yarasır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenleme arzu ve azmine uygun olarak; ... kalkınma planı hazırlanmıştır." (Barutçugil 1989: 33)

ilk Planlamada ortaya konan amaçlar şöyle belirtilebilir, "Amaçlar arasında üzerinde en az tartışılan ulusal gelirin artırılması. Artış hızının, kalkınmanın en önemli belirleyicisi olduğu kabul edilmektedir.

Diğer önemli bir amaç artan nüfusa prodüktif çalışma alanları yaratmak. ...

Üçüncü bir amaç olarak dışa bağıllığın azaltılması

... Bir diğer amaç sosyal adalet ve onun en önemli unsuru olan adil gelir bölüşümünün sağlanmasıdır.

Planın belli başlı amaçları bunlardır." aslında tüm bu görünür amaçlardan öte "Birinci plan bütün dikkatleri biriktirim hacmini artıracak tedbirler üzerinde toplanmıştır." yapılan planın ve planların gerçekleşmesi ise ekonominin doğal gidişi içinde "salt hesaplamanın hiçbir işe yaramadığını gösteren çok değerli bir örnek"den (Küçük 1985: 275-276-280) öteye fazla bir anlam taşımama durumuna ilerleyen yıllar içinde geldiğini göstermiştir.

"söz konusu dönem (1963-1983) içinde uygulanan gerek ithal ikameci gerekse planlı sanayileşme ve kalkınma çabalarının öngörülen başarıya ulaşamadığı söylenebilir. Bu başarısızlığın biri belkide en önemlisi teknoloji faktörünün ihmal edilmiş olmasıdır." (Barutçugil 1989: 41) Planlama, 1983'ten itibaren nitelik değiştirerek günümüze kadar sürmüştür. Günümüzde 1982 Anayasasının belirlediği çerçeveye Plan konusunda "Millet Meclisinin (aldığı) kararı kesindir. Meclisin onayladığı metin 'Meclis Kararı' niteliğindedir ve kamu kesimi için bağlayıcı (emredici), özel kesim için yönlendirici (özendirici)dir." (Kabasakal 1983: 1624)

"1963'ten 1983'e geçen 20 yıl içinde uygulanan dört beş yıllık kalkınma planının bazı özellikleri ve uygulama sonuçları ana başlıklar halinde şu şekilde özetlenebilir:

Uygulamaya konulan dört planda öncelik, genelde sanayiye ve özellikle de imalat sanayiine verilmiştir. Sanayi ekonominin sürükleyici sektörü yapılmak istenmiştir. Gerçekten, 1971 ve 1980 ekonomik bunalımları da bir bakıma sanayilesmenin bir sonucudur. Daha doğrusu, sanayilesmede arzu edilen düzeylere ulaşmada başarısız kalınmasının sonucudur.

Diğer bir ortak özellik, ithal ikameciliğinin sanayilesme stratejisi olarak kesin tercih edilmesidir. İthal ikamesi, önce dayanıklı tüketim malları ve daha sonra da yatırım ve ara malları sanayii için öngörülmüştür.

Üçüncü ortak özellik olarak, birbirini izleyen dört planda da ithal ikameciliği ilkesi korunurken iç pazarın genişletilmesinin hedeflenmiş olması belirtilebilir.

Söz konusu dört plan döneminde de sanayii ithal ikameci yönde geliştirmenin politik araçları olan koruyucu önlemler, teşvik ve sübvansiyonlar yoğun biçimde kullanılmışlardır." (Barutcuğil 1989: 40) Dört Beş Yıllık Kalkınma Planının sonucunda varılan nokta ülkenin ihtiyaçlarının gerisinde kalan ağırlıklı olarak dayanıklı tüketim malları üreten yetersiz bir sanayilesmedir.

1983 yılından sonrada 1990'lara kadar gelinen süreçte tüm planlamalara rağmen sanayinin bu yapısı fazla değişmemiştir. Bu değişmemenin getirdiği kriz ise 1990'larda ortaya çıkmış ve bundan çıkış yolunda atılacak adımlar ise görüldüğü kadarıyla teknoloji yenileme çerçevesindedir. 1960'dan günümüze geliste sanayi montajcılıkla başladığı yolculuğunun sonuna günümüzde varmıştır. Uluslararası alanda bir varlık gösterebilmesinin yolu ileri bir düzeyde de olsa hala montajcı olan yapısını değiştirmekten geçmektedir.

Sanayinin 1963-1990'lar sürecindeki gelişmesinin yapılan planlar çerçevesinde bir gelişme hedeflense de bu başarılammıştır. Ekonominin kendine has kuralları bu hedefler dışında bir yol izlemiştir. Planlamaya pek uyumlu bir gelişim olmasada dönem içinde "Ülke, sanayileşme yönünde, hiç de yadsınamiyacak bir gelişme göstermiş, temel tüketim mallarının yerli üretiminden sonra, dayanıklı tüketim mallarının üretiminde de önemli gelişmeler sağlanmıştır. İç pazara dayalı olarak ve ticaret sermayesinin dönüşümü ve -dayanıklı tüketim malları için- yabancı sermaye ile işbirliği sonucu gerçekleştirilen bu süreç, aynı zamanda, sanayileşmeyi bir sorun konumuna getirmiştir. Sınai üretim, teknolojik yönden etkin ölçeğin çok altında ve dolayısıyla yüksek maliyetle üretimde bulunmaktadır. Ek olarak üretim gelirleri ve teknoloji yönlerinden dışa bağımlıdır." (Kepek 1983: 1795) Sanayinin uluslararası standartlarda geri durumu, çalışma yaşamında da uluslararası standartlar çerçevesinde bir düşüklüğü meydana çıkarmaktadır. Teknolojik gerilik v.b. bir dizi neden sanayinin piyasaya sunduğu malı ucuza çıkarabilmesinin tek yolu olarak işgücünün ucuza çalıştırılması alternatifsizliğiyle karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır.

Sanayinin 1980'ler süreciyle birlikte belirli bir durgunluğa girmesi, çalışma yaşamında sanayinin payını görece olarak azaltmış başta ticaret olmak üzere hizmetler kesiminin önemini arttırmıştır. "Özellikle 1980 sonrasında sanayi yatırımlarında ciddi bir gerileme meydana gelmiş, enflasyon, yüksek kredi faizleri, ticaretin daha karlı hale gelişi sanayi yatırımlarını neredeyse imkansız kılmıştır." (Can 1991:138) Sanayi dışı alanlarda yeni iş imkanlarının açılması Türkiye'de ki çalışma yaşamında farklı bir statülenmenin önünü açmıştır. Ancak ülkenin gerçek gelirinin hizmetler sektöründen değil de tarım ve sanayiden yani üretimden geldiği gözönüne alınırsa hizmetler sektöründeki bu yığılmanın bir yerden sonra hızlı bir işsizleşmenin yolunu açabileceği görülmelidir. Sanayideki tıkanıklığın ve yatırımsızlığın sonuçları ise bir ölçüde 1990'larla birlikte

TABLO: 45

SEKTÖRLER İTİBARIYLA ÇALIŞAN NÜFUS

Sektörlere göre iş yerlerinde çalışanlar sayısı (Bin kişi)	1927	1935	1955	1960	1962	1963	1964	1965	1966	1967(1)
Tarım	4368	6480	9446	9737	9725	9853	9844	9765	9901	9903
%	81,6	81,8	82,3	79,0	77,7	76,8	76,0	74,6	73,5	72,1
Sanayi	299	580	789	962	1048	1125	1152	1245	1345	1441
%	5,6	7,3	6,9	7,8	8,4	8,8	8,9	9,5	10,0	10,5
İnşaat	...	76	200	290	319	339	349	379	414	451
%	...	1,0	1,7	2,3	2,5	2,6	2,7	2,9	3,1	3,3
Ticaret	257	218	341	404	418	435	453	479	490	513
%	4,8	2,8	3,0	3,3	3,3	3,4	3,5	3,6	3,6	3,7
Ulaştırma	...	122	190	246	253	269	283	301	321	342
%	...	1,5	1,6	2,0	2,0	2,1	2,2	2,3	2,4	2,5
Hizmetler	374	445	512	692	759	808	867	935	1003	1087
%	7,0	5,6	4,5	5,6	6,1	6,3	6,7	7,1	7,4	7,9
Toplam	5298	7921	11478	12331	12524	12829	12947	13096	13474	13737
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

KAYNAK : (1) DPT - Yıllık Programlar ve II. 5 Yıllık Plân.

(2) DİE - Nüfus Sayımları.

AÇIKLAMA: (1) 1927-1935 yılları için DİE Nüfus Sayımlarından.

(2) 1955-1967 DPT Çalışmalarından. Bu devreler için; Nüfus Sayımlarından çalışma konuları bilinmeyenler katılmamıştır. Çalışan nüfusun 15 ve daha yukarı yaşta olanları gösterilmiştir.

(1) 1967 yılına ait rakamlar dahildir.

(DPT 1969: 105)

TABLO: 46

YURTIÇİ İŞGÜCÜ PİYASASI VE SEKTÖREL DAĞILIMI Domestic labour market and sectoral developments		1978-1992 (15-Ağustos 1992)																		
		1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992				
		Ekim	Nisan	Ekim	Nisan	Ekim	Nisan	Ekim	Nisan	Ekim	Nisan	Ekim	Nisan	Ekim	Nisan	Ekim	Nisan	Ekim		
Nüfus		42,640	43,530	44,438	45,540	46,688	47,864	49,070	50,306	51,433	52,561	53,715	54,893	56,473	57,705	58,961	58,961	58,961		
Populasyon																				
Sivil işgücü		17,470	17,497	17,615	17,577	17,760	18,070	18,320	18,530	19,019	19,532	19,285	19,661	19,682	19,745	20,163	20,145	19,789	20,073	20,319
Civil labour force																				
Sivil istihdam		15,797	16,027	16,225	16,363	16,535	16,697	16,947	17,727	17,532	17,921	17,668	18,013	17,997	18,047	18,681	19,669	18,171	18,462	18,738
Civilian employment																				
İşsiz		1,673	1,470	1,390	1,214	1,225	1,373	1,373	1,303	1,487	1,611	1,618	1,649	1,685	1,698	1,482	1,476	1,618	1,611	1,581
Unemployed																				
İşsizlik oranı (%)		9.6	8.4	7.9	6.9	6.9	7.6	7.5	7.0	7.8	8.3	8.4	8.4	8.6	8.6	7.3	7.3	8.2	8.0	7.8
Unemployment rate (%)																				
Elaik istihdam												1,258	1,466	1,262	1,129	1,413	1,465	1,280	1,584	1,486
Underemployment																				
Elaik istihdam Oranı												6.5	7.5	6.4	5.7	7.0	7.3	6.5	7.9	7.3
Underemployment rate																				
İşsizlik+E. istihdam												14.9	15.9	15.0	14.3	14.3	14.6	14.7	15.9	15.1
Unemployment+Underemployment																				
Sivil İstihdamın Sektörel Dağılımı (Civilian employment by sectors)																				
TARIM		8,940	8,932	8,924	8,887	8,859	8,829	8,802	8,775	8,750	8,193	8,606	8,518	8,845	8,845	8,616	8,954	8,473	8,077	8,259
Agriculture																				
SANAYİ		2,237	2,269	2,288	2,299	2,374	2,448	2,508	2,616	2,666	2,739	2,781	2,706	2,856	2,591	2,955	2,927	2,745	2,795	3,298
Industry																				
Madencilik		184	189	188	183	186	187	191	213	219	219	220	211	155	171	223	137	205	139	199
Mining																				
İmalat Sanayi		1,956	1,980	2,001	2,014	2,075	2,145	2,193	2,271	2,305	2,375	2,533	2,473	2,671	2,380	2,720	2,275	2,511	2,638	3,033
Manufacturing Ind.																				
Elektrik, Gaz ve Su		97	100	99	102	113	116	124	132	142	145	28	22	30	40	12	15	29	18	67
Electricity, Gas and Water																				
HİZMETLER		4,620	4,826	5,013	5,148	5,274	5,390	5,610	5,809	6,091	6,432	6,694	6,701	6,623	6,611	7,110	6,788	6,953	7,590	7,180
Services																				
İnşaat		793	816	820	821	824	827	855	879	928	985	1,002	884	965	841	895	865	946	943	1,038
Construction																				
Ulaştırma		585	596	607	621	630	642	662	685	716	714	780	828	815	767	844	780	771	885	794
Transportation																				
Ticaret		1,256	1,328	1,401	1,463	1,506	1,552	1,628	1,702	1,816	1,654	2,033	2,004	2,043	2,015	2,173	2,125	2,156	2,252	2,429
Commerce																				
Mal Müesseseler		327	336	345	350	353	354	366	374	382	408	424	417	441	389	409	411	439	468	442
Financial Institutions																				
Diğer Hizmetler		1,659	1,750	1,840	1,893	1,961	2,015	2,099	2,169	2,249	2,336	2,455	2,568	2,356	2,599	2,789	2,607	2,641	3,041	2,477
Other Services																				
TOPLAM (Total)		15,797	16,027	16,225	16,363	16,535	16,637	16,947	17,227	17,532	17,921	17,668	18,013	17,997	18,047	18,681	18,669	18,171	18,462	18,738

Kaynak: DİE, DPT. Not: DİE 1988 (Ekim)-1992 (Nisan) Hanehalkı İşgücü Anketleri Sonuçlarına ve "Türkiye'de İstihdam Sorunları Üzerine Bir Çalışma" Prof. Tuncer Bukutay, DİE projesinde hesaplanan verilere dayanmaktadır.

acığa çıkan ekonomik krizle kendini göstermiştir. Bu krizden çıkış yolunda ise üretim teknolojisi geri sanayinin en azından belli dallarda Avrupa düzeyine çıkması gerekmektedir. Hele Avrupa'yla yakın bir zamanda gümrük birliğine gidileceği düşünülürse sanayinin yapısını değiştirmesi gerektiği bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

1960'DAN GÜNÜMÜZE İSTİHDAM VE STATÜDEKİ DEĞİŞİM

Tablo:45'de görüleceği üzere Türkiye'deki çalışan nüfusun kesimler arası dağılımı 1927-1960 aralığında pek önemli bir değişmeye uğramamıştır. 1950-1960 yılları arasında ülkedeki kesimler arası denge değişme eğilimine girmiş ancak bu eğilim 1960'dan sonra kendini acığa vurmıştır. Tablodaki veriler 1960-1967 yılları arasında tarım sektöründe mutlak sayı olarak bir düşüş olmamakla birlikte, çalışan nüfus içindeki göreceli bir düşüşü kaydetmektedir. Tarım dışındaki diğer tüm kesimlerde ise hem mutlak sayı olarak hemde göreceli bir artış yer almaktadır. Bunun anlamı çalışanların kırsal kesimden kentlere doğru kaydıklarıdır. Bu kayış çalışma yaşamında ücretin ağırlıklı bir yer kazanma eğiliminin ifadesidir. Bu eğilimi doğuran elbetteki aynı yıllarda ülkede montaja dayalı ve özel sektörün ağırlık kazandığı bir sanayi atılımının oluşudur. Sanayinin bu atılımına bağlı olarak diğer kesimlerinde bir atılımı gerçekleşmiştir.

1967'den 1970'lerin sonlarına kadar çalışan nüfus kırsal alandan kente aynı hızla akmaya devam etmiş ve ülkedeki kesimler arasındaki çalışan nüfusun ağırlığı kent lehine işlemiştir. 1970'ler, 1960'larda ki montaja dayalı sanayi atılımının devam ettiği yıllar olduğu gibi Montaja dayalı sanayiye bağlı küçük ve orta ölçekli diye niteliyebileceğimiz bir, büyük sanayi işletmelerini çevreleyen kuşaklarında hızla oluştuğu yıllardır.

Tablo:46'da 1978-1992 yılları arasında 15+ yaşın yıllara göre sektörel dağılımı, Ülkedeki çalışanların kent ağırlıklı hale gelişini göstermektedir. 1978 yılında 8.940 milyon olan kırsal alan nüfusu 1992 ekim ayı belirlemelerine göre 8.259 milyon olabilmıştır bu kırsal kesimin çalışan sayısını mutlak sayı olarak bile korumada zorlandığını göstermektedir. Diğer kesimlerin aynı yıllardaki çalışan nüfus hareketi ise şöyle; sanayide, 1978 yılında 2.237 milyon olan çalışan, 1992 ekim ayına göre 3.298 milyon kişi olmuş, bu artıştan en büyük payı ise 1978'de 1.956 milyon kişiyi istihdam ederken 1992 ekim ayına göre 3.033 milyon kişiyi istihdam etmeye başlayan imalat sanayi almıştır. Hizmetler kesime ise 1978 yılında 4.620 milyon kişiyi istihdam ederken 1992 ekim ayına göre 7.180 milyon kişiyi istihdam eder duruma gelmiştir.

Türkiye'deki çalışma yaşamında istihdam edilenlerin bu sektörlere dağılımından çıkan sonuç Ülkedeki çalışanların yarısının artık kentlerde bulunduğuudur. (Elbette bu rakamların çok sağlıklı olmadığını gözönüne almak gerekmekte ve bir eğilimin işareti olarak bakmak gerekmektedir.)

Kent ağırlıklı çalışma, çalışma yaşamındaki farklılaşmanın da artışının yani işbölümünde giderek daha çok biçimlerin doğmasıdır. Bu işbölümündeki farklılaşmanın artışı, çalışanlar arasında statü belirlemedeki kriterlerin daha esnek tutulmasını gerektirir. Tüm bu esnek belirlemelere rağmen kentte ki çalışma yaşamının statülenmesi yinede kategorilerin sayısının artışını önleyemez. Bu anlamda kentlerde ki çalışanların statülerinin ayrıntılandırılması olmadıkça kentteki çalışma yaşamının değerlendirilmesi pek acıklayıcı olmamaktadır. Ancak kentlerdeki çalışanların Ülkedeki sanayinin gerilemesinede bağlı olarak daha çok hizmet kesimine doğru akma eğiliminde olduğu ortadadır. Küçük işletmeciliğin ve benzeri işlerin yaygınlığı ise kabarık bir kent küçük-burjuvazisinin varlığını göstermektedir.

Tablo:47'de 1985 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre çalışan nüfusun yapılan işlere göre bir dağılımı yer almaktadır.

TABLO:47
İSTEKİ KONUMA VE YAPILAN İŞE GÖRE ÇALIŞAN NÜFUS (1985)

İSTEKİ KONUM	TOPLAM	ERKEK	KADIN
İÜCRETLİ	6.978.181	15.905.700	11.072.481
İİŞVEREN	192.948	182.198	10.750
İKENDİ HESABINA ÇALIŞAN	4.662.181	14.311.114	351.067
İÜCRETSİZ AİLE İŞÇİSİ	8.721.860	12.663.495	16.058.365
İGRUPLANAMAYANLAR	1.024.826	870.224	154.602
YAPILAN İŞ	TOPLAM	ERKEK	KADIN
İSERBEST MESLEK SAHİPLERİ	1.011.705	713.841	297.864
İÜST YÖNETİCİLER	168.070	157.948	10.122
İİDARI PERSONEL	732.081	495.715	236.366
İTİCARET VE SATIŞ	977.564	921.050	56.514
İSAHSİ HİZMETLERDE ÇALIŞANLAR	1.111.118	11.023.154	87.964
İTARIM HAYVANCILIK ORMANCILIK	12.069.803	15.606.150	16.463.653
İTARIMDIŞI ÜRETİM VE ULAŞTIRMA	4.479.538	14.139.770	339.768
İBİLİNMEYENLER	6.907	6.425	482
İİSSİZLER	1.023.210	868.678	154.532

(Metis 1991: 213)

Tablodaki 1985 yıllarına ait veriler de 1994'de gelindiğinde belirgin bir değişme olması kaçınılmazdır. ancak 1985-1994 yılları arasında ülkede marjinal işler alanı haric köklü bir işgücü değişimini sağlayacak bir gelişme pek olmamıştır dersek abartmış olmayız, ancak hemen belirtmek gerekirken 10 yıllık bu zaman aralığında kırsal alandan kente süren bir akın olmuştur. Bu akının kentlerde istihdamı ise 1960-1970'li yıllardaki gibi olmamış ve kente gelen bu insanlar istihdam olanakları

kısıtlanmış bir kentle karşı karşıya kalmışlardır. 1980'lerde özellikle büyük kentlerde bir patlama yapan marjinal işler büyük ölçüde bu akının sonucudur.

Tablo:47'deki kadın çalışan nüfusunun kendi içinde dağılımı ise Tablo:48'deki gibidir.

TABLO:48
ÇALIŞAN KADINLARIN İSTEKİ DURUMU (1985)

KADINLARIN İSTEKİ KONUMU*	TOPLAM	AKTİF KADIN NÜFUSTAKİ PAYI
ÜCRETLİ	1.072.481	14.0
İKENDİ HESABINA	10.750	0.1
İÇALİŞAN	351.067	4.6
ÜCRETSİZ AİLE İŞÇİSİ	6.058.365	79.2
İGRUPLANAMAYANLAR	154.602	2.1

*-Ekonomik olarak aktif nüfusa katılmayan ev kadınlarının sayısı 8.340.000'dir.
(Metis 1991: 213)

Çalışan kadınların 1985 yılında %80 gibi ezici bir çoğunluğu ücretsiz aile işçisi gibi geliri en zayıf kategoride yer almaktadır. Bu durum çalışanlar içinde kadın istihdamının kendi başına bir ekonomik güç olmadığını ancak aileyle bağıntılı bir çalışma yaşamında yer aldığını göstermektedir. 1985-1994 yılları arasında özellikle büyük kentlerde bu konuda kadınların çalışma yaşamına daha bağımsız bir durumda girdikleri yönlü sonuçlara varıcı gelişmeler vardır. "Kadınların işgücüne katılma oranı kırsal kesimden köptükçe düşmekte, ama kentli nüfus oranı arttıkça daha sonraki yıllarda tekrar yükselmektedir." (Tekeli 1984b: 250)

Kentli nüfusun artışında 1990'ladaki duraklamanın kentteki nüfusun bir doyum noktası olarak görürsek ve kentte iş olanaklarının yetersizliği dikkate alınır

"kentte toplumun kaybeden kesimine ait bir ailede eğer önce kadın çalışmıyorsa, yaşam standartlarını koruyabilmek için kadın da işgücünü arz etmek gereksinimi duyacaktır. Bu durumda özellikle kadın işgücünün düşük hünarlı kesimi için, iş bulmakta karşılaştıkları zorluklar sadece emek talebi artmaması dolayısıyla değil arzdaki yükselme dolayısıyla da çoğalacaktır." (Tekeli 1984b: 250)

Çalışan nüfus içindeki payları yıllar içinde artan bir kesimde devlet memurlarıdır. 1970'de Genel Nüfus içinde kadrolu olarak %1.8'le yer alan memurlar yıllar içinde şöyle bir gelişme göstermişlerdir. 1980'de kadrolu %2.9, sözleşmeli ve geçici personel %3.1, 1988'de kadrolu %2.6, sözleşmeli ve geçici personel %3.0. Memurların iktisaden faal nüfus içindeki payları ise aynı yıllarda şöyledir. 1970'de kadrolu %4.3, 1980'de kadrolu %6.8, sözleşmeli ve geçici personel %7.3, 1988'de kadrolu %6.2, sözleşmeli ve geçici personel %7.1. (PetroI-is 1991b: 355) Bu rakamlardan çıkan sonuca göre devlet memurları kadrolu ve geçici personel olarak 1980'lerin sonunda iktisaden faal nüfusun %10'undan fazlasını kapsamaktadır. ki 1994'e geldiğimizde bu sayıların belirli bir artış kaydetmiş olması fazla şaşırtıcı olmayacaktır. Genel eğilim bu yöndedir.

Türkiye'de çalışma yaşamının bir başka yönüde çalışan nüfusun çalışmayan nüfusa bakma durumudur. Bu durum yıllar içinde sürekli çalışan nüfusun çalışmayan karşısında azalması eğilimini vermektedir. Bunun açıklanmasına genç nüfusumuz gerekçelemesi yeterli cevabı vermemektedir. Artan işsizlerin varlığı çalışabilir nüfusun sürekli çalışma yaşamının dışında kaldığıyla açıklanabilir. Bir diğer etmen ise Türkiye'de hala batıya göre güçlü bir aile içi dayanışmanın bulunmasıdır. Aşağıda Tablo:49'da 1960-1990 arasında her 100 çalışanın bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısının değişimi görülmektedir.

TABLO:49
YILLAR İÇİNDE ÇALIŞAN NÜFUSA
ÇALIŞMAYAN NÜFUSUN BAĞIMLILIK ORANI

	NÜFUS İSTİHDAMI BAĞIMLILIK		ORANLARI
	(000)	(000)	
1960	27.775	12.993	114
1972	37.132	14.160	162
1980	44.737	13.813	224
1985	50.664	15.360	229
1990	56.969	17.118	233

Bağımlılık oranı: İstihdam edilen her 100 kişinin ortalama bakmakla yükümlü olduğu kişiler.

(Petrol-İş 1991b: 180)

Bağımlılık oranınının bir anlamıda işsizliğin durumudur. Ülkemizde işsizlik üzerine pek çok veri yayınlanmasına rağmen bunların ciddiyyetten uzak olduğu ve gerçek rakamları vermediği konuyla ilgilenenlerin ortak kanısıdır. Aile işçisi statüsünde verilen, çalışan nüfus içinde %40'lık en büyük dilimi oluşturan kesimin aslında büyük bir gizli işsizler ordusunu içinde barındırdığı bir sır değildir. Aynı şekilde kentlerde kalabalık bir kesimin marjinal işlerde yığıldığıda ve en az aile işçiliğinin işsizliği kapatan bir örtü olması gibi marjinal işlerin de işsizliğin gerçeğini kapadığı bir gerçektir. Hele ki 1990'larla birlikte girilen süreçte hızlı bir işten çıkarmanın yer aldığı dönemde işsizlik hakkında ileri sürülen %8'ler civarındaki rakamlar hiç bir inandırıcılığa sahip olmamaktadır. Türkiye'nin böylesi rakamlarla aslında Avrupa standartlarına göre ideal bir işsiz oranına sahip olduğu gibi garip bir sonuç çıkmaktadır. Aşağıdaki Tablo:50'deki rakamları bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

TABLO: 50

TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK DEĞİŞİMİ

	15+ yaş, Bin Kişi			
	Tarım Dışı İşgücü Fazlası	%	Tarım Dahil İşgücü Fazlası	%
1962	490.0	3.7	1440.0	11.0
1967	630.0	4.5	1680.0	12.1
1972	1096.0	7.3	1996.0	13.3
1973	1152.0	6.8	1811.0	10.8
1974	1203.0	7	2010.0	11.7
1975	1315.0	8.4	2073.0	13.3
1976	1372.0	8.6	2125.0	13.3
1977	1435.0	8.9	2175.0	13.5
1978	1346.0	7.8	2066.0	12.7
1979	1498.0	9.7	2288.0	13.6
1980	1807.0	11.6	2732.0	15.8
1981	1853.0	11.6	3098.0	17.4
1982	1913.0	11.7	2731.0	15.6
1983	2014.0	12.1	2861.0	16.1
1984	2006.0	11.8	2932.0	16.1
1985	2034.0	11.7	2979.0	16.3
1986	1866.0	10.5	2920.0	15.8
1987	1710.0	9.5	2854.0	15.2
1988	1618.0	8.4	2876.0	14.4
1989	1685.0	8.6	2947.0	15.0
1990	1482.0	7.3	2895.0	14.3
1991	1618.0	8.2	2898.0	14.3
1992	1676.0	8.1	3182.0	15.4

KAYNAK:1962-1977 yılları arası, KEPENEK, (1987).1978-1987 yılları DPT, 5.Beş yıllık Kalkınma Planı öncesinde Gelişmeler 1984-1988 S.382.1988-1992 yılları DIE, (1988),(1989),(1990),(1991),(1992)(Ekim) Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları
NOT:1992 (Ekim) tahminidir.

(Petrol-İs 1993a: 695)

Tabloda görüldüğü üzere Türkiye'de çalışabilir nüfusun kentte ki işsizliği 1962'den 1983'e kadar sürekli bir artış göstermiş o tarihten sonra ise sistemli bir inis başlamıştır. Tarım dahil işgücü fazlasında da benzer bir eğilim görülmektedir. 1983'den sonra ki işsiz sayısında ki bu düşüşü gerçek bir rakam olarak kabul etmek zordur ancak daha öncede belirtildiği gibi ailenin güçlü yapısı sonucu işsizler yaygın küçük mülk sahipliği durumu içinde çalışan nüfus içinde kabul edilecek bir konumda da bulunmaktadır. Bu durumu daha da çarpıcı kılan bir başka gösterge ise İş ve İsci Bulma Kurumuna

yapılan başvuruların yıllar içindeki iş bulma durumlarıdır. Buna göre 1977'de Kuruma başvuranların %74'ü işe yerleştirilirken bu oran 1980'de %53'e, 1983'de %20'ye ve 1985'de en düşük orana %14'e inmiştir. Bu düşüşte esas etken iş için başvuruların düşüşünden çok istenen işçi sayısındaki düşüşün sonucudur. 1986'da %19'a çıkan işe yerleştirme oranı, 1990'da %24'e çıkmıştır. Ancak bu işe yerleştirme oranındaki yükselme yinede İş ve İsci Bulma Kurumu'na başvuranların işsiz olarak bekleyenlerinin sayısını 1 milyon civarından aşağıya indirmeye yetmemiştir. İşsizliğin çalışma yaşamında önemi giderek artan bir sorun olarak kalacağı ise 1990'lı yıllarla birlikte iyice açığa çıkmıştır. Bu durumda aile içi işçilik v.b. gibi işsizlik karşısındaki toplumsal emniyet subaplarının ise ne kadar dayanacağı önem kazanmakta-

dır. Bu çerçevede istihdam olanaklarının daralmasından öncelikle etkilenecek genç kuşaklarca "su alternatif yollara başvurulmasına neden olmaktadır. Yollardan birincisi işsiz olarak bekleme ve işsizlik yükünün ailece bölüşülmesidir. İkinci yol eğitim süresinin uzatılarak işe girme döneminin geriye bırakılması yine yükün aile içinde taşınmasıdır. Üçüncü yol ülke dışı istihdam olanakları aramaktır. Dördüncü yol ise, özellikle tarım kesiminde görüleceği gibi, varolan istihdam olanağının daha çok aile üyesi arasında bölüşülmesidir. Bu yolla, çözüm aile içinde düşük istihdam oranı artırılarak bulunmaya çalışılmaktadır." (Tekeli 1984b: 250)

İşsizliğin artışı gibi iş yaratmanın ülkedeki maliyetide giderek artmaktadır. Maliyet artışında temel belirleyen ülkedeki gelişmiş ülkelere kıyasla geri üretim teknolojisiyle yürütülen üretimin tıkanması sonucu yeni üretim teknolojisine yönelinmesi olarak değerlendirilebiliriz. Ülkede özellikle 1960-1970 sürecinde devreye giren üretim araçları verimli ömürlerini doldurmuşlar ve yeni üretim araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Yeni teknoloji ise var olana kıyasla emek dışındaki üretici güçlere daha yüksek bir sermaye yatırımını gerektirmektedir. Aşağıdaki Tablo:51 ve 51-A de 1991-1992 yılları arasında bölgelere ve sektörlerle göre bir kişilik iş yaratma maliyetindeki artış görülmektedir.

TABLO: 51

BİR KİŞİLİK İSTİHDAM İÇİN GEREKLİ YATIRIM (Milyon TL.)			
Sektörler	1992	1991	Değ.(%)
Tarım	584.2	197.8	195.3
Madencilik	539.9	378.8	42.5
İmalat	510.6	192.9	164.7
Enerji	8.716.4	6.723.4	29.6
Hizmetler	306.5	256.1	19.7
Toplam	441.5	221.5	99.3

TABLO: 51-A

**BİR KİŞİLİK İSTİHDAM İÇİN GEREKLİ
YATIRIM
(Milyon TL.)**

Bölgeler	1992	1991	Değ. (%)
Marmara	493.3	215.8	128.6
İç Anadolu	346.7	308.1	12.5
Ege	353.5	294.5	20.0
Akdeniz	473.8	250.5	89.1
Karadeniz	385.7	159.9	141.2
Doğu Anadolu	360.4	174.5	106.5
Güneydoğu Anadolu	749.2	247.8	202.3
Birden Çok Böl.Kap.	499.9	116.5	329.1
Toplam	441.5	221.5	99.3

(Sabancı 1993: 139)

Tablo 52'de Çalışma yaşamında ağırlıklı bir yere sahip olan işçilerin sektörlere göre 1991-1992 yılları arasındaki dağılımı ve bu yıllar içindeki sektörler bazında işçi sayılarındaki değişme yer almaktadır. Bu yılların ülkenin 1990'lara göre en iyi yıllarından olduğu gözönünde tutulmalıdır. 1994'den 2000. yıla kadar işgücünün en iyimser tahminle bu rakamları koruyacağı varsayılabilir. Bunun anlamı ise çalışma yaşamında işsizler ve gizli işsizler ordusunun büyümesidir. Tabloda 1992 yılında 1.519.306 olarak verilen sayı işçileri toplamının 1994'de bu alanda işçi çıkarımlarınının 100 binlerle ifade edildiği durumda ileriki yıllarda aynı sayıyı koruması güç görünmektedir.

TABLO: 52

BİR YILDA HANGİ İŞ KOLUNDA İŞÇİ SAYISI AZALDI HANGİSİNDE ARTTI - KAÇ İŞÇİ ÇALIŞIYOR ?			
İş Kolunun Adı	1991	1992	Bir Yıllık Artış/ Eksiliş
	Toplam İşçi Sayısı	Toplam İşçi Sayısı	
Petrol, Kimya ve Lastik	160.256	162.737	+
Gıda Sanayi	246.453	248.592	+
Şeker	41.265	40.855	-
Dokuma	345.470	351.427	+
Deri	49.639	48.044	-
Ağaç	57.480	59.985	+
Kağıt	24.840	24.831	-
Çimento, Toprak, Cam	122.143	120.061	-
Metal	440.345	452.541	+
Gemi	11.399	10.233	-
(Sanayi Toplamı)	(1.499.290)	(1.519.306)	+
Tarım, Orman	119.525	120.754	+
Madencilik	137.161	130.751	-
Enerji	143.765	147.452	+
İnşaat	589.378	594.226	+
Kara Taşımacılığı	54.597	60.170	+
Demiryolu Taşımacılığı	40.669	39.489	-
Deniz Taşımacılığı	28.933	29.343	+
Hava Taşımacılığı	15.414	15.978	+
Ardiye, Antrepoculuk	11.632	11.368	-
Haberleşme	20.946	23.070	+
Milli Savunma	38.874	39.780	+
Sağlık	29.667	32.084	+
Gazetecilik	7.506	6.778	-
Basın ve Yayın	25.745	26.368	+
Banka ve Sigorta	77.173	79.768	+
Tic, Büro, Eğt, Güzel San.	326.513	343.816	+
Konaklama, Eğl. Yerleri	140.651	153.168	+
Genel İşler	205.625	222.800	+
Toplam İşçi Sayısı	3.513.064	3.596.469	+

Kaynak : Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

(Sabancı 1993: 61)

1960'DAN GÜNÜMÜZE GELİRLERDEKİ GELİŞME
TABLO: 53

FAKTÖR PAYLARINA GÖRE GELİR DAĞILIMI

	Kar+Faiz	Ücret	Tarım
1963	37.31	21.5	41.19
1964	37.60	23.72	38.68
1966	36.68	27.13	36.19
1967	36.95	28.51	34.54
1968	38.25	29.31	32.44
1969	37.05	31.37	31.58
1970	37.77	31.15	31.08
1971	37.37	31.32	31.31
1972	38.11	31.57	30.32
1973	39.31	31.56	29.13
1974	40.03	29.77	30.20
1975	37.73	31.51	30.76
1976	35.61	33.11	31.28
1977	34.07	36.81	29.12
1978	38.15	35.19	26.66
1979	42.88	32.79	24.33
1980	49.47	26.66	23.87
1981	52.15	24.68	23.17
1982	53.65	24.56	21.79
1983	54.69	24.78	20.52
1984	57.99	21.57	20.44
1985	62.08	18.84	19.08
1986	64.21	17.70	18.09
1987	65.40	17.00	17.60
1988	70.20	14.00	15.80
1989	68.80	14.90	16.30
1990	68.25	14.20	17.55

(Petrol-İş 1993a: 695)

KAYNAK:S.ÖZMUCUR,Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler itibariyle Tahmini,Dolarla ifadesi ve Gelir Yolu ile Hesaplanması,İTO,Yayın No:1987/1,S.79 ve H.KIRMANOĞLU et al.,Türkiye'de Gelir Bölüşümünü Bozan Etkenler ve iyileştirilmesine ilişkin Politikalar,TOBB,Yayın No:222,S.16.

Gelir dağılımı açısından 1960'dan günümüze ülkedeki gelişmeye paralel bir değişim olmuştur. Bu değişim tarımdan sanayi ve hizmet sektörüne doğrudur. Gelirlerin dağılımında yıllar içinde kâr+faiz, ücret ve tarım arasındaki bölüşüm tablo 53'de verilmiştir. Bu paylaşımda kâr+faiz'in gelirlerden aldığı payın 1963-1971 yıllarında aldığı payın fazla bir değişme göstermediğini, 1972-1974 yılları arasında ise gelir dağılımından kâr+faizin aldığı payın yükseldiği görülmektedir. 1963-1971 aralığında sanayi yatırımlarının çokluğu bu faktörün aldığı payı düşüren en önemli nedenlerden biridir. Aynı

şekilde 1972-1974 aralığında kâr+faizin aldığı payın yükselişinde o yıllardaki ülkedeki siyasi gelişmelerde bağlı olarak (12 mart 1971 askeri hareketi) yatırımların doyma noktasında olduğunu işaret etmektedir. 1975-1978 yıllarında kâr+faizin gelir dağılımında aldığı payın küçülmesinde temel etmen aynı yıllarda ücretlerde görülen yükselmeye bağlıdır. Kâr+faizin gelir dağılımından aldığı pay 1979'dan sonra sürekli olarak artmış ve 1990'da toplam gelirler içindeki payı %68.25 olmuştur.

Ücretlerin gelir dağılımındaki payı ise 1963'den 1977'ye kadar bir yükseliş eğilimindedir. Bunun temel nedeni ise artan işgücü sayısı yani çalışanlar içinde ücretle geçinenlerin sayısının artışı olduğu gibi aynı yıllarda ücretli işgücünün gelirlerini korumada örgütlenmelerinin hızlandığı yıllar oluşudur. 1977 ücretlerin gelirler dağılımından aldığı payın %36.81'le en yüksek olduğu yıldır. Bu şekilde gelirlerden ücretlerin pay alma durumu ise bir daha mümkün olmamanın yanında aynı yüzdeye yaklaşamamıştır bile. 1977'den itibaren toplam gelirden ücretlilerin payına düşen sürekli şekilde düşmüştür. Bu düşüş özellikle 1980'le birlikte çok büyük bir hızla olmuş ve ücretlilerin 1990 yılında toplam gelirden aldığı pay %14.20 düzeyine inmiştir. Tarımın ise toplam gelirden aldığı pay 1963'den 1988'e kadar düşüşü sürekli olmuş bu tarihten sonra ise tarımın aldığı pay yükselmeye başlamıştır. Tarımın gelirden aldığı payın yükselmesindeki temel neden üretim artışı değil tarım dışı alanlarda üretim düşüşüdür.

Aşağıdaki tablo 54'de 1968-1979 yılları arasında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın tarım, tarım-dışı ücret, memur maaşları, tarım-dışı ve ücret dışı gelirler arasındaki bölünüşün gelişimi verilmektedir. 1978-1979 yıllarındaki eğilimlerin 1990'lara geldiğimizde artarak devam ettiği gerçeği bu gelirler ayrımının hala geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Temelde gelirler paylaşımından aldığı gelir sürekli arttıran kesimin tarım-dışı ve ücret dışı gelirlerden hizmet kesiminin aldığı pay olduğunu görüyoruz. Bu kesimin 1980'ler süresince ve 1990'larda en önemli bölümünü üretken olmayan spekülatif amaçlı sermayenin sağladığıda ortadadır. Üretken olmayan sermayenin gelirler paylaşımından aldığı payın sürekli yükselmesi ise çalışma yaşamını birçok açıdan olumsuz yönde etkilemektedir. Toplumun üretken alanlar dışına yönelimini körüklemesi, işsizliğin kronikleşmesi, sanayinin gerilemesi, gelirler arası uçurumun büyümesi v.b. ilk başta sayılabilecek sonuçlardır.

TABLO: 54

GAYRİ SAFİ YURT İÇİ HASILANIN BÖLÜŞÜMÜ (1968-1979)

	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
I. Tarım	32,4	31,4	31,1	31,3	30,3	29,1	30,2	30,8	31,4	28,9	24,3	20,7
II. Tarım-Dışı Ücret	19,7	20,9	21,2	20,3	19,7	19,2	18,8	19,5	20,7	20,8	18,3	16,8
III. Memur Maaşları	10,3	10,0	11,2	12,0	12,8	12,6	10,7	11,2	11,5	13,2	10,6	10,0
IV. Tarım-Dışı ve Ücret Dışı Gelirler	37,6	37,5	36,5	36,4	37,2	39,1	40,3	38,5	36,4	37,1	46,8	52,5
a. Sanayi	10,2	9,8	8,3	9,3	9,0	9,8	10,4	8,7	7,5	7,6	7,9	7,9
b. Hizmet	27,4	27,7	28,2	27,1	28,2	29,3	29,9	29,8	28,9	29,5	38,9	44,6
GSYİH (Faktör Fiyatlarıyla)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Leyla Ecevit, Erdoğan Özütün: *Türkiye'nin Gelir ve İstihdam Dağılımındaki Yapısal Değişim ve Kuznets Hipotezi*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1975 ve DPT, *1980 Programı*, Ankara, 1980, s. 30-31.

(Tekeli 1984b: 242)

Ücretli çalışanların ülkemizde önemli bir bölümünü asgari ücretliler oluşturmaktadır. Bir işçinin ailesi ile birlikte asgari geçim olanaklarının ücreti olarak belirlenen asgari ücretle kaç kişinin çalıştığı bilinmemesine rağmen "1992 itibarıyla Türkiye'de asgari ücretli veya oldukça yakın ücret alanlar sayısını en az 3 milyon olarak tahmin etmekteyiz." (Petrol-İş 1993a:244) Petrol-İş sendikasının tahmini olan 3 milyon asgari ücretli rakamı gerçekçi görünmektedir. Sadece bu rakam civarında ücret alan kesimin varlığı bile asgari ücretin çalışma yaşamındaki önemini ortaya koymaya yeterlidir. Ki Türkiye'deki ücret genel ortalamasının sürekli asgari ücret seviyesine yaklaştığında gözönünde tutulunca asgari ücretin önemi ortaya çıkmaktadır.

Tablo:55 asgari ücretin 1963-1993 yılları arasındaki değişimini vermektedir. Tablo:56 ise 1963-1988 yılları arasında gerçek net ortalama ücretler ile gerçek net yıl ortalaması içindeki asgari ücretin birbirine bağıntılı gelişimini vermektedir. Tablo:57 ise 1963-1992 yılları arasında asgari ücretlinin bazı temel giderlerini karşılamak için çalışması gereken sürelerin değişimini vermektedir. Bu üç tablonun ortak değerlendirmesi ücretlerin Türkiye'de sürekli olarak asgari ücrete yaklaşan bir eğilimde olduğunu, asgari ücretle çalışanların ise temel giderlerini karşılamak için daha fazla çalışmak durumunda kaldıklarını göstermektedir.

TABLO:58

YILLAR İTİBARIYLA ÇEŞİTLİ ÜCRET TİPLERİYLE ALINABİLEN KOLÇE ALTIN (Gram)

YIL	NET AYLIK ÜCRETLE	NET AYLIK ASGARI ÜCRETİME	NET AYLIK MEMUR ÜCRETİ
1970	50.8	27.4	103.4
1977	27.7	13.1	36.1
1980	4.2	2.2	7.4
1985	6.3	3.6	8.5
1988	4.4	3.1	5.8

(Kaynak: Petrol-İş 1989c: 230-391)

TABLO: 55

1963-1991 BELİRLENEN VE YIL ORTALAMALARINA GÖRE AYLIK
ASGARİ ÜCRETLER TL, BRÜT-NET

1963-1991 YEARLY AVERAGE MONTHLY MINIMUM WAGES (GROSS-NET, TL)

Yıl	Belirlenen	Yıl Ort.	Gerçek	Endeks	Belirlenen	Yıl Ort.	Gerçek	Endeks	Geçirime
	Asg. Üc.	Asg. Üc.	Asg. Üc.		Net	Asg. Üc.	Asg. Üc.		
	Min. Wag.	Av.Min.W.	Real M.W.	Index	Net Min.W.	A.Net.M.W.	R. Net Av.	Index	Liv.Pr.Ind.
1963	267.3	267.3	267.3	100.0	243.5	243.5	243.5	100.0	100.0
1964	280.2	280.2	279.7	104.7	254.5	254.5	254.0	104.4	100.2
1965	291.0	291.0	277.7	103.9	263.4	263.4	251.3	103.2	104.8
1966	321.6	321.6	282.6	105.8	288.8	288.8	254.2	104.4	113.6
1967	372.3	372.3	287.3	107.5	330.7	330.7	255.2	104.8	129.6
1968	372.3	372.3	270.6	101.3	344.7	344.7	250.5	102.9	137.6
1969	512.0	442.2	306.7	114.8	474.5	409.6	284.1	116.7	144.2
1970	512.0	512.0	329.1	123.2	474.5	474.5	305.0	125.3	155.6
1971	512.0	512.0	276.5	103.5	472.5	472.5	255.2	104.8	185.2
1972	702.0	527.9	247.1	92.5	610.0	484.0	226.5	93.1	213.7
1973	702.0	702.0	288.2	107.0	603.0	603.0	247.6	101.7	243.6
1974	1,200.0	951.0	315.1	117.9	948.9	776.0	257.1	105.7	301.8
1975	1,200.0	1,200.0	328.1	122.8	941.9	941.9	257.5	105.8	365.8
1976	1,800.0	1,550.0	360.8	135.0	1,302.5	1,152.3	268.3	110.2	429.6
1977	1,800.0	1,800.0	332.6	111.9	1,302.5	1,302.5	240.7	98.9	541.3
1978	3,300.0	3,300.0	376.6	140.9	2,164.8	2,164.8	247.1	101.5	876.3
1979	5,400.0	4,700.0	328.0	122.7	3,276.9	2,906.2	202.8	83.3	1,433.1
1980	5,400.0	5,400.0	179.3	67.1	3,276.9	3,276.9	108.8	44.7	3,012.4
1981	10,000.0	8,466.7	205.8	77.0	7,196.0	5,889.7	143.1	58.8	4,114.9
1982	10,000.0	10,000.0	188.4	70.5	7,193.9	7,193.9	135.5	55.6	5,308.2
1983	16,200.0	16,200.0	232.3	86.9	10,946.6	10,946.6	156.9	64.4	6,975.0
1984	24,525.0	22,443.8	216.8	81.1	16,420.9	15,052.4	145.4	59.7	10,350.4
1985	41,400.0	28,743.8	191.5	71.6	27,999.9	19,315.7	128.7	52.9	15,008.8
1986	41,400.0	41,400.0	204.9	76.7	28,037.4	28,037.4	138.8	57.0	20,201.8
1987	74,250.0	57,825.0	206.1	77.1	49,094.2	38,565.8	137.4	56.4	28,060.3
1988	126,000.0	100,125.0	203.4	76.1	83,766.0	66,430.1	135.0	55.4	49,217.8
1989	225,000.0	167,250.0	199.6	74.7	141,975.0	108,019.8	128.9	52.9	83,807.8
1990	414,000.0	303,750.0	227.0	84.9	261,954.0	191,966.3	143.5	58.9	133,807.8
1991	801,000.0	575,250.0	259.0	96.9	502,921.0	362,352.8	163.1	67.0	222,120.9
1992	1,449,000.0	1,071,000.0	283.6	106.1	907,839.0	671,631.0	177.9	73.0	377,605.5
1993	2,497,500.0	1,885,875.0	293.6	109.8	1,563,473.1	1,181,019.8	183.8	75.4	642,306.9

* 1974 Öncesi sanayi için ilan edilen asgari ücret ortalamasıdır.

* Geçirime endeksi 1963-1979 HTDM, 1980-82 OECD, 1983-1991 DİE Kentsel Yerler Tüketici Fiyatları

(Petrol-İs 1993a: 241)

TABLO: 56

GERÇEK NET ORTALAMA ÜCRET VE GERÇEK NET YIL ORTALAMASI ASGARİ ÜCRET KARSILYASTIRMASI COMPARISON OF REEL AVERAGE NET AND MINIMUM WAGES				
	Gerçek Net Ort. Ücretler Reel Avr.Wages	Endeks Indices	Gerçek Net Yıl Ort. Asgarî Ücr. Reel Avr.Min.Wg.	Endeks Indices
1963	463.8	100.0	243.5	100.0
1964	501.2	108.1	254.0	104.4
1965	527.4	113.7	251.3	103.2
1966	521.2	112.4	254.2	104.4
1967	499.1	107.6	255.2	104.8
1968	531.5	114.6	250.5	102.9
1969	562.6	121.3	284.1	116.7
1970	565.5	121.9	305.0	125.3
1971	521.4	112.4	255.2	104.8
1972	483.3	104.2	226.5	93.1
1973	503.2	108.5	247.6	101.7
1974	493.5	106.4	257.2	105.7
1975	484.3	104.4	257.5	105.8
1976	523.0	112.8	268.3	110.2
1977	509.8	109.8	240.7	98.9
1978	416.3	89.8	247.1	101.5
1979	336.9	72.6	202.8	83.3
1980	231.8	59.0	117.7	48.4
1981	267.7	57.7	153.8	63.2
1982	252.5	54.4	141.6	58.2
1983	268.5	57.9	167.2	68.7
1984	264.4	57.0	157.9	64.9
1985	251.8	54.3	139.8	57.5
1986	235.1	50.7	150.5	61.8
1987	209.3	45.1	137.6	56.5
1988	191.2	41.2	135.5	55.7

(Petrol-Is 1989c: 229)

TABLO: 57

ASGARİ ÜCRETİNİN BAZI TEMEL GİDERLERİNİ KARŞILAMAK İÇİN YILLIK NET
ORTALAMALARA GÖRE AYLIK ÜCRETİ İLE ÇALIŞMASI GEREKEN SÜRELER
PURCHASING POWER OF WORKING TIME BY AVERAGE NET MINIMUM WAGES

GIDA Food	1963	1970	1980	1983	1989	1990	1991	1992
Ekmek 1 kg Bread	49 dak	32 dak.	1 sa. 36 dak.	1 sa. 19 dak.	1 sa. 54 dak.	1 saat 37 dak.	1 saat 55 dak.	1 sa. 35 dak.
Sığır eti 1 kg Beef	6 sa. 31 dak.	5 sa. 23 dak.	2gn.6sa.30dak.	1gn.7sa.6dak.	2 gn.1sa.24dak.	2 gün 2 sa.24 dak.	2 gün 50 dak	1 gün 7 sa.25 dak.
Beyazpeynir 1kg. White Cheese	6 sa. 6 dak.	1gün.1sa.17 dk.	1gün.7sa.6dak.	1gn.2sa.16dak.	2 gün	2 gün 1 dak.	1 gün 5 sa.6 dak.	1 gün 5 sa.37 dak
Kurufasulye 1kg. Dry Beans	2 sa. 42 dak.	2 sa. 4 dak.	5 sa. 21 dak.	4 sa. 42 dak.	5 sa.30 dak.	6 saat 25 dak.	4 saat 42 dak.	2 sa. 54 dak.
Zeytin 1 kg. Olives	4 sa. 12 dak.	3 sa. 37 dak.	1gn.4sa.50 dak.	1gün. 27 dak.	1gn.7sa.32dak.	2 gün 25 dak.	1 g.4 sa.26 dak.	1 gün 1 sa. 56 dak.
Toz Şeker 1 kg. Crystal sugar	2 sa. 18 dak.	1 sa. 29 dak.	3 sa. 11 dak.	2 sa. 13 dak.	2 sa. 17 dak.	2 saat 19 dak.	2 saat 9 dak.	1 sa. 57 dak.
Süt 1 litre Milk	1 sa. 20 dak.	1 sa. 3dakika	3 sa. 54 dak.	3 sa. 28 dak.	3 sa. 20 dak.	3 saat 17 dak.	2 sat. 57 dak.	2 sa. 35 dak.
Ayçiçek Yağı Sunflower Oil	-	-	2 sa. 39 dak.	4 sa. 35 dak.	5 sa. 35 dak.	4 saat 18 dak.	4 saat 21 dak.	3 sa. 49 dak.
DİĞERLERİ (Others)								
Tüpgaz 12 kg. LPG	-	-	2 gün. 6 saat	2 gün. 2 saat	3gn.1 sa.45 dak.	3 gün.11 dak.	2 g. 6 sa. 31 dak.	2 g.1 sa. 41 dak.
Aspirin (1 kutu)	-	-	1 sa. 10 dak.	1 sa. 11 dak.	2 sa. 20 dak.	1 saat 38 dak.	1 sa. 43 dak.	1 sa. 56 dak.
Şehirliçi bilet City bus ticket	5 dak.	13 dak.	33 dak.	37 dak.	55 dak.	55 dakika	52 dakika	55 dakika
Gazete News paper	-	6 dak.	22 dak.	39 dak.	1 sa. 7 dak.	1 saat 25 dakika	1 sa. 27 dak.	1 sa. 26 dak.
Odun 1 ton Firewood	22 gün	13 gün	55 gün	28 gün	32 gün	26 gün	25 gün	24 gün
Kira (aylık) Rent (Monthly)	28 gün	27 gün	36 gün	38 gün	111 gün	94 gün	83 gün	67 gün

Kaynak : DİE ve arşivimiz verileri / (dak-minute, sa-hour, gün-day)

Petrol-İş Araştırma

1-1
17
0

(Petrol-İş 1993a: 242)

1960'DAN GÜNÜMÜZE SOSYAL GÜVENLİK

"Sosyal güvenlik, toplumu oluşturan bireylerde güven duygusu sağlanması, bu güveni bozacak tehlikeleri önleyici ve etkin bir biçimde ortadan kaldıracı koşulların ve önlemlerin gerçekleştirilmesi sorunudur. Sosyal güvenliğin amacı, tümüyle toplumsal bünyenin, eşitsizlik, yoksulluk, hastalık ve yaşlılığın doğurduğu gereksinimlerin baskısından kurtarılmasına yönelik sistematik bir işleyişe kavuşturulması olarak belirlenebilir. Bu anlamda sosyal güvenlik, günümüz toplumlarında değişik yapılar gösteren ve ülkeden ülkeye değişen gelişkinlik düzeyine sahip çağdaş bir kurumdur. Bir ülkede sosyal güvenliğin düzeyi, o ülkenin ekonomik gelişim düzeyiyle geniş ölçüde ilintili ve toplumsal gelişim düzeyinin başlıca kanıtı ve göstergesi olarak önem taşıyan bir olgudur." (Işıklı 1983b: 2142) Türkiye'de sosyal güvenlik kurumları herkesi kapsamaz, belli bir kesimle sınırlıdır. Sosyal güvenlik kurumlarının kapsadığı kişilere sağladığı olanaklar ise yeterli olmaktan çok uzaktır. "Türkiye'de Cumhuriyet döneminde sosyal güvenliğin sağlanması doğrultusunda atılmış olan adımların, daha çok Batı ile yoğunlaşan ilişkiler çerçevesinde ortaya çıkan etkileşimin sonucu olarak biçimlendiği ve gerçeklik kazandığı görülmektedir." (Işıklı 1983b: 2144) Batı etkinliğinde gelişen sosyal güvenlik kurumlarının kapsayıcılığının ve etkinliklerinin gelişmesinin yoluda genelde Batı ile girilen ilişkilerdeki gelişmelere bağlı görünmektedir.

Türkiye'de en geniş kesimi kapsayıcı sosyal güvenlik kuruluşları şunlardır; Sosyal Sigortalar Kurumu, Emekli Sandığı ve Bağ-Kur'dur. Bu kuruluşlardan SSK işçilere yönelik, Emekli Sandığı memurlara, Bağ-Kur ise esnaf ve sanatkarlarla diğer bağımsız çalışanlara yöneliktir.

SSK'nın "finansmanı işçiler ve işverenler tarafından ödenen primlerle sağlanır." (Isıklı 1983b: 2150) Yalnız işverenlerin kurum karşısındaki yükümlülüklerini yerine getirmemeleri SSK'yı sürekli zor durumda bırakırken bu durum 1990'larla birlikte SSK'yı iflasın eşiğine getirmiştir. İşleyişinde tam bir çıkmaza giren kurum çözüm yolunu 1994'ün içinde hala bulabilmiş değildir. İşverenlerin prim borçlarını ne yaparsa yapsın ödetememektedir.

Emekli Sandığı'nın da SSK kadar zor durumda olmasının yanı sıra kurum emeklilerine verilen aylıkların azlığı v.b. sonuçlarla SSK'ya göre üyelerine sağladığı olanaklar daha kısıtlıdır. "Emekli sandığı'nın finansmanı geniş ölçüde istirakçilerden 'kesinti' v.b. isimlerle sağlanan gelirlerden, kısmen de kurumların katkılarından ve Emekli Sandığı'nın kendisine ait gayrimenkul v.b.'nin gelirlerinden karşılanmaktadır." (Isıklı 1983b: 2150)

Bağ-Kur kanununda 1985'de yapılan değişiklikle tarım kesiminde zorunlu sigortalılık çerçevesinde bu kurum çatısı altına alınmıştır. "Bağ-Kur'un finansmanı, üyelere, girişlerinde kesilen giriş keseneklerinden ve kanunda gösterilen gelir basamaklarınının %15'i oranında kesilen aylık primlerden elde edilen gelirle karşılanır." (Isıklı 1983b: 2152)

Sosyal güvenlik örgütlerinin kapsamı yıllar içinde 1988'den 1992'ye kadar tablo:59'daki gibi bir gelişme göstermiştir. Diğer yandan 1978'de 2.206.000 kişi olan SSK'nın aktif sigortalı kapsamındaki kişiler 1992'de 3.796.702 kişiye çıkmıştır. Aynı şekilde 1978'de Emekli Sandığı'nın aktif sigortalıları 1.200.000 kişiyken, 1992'de 1.610.000 kişi olmuştur. Bağ-kur'lu aktif sigortalılar ise 1978'de 940.000 kişiyken 1992'de 2.155.450 kişiye çıkmıştır. (1978 rakamları)(Isıklı 1983b: 2148) Aktif istirakçilerin yanında ise aylık alanların artışı daha hızlı olmuştur. Bu ise kurumlar

acılarından kriz göstergesidir. (1994 yılında emekli olma yaşının arttırılması yönünde bir kanun tasarısı hazırlanmışsada bu yazı yazıldığı süreçte bu tasarı daha kanunlaşmamıştır.)

TABLO: 59

SOSYAL GÜVENLİK KAPSAMINDA ÇALIŞANLAR VE AYLIK ALANLAR					
PENSIONERS AND ACTIVE PARTICIPANTS IN THE SOCIAL SECURITY INSTITUTIONS					
Sosyal Güvenlik Kurumları	1988	1989	1990	1991	1992
SOSYAL SİGORTALAR KURUMU					
Social Insurance Institution					
Aktif İştirakçiler	3,140,071	3,271,013	3,446,502	3,598,315	3,796,702
Active Participants					
	Artış %	9.1	4.2	5.4	4.4
	Increase				
Aylık Alanlar	1,377,023	1,478,176	1,596,634	1,717,905	1,805,303
Pensioners					
	Artış %	9.8	7.3	8.0	5.1
	Increase				
T.C. EMEKLİ SANDIĞI					
Government Retirement Fund					
Aktif İştirakçiler	1,460,000	1,550,000	1,560,000	1,600,000	1,610,000
Active Participants					
	Artış %	0.7	0.7	2.0	4.0
	Increase				
Aylık Alanlar	777,117	810,368	843,443	878,758	893,498
Pensioners					
	Artış %	4.2	1.3	2.4	1.8
	Increase				
BAĞ-KUR					
Bağ-Kur					
Aktif İştirakçiler	1,974,120	2,051,015	2,073,398	2,093,016	2,155,450
Active Participants					
	Artış %	1.9	4.1	1.1	0.6
	Increase				
Aylık Alanlar	484,676	593,743	580,321	621,322	647,180
Pensioners					
	Artış %	18.3	6.3	10.4	6.1
	Increase				
GENEL TOPLAM					
Total					
Aktif İştirakçiler	6,558,823	6,849,421	7,047,953	7,272,119	7,506,450
Active Participants					
	Artış %	4.9	3.8	3.4	3.2
	Increase				
Aylık Alanlar	2,638,816	2,828,287	3,020,398	3,217,175	3,345,981
Pensioners					
	Artış %	9.5	3.7	6.8	4.4
	Increase				

* Emekli Sandığı rakamlarına Hazineden ödenen aylık sayıları dahil değildir. SSK rakamlarına İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları Sigortasından para ödenenler dahildir.

KAYNAK: T.C. Emekli Sandığı, SSK, Bağ-Kur

Toplam sigortalıların, toplam sivil istihdama ve toplam nüfusa oranı ise 1988-1992 tablo:60'da gösterildiği üzere sistematik bir artış içindedir Sosyal güvenliğin çalışanlara verdiği güven pek güçlü olmasada çalışanlar için vazgeçilmez bir niteliğe bürünmesi gelişmektedir. Sosyal güvenliğin emeklilik sürecinde sağladığı olanakların çoğu zaman acınacak durumlarda oluşu Türkiye'deki sosyal güvenlik kuruluşlarının cazibesinin olmamasının en önemli etkenlerindendir. Aynı şekilde sağlanan sağlık hizmetleride pek kötü durumdadır. Sosyal güvenlik kuruluşlarının yetersiz güvencesi özel sektörün gündeme getirdiği kişisel sigortayı gündeme getirmiştir.

TABLO: 60

SIVİL İSTİHDAM VE AKTİF SİGORTALILAR					
Civilian Employment and total Active Insured					
	1988	1989	1990	1991	1992
Sivil İstihdam Civilian Employment	17,668,000	18,005,000	18,364,000	18,420,000	18,600,000
Toplam Aktif Sigortalı Total Active Insured	6,558,823	6,849,421	7,047,953	7,272,119	7,506,450
Aktif sigortalıların istihdama oranı % Rate of Insured to Employment	37.1	38.0	38.4	39.5	40.4
Toplam Sigortasızlar Total Non Insured	11,109,177	11,155,579	11,316,047	11,147,881	11,093,550
Nüfus Population	54,073,694	55,260,344	56,473,035	57,705,000	58,961,000
Aktif sigortalıların nüfusa oranı Active Insured Rap.	12.1	12.4	12.5	12.6	12.7

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 1992 yılı geçicidir. T.C. Emekli Sandığı,
GSK, Bağ-Kur

(Petrol-İs 1993a: 319)

Çalışma yaşamında ücretli kesimin başta olmak üzere Türkiye'nin bir önemli sorunuda işkazalarıdır. Türkiye işkazalarında yüksek sayılara ulaşmıştır. İş kaza-

larının çokluğunda temel neden iş güvenliğiyle ilgili alınacak önlemlerin gerektirdiği sermaye yatırımlarından kaçınılmasıdır. Bu yatırımların üretim maliyetini arttırmamasından kaçınım sonuçları ise kısa vadede belki işverenler için cazip olmakla birlikte, aslında orta ve uzun vadede tam bir zarar yaratmaktadır. Çalışanların doğrudan yaşamsal faaliyetlerini yok etmeye yönelik iş kazalarının 1975-1992 yılları arasındaki sayısal dağılımı. Sigortalı işçi sayısı ile kıyaslanacak şekilde tablo:61'de verilmiştir. Buradan çıkan sonuç çalışanların sürekli olarak meslek hastalığı, sürekli iş göremezlik ve ölüme karşı karşıya kalmasının artan bir eğilim içinde olduğudur. Çalışma yaşamında iş kazaları olgu sayısı azalırken doğrudan yaşamı tehdit eden kaza ve hastalıkların artması ise gelişen teknolojinin işçi güvenliği düşünülmeden kullanıldığı bir göstergesidir. "1975-1987 arasında grevler nedeni ile 7.664,975 işgünü kaybolmuşken iş kazaları nedeni ile kayıp işgünü sayısı 40 kat fazla olarak 307.363.201'dir." (Petrol-İs 1989c: 309)

TABLO: 61

İŞ KAZALARI VE MESLEK HASTALIKLARI OCCUPATIONAL ACCIDENTS AND OCCUPATIONAL DISEASES THROUGH YEARS					
	Sigortalı İşçi sayısı Number of insured workers	İş kazaları olgu sayısı Number of occup. injuries	Meslek hastalıkları olgu sayısı * of occp. diseases	Sürekli iş göremezler Permanently Disabled	Ölüm Death
1975	1,823,338	182,601	305	2,764	1,038
1976	2,017,875	196,341	677	3,187	1,113
1977	2,191,251	199,961	362	3,454	1,309
1978	2,206,056	193,998	504	3,075	1,178
1979	2,152,411	186,089	341	2,905	1,448
1980	2,204,807	159,600	528	2,577	1,320
1981	2,228,439	165,101	573	2,407	1,173
1982	2,264,788	147,118	551	1,997	988
1983	2,327,245	145,296	586	2,760	1,324
1984	2,439,016	152,650	599	2,653	1,096
1985	2,607,865	148,027	653	2,748	1,075
1986	2,815,230	150,821	542	2,625	1,321
1987	2,878,925	158,836	736	2,732	1,149
1988	3,140,071	171,769	695	2,387	1,475
1989	3,217,013	159,463	862	2,634	1,459
1990	3,446,502	155,857	1,202	3,224	1,565
1991	3,598,315	130,278	1,158	3,669	1,631
1992	3,792,702	139,464	1,225	3,453	1,776

Kaynak: SSK

(Petrol-İs 1993a: 295)

SONUÇ

Türkiye'de çalışma yaşamı T.C. kurulduğundan beri çok yönlü bir değişim sürecinden geçmiştir bu süreçte temel unsur çalışma yaşamında kapitalist ilişkilerin tam bir islerlik kazanması ve egemen olmasıdır. Ekonomik yaşamda egemen olan tarımın, süreçte sanayi ve diğer tarım dışı kesimlerin üstünlüğüyle yer değiştirmesi yaşanmıştır. Türkiye'deki çalışma yaşamı bu çerçevede bakılınca anlaşılır olabilmektedir.

MÜLAKAT SONUÇLARINA GÖRE ÇALIŞMA HAYATI

Hane başkanı erkeğin 81.3 ü çalışırken 18.7 si çalışmamaktadır. Nedenlerine bakıldığında 17 sinin emekli olduğunu geride kalan 4 kişininde işsiz olduğu için çalışmadığı görülecektir (TABLO: A-44)

Hane başkanı eşine bakıldığında tablo neredeyse bir öncekiyle tam tersinedir. 112 kadından 13 çalışana karşılık 110 çalışmayan vardır ki en önemli neden olarak ev kadınlığı gösterilmektedir. (TABLO: A-51)

15 yaş ve geçkin erkek çocuklarından 61.8 i çalışmaktadır. % 38.2 si çalışmamaktayken buna en önemli neden öğrenciliktir. İkinci sırayı kursiyerlik almaktadır, bunlar çok büyük bir olasılıkla ilk sınavda başarılı olamayan eğitimlerine üniversitede devam edebilmek için dershaneye giden öğrenci adaylarıdır. İki kısıden biri sakat diğeri işsiz olduğu için çalışmamaktadır. (TABLO: A-60)

15+ yaşındaki kız çocuklarından % 62.2 si çalışmamaktadır. En önemli neden öğrenciliktir ikinci sırayı ise diğeri nedenler almaktadır. Kendini ev kadını diye adledip çalışmama nedeni olarak gösterenler ise 17.4 lük bir alan kaplamaktadır. Çalışmak isteyen ancak işsiz olduğunu söyleyen kişi sayısı 3 tür. (TABLO: A-66)

Hanedeki diğeri erkekten 3 ü çalışırken 4. sünün çalışmama nedeni halihazırda öğrenci oluşudur. Hanedeki diğeri erkek ekonomik faaliyetini sürdürmekte tüketici değil üretici konumuyla hanedeki varlığını korumaktadır (TABLO: A-75)

Hanedeki 14 diğeri kadından çalışana rastlanmamış-

tır. Diğer kadında en çok görülen çalışmama nedeni ev kadınlığı daha sonra emeklilik gelmektedir. (TABLO:A-81)

Mevcut ailerin % 84.0 da çalışan vardır ve çalışan kişi ortalaması 1.3 tür. Bir tek kişinin çalıştığı aileler ağırlığını koymaktadır. Çalışan olma durumu gençlerde ağırlıkta ileriki yaş gruplarına doğru azalmaktayken, çalışan ortalaması için durum tam tersidir. Ailedeki çocukların artık birer yetişkin olduğu 50+ yaş kümesinde çalışan kişi ortalaması 1.5 tir.

Çalışan kişilere cinsiyet faktörüyle bakıldığında, tüm dünya için genelleştirilebilecek bir durumun bu araştırma sonucunda da çıktığı görülür. Sadece erkeğin çalıştığı hane yüzdesi 77.2 dir. Sadece kadının çalıştığı haneye ise 5.7 lik bir alanda rastlanır ki ülke gerçekliği gözönüne alındığında bu kadınlar ya esinden ayrılmış ya da eşi ölmüş hane başkanı konumunda olan kadınlardır.

Kadın ve erkeğin birlikte çalıştığı durum en yüksek frekansı kız çocuklarında yetişkin olduğu 50+ yaş grubunda vermektedir. (TABLO: D-1)

Hane başkanı ve esinin ve hane başkanı kadının bir iste çalışır olmasıyla kapladığı alan farklılığı, kız ve erkek çocukta büyük oranlarda azalmıştır. Ancak kadınların evlendikten sonra çalışma yaşamını bırakması sık rastlanır bir durum olduğundan, sürekli üretici güc gözüyle bakmak pek de doğru olmaz.

Hanedeki kız ve erkek çocuklarına, çalışma durumuna ana ayırım bazındaki yaş gruplandırılmasıyla bakıldığında oranların birbirine en yakın olduğu küme 50+ yaş dır. Yukarıya doğru oran farkları büyüme eğilimindedir; çocuk işçilerin daha çok erkeklerden oluştuğu bilineni bu durumu açıklayabilir. (TABLO:D-2)

Devlet sektöründe çalışan hane başkanlarının oranı 13.3 iken özel sektörde çalışanların 32.2 dir. Kendi

işinde çalışan hanebaşkanları en yüksek frekansı vermektedir. Burada dikkat çeken nokta genç hane başkanlarının % 47.1'inin kendi işinde çalışmakta olduğu yaş ilerledikçe bu oranın düştüğüdür. Türkiye'de yaptığı işi kendi isim, patron, serbest meslek gibi statülerle nitelendiren kişiler ya marjinal iş sektöründe çalışan ya da küçük bir imalathanesi veya dükkanı olan yalnız kendi başlarına işleri yürüten ya da yanında bir kalfa çoğu kere cıracak olan küçük esnaftır. Yaşamını idame edebilecek kadar kazanabilir, tasarruf yapma şansı yoktur haliyle ekonomik bunalımlardan ilk etkilenen sektördür. Devletin son 15 yılda memur alımlarını neredeyse durdurduğu 1980 sonrasında 1990 lı yıllara kadar kadro alımlarını donduran KİT ler gözönüne alındığında bu çok riskli sektördeki genç yığılması anlamlı hale gelebilir. Sahıs yanı diye nitelendirilen sektör ise istisna durumlar dışında yukarıda sözü geçen küçük esnafın yanında ücretli çalışanlardır. Sahıs yanında çalışmak genelde geçici niteliği yüzünden gençlerin çalıştığı alanlardır. Bu araştırma sonucunda sahis yanında çalışan 50+ yaş grubundan hane başkanı erkek yoktur. Aile işletmesi ise 4.4 lük bir alanda vardır. (TABLO: D-3)

Hane başkanı eşi ve hane başkanı çalışan 13 kadından beşi devlet sektöründedir. Bu sektörü özel sektör izlemektedir. Hane başkanı erkekte en yüksek frekansı veren kendi işinde çalışma durumu kadında sonraki sıralardadır. Aile işletmesinde çalışan bir kadın vardır. Sahıs yanında çalışan kadın iki kişidir ve tıpkı eslerinde olduğu gibi 50+ yaş grubunda rastlanmamıştır. (TABLO: D-25)

Erkek çocukta en fazla frekans veren sektör sahis yanıdır. Aile işletmesinde 3 kişi çalışmaktadır. Bu sektörde çalışan bir anne varken kız çocuğa hiç rastlanmamaktadır. Bunun sonucunda aile işletmesinin daha çok baba ve oğulun birlikteliğinden oluştuğu söylenebilir. (TABLO: D-47)

Kız çocukta çalışılan iş sektörü olarak ağırlıkta olan özel sektördür. Diğer statülerde farklı boyutlarda da olsa kendi işinde çalışan kişilere rastlanmaktayken kız çocuklar içinde kendi işinde çalışan yoktur. Bu durum çoğunlukla işçi çocukların, şahıs yanında çekirdekten yetişenlerin erkek olmasından ve yaşlanan babanın işini oğluna devretmesinden kaynaklanma olasılığı yüksektir. (TABLO: D-69)

Hanedeki diğer erkekten biri devlet diğer ikisi kendi işinde çalışmaktadır. (TABLO: D-)

YAPILAN İŞ

Devlet sektöründe çalışan hane başkanı erkeklerden üst düzey yönetici ve teknisyen olarak görev yapanlarla vasıflı işçi olarak görev yapanların oranı birbirine eşittir. En yaygın olan memurluk-büro elemanlığı, ülkemizdeki bürokrasi çokluğunu bildirir gibidir. Devlet sektöründe çalışan erkekler yaptıkları işin biçimine göre geniş bir yayılım göstermektedirler. 3 ü denizci, 2 si memur, diğerleri ise birer kişi olmak üzere teknisyen itfaiyeci, öğretmen, inşaatçı, mühendis, muhasebe müdürü, veznedardır. (TABLO: D-4-9)

Özel sektöre bakıldığında devlete göre daha düşük oranda büro elemanı, daha çok sayıdaki teknik eleman, idareci göze çarpmaktadır. Özel sektörde çalışan hane başkanı erkeklerde en sık rastlanan statü müdür ve vasıflı işçiliktir. Bunları aynı oranlarla memurluk, öğretmenlik, bankacılık izlemektedir. (TABLO: D-5-10)

Şahıs yanında çalışanlar içinde en yüksek frekansı vasıfsız işçiler vermektedir. Usta statüsünde 3 çalışan vardır. 2 si memur, diğerleride birer kişi olmak üzere dokumacı, şoför, bakkal yardımcısıdır. (TABLO: D-6-11)

Kendi işinde çalışan erkeklerde % 62.9 yüzde ticaretle meşgul olanlarıdır. Statü için en sık alınan yanıt patron, bunu şoförlük izlemektedir. Müteahhitlik

yapan 2 kişi, manavlık ve sütçülük yapan birer kişi vardır. (TABLO: D-7-12)

Aile işletmesinde yapılan iş olarak görünen birer kişiyle ticaret, zanaatkar, soför ve sağlık görevlisidir. Aynı şekilde statü için sıralanırsa müteahhit, kuaför, patron, soförlüktür. (TABLO: D-8-13)

Devlet sektöründe çalışan 5 kadından 3 ü memur-büro elemanı iken diğer ikisi daha çok kadın mesleği olan sağlık görevlisidir. Yine statü olarak verilen, 2 kişi sağlık görevlisi, birer kişi sekinde diyetisyen, memur ve maliyecidir. (TABLO: D-26-31)

Ozel sektörde çalışan 3 hane başkanı esi ve hane başkanı kadından ikisi memur-büro elemanı diğeri vasıflı işçidir. Statülerine bakıldığında memur, sekreter, overlokçu olduğu görülecektir. (TABLO: D-27-32)

Sahis yanında çalışanlar ise hizmetli olarak görev yapmaktadır. Bir kişinin kapıcılık yaptığı görülmekte diğeri ise bilgi yoktur. (TABLO: D-28-33)

Kendi işinde çalışan kadınlardan biri ticaret diğeri aile işletmesindeki kadın gibi zanaatkarlık yapmaktadır. Kendi işinde çalışan iki kadın patron statüsündeyken biri terziilik yapmaktadır.

(TABLO: D-29-30-34-35)

Bir erkek çocuğu devlet sektöründe memur-büro elemanlığı yapmakta, bankacı olarak çalışmaktadır. (TABLO: D-48-53)

Ozel sektörde çalışan erkek çocuk üst düzey yöneticilikten vasıfsız işçiliğe kadar dağılım göstermektedir. Isgal ettikleri statüler ise işçi, tornacı, teknik eleman, desinatördür. (TABLO: D-49-54)

Sahis yanında çalışan erkek çocukların 4 ü vasıfsız işçiyken ikisi soförlük yapmaktadır. (TABLO: D-50-55)

Kendi isyerinde çalışan erkek çocukların hepsi ticaretle uğraşmaktadır. İkisi taşerondur. (TABLO: D-51-56)

Aile işletmesinde çalışıp yardımcı pozisyonunuda ticaret yapan bir kişi diğeri ise sofralık yapmaktadır. (TABLO: D-52-57)

Erkek çocukta olduğu devlet sektöründe de çalışan bir kız çocuğu vardır o da memur-büro elemanlığı yapmaktadır. (TABLO: D-70-75)

Özel sektörde çalışan kız çocukları çoğunlukla büro elemanlığı yapmaktadır, biri orta derece memur, diğeri vasıfsız işçidir. Statüyle söylenirse işçi, memur, muhasebeci, şef, sekreter. (TABLO: D-71-76)

Memur statüsünde olan kız çocuğu sekreterlik, diğeri vasıflı işçilik, hizmetli statüsünde olan çocuk bakıcılığı yapmaktadır. (TABLO: D-72-77)

Hanedeki diğer erkekten biri orta dereceli memur konumunda devlet memurluğu yapmaktayken, diğerleri ticaretle uğraşmaktadır. (TABLO: D-90-93-95-98)

SIGORTA

Devlet sektöründe çalışanların hepsi sigorta kapsamındadır. (TABLO: D-20-42-64-106)

Özel sektörde çalışanların önemli bir kısmı sigortalı değildir, dolayısıyla hiç bir sosyal güvenceleri yoktur, iş yasaları tamamen iş verenin insiyatifindedir. Hane başkanı erkeğin % 17.2 si sigorta kapsamında değildir, hanenin diğer üyeleri için sigorta kapsamında olmamak daha yaygındır. (TABLO: D-21-43-65-87)

Diğer sektörler için aynı şey daha da ağır koşullarla mevcuttur. Sahıs yanında çalışan hane başkanı erkeğin % 55.6 sı, eşinin ve hane başkanı kadının

hepsi, erkek çocuğun 1/6 sı kız çocuğun 1/3 ü sigorta kapsamında değildir. (TABLO: D-22-44-66-88)

Kendi işinde çalışan hane başkanı erkekte ve hanedeki diğer erkekte sigortalı olanlar ve olmayanlar aynı oranlardadır. Esi kadında ise sigorta yaptırmış olan hiç yoktur. Erkek çocuğun ise ikisi sigortalı biri değildir. (TABLO: D-23-45-67-109)

Aile işletmesinde ise bilginin olduğu frekanslarda sigortalı çalışana rastlanmamıştır. (TABLO: D-24-46-68)

AYLIK KAZANÇ

Hane başkanının aylık kazancı 3.057.692 ₺ ye denk gelmektedir. Aylık kazancın en yüksek grup kendi işinde çalışanlardır bunu devlet sektöründe çalışanlar ve diğerleri izlemektedir. (TABLO: D-14-15-16-17-18-19)

Hane başkanı esi ve hane başkanı kadının aylık kazancı 2.250.000 ₺ dir. (TABLO: D-36-37-38-40-41)

Erkek çocuğun aylık kazancı 1.625.000 ₺ dir. En yüksek ortalamayı -34 yaş grubunda verirken ileriki yaşlara doğru azalma eğilimindedir. (TABLO: D-58-59-60-61-62-63)

Hanedeki kız çocuğun aylık kazancı 1.875.000 ₺ dir. Sektörler arasında önemli farklar yoktur. (TABLO: D-80-81-82-83)

Hanedeki diğer erkeğin ise aylık geliri üç kişi için 1.500.000 ile 8 milyon arasında değişmektedir. (TABLO: D-100-101-104)

CALISANLAR DISINDA GELİR

Görüşülen 125 hane içinden 55 inin, çalışan dışında geliri vardır ve bunların dördünde iki kaynak mev-

cutken diğerlerinde başka gelir bir tanedir. Alanın yarısındañ fazlasını emeklilik kaplamaktayken, kira % 20.3 ile ardından gelmekte, memleketleriyle ekonomik bağıntılarını bitirmemiş % 1.7 lik bir kitle vardır. Tüm çalışanlar dışındaki gelir miktarı 1.421.875 ₺ ye dek düşmekte, genç gruptan yaşlı gruba doğru yükselme eğilimi göstermektedir. (TABLO: D-133-134)

Hanenin aylık geliri 3.750.000 ₺ ye rastlamaktadır Hanenin aylık geliri en yüksek yaş grubu -34 tür ve diğer iki yaş grubunun verdiği ortalama birbirine çok yakındır. (TABLO: D-135)

Hanenin aylık mutfak harcaması ise 1.451.923 ₺ ye denk düşmektedir. Bu da demektir ki bir hane ortalama aylık gelirinin yarısını mutfağa harcamaktadır. (TABLO: D-136)

BÖLÜM-VI

***ÖZEL AMAÇLI
TABLOLARIN
AÇIKLANMASI**

ÖZEL AMAÇLI TABLOLARIN AÇIKLANMASI

Bu araştırma sonucunda Uskudar'da oturan 7+ yaşta-
kı kişilerin %96.8 i okur-yazardır. Cinsiyete göre bak-
ıldığında erkeklerin %96.2'si, kadınların ise %97.2' si
okur-yazardır. Boş-belirsiz bilgiler erkeklerde 3, ka-
dınlarda 1 kısıda mevcuttur. Erkeğin okur-yazarlık ora-
nının, kadına göre daha yüksek oluşu eğitimin gerçek-
liklerindedir oysa tabloda görüldüğü gibi sonuç tam
tersi çıkmıştır. Durumu farklılaştıran unsur çalışmada-
kı kız çocuklarının ağırlıkta olmasıdır. Aynı zamanda
ülke genelindeki okur-yazarlık oranının bu düzeyde ol-
madığı yapılan istatistiklerle bilinen bir gerçekliktir
Bu çalışmada okur-yazarlığın bu derece yüksek çıkma-
sının nedeni, ana ayırım noktalarından biri olan konu-
lanın İstanbul doğumlu olması ve daha öncede belirttil-
diği gibi bu kişilerinde sıklıkla hane başkanı esı ka-
dın oluşu, sonucu etkileyen nedenlerden olabilir. Çünkü
bilindiği gibi kentte doğan ve yaşayan kişinin okur-ya-
zar oluşu koy doğumlu ve koyde yaşayan bir kişiye göre
çok daha mümkündür. (TABLO: Z-1)

Yukarıdaki tablodan çocuklara ve hanenin diğer ki-
şilerine ait veriler çıkarıldığında yani hane başkanı
erkek ve esı ve hane başkanı kadın bazında okur-yazar-
lık oranına bakıldığında durumun erkek lehine olduğu

rin %28, yüksek gelirliilerin 37.6'lık bir alan kapladığı görülmektedir. Dar gelirde en yüksek frekansı büyük bir olasılıkla emekli maaşıyla geçinen 50+ yaş grubu verirken, yaş küçüldükçe yaşam standartı artmaktadır. Ailenin toplam aylık gelirinin saptanamadığı durum sayısı 18 dir. (TABLO: Z-7)

Formal eğitim alan kişi almayanlara göre daha donanımlıdır, kişinin kenti anlayabilmesi kentte var olabilmesi kendi başına yaşamını sürdürebilmesi için en azından okur yazar olması zorunluluktur. Bu problem de istanbul için çözülmüş görünmektedir. Buna paralel olarak eğitimini ileri derecelere eristiren kişiler alt basamaklarda bırakmış olanlara göre çok daha donanımlı dolayısıyla çok daha fazla bilgi birikimine sahiptir. Bunun ışığında, insanların boş zamanlarını değerlendirmelerinde eğitim durumuna göre büyük farklılıklar olacağını söylemek teorik olarak doğru görünse de, mülakatlarda konuşulmuş bazı aldığımızda istanbul'da yaşayan insanın boş zamanlarını değerlendirmede eğitimin farklı davranışların nedeni olduğunu söylemek zordur. Elisi ve örgü yapmak için herhangi bir formal eğitime ihtiyaç yoktur. Ülkemizde kadınlar bu ve buna benzer faaliyetlere ait bilgileri çocuk yasta genellikle annelerinden öğrenirler ve boş zamanlarını üretken olarak geçirmeyi, aile bütçesine katkıyı vb. ni bu işde görürler. Bu çalışmada eğitimi olmayan kadınları söylenenlerin dışında tutarsak (elisi-örgü yüzdesi diğerlerine göre çok yüksek), ilkokul mezunundan- Üniversite mezununa kadar geniş bir yayılımda bu faaliyet görünmektedir. Elisi örgü yaparak boş zamanını değerlendiren kadınlar tüm alanın %48.1'ini kaplamaktadır. Eğitimi olmayan kadınların ve üniversite mezunlarının frekansı çalışmada çok düşük olmalarına karşın verdikleri cevaplar çalışmadaki genel yeknesaklığa uygundur. (TABLO: 8-8A)

Cinsiyete dayalı yaş grupları ve yaş gruplarının cinsiyet dağılımına ait veriler, çalışmadaki ayrımlarla işlevi kalmayan örneklem sonucu büyük ölçüde sapmalar gösterdiğinden değerlendirmeye alınmayacaktır. (TABLO: Z-9-10)

gorülecektir. Her ne kadar oranlar varolandan yüksek cıksa da bu statülerdeki okur-yazarlık farkı genelgecer bilgiye uygunluk sağlamaktadır. (TABLO: Z-2)

Aynı konuyla ilgili olarak kız ve erkek cocuktaki frekanslara bakıldığında kızların hepsinin okur-yazar olduğu görülecektir. Erkek cocukta ise bir kişi zekâ özünden dolayı okur-yazar değildir. Türkiye'de okur-yazar oranı artmaktadır, ancak bu durumu salt oranla değerlendirip nüfus artışı gözardı edilirse yükselen okur-yazarlık oranına karşın daha fazla sayıda kişinin okur-yazar olmadığı dikkatlerden kaçabilir. Bunların ışığında şunu söylemek mümkündür; okur-yazarlık problemi bugün gerçektende çözümlenme yolundadır ancak çalışmadaki sekliyle henüz tamamen çözülmemiştir. (TABLO: Z-3)

Büyük çoğunluğu okur-yazar olan hane başkanı ve esi ve hane başkanı kadınının en son mezun olduğu okul temelinde yaklaşılsa erkeklerin eğitimlerini daha ileriye götürdükleri dikkat çekecektir. Lise mezunu oluncaya kadar avantajlı durumda olan kadınlarken, kişilerin içinde uzmanlaşma ve daha iyi bir statu elde etme şansını veren üniversite mezunluğunda erkekler daha geniş bir yayılım göstermektedir. (TABLO: Z-4)

İlkokuldan mezun olduktan sonra eğitim sürecinden kopan erkek cocuklar %13.4'lük bir alan kaplamaktadır. Kız cocukların ilkokuldan sonra eğitime devam etme durumu erkek cocuklara göre daha çok kararlılık göstermektedir. Aynı davranış özelliği ortaokul mezunları içinde geçerlidir. Lise mezunu erkek cocukların yüzdesi 14.9 kız cocuklarınki 14.1'dir. Üniversiteye devam eden erkek cocuk yüzdesi 1.5 iken, üniversiteye devam eden kız cocuk yoktur. Ancak bu çalışmada erkek cocuklardan üniversite mezununa rastlanmazken, üniversite mezunu kız cocuk %2.6'dır. (TABLO: Z-5)

Çalışan hane başkanı esi kadın frekansı çok düşük olmakla birlikte ülkeye özgü bir durum olduğundan burada eslerinin çalıştığı sektöre göre kadınların çalışıp-çalışmama durumlarına ve çalışıyorlarsa iş sektörleri-

ne bakılmıstır. Ve bir istisna dışında bu verilerle hane başkanı erkeğin iş sektörüyle esinin çalışıp çalışmama durumu ve hatta çalıştığı sektör arasında sıkı bir ilişki vardır. Hane başkanı erkeğin çalıştığı sektör olarak 4 kişiyle en altta yer alan aile işletmesinde, sektörün kendi özelliğinden kaynaklanan bir durumla bir kadın yine aynı işletme çatısı altında çalışmaktadır. İkinci büyük frekansı veren özel sektörde çalışan erkeğin esi de çalışan kadınlar içinde ikinci sırada yer almaktadır. Devlet sektöründe çalışan hane başkanı erkeğin esinin çalışma yüzdesi %16.7'dir ve bu alanı kaplayan kadınların iş sektöründe aynılık göstermektedir. Sahıs yanı için de durum aynıdır. Hane başkanı erkeğin iş sektörü olarak en geniş alanı kaplayan kendi işinde çalışanların eşleri çalışan kadın için 2.9 ile en düşük frekansı vermektedir. Kendi işinde çalışmakta olan hane başkanı erkeğin esi sahis yanında çalışmaktadır. Aile işletmesi bu söylenenin dışında bırakılırsa hane başkanı erkeğin iş sektörü birincil ilişkiler dışına çıkmaya kurumlaşmaya başladıkça, esininde çalışma oranı artmaktadır. Son zamanlara kadar kadının çalışıp-çalışmama durumunda söz sahibi kişi medeni hal yasaınca da esine verilmiş, bu durum nihayet düzeltilmiştir. Bugün yasalarda böyle bir madde olmayışı sevindiricidir ancak pratik olarak pek de bir farklılık getirmemistir. Evli kadının çalışma isteğine esi tarafından olumlu bakılmıyorsa bu isteğin ülkemizde gerçekleşmesi çok zordur. Eğitim düzeyi, beraberinde yapılan iş, isteki statü ve iş sektörünü belirlemede, bunlarda kişinin tüm yaşamına olduğu gibi çalışan kadına bakış acısına da yansımaktadır. Kurumlaşmış ilişkilerle içli dışlı olmuş, kadının çalışmasına geleneksel değilde modern toplumun gözüyle bakabilen erkeklerin eşlerinin çalışma eğilimi elbetteki diğerlerine göre yüksek olacaktır. Her ne kadar birbirlerini tercih eden kadın ve erkeğin eğitim düzeyleri, kültürleri, ekonomileri benzerlik gösterecek kadının çalışıp çalışmaması durumu erkeğin taşıdığı vasıflar temelinde bağımlı bir değışkendir. (TABLO: Z-6)

Görüşülen 125 aile gelir grubuna göre ayrıştırıldığında dar gelirli ailelerin %20'lik, orta gelirli-

BÖLÜM-VII

***METROPOLDE
KONUKLUKTA
TERCİH**

METROPOLDE KONUKLUKTA TERCİH

Arastırma sonucunda görüŖülen hanelerin yarısından fazlasının ağırladığı son konuk akrabasıdır. Bu bir tasra kenti yaşamına uygun durumdur. Bir metropol bu sonucu veriyorsa oradaki insanlar arası ilişkilerin, daha metropol ilişkileriyle örtüşmediğı sonucu ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle Türkiye'nin en büyük metropolü İstanbul'da, insanlar geleneksel konukluk organizasyonunu devam ettirmektedir. Aşağıdaki Tablo:- 62'de toplam 999 mülakatın sonucunda İstanbul doğumlular ve İstanbul dışı doğumluların sadece yaş grupları dağılımına göre konukluk organizasyonundaki akraba ve akraba dışı dağılımını verebilmektedir. Bu verilerden çıkan sonuca göre İstanbul'da yaşayanların son konuklukta olsa, konukluk organizasyonunda akraba ilişkilerinin ağır bastığını göstermektedir. (Elbette mülakatçı öğrencilerle yapılan sohbetlerde -saha gözlem raporları sicağı sicağına tutulmadığı için- deneklerin konukluk organizasyonu anlayışlarının, kişisel gözlemlerde tesbit edildiğı üzere, komsuluk konukluğunu konukluk organizasyonu saymamalarının bu oranı yüksek göstermekte olduğı gözönünde tutulmalıdır.)

TABLO: 62
ÜSKÜDAR'DA YAPILAN (999 TOPLAM MÜLAKATA GÖRE) METROPOLDE KONUK AĞIRLAMA VE KONUK OLMA ORGANİZASYONUNDA SON KONUĞUN AKRABA OLMA VE AKRABA DIŞI OLMA DURUMLARININ YAŞ GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI

	N	SON KONUK AKRABA		SON KONUK AKRABA DIŞI	
		n	%	n	%
GENEL TOPLAM	999	582	58.3	417	41.7
-34	399	244	61.1	155	38.9
35-49	372	205	55.1	167	44.9
50+	228	133	58.3	95	41.7

Toplam 999 mülakatın yaş gruplarına dağılımında teorik olarak beklenen sonuç; konukluk organizasyonunda bir metropolde olması gereken genç yaş kusağının (-34) akraba dışı konuk ağırlamasının, akraba ağırlamadan fazla olması gerektiğidir. Çünkü; genç kusağın geleneksel aile içi ilişkiler çerçevesi dışında işyeri, okul, mahalle vb. alanlarda yeni kurduğu dostluk ilişkilerinin fazla olması doğal bir beklentidir. Metropolde ekonomik-sosyal yaşam karmaşık insan ilişkileri çerçevesinde yürümektedir. İleriki yıllarda sürdüreceği ilişkileri ayrıştırma sürecinin daha başındaki bir genç insanın bu karmaşık ilişkiler ağında aktif olarak yer alması zorunluluğu vardır. Ancak metropolde teorik olarak doğru olması gereken en azından İstanbul'da veya Üsküdar'da doğru değildir. Bu ise Türkiye'de en gelişmiş metropolde bile ekonomik-sosyal yasantıda gençlerin bireysel çabalarla varlık gösteremediklerinin işaretidir. Bunu gençlere toplumun güvensizliği olarakta, gençlerin üzerlerindeki toplumsal baskının altında ezildikleri ve yılgınlık içinde oldukları olarakta değerlendirmek mümkün.

Çıkan sonuçtan anlaşılan o ki ekonomik-sosyal yas-
antının riskleri çok, buna bağlı olarak olanakları faz-
la arayışları Türkiye'de daha boy atmamış. Hala gele-
neksel ilişkilerin sınırları belli ve genişleme şansı
az olan ama riskide az olan olanakları çerçevesinde bir
ekonomik-sosyal ilişkiler egemenliği vardır. Tablo:63'e
ve Tablo:64'e baktığımızda İstanbul doğumlu gençler
(-34) ile İstanbul dışı doğumlu gençler arasında bu da-
ha net bir biçimde belirlemektedir. İstanbul doğumlu
gençler ekonomik-sosyal yeni arayışlarda İstanbul dışı
doğumlulardan daha atak bir eğilim içindedirler. İstan-
bul doğumluların %49.1'i yani yarıya yakını akrabalık
dışında konuk ağırlama durumundayken, İstanbul dışı do-
ğumluların ancak %35.9'u yani üçte birden biraz fazlası
son konuklukta akraba dışında konuk ağırlamaktadırlar.

TABLO:63
İSTANBUL DOĞUMLU KİŞİLERİN YAŞ GRUPLARINA
GÖRE METROPOLDE KONUK AĞIRLAMA VE KONUK
OLMA ORGANİZASYONUNDA SON KONUĞUN AKRABA
OLMA VEYA AKRABA DIŞI OLMA DAĞILIMI.

	N	SON KONUK		SON KONUK	
		AKRABA	%	AKRABA	DİŞİ
	n	%	n	%	
GENEL	241	125	51.9	116	48.1
TOPLAM					
-34	110	56	50.9	54	49.1
35-49	85	42	49.4	43	50.6
50+	46	27	58.7	19	41.3

TABLO:64
İSTANBUL DIŞI DOĞUMLU KİŞİLERİN YAŞ
GRUPLARINA GÖRE METROPOLDE KONUK AĞIRLAMA
VE KONUK OLMA ORGANİZASYONUNDA SON
KONUĞUN AKRABA OLMA VEYA AKRABA DIŞI OLMA
DAĞILIMI.

	N	SON KONUK AKRABA		SON KONUK AKRABA DIŞI	
		n	%	n	%
GENEL	758	457	60.3	301	39.7
TOPLAM					
-34	289	188	65.1	101	35.9
35-49	287	163	56.8	124	43.2
50+	182	106	58.2	76	41.8

Tablo:62, Tablo:63 ve Tablo:64'de 35-49 ve 50+ yaş kuşaklarının konukluk organizasyonunda genç kuşağa göre bir değişme mevcuttur ancak bu değişme belirgin bir nitelik taşımamakta yine konuklukta akrabalar ağır basmaktadır. Elbette Tablo:62'de görüldüğü üzere genç kuşağa nazaran akraba konukluğunda bir düşüş olmasına rağmen bu düşüşü belirgin bir eğilim olarak yani yaş ilerledikçe konukluk organizasyonunda bir değişim yaşanıyor şeklinde belirtmek abartmak olacaktır. Bu ufak düşüş eğilimini İstanbul'un yaygın coğrafyasının bir sonucu olarak görmek daha doğru olur. Geleneksel ilişkilerin tüm yaş kuşaklarında aynı şekilde etkin olduğu Tablo:62, 63 ve 64'den çıkarılacak net sonuctur.

Istanbul dışı doğumlu kişilerin gelir gruplarına göre konuk ağırlama organizasyonu toplu bir şekilde Tablo:65'de görülmektedir. Tablodan çıkan sonuca göre konuklukta gelir grupları arasında bir farklılık yoktur. Her üç gelir grubunda da son konuklukta akrabalar %60 civarında bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu çerçevede konukluk organizasyonunun da gelirlerdeki değişimin bir etkisinin olmadığını söyleyebiliriz. Ancak Tablo:-65'ü gelir gruplarını kendi içinde yaşlara göre detaylandırdığımız Tablo:66, Tablo:67 ve Tablo:68'de ilginç gelişmeler, eğilimler görmekteyiz.

TABLO:65
İSTANBUL DIŞI DOĞUMLU KİŞİLERİN GELİR
GRUPLARINA GÖRE METROPOLDE KONUK AĞIRLAMA
VE KONUK OLMA ORGANİZASYONUNDA SON KONUĞUN
AKRABA OLMA VE AKRABA DIŞI OLMA DAĞILIMI

	N	SON KONUK AKRABA		SON KONUK AKRABA DIŞI	
		n	%	n	%
GENEL	758	457	60.3	301	39.7
TOPLAM					
DAR	168	101	60.1	67	39.9
GELİRLİ					
ORTA	284	177	62.3	107	37.7
GELİRLİ					
YÜKSEKİ	306	179	58.5	127	41.5
GELİRLİ					

Tablo:66'de dar gelir grubunun yaşlar itibarıyla konukluk organizasyonundaki eğilimi bazı ilginç sonuçlar vermektedir. Genç yaş kusağı (-34) ile yaşlı kusağında (50+) konuklukta üçte iki civarında akrabalar ağırlık taşımaktadır. Dar gelir grubunda konukluğun

ekonomik ve sosyal ilişki yanları nezaketen ziyaretten çok daha ağırlıklı olmalıdır. (elbetteki teorik olarak) Çünkü İstanbul metropolünde konukluk ne olursa olsun masraflı bir iştir. (Hem konuk olan, hem de konuk eden açısından) Bu masraf ise ne kadar minimum seviyede olursa olsun dar gelir grubu açısından önem taşır. Genç ve yaşlı kuşakta bu kadar ağırlıklı akraba konukluğunun anlamı yaşlı kuşağın genç kuşağa ve genç kuşağın yaşlı kuşağa ekonomik olarak yardımcı oldukları şeklinde değerlendirilebilir. Aynı şekilde genç kuşağın yaşlı kuşağa yakın mekanlarda oturduğu sonucuda bu verilerden acığa çıkar. Orta yaş kuşağındaki (35-49) akraba konukluğundaki düşüş ise (mülakat sayısının azlığı -49- vb. nedenlerle bir sapma olmadığı sürece) dar gelir grubunda kuşaklar arası ekonomik yardımlaşmanın kopuşunun işareti olarak görülmesi gerekmektedir. Bu anlamda dar gelir grubunun birincil akrabalık ilişkileri içinde kaldığı, geniş akrabalık ilişkilerinin önemini yitirdiği gibi bir sonuca varırız.

TABLO:66
İSTANBUL DIŞI DOĞUMLULARDA DAR GELİR
GRUBUNUN YAŞ GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMINDA
METROPOLDE KONUK AĞIRLAMA VE KONUK OLMA
ORGANİZASYONUNDA SON KONUĞUN AKRABA OLMA
VE AKRABA DIŞI OLMA DAĞILIMI

	N	SON KONUK AKRABA		SON KONUK AKRABA DIŞI	
		n	%	n	%
GENEL	168	101	60.1	67	39.9
TOPLAM					
-34	56	36	64.2	20	33.8
35-49	49	21	42.9	28	57.1
+50	63	44	69.8	19	31.2

Tablo:67'deki orta gelir grubunda da Tablo:66'da olduğu gibi genc (-34) ve yaşlı (50+) kuşaklar arasında bir eğilimi azalan oranlarda da olsa görmekteyiz Tablo:67'de Tablo:66'dan çok farklı olarak (mülakat sayısının azlığından farklı nedenlerle bir sapma yoksa) orta yaş kuşağında (35-49) konukluk ağırlamada akrabalığın öneminin hızlı bir artış içinde olduğunu gözlenir. Bu gözlemin orta gelir grubunda ekonomik ve sosyal ilişkilerde akrabalık ilişkisinin önemli olduğu ve akrabalık çerçevesinde bir ekonomik yaşam sürdürüldüğü sonucuna vardırıır. (Meslek dağılımlarının olmamasına rağmen) bu gelir grubunda kendi işini yapmanın yaygın olduğu açık bir sonuçtur. Kendi işinin sahibi olmak ise genelde akrabalar arası ortaklıklar biçiminde yürümekte, bu ortaklıkların devamının ilerleyen yıllarda azaldığını ise (50+) yaşlı kuşaktaki konukluktaki akraba oranının orta yasa göre düşmesine bakarak belirtebiliriz.

TABLO:67
İSTANBUL DIŞI DOĞUMLULARDA ORTA GELİR
GRUBUNUN YAŞ GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMINDA
METROPOLDE KONUK AĞIRLAMA VE KONUK OLMA
ORGANİZASYONUNDA SON KONUĞUN AKRABA OLMA
VE AKRABA DIŞI OLMA DAĞILIMI

	N	SON KONUK AKRABA		SON KONUK AKRABA DIŞI	
		n	%	n	%
GENEL	284	177	62.3	107	37.7
TOPLAM					
-34	128	80	62.5	48	37.5
35-49	104	66	63.5	38	36.5
+50	52	31	59.7	21	40.3

Gelirlere göre yaşlar arasındaki konukluk organizasyonunda yüksek gelir grubu, yaş ilerledikçe konuklukta akrabalığın önemini azaldığı yer olmaktadır. Genç kuşaktaki konuklukta akrabalık ilişkisinin ağır basması genç kuşağın yaşlı kuşağın gözetimi altında olduklarını ve akrabalık ilişkisinin genç kuşak için ekonomik-sosyal yaşantıda çok önemli olduğunu gösterir. Yaşlar ilerledikçe konuklukta akrabalık oranının düşüşü ise yüksek gelir grubunda akrabalık dışı ilişkilerin özellikle iş ilişkilerinin akrabalık ilişkilerinin önüne geçtiği sonucu çıkmaktadır. Ekonomik-sosyal ilişkilerde gelir yükselmesine bağlı olarak geleneksel ilişkilerin en azından İstanbul dışı doğumlularda yani İstanbul'a göç edenlerde önemini yitirdiği Tablo:68'deki verilere bakarak söylenebilir.

TABLO:68
İSTANBUL DIŞI DOĞUMLULARDA YÜKSEK GELİR
GRUBUNUN YAŞ GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMINDA
METROPOLDE KONUK AĞIRLAMA VE KONUK OLMA
ORGANİZASYONUNDA SON KONUĞUN AKRABA OLMA
VE AKRABA DIŞI OLMA DAĞILIMI

	N	SON KONUK AKRABA		SON KONUK AKRABA DIŞI	
		n	%	n	%
GENEL	306	179	58.5	127	41.5
TOPLAM					
-34	105	72	68.6	33	31.4
35-49	134	76	56.7	58	43.3
+50	67	31	46.3	36	53.7

BÖLÜM-VIII

***EKLER**

EK- I

MÜLAKATIN YAPILDIĞI GÜNLER VE KONUSULAN PROFİLİ

Mülakatların düzenlendiği günler pazartesi, salı ve perşembe de yığılma göstermektedir. Sahaya çıkmadan önce mülakat sayısının günlere eşit olarak dağıtılması uyarısına karşın -ders programımızdan da kaynaklanan- bir heterojenlik göze çarpmaktadır. Toplam görüşülen kişi sayısını 125 olarak aldığımızda- konuk ağırlama ve konuk olmayla ilgili bilgiler için geçerli- olayların %66.4'ü pazartesi, salı ve perşembe de tesbit edilirken %33.6'sı çarşamba, cuma, cumartesi ve pazar günlerinde belirlenmiştir. Hafta sonu ailece yapılan ziyaretler, bu dağılımdan dolayı çalışmaya gerektiği şekilde yansımamış olabilir.(TABLO: X-1)

Bu çalışmada mülakat düzenlemede, ideal statü hane başkanı eşi kadın ve hane başkanı kadinken, sahanın kendine özgü problemlerinden dolayı - o hanede bu statüde kişi olmaması, çalışıyor olması, çok yaşlı olupta evde bu tip organizasyonlara katılmaması gibi- o haneden farklı statüdeki kişilerle de görüşülmüştür. Bu tezin ana ayrımlardan biri konuşulanın yaşı olduğundan

böyle durumlarda, tablolarla çarpasık görüntülerle karşılaşmaktadır. Örneklesek; konuşulan -34 yaş grubundayken, hane başkanının 68 yaşında olması gibi. Mülakatlarda bilgi alınanlardan 124'ü kadın, 1'i erkektir. %93.2'lik bir alanda HB eşi kadınla görüşülmüşken bunu %8.8'le HB kadın ve sırasıyla kız çocuk, gelin aynı frekanslardaki HB erkek ve HB erkeğin eşinin annesi izlemektedir. Erkekten alınan her bilginin üzerinde 1 rakamı vardır. (TABLO: A-1-2)

Mülakata bilgi veren kişilerin yaş medianı 35.5'tir. Bu araştırmada hakim kuşak orta yaşta kişilerdir (TABLO: A-3)

Konuşulanların 9'unun eğitimi yokken bunların 3'ünün hiç eğitimi yok, 2'si okur-yazar, 4'ü de ilkokuldan ayrılmıştır. Eğitimi olanların mezun oldukları okulla en çok yer kapladıkları yer ilkokuldur. İlkokuldan sonra %28.9 ile lise mezunları gelmektedir. Daha küçük yüzdelerle eğitimin tüm basamakları yer almaktadır. Başka bir deyişle soruları yanıtlayan kişiler ağırlıklı olarak önce ilkokul sonra lise eğitimi almış kişilerdir. (TABLO: A-7)

Konusulan, ideal statüde gözönüne alındığında doğal olarak büyük oranda evli kişilerdir. (TABLO: A-8)

Görüşme yapılan kişilerden %10.4'ü çalışmakta, diğer büyük orandaysa çalışmayanlar yer almaktadır. Konuşulanların çalışmama nedenine bakıldığında en çok tekrarlanan cevap ev kadınlığıdır. Bunca işsiz kadından sadece %1.8'i çalışmama nedeni olarak işsizliği göstermiştir. (TABLO: A-9)

Çalışan 13 kadından 5'i devlet, 3'ü özel sektörde, diğerleri aynı sayılarda şahıs yanında ve kendi işinde çalışmaktadır. Frekanslar çok düşük olmakla birlikte kadınların erkeklere göre daha kabul gören sektörlerde çalıştığı ve yaptıkları işe ve statülerine bakıldığında çalışan kadınların kalifiye olma oranlarının erkeklere

göre daha fazla olduğu söylenebilir.
(TABLO: A-9-10-11-12-13-14-16-17-18-19)

Konuşulan kişilerin aylık kazancı 2 milyona denk düşmektedir. En düşük ücreti gençler almakta yaş ilerledikçe aylık kazançta artmaktadır. (TABLO: A-21)

Çalışanların 6'sı sigorta kapsamında bu konudaki bilginin belirli olduğu aynı sayıdaki kadın ise iş yaşamını sigortasız olarak sürdürmektedir.
(TABLO: A-27-28-29-30)

EK- I I

SAHADA

Çalışmanın ilk sahaya dönük aşaması, numarataj işlemi sırasında, payıma düşen mahallelerden biri olan Burhaniye mahallesinin sokaklarında dolaşırken sık sık başka mahallere gittiğim konusunda, adres sorduğum kişilerce uyarılıyordum ancak elimdeki listeye göre bu sokaklar o gün çalıştığım Burhaniye mahallesine aitti sonuçta çıkışı mahallenin muhtarına gitmekte buldum. Muhtarlık binası yoldan incecik bir patikayla ayrılan sahipleri tarafından yapılmış, özenle çiçeklendirilmiş bir evin bahçe katı idi. Üst katında muhtar ailesiyle birlikte oturuyormuş ve muhtarların görev yaptıkları mahallede uzun yıllar ikamet eden kişi ve buranın saygı duyulan, sevilen oluşu genellemesi Burhaniye mahallesi muhtarı içinde geçerliydi. Kim olduğumu, neden oralarda dolduğumu ve o an ki problemimi anlatarak elinde mahallenin krokisi varsa yararlanıp yararlanamayacağımı sordum. Muhtar ise o zamana dek bana sadece hoşgeldiniz demisti ve ben bu kadar uzun süre tek başıma konuşur olmaktan sıkılmaya ve karşımdaki insanı rahatsız etmeye başladığımı düşünmeye başlamıştım ki bana oturmamı söyledi ve kendisi dışarı çıktı yukarı kata kızına sesle-

nip iki kahve istedi birisi şekerli diye ilave etti. Döndüğünde o suskun adam gitmiş konuşkan sevimli birisi gelmişti, sohbetimiz ilerledikçe anladımki bir insana *notunu vermeden konuşmamayı tercih eden bir eski zaman adamının* yanındayım. Kahveler geldiğinde gülerek kahveyi gençler şekerli sever dedi ben kahveyi şekerli sevmeydim ayrıca onun sandığı kadar da genç olmadığımı biliyordum ama şu an muhtarın bunları bilmesi gerekmiyordu. Ben bir yandan duvardaki krokiyi inceliyordum ki yaşlı muhtar serri hareketlerle masa gözündeki çekmece-lerden üç tane klasör çıkardı, bak kızım dolaşmana gerek yok senin istediğin şeyden çoğu burada var" dedi. Gerçektende Burhaniye mahallesinin sokaklarına ait tüm numaralarda arsa mı arsaysa kaç dönüm olduğu, ev mi evse kaç katlı, içinde oturanlara ait olması gerekenler tüm bilgiler, meslekleri, bina metruksa kime ait, neden terkedilmiş, dükkan mı, atölye mi vb. gibi gerçektende benim istediğim bilgiden çok daha kapsamlısı bu defterlerde vardı, şaşırarak sordum "bu bilgileri nasıl topladınız" çünkü karşımda yaşlı bir adam vardı. Kendi cebinden para vererek mahallenin okullu delikanlılarına yaz tatillerinde tekrarlarlataarak her yıl bu taramayı yapıyormuş. Ayrıca diğer mahallenn muhtarlarına kendi sokaklarını bile bilmedikleri için sinirlendi buna benzer durumlarla daha öncede karşılaşmış. Bunca emekle hazırladığı verileri -yarım saat öncesi tanımadığını düşünerek oturacak yer bile göstermeyen bu düzenli ve yaşlı adam- hiç tanımadığı bana uzatıp "al kızım ödevini yap sonra getirirsin" dedi ve kartvizitini uzattı. Bana başarılar diledi, birbirimize iyi günler diledik ve ben bu kez ne yapsam diye düşünmeye başladım, sokakların çoğunda ad plakası asılı değildi, sürekli gecekondular kurulup yeni insanlar geldiğinden adres öğrenemiyordum ve aklıma bir fikir geldi üç defteride bulduğum banka yayarak rastgele beş sokaktan ikiser numara seçtim kontrol ettim defterdeki bilgilerle aynıydı, numarataj çalışmamın Burhaniye mahallesine ait kısmını böylece tamamladım. Elbette defterler muhtarın eline verdiği gibi ulastı.

Mülakat yapmak için gitmem gereken yerlerden birisi Koruluk sokaktı. Adı gibi koruluğun içindeydi çevresinde güvenliği iyice sağlanmış köşkler vardı. Gitmem gereken evlerden ikiside böyle güzel mekanlardı. İlk görüşmem çok hoş geçti, yaşlı bir çiftle görüştüm, onların sevimlilikleri ve neşeleri beni, benim üniversite öğrencisi olup üniversitelerde halâ böyle araştırmalar yapılıyor olması onları mutlu etti. Aynı sokaktaki ikinci adresime gittiğimde evin hanımıyla diyafon aracılığıyla görüştük, 1983'ten beri sahaya çıkıyordum ancak son beş yıldır İstanbul çalışmalarına katılmıyordum sırf bu tip şeylerle karşılaşmamak için iste şimdi aynı problem yine karşımdaydı ancak secim şansım diğerinde olduğu gibi yoktu, bir başka kapıyı çalamazdım, bu kadını ikna etmem gerekiyordu ama büyük bir engel diyafon vardı keşke kapı arkasından konuşsaydı sesimi aracısız alabilseydi daha iyi olacağını biliyordum. Bir on dakika ben görüşmek için o da görüşmemek için karşılıklı laflar tükettik. Birara karşı taraf ses vermez oldu meğer o arada balkona çıkmış "hemen burayı terk etmezseniz 155'i arayacağım söyledikleriniz doğru olabilir ama beni ilgilendirmiyor korkuyorum" dedi. Kafamdan simsek gibi o günlerde *hizmete* konan, sürekli reklamlarla moda olan 155'in ilk *hizmeti* geldi. Polis lojmanına su dağıtmaya giden ama panikleyen lojman sakinlerinin hergün gelip evlerine su dağıtan kişileri tanımayıp burayı *terroristler* bastı 155 ihbarlarıyla öldürülen insanların gazetelerdeki fotoğrafları gözümde canlandı. Kadının gerçektende çok korktuğuna ve söylediğini yapacağına emin olduktan sonra burada biraz daha kalırsam sessizliğin ve ağaçların içinde öldürülmemin çok mümkün göründüğünü düşünerek kadıncağıza da kısa bir felsefi söylemle yaşamın güvenmeden iskence olacağını aktardım ve oradan ayrıldım.

Türk milleti çocuk sever deriz Türkiye'de çocuk ölümleri önemli bir problemdir. Türk milleti konukseverdir, ata geleneğidir, tanrı misafiri deriz özellikle de İstanbul'da bu söylenenlere denk düşen bir görüntüde pek yoktur. Sanki "insanın en çok tekrarladığı en az

yaptığıdır" sözü bunlar üzerine söylenmiş sözler. İnsanlar nasıl yabancı, nasıl ürkek, herşeyden korkuyor hep korunmak zorunda olduğunu düşünüyor. Çok zor durumda olanlarda genç, İstanbul'a yeni yerleşmiş köylü kadınlar. Hem çok seviniyorlar kapılarını çalan belki de biraz sohbet edebileceği bu kentten bir kadının gelışı, kağıtları, spor ayakkapları biraz da macera gibi bir şey ama bir de bu şehir için anlatılanlar var kimseye güvenilmez, kapı açılmaz, insanın başına herşey gelebilir. Ökingenliği biraz azaldıktan sonra başta benim anlattığım ama kontrol etmek için tekrarladığı sorular başlıyor bu durumu çok iyi biliyorum, cevaplarım hep aynı şeyi söylemeli ama kelimelerim asla aynı olmamalı, sıkılır ve cevapları da benim cevaplarım gibi tekdüze olur. Kelimelerim aynı olmamalı ki cevabı kafasında evirip çevirerek gerekli yere yerleştirene kadar biraz zaman geçsin. Dışarıdan bakıldığında sanki tıkır tıkır işleyen bir soru-cevap sistemi varmış gibi, soran ben cevaplayan o. Aslında durum pek de öyle değil birbirimize karşılıklı soruyoruz karşılıklı cevaplar alıyoruz üstelik benim cevap vermeme şansım yok. Ama o da cevabımın içerdiğiyle değil söylemimle beni çözmeye çalıştığından ister ertesi gün isterse yıllar sonra hatırlarsa eğer ben aklında yazık ki hep soru olarak kalacağım. Ben bu kadının memleketinde Kars'ta, Artvin'de, Antakya'da, Muğla'da, Samsun'da kapısını çalsaydım ısıll gözleriyle beni karşılayacak, kendi elleriyle pırdıklarından zorla ikram edecek, nerede kaldığımı soracak, beni sevdiği arkadaşlarından birine benzetecek, evine konuk etmek için uğrasacak, görüşmemiz bittikten sonra biraz daha oturmam için ısrar edecek, *raslantı bu ya* belki de tanırım diye İstanbul'da Ümraniye'deki, İkitelli'deki, Bağcılar'daki akrabalarını soruşturacak, gittikten sonra da beni merak edecekti, ne yaptı, işini kolayladı mı, başına birşey geldi mi, vazife iste zoru var kolayı yok...

Unalan yoksul bir gecekondu bölgesi, sokaklar başı traşlı erkek çocuklar, etek altında pijamalı ufak kız çocukların çığlıklarıyla, annelerinin astığı kurumakta

olan çamasırla dolu, adresime varıyorum Üç katlı bir bina dış kapıdan giriyorum hemen oracıkta ayakkabılardan bir küme, bir ayak ötesinde sanki evin içinde seriliymişcesine tertemiz bir kilim serili, merdivenlerden yukarı kadar çıkıyor. Tabii bana da yola çorapla devam etmek kalıyor. İlk dairenin kapısı açık, sesleniyorum cevap yok, ikinci kattan konuşmalar, gülüşmeler duyuyorum evin holünde oturan bir çok kadın, birisi önüne bir kız çocuğu oturtmuş etrafına kağıt yaymış saçlarını kesiyor, birkacının elinde örgü, dantel, evsahibi pirinç ayıklıyor bu sefer iyice pışman oldum keşke çok ağır diyerek makinayı almamazlık etmeseydim de şu görüntüyü kareliyebilseydim diye. Kendimle ilgili bilgiyi veriyorum, ortamın şartlarına uygun olarak. Evin hanımı beni içeri davet ediyor, sıcak bir sohbet. Çaylarımızı içiyoruz, ben sigara ikram ediyorum önce yaşlıca bir hanım kabul ediyor, sonra kadınlardan biri içersin sen de al çekinme, sen içersin diye tamamlıyor. Gençce bir kadın kalabalıktan ya da benden çekindi herhalde. İçimden iyi ki kalabalıklar diyorum yoksa çok yorgunum bu mülakat verimli olmayacak. Sorularımdan sıra en son gelen konuğa geldiğinde denek biraz düşündü "dayımlar" geldi diye cevap verdi. Komsulardan hayır onlar değil pazar günü "eltinler" gelmişti ya diyerek itirazlar. Hakikaten en son gelen konuklarda komsuların dedikleriymiş. İlişkileri çok samimi ve pek içli dışlılar, soruyorum peki sizler pazardan beri ilk defa mı görüşüyorsunuz gülüyorlar, şaşırıyorlar olur mu öyle *sey biz adamları yolladıktan sonra her sabah birbirimizi kolaçan ederiz aynı evin insanı gibi ayrımız gayrımız yoktur* tamam diyorum o zaman pazar gününden sonra komsularınız geldi mi diyerek sorularımı tekrar alıyorum ama hiçbir sorum işlemiyor çünkü kapı komsusunu gerçektende konuk olarak kabul etmiyorlar çünkü onlar halden anlar, öyle olmasa zaten bu kadar iyi arkadaş olamazlar. Konuk dediğin uzaktan gelen akrabadır diye tanımlıyor konuğu...

BÖLÜM-IX

***SONUÇLAR**

***ÖNERİLER**

SONUÇLAR

MÜLAKATA YÖNELİK

1-Istatistik bu çalışmanın odak noktası ancak 1. sınıfta verilen istatistik dersinin bilgileri 4. sınıfa gelen öğrenciler için tazeliğini yitirmiş olmakta ve en çok da bu konuda zorlanmaktadırlar.

2-Lisans eğitimi boyunca dönem geçme kaygısıyla bakıldığında öğrencinin çıkarına gibi görünen çoktan seçmeli test yöntemi yazım aşamasının güçlüklerinden birinin kaynağıdır.

3-Yazım aşamasına hazırlık devresi öğrenciler için yabancı konulardır. Metodolojik bilgilerin, temel bilgilerin eksikliğinden çok bu bilgileri hayata geçirecek deneyim eksikliği kendini göstermektedir. Bu hal; okulda öğrenilenleri sadece okuldan diplomalı bir çıkış almaktan öteye görmemenin doğal sonucudur. Öğretilenlere böyle yaklaşım ise bağımsız bir çalışma aşamasında, -bu çalışma ister okulu bitirirken olsun ister okuldan sonraki yaşamda olsun- üniversite bitirmiş kişiyi, dünyaya bakışında, yaptığı işte bilimsellik kıstasından koparmakta, o anki Erk'e uyumluluğu ön plana çıkarmaktadır.

4-Saha çalışmasında büyük bir eksiklik vardır. Bu eksiklik, tüm sınıf öğrencilerini kapsayacak organize bir saha çalışması içinde ise kendini daha iyi ortaya çıkarmıştır. Grup çalışması alışkanlığının tüm okul dönemi boyunca yaratılamaması, grup çalışmasının kırtasiye işlerin yapılması şeklinde görülmesi, organize bir çalışma ile karşılaşılacağında öğrencinin kolektif amaç olan çalışmanın sağlıklı yürütülmesi yerine bireysel kaygılarını ön plana çıkarmalarına neden olmaktadır. Bireysel kaygıların araştırma amacının önüne geçtiği yerde ise yanlış verilerle karşılaşmak kaçınılmaz olmaktadır. Örneğin; mülakatın sağlıklı yapılmasından ayrı olarak, mülakatçıların demografide veriyi en yanlış topladıkları bölüm çalışma hayatıdır, özellikle statü, meslek ve yapılan iş ayrımlarında bir netleşme yoktur. Elbette kolektif çalışmadaki eksikliğin bir dizi nedeni de bölüm içindeki işleyişten bağımsız nedenlerdir.

5-Toplam mülakatın bireysel yazım aşamasında bölümlenmesi (Demografi, ... kanaat tutum ve beklentiler,) yerinde bir tasniflemedir. Fakat bundan sonraki aşamalar, ana ayrımlar temelinde alt başlıklara ayrılması ve sayının azaltılması örneklemin rastlantısal işlevini yitirmesine neden olmakta ve sapmış, geçerliliği olmayan sonuçlar vermektedir. (Örneğin; erkek nüfusunun özelliklede göç olan kentlerde fazla olması gerçekliğine karşın, kadın nüfusun daima yüksek çıkması, yaş ortalamasının ülke genelinin çok üzerinde olması, vb.) Bu durumda araştırmacı ancak mülakatçı düzeyinde kalmakta, yazılan tez ise sadece okulu bitirmeye yaramakta bir pratik işlerliğe sahip olamamaktadır. Bu hal doğal olarak tezi yazanda motivasyon eksikliğine nedendir.

AİLE

1-Türkiye'de özellikle büyük kentlerde, egemen aile modeli çekirdek ailedir. Tabiki bu çekirdek aile Türkiye'ye özgü niteliklerle belirlenmiş genel tanımlamadan farklı bir durum arz etmektedir. Kırdan kente göçün ülkede kesin kopuşlarla değilde uzun yıllar içinde sancılı bir şekilde oluşu, sosyal kurumların güdüklüğü, toplumda bireysel anlamda bir yer edinebilmenin güçlüğü vb. nedenlerin, tarihsel gelişimde oluşan karakteristiklerle birleşmesi çekirdek ailenin Türkiye'ye özgü yanlarını bilirmektedir.

2-Türkiye'de geniş aileden, çekirdek aileye hızlanan bir geçiş olduğu ve egemen aile modelinin çekirdek aile olduğu bilinen bir gerçektir. Çekirdek ailenin Türkiye koşullarındaki evrimi ve geleceği ise bu geçiste oluşan tampon kurumların işlevini yitirmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tampon kurumların ortadan kalkışı süreci Türkiye'deki aile modelini çekirdek aile tanımlamasına uygun bir aile modeline getirebileceği gibi bir başka eğilimde gözlenmektedir.

3-Sosyal kurumların yetersizliğine bağlı olarak özellikle alt ve orta gelir grubunda ailenin yozlaşması ve dağılımı eğilimi vardır. Türkiye'de kadın sığınma evleri açıldığında toplumda tartışmalı olan ve güvenilmez bir etiketle sunulan bu kurumlara hızlı bir akının oluşu bu yönlü eğilimin ip uçlarını vermektedir. Ekonomik zorlukların dayanılmaz olduğu boyutların (Ki bu kesimin sayısı her geçen yıl artmaktadır.) üstüne birde tüketim toplumunun şatafatlı sunumu eklenince çıkıssız kalan ailelerin kendilerini koruyabilecek kurumsal örgütlenmelerinde yokluğu ortamında yozlaşması kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Hızla gelişen bireyciliğin ekonomik yetersizlikle kaynaşan olumsuz sonuçlarını dengeliyecek kurumların yokluğunda, ABD'deki geniş

kesimlerin yozlaşımına benzer bir yozlaşmaya Türkiye'-dede kitlesel bir yönelim olma olasılığını hiçte küçümsememek gerekmektedir. Elbetteki bu eğilim Türkiye'deki aile yapısının bazı özellikleri nedeniyle baskı altında ve gelişimini çok yavaş sürdürmektedir.

4-Bu özelliklerden bazıları mülakattanda çıkan sonuca da bağlı olarak ; Hanede yaşayan diğerlerin genellikle erkeğin ilk ailesinden kişilerin oluşu ve hane başkanı eğilimiyle İstanbul'da yaşayan ailelerin patriarkal aile modeline sahip oluşu.

5-Hanede baba statüsü bossa yetişkin erkek çocuklar olsa da hane başkanının, çekirdek ailenin ilk nüvesi anne oluşu.

6-Geniş kalabilen ailede genişleme yönü evlenen çocuğun ilk ailesinin yanında yaşaması değilde, ilk ailede baba ölmüşse geride kalan annenin çocuğunun yanında yaşaması.

7-Üsküdar ilçesinde yapılan bu çalışmada gerek diğer hane üyeleri gerek çocuklarda gerekse hane başkanı eşi ve hane başkanı ile en yüksek frekansı veren cinsiyet kadındır.

NÜFUS

1-Türkiye'de toplam nüfusun değişiminde (Göç bir yana) önemli faktör doğum oranının çokluğundan ömrün uzamasına bağlı olarak bir gelişme içindedir. Ömrün uzayıp, doğumun düşmesi temelinde nüfus artışının hızlı bir gelişme çizgisi izlemeyeceği ve çok yavaş bir gelişme göstereceği ise ülkede geniş ve kuvvetli bir sağlık ağının olmamasına, yaşam standartlarının düşüklüğüne, gelir dağılımındaki dengesizliğin sürekli artan boyutlarda oluşuna bakarak söyleyebiliriz.

2-Nüfusun ülke dağılımında kırsal alanın payı %40'lar civarındadır ve bu oranın ileriki yıllarda göçede bağlı olarak düşeceği görünen bir gerçektir.

3-Ülke nüfusunun genç yaş ağırlıklı oluşu uzun yıllar devam edecektir. Bu kuşağın ihtiyaçları ise her yıl hem kalite olarak hemde nicelik olarak artacaktır.

4-Genç yaş kuşağının sosyal-ekonomik alandaki etkinliği çok kısıtlıdır. Bu yaş kuşağının özlemleri temelindeki girişimlerine karşı ülkede estirilen ve esen olumsuz rüzgarların devam etmesi ise yakın bir gelecekte değişme eğiliminde olmadığı için ekonomik-sosyal alanda gençleri yakın gelecekte etkin bir şekilde görmek zordur.

5-Yaşlı kuşağın durumu ise, emekliler cephesi açısından acınacak tablolar sergilemektedir. Darülaceze gibi bir kurumun varlığı bu kesim açısından bir güvenlik olmasına rağmen bu kurum yaşlı kuşağın sorunları ve ihtiyaçları karşısında denizde bir damladan başka birsey olamamaktadır. Yaşlı kesimin daha uzun yıllar *'belediye otobüslerinde yer verilmesi'* söylemiyle, yaklaşımla yetinecekleri ve yaşamlarında pek bir değişiklik olmayacağını söylemek abartı olmayacaktır.

6-Mülakattan çıkan sonuca göre; Üsküdar'da'ki hane halkı nüfus ortalaması az gelişmiş ülke kentine denk düşmektedir. Hane nüfus ortalamasının hala belirli bir yükseklik içinde oluşu ülkedeki yaşam standartlarındaki durumu ortaya çıkarması açısından ilginçtir.

MEDENİ DURUM

1-Geleneksel toplumlarda kadın ortalama ömrünün erkeğe göre daha kısa olmasından ve erkeğin yaşam tecrübesinin kadından çok olması gerektiği düşüncesi sonucu evlenecek çiftlerde erkeğin daha yaşlı olması tercih

edilen bir durumdur. Bu bağlamda bakıldığında araştırma sonucuyla evli çiftlerde erkeğin yaşı daima kadına göre büyüktür, bu geleneksel tutumun bugün Türkiye metropolünde devam ettiğini söylemek doğru olacaktır

2-Kadının evlenme yaşının erkeğe göre küçük, ortalama ömrünün uzun ve ikinci evliliği yapma eğiliminin daha az olması sonucunda dul kadın ortalaması yüksektir.

GÖÇ

1-Türkiye'de toplam nüfusun %40'ıkırsal kesimdedir. Bir iste çalışanların ise %50 civarındaki kesimi kırsal alanda istihdam edilmektedir. Aynı zamanda kırsal alanın toplam gelir dağılımı içindeki payı çok düşüktür ve sürekli düşme eğilimindedir. Bu durumun sonucu kırsal alanda büyük bir gizli işsizler yığını barınmaktadır. Bu gizli işsizler yığınının birde yoğun TV, gazete vb. araçlarla tüketim toplumunun faziletleri üzerine bombardımana uğradığı düşünülürse Türkiye'nin yakın geleceğinde bir dizi göç dalgası olacağını söylemek mümkün. Kentlerin bu göç dalgasını istihdam etmede yetersiz kalışı göç dalgası önündeki temel barikadı oluşturmaktaysada bu barikatın uzun süre dayanacağını beklemek zordur.

2-Türkiye'de son on yıla damgasını vuran Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan ülkenin Batı ve Güneybatısına yönelmiş güdümlü-gönüllü bir göç dalgasıdır. Bu göçünde daha en azından yakın gelecekte süreceğini beklemek gereklidir. Aynı zamanda bu göç dalgasının kırsal alanın diğer bölgelerine de kentlerde öyle veya böyle bir iş güvencesi olmadan da yaşanabilir intibainı verdiği gözönünde tutulmalıdır.

3-Türkiye'de göç dalgasının ufak patlamalarla, bazı yörelerin tek tek boşalması yönlü eğilimi vardır ve bu

eğilim ileriki yıllarda devam edecek gibi görünmektedir

4-Göçün ayırt edici özelliklerinden biri de okur-yazar kitleyi seçmesidir. Hem bununla hem de büyük ölçüde okullaşma süreciyle kent okur-yazar oranını daima arttırma yönünde bir çizgi izler. Kentte doğumlu kişilerin önünde eğitim olanağı ilk andan itibaren vardır. İstanbul doğumlu kadınlar ve eslerinin okur-yazarlık oranları Türkiye ortalamasının çok üstündedir.

5-Şehirler en başta görece gelişmiş noktalardan göç almış, çekim gücü sonraları daha geri bölgeleri etkisi altına alabilmiştir. Göç eden erkeklerin memleketlerine idari ayırım bazında bakıldığında bunun yansıması görülmektedir. İstanbul'a göç eden hane başkanlarının doğum yeri idari ayırımı yaşlı ve orta kuşakta daha çok, ilçe-şehir biçimindeyken genç kuşakta köydür.

6-Bu çalışmada göç etmiş olan kişiler memleketlerinden direkt olara İstanbul'a gelip yerleşmişlerdir, rastlanılan göçün özelliği kademesiz oluşudur.

7-İstanbul'a göç eden hane başkanlarının en büyük göç nedeni çalışmaktır.

EĞİTİM

1-Türkiye'de temel eğitim alanı olan ilkokullarda %100'ün üzerinde brüt okullaşma oranına erişilmiştir. Bunun anlamı ilkokul düzeyindeki çağ nüfusunun tamamı okullara gidiyor demektir.

2-İlkokullaşmada %100'lük bir başarı sağlanmasına rağmen bu alandaki eğitimin kalitesinin çok düşük ve çok yüksek ayrımını yaptığımızda büyük bir uçurumla karşılaşılmaktadır. Bu ilkokuldan başlayan eğitimdeki fırsat eşitsizliği eğitimin temel problemlerinden biridir.

3-Ortaöğretimin alt basamağı olan ortaokulların zorunlu temel eğitime alınması uygulamasına pilot alanlarda başlanmasına rağmen bu uygulamada aksamalar olmaktadır. Okulların bu alanda başta bina olmak üzere çok yönlü eksikliği kendini hemen hissettirmektedir. 1994 yılında temel eğitimin 8yıla çıkarılması önerisinin TBMM'de görüşülmesine rağmen bu yazı yazıldığı sırada bu konuda olumlu bir gelişme yaşanmamıştır.

4-Ortaöğretimin kalitesizliği ve başta bina olmak üzere eksiklikleri büyük bir problem olarak gündemdeki yerini korumaktadır.

5-Ortaöğretim de mesleki okulların belirgin bir gelişmesi vardır. Meslek okullarından sayılan ancak mesleki bilgi vermekten öte bir işlevi olan Imam-Hatip liselerinin çok yaygın olması ve sürekli öğrenci kapasitesini arttırması ortaöğretimin yakın gelecekteki en önemli tartışma konularından birini oluşturmaktadır.

6-Ortaöğretimden mezun olan insanların çalışma hayatında bir yer edinmede artık bir ayrıcalıklarının kalmamasında bağlı olarak bu okullardan üniversiteye girme şansı az olanlar veya olmayanların öğretimlerini yarıda bırakarak ayrılmalarında bir artış gözlenmektedir. Bu ortaöğretime tamamlamadan bırakma eğiliminin güç kazanarak süreceği beklenebilir.

7-Ortaöğretimde okulünü ceteleri olarak tanımlanan gençlik grupları çatışmalarının, gençlere yönelik sosyal faaliyetlerin kısıtlılığına bağlı olarak artacağı ve önümüzdeki yıllarda gençlik ceteleri çatışmalarının gündemdeki yerlerini koruyacağı ortadadır.

8-Üniversite giriş sınavındaki yığılmanın yine artarak süreceği her ne kadar açık öğretim fakülteleride acılsa beklenmesi gereken bir gelişmedir.

9-Ortaöğretimdeki Imam-Hatip, Meslek lisesi, Normal

lise, Fen lisesi, Süper lise, Özel lise, vb. gibi ayrılaşmaların yakın bir gelecekte önemli toplumsal sorunlara neden olacağı beklenebilir.

10-Universiteler arasında tam bir ayrışma yaşanmış ve yaşanmaktadır. Bu ayrışmanın temelinde gelir grupları farklı kişilerin farklı Üniversite tercihleri yapmaları zorunluluğu bulunmaktadır. Üniversitelerdeki harc sistemi ve bunun her geçen yıl artan oranlarda olusunun doğal evrimi toplumdaki farklı gelir gruplarına farklı Üniversite tercihi sunmaktadır. Özel Üniversitelerin açılışında bu yönlü eğilimi arttırmaktadır.

11-Universitelerin sayısının arttırılması (50'nin üzerindedir) var olan Üniversitelerdeki düşük eğitim ve bilimsel üretim seviyesini daha da düşürmüştür.

12-Üniversite öğrencileri bilimsellik kaygısından çok elde edilecek diploma kaygısıyla hareket etmektedirler. Bu durum Üniversitede eğitilmeyi, üretme çerçevesinden çıkarmış sadece verilen bilgileri ezberleme ve dönem bitirmeye indirgemıştır. Bunun en önemli nedenlerinden birini Üniversite gençliğine karşı tam bir suçlu muamelesi yapılması oluşturmaktadır. Genel geçer resmi görüşlerin dışına bu görüşler ne kadar saçma ve günlük olursa olsun öğrenci çıkmaya baladığı an tam bir olumsuzlukla karşılaşmış, bunun sonucu gençlikte bir yilginlik olmuş ve bilimsel düşünceden, bilimselliğin temeli olan 'acaba gerçekten öylemi' sorusunu sormaktan kaçış gençlik arasında genel geçer akım olmuştur. Günlük bireyci kaygılar dışındaki herşeye karşı yoğun bir ilgisizlik gençlik içinde yayılmıştır. Bunun olumsuz sonuçlarını ise yüksek ücretli özel Üniversitelerle kapatma cabaları almış bu Üniversitelerin gençlik içinde yaratacağı olumsuz yaklaşımlar gözardı edilmiştir. Ancak önümüzdeki yıllarda gençlik içinde bu konuda yoğun tepkiler beklenebilir.

13-Universiteler bir çok alanda geri kalmalarına rağmen en temel olarak bilimsel üretimde gerilemişlerdir.

Elbette son on-onbes yılda birçok çalışma yapılmış ama bu çalışmaların ülkenin temel problemlerine yönelik olmaktan uzaktır.

14-Öğretim üyeleri, öğrencilerin yoğun bir şekilde tutulduğu sınav bombardımanının bir başka kurbanı olmuşlar, uzun yıllar zamanlarının önemli bir kısmını aynı lise öğretmenleri gibi sınav kağıdı değerlendirmelerine ayırmak zorunda kalmışlardır. Bu durum son birkaç yılda vize sınavlarının sayısının düşürülmesine paralel olarak hafiflemişse de yine de öğretim üyelerinin üstünde azımsanmayacak bir yük olarak hala mevcuttur.

15-Üniversitelerin özerk bir statüde olmamaları, siyasi otoritenin doğrudan etki alanı içinde kalmasına neden olmakta bu ise üniversitedeki bilimsel üretim faaliyetinde en küçük etkisini tam bir otosansürde bulmaktadır.

16-Üniversitede polis karakolları kurulması ise gençliğe karşı olumsuz yaklaşımın yanında resmi anlayış dışında, bilimsel bir anlayışın gelişimine karşı bir gözdağı niteliği taşımaktadır.

17-Türkiye'de eğitimin temel sorunu az gelişmiş ülkelerin tipik sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkedeki sosyo-ekonomik duruma bağlı olarak oluşan kurumlar doğrultusunda verilen eğitimin, bilimsel bir eğitimle birçok yönleriyle çelişkisi yaşanmaktadır. Bu çelişki; egemen kurumların varlığının dayandığı temellerle, gelişen dünyanın yeni koşullarına uyum zorunluluğunun egemen kurumlarla çatışmasıdır. Eğitimin gelişen dünya koşullarına uygun düzenlenmesi varolan kurumların temellerini sarsacak, gelişen dünya koşullarına uygun eğitimin verilmemesi ise eğitimin sadece bir oyalamadan ve egemen kurumun onaylayıcılığından öte bir anlam taşımamasına yol açacaktır. Bu çelişkinin giderilmesi yönünde atılan bazı ara adımlar (özel üniversiteler, özel liseler vb. gibi) ise sorunun çözümünü geciktirmekten başka bir işe yaramamaktadır.

18-Mülakat sonucuna göre; Eğitim düzeyi genel olarak düşüktür, ancak anne baba arasındaki eğitim farklılığı kentleşmeyle doğru orantılı olarak kız ve erkek çocuk arasında kapanmıştır.

19-Formal eğitimin temel amaçlarından biri kişinin yaşamını olumlu yönde değiştirmek, ona yeni beceriler kazandırmak, kişiyi bilgiyle biçimlendirmektir. Bu yön- lü eğitimin farklı basamaklarından geçmiş kişilerin ya- sama biçimleri, ilişkileri, zamanlarını değerlendirme biçimleri donanmışlıklarıyla farklı özellikler göstere- cektir. Bu genelgeçer bilgi, görüşülen kadınların eği- tim durumlarına göre boş zamanlarında neler yaptıkları- na bakılarak denenmek istendiğinde ise ortada daha farklı bir kompozisyon vardır. Eğitimi olmayanlar dı- şarıda bırakıldığında kadınların eğitimi ne düzeyde olursa olsun çok küçük nüanslar dışında İstanbul doğum- lu ve İstanbul'da yaşayan görüşülenlerin zamanlarını değerlendirme konusunda pek farklılıkları yoktur. Kadın eğitimin hangi basamağını bitirmiş olursa olsun boş zaman değerlendirmede alanın çok önemli bir kısmını eli- şî-örgü gibi herhangi bir formal eğitim gerektirmeyen basit elbecerisine dayanan elişî-örgü kaplamaktadır.

SEMT-KONUT-EV EŞYALARI

1-Kent ilişkileri akrabalık gibi kan bağıını, komşuluk gibi fiziksel mekan yakınlığını gözetmeyen yani kırdan farklı olarak mesleki, ticari, sanatsal, alanlarda ilişkiler kurma, değişik kültürlerin insanlarıyla dost- luk kurup geliştirilebilen, *değişimin* yaşamın içinde daima oluşuyla kişinin bunu kendi yaşamında içselleş- tirmesi paralelinde genişleme yönüne sahip ilişkiler söz konusudur. Bunu Üsküdarlı sakinlerin oturduğu semt- ten memnun olma ve olmama nedenleriyle denersek kent insan ilişkilerinin bizde henüz kentleşmediğini söyle-

mek yanlıs olmayacaktır. Görüşülen kişilerin oturdukları semtten-evden memnun olma nedenleri akrabaların yakında oturması ve komsuluk ilişkilerinin iyi olması memnun olmama nedeninde bunların olmadığı durumlar olarak önemli bir yere sahiptir.

2-Konutta Türkiye'nin kentlerinde büyük oranlarda bir açık yoktur. Bunun temel nedeni ise konut sektörünün kârlı bir yatırım alanı oluşudur. Gelir dağılımı çerçevesinde konuta baktığımızda ise farklı bir manzara ile karşılaşırız. Yüksek gelir grubunun konut sorunu bulunmamaktadır.

3-Orta gelir grubuna yönelik yapılan toplu konutlar, kooperatifler vb. bu kesimin konut sorununa belli oranlarda çözüm getirmişse de orta gelir grubunun konut sorununun büyük oranda çözüldüğünü söylemek zordur. Toplu konut faaliyetlerinin durağanlaştığı dönemler bu kesimin konut ihtiyacının arttığı dönemler olmuştur. Büyük kentlerde artan arsa fiyatlarına bağlı olarak toplu konut yapımlarının ilerleyen yıllarda azalacağını bu arsalarla villa tipi denilen yüksek gelir grubuna yönelik konutların yapılacağını düşünmek yanlıs olmaz. Şehirlerin dışına yapılan uydu kentler ise bu kesim için çalışma yaşamına, sosyal faaliyet alanlarına uzaklığına bağlı olarak cazip gelmemekte. Orta gelir grubunda kiracı kesimin ise en büyük sorunlarından biri dövizle endeksli kiralardır. Bu tip kiralamaların olumsuzluğu, bu kesimin esas alıcıyı oluşturması nedeniyle ülkedeki konut sektörünün canlı olmasına olumlu bir etki yapmaktadır.

4-Alt gelir grubunun konut sorununa çözümü ise yıllardır gecekondular tipindedir. Önümüzdeki yıllarda bu gelişmenin süreceği gözlenmektedir. Özellikle büyük kentlerin başta yakın çevresi, daha sonra ise en uzak yörelerinin gecekondularla sarılması durumu, en uzak yörelerin gecekondulaşması biçiminde devam etmektedir.

5-Istanbul'da ilk gecekondular bölgelerinden biri olan

Zeytinburnu'nda 1980'lerle birlikte yavaş yavaş başlayan 1990'larda ise iyice hızlanan gecekonduların apartmanlarla dolması olgusu ise gecekondunun Türkiye'deki geleceğinin bir yönüdür. Bu yönlü bir gelişmenin tüm gecekondular bölgelerinin geleceği olarak görülmesi ise çok zordur.

6-Türkiye'de konut kalitesi orta ve dar gelirli sınıflara yönelik olanlarda epey düşüktür.

7-Konut kalitesinde düşüklük, konut yenileme faaliyetlerini çoğaltmakta ve ucuz maliyetli konutların yıllar içinde yenileme maliyetleri daha yüksek olduğundan aslında olması gerekenden daha yüksek maliyetli oluşuna yol açmaktadır.

8-Yeni yapılan konutlar ile konuta ihtiyacı olanlar arasında bir dengesizlik vardır. Özellikle dar gelir grubunun konut ihtiyacının karşılanması yönünde büyük bir açık oluşmaktadır.

9-Türkiye'nin en büyük metropolü İstanbul 1994'de Güneydoğuda İzmit'e, Güneybatıda Tekirdağ'a kadar yayılmıştır. Kuzeybatıya doğru Karadeniz sahiline kadar bir yayılma önümüzdeki yıllarda Rumeli yakasında gecekondular biçiminde beklenmelidir. Aynı şekilde Anadolu yakasında yine kuzeye doğru Karadeniz'e ulaşmayacakta olsa bir yayılım gerçekleşme eğilimindedir. İstanbul'un yakın bir gelecekte şehir sınırları içindeki arazinin tamamının iskana açılacağını belirtmek bir abartı olmayacaktır.

10- Kentte kiracılık yaygındır, eski bir yerleşim birimi olan Üsküdar'da ise mülakat sonrası ev sahipliğinin daha yaygın olduğu ortaya çıkmıştır.

11- Genç aileler yaşlı olanlara göre daha çok modern eşyaya sahiptir, yaşlı kişilerin eşyalarını değiştirme eğilimi daha azdır.

12- Evin iç düzeni ve eşyalar Türkiye insanının ihtiyacı duyduğu seylere göre üretilmemektedir. Çok daireli apartmanlarda hemen her evin önünde, içeri alınması doğru bulunmayan fakat dışarıda da uygunca bir düzeneğin düşünülmediği ayakkabılar bir yığın oluşturmaktadır Aynı şekilde gardrob üzerinin yüklük gibi kullanılması, birçok evde kolay rastlanır bir görüntüdür. Temelinde modern bir eşya olan gardrobun yaşama girmesi ve eskiden varolan yüklüğünde henüz ihtiyaç olmaktan çıkmaması ancak bu iki duruma uygun bir form yaratılmaması vardır

13-Ev eşyalarının sürekli bir gelişim içinde oluşu eşya kullanımındaki ara formları ortadan kaldıracaktır.

15-Tüketim toplumunun zorunlu sonucu olarak kullanat şeklinde ev eşyası kullanımının yaygınlaşması kaçınılmaz görünmektedir.

16-Ev eşyalarının gelirler karşısında ucuzlamasına da bağlı olarak, evlerde 10-20 yıllık eşya bulmak artık güçleşecektir.

CALIŞMA HAYATI

1-Kapitalizmin yeni bir kabuk değiştirmesi dünyanın gündeminde dir. Bu değişimde üretim araçlarının yenilenmesi temelinde gelişmektedir.

2-Uretim araçlarındaki değişim zorunluluğunu, kapitalizmin üretim fazlası temelindeki krizi yaratmış, bu krizden çıkış yolu ise daha ucuz malların üretilmesi şeklinde kendini göstermektedir.

3-Krizden etkilenen en büyük kesim doğal olarak emek cephesidir. Emekçi kesimin yeni dünya koşullarında artık farklı bir durumu vardır. İş güvencesinin yokluğu dünyanın her kesiminde hızla gelişmekte, ehli kapital-

izmeden vahşi kapitalizm koşullarına basta az gelişmiş ülkeler olmak üzere tüm dünya dalga dalga girmektedir.

4-Vahşi kapitalizm koşullarında çalışmaya doğru gelişmede, işçiler hazırlıksız yakalanmış, bu süreçte hızlı bir örgütsüzlük tüm dünyada yayılmıştır. Sendikal örgütlenmelerin sürekli bir erime çizgisinde olmaları tüm dünyadaki eğilim olarak karşımıza çıkmakta. Sosyalizmin dünya çapındaki yenilgisinde işçilerin kendilerini savunmada yetersiz kalışlarında ki önemli bir nedendir.

5-Dünyada artık bir ömür boyu aynı eğitimle aynı işi yapma devri kapanmış, işçilerin üstüne, çalıştıkları süreç içinde yeni eğitim almaya yönelik hem ekonomik, hemde zamanlarını harcamaya yönelik yeni yükler konmuştur.

6-Türkiye'de sosyo-ekonomik yapıyı değerlendirdiğimizde üst yapıda ve ekonomide kapitalizm öncesi feodal bazı etkiler vardır. Bu etkiler fazla önemli olmasada dikkate alınmak zorundadır. Bununla birlikte sürekli erime durumunda olmaları gözönünde tutulmalıdır.

7-Türkiye geri kapitalist bir ülkedir ve orta düzeyde gelişmiş bir ülke olma yolundadır. Bu yolu katedebilmesi için ise ülkede büyük bir yapısal değişim zorunluluğu vardır. Yapısal değişim ise bir çok etkili kurumun dayandığı temelleri sarsacağından, ülkedeki güç dengelerini değiştireceğinden yani köklü bir değişimi zorunlu kıldığından çok sancılı ve zor olacaktır.

8-Yapısal değişimin zorunluluğu Türkiye için özellikle 1990'lar içindeki ekonomik krizle iyice aciliyet kazanmış olmasına rağmen, ülkede çok köklü dönüşümleri gerektirdiğinden önümüzdeki birkaç yıl içinde bu dönüşümlerin olmasını beklemekten çok, yapısal dönüşümü geciktirici ara formülleri beklemek gerekmektedir. Elbette uygulanacak ara formüller ne kadar başarılı olursa olsun temelde köklü dönüşümlerin yapılmasını önleyici bir nitelik taşıyacağından, köklü dönüşümün daha sancılı ve

zorlu olmasına neden olacaktır.

9-Ülkede *demokrasi* çerçevesinde oluşmuş kurumların sadece belli bir kesimin işine yaraması ve bu kesimin çok az bir insanla sınırlı olması en önemli problem olarak ortada durmaktadır. Bu küçük azınlığın kendi içlerindeki ilişkilerinin *demokrasi* olarak nitelenerek, toplumun diğer kesimlerinin önünün kapanması Türkiye'nin yıllardır değişmeyen gündemidir. Bu gündem önümüzdeki yıllarda yerini geliştirecektir.

10-Toplumda özellikle ücretli kesimin daha fazla hak kayıplarına uğraması önümüzdeki yılların gelişme eğilimi gibi görünmektedir.

11-Ücretli kesimin özellikle işçilerin sendikal örgütlenmelerin ataletine duydukları tepki bu sendikaların kan kaybetmesine doğru bir seyir izleyecektir. Özellikle işçilerin yeni tip sendikal örgütlenmelere yönelmesi ve bu yönelişin zaman zaman kitlesel boyutlara varan patlamalar biçimine bürünmesi önümüzdeki yılların zorunlu bir gelişmesidir. Ancak bu gelişme içinde işçilerin ve diğer ücretli kesimin hak kayıplarının süreceği gözönünde tutulmalıdır. Ücretliler ve özellikle işçiler daha köklü ve radikal değişimin yoluna girmiş durumdadırlar ve kendilerine yeni kurumlar oluşturmaları acıktır.

12-Çalışma yaşamına daha çok kadın ve çocuk işcinin girmesi ise beklenen bir gelişmedir.

13-İssizlik Türkiye'nin önemli bir sorunu olmaktan en önemli sorunu olmaya doğru bir seyir içindedir. Kırsal alandan kentlere yeni ufak boyutlarda ancak bir dizi göçünde yaşanacağını da gözönünde tutunca şehirlerde kitlesel işsizlik yüzünden çıkan olaylara sık sık rastlamak kaçınılmaz gibi görünmektedir.

14-Türkiye'de özellikle Otomotiv ve Tekstil sektöründe olmak üzere daha yoğun sermayeye dayalı üretime geçiş

1990'larla birlikte başlamış bunun sonucu hızlı bir kalifiye işçi, işsizliği başlamıştır. Bu işsizleşenlerin köyden kente göçenlere göre yeni iş bulma şansları daha çok olmakla birlikte, yeni fabrika ve iş sahaları açılmadığından, bu kişilerin marjinal işler alanına girmemeleri, girememeleri nedeniyle kronik bir kalifiye işsizler ordusunun varlığına önümüzdeki yıllarda alışmak gerekecektir.

15-Kırsal alanda ise yeni makinelerin girişini ve bu alandaki mülkiyet ilişkilerindeki değişimin hızlanacağı beklenmeli ancak bu değişim hızının yavaş bir seyir izliyeceğide gözönünde tutulmalıdır.

16-Ülkedeki gelir dağılımındaki dengesizlik artacak ve bunun yarattığı toplumsal sorunlar önem kazanacaktır.

18-Var olan sosyal güvenlik kurumlarının işleyişindeki aksamaların artarak sürmesi şaşkıncı olmayacak ve yeni sosyal güvenlik kurumlarının daha uzun yıllar oluşmasının güç olacağı görünmektedir.

19-Memur ve emeklilerin yaşam standartlarında bir gelişmeyi önümüzdeki yıllar içinde beklememek gerekmektedir. Bu kesimler kendi içlerinde örgütlenme çalışmalarını hızlandıracaklar. Ancak ülkenin köklü bir dönüşümden geçmediği sürece yaşam standartlarını yükseltmeleri çok zor görünmektedir.

20-Ülkede sınıfların kendi içinde ayrışması, kesimlere bölünmesi artacak ve kesimler arası farklar da artacaktır. (Yüksek ücretli işçiler ... asgari ücretle çalışan işçiler, gibi) Gelişme bu yönlüdür.

21-Asgari ücretin 1994 yılı içinde 50 dolar seviyelerine düşmesi durumu yeni belirlenecek asgari ücretinde geçecek yıllar içindeki kaderi olacak yönlü bir eğilim mevcuttur. Bu çerçevede asgari ücretle bir kişinin birakalım ailesini kendi geçimini bile sağlaması zordur.

22-Küçük ve ortaboy işletmeciliğin yaygınlaşması önümüzdeki yılların önemli bir gelişmesi olarak tesbit edilmelidir.

23-Ülkede gelir dağılımında olsun, GSMH'nin belirlenmesinde olsun en büyük paya hizmetler başlığı altında toplanan kesimin sahip olması bu kesimin payını arttırarak devam edecektir. Temelde, gelir dağılımında üretici olmayan sermayenen payı artacaktır.

24-Yapılan mülakatlara göre; Kadınlar çalışma hayatından oldukça uzaktırlar bunun da en önemli çalışmama nedeni ev kadınlığı yapıyor olmalarıdır.

25-Erkeğin çalıştığı iş sektörü eşinin çalışıp çalışmamasını ve iş sektörünü belirler durumdadır.

26-Erkeğin iş sektörü olarak en yaygın sektör kendi işi aynı zamanda eşin çalışması konusunda en düşük frekansı vermektedir.

27-Aile işletmesi karı-kocadan çok baba-oğul birliğiyle vardır.

28-50+ yaş grubundan hiçbir kadın ya da erkek şahıs yanında çalışmamaktadır.

29-Çalışanların önemlice bir kısmının sosyal güvencesi yoktur.

30-Orta yaşta baskın olan gelir grubu, alt gelir grubudur.

ÖNERİLER

1-Mülakatçı sahaya çıkmadan önce formun gidisiyle ilgili sorular ve o sorularla hedeflenen cevap konusunda iyice bilgilendirilmelidir, bu bos-belirsiz ve yanlış bilgilerin alınmasını önemli derecede azaltacaktır.

2-Mülakatlar saha sonrası belli bir yüzde ile denetlenmelidir. Öğrencinin saha çalışmasına verilecek değer kişisel yargılarla değil, bu denetim sonrası biçilmelidir.

3-Araştırmanın istatistik hesapları dönemi güçlükleri göz önüne alınarak 3. sınıf öğrencilerine istatistik dersi verilmelidir.

4-Lisans eğitimi boyunca kullanılan çoktan seçmeli test yöntemi yerine antropoloji teknikleri ve yazım aşamasındaki kısırlığı gidermek açısından klasik sınav yöntemi kullanılmalıdır.

5-Öğrenciler bilgilerin pekiştirilmesi ve bilimsel düşünme perspektifinin kazandırılması yolunda grup ve kişisel olarak pratik işlerliği olan çalışmalara her dönem sevk edilmelidir.

6-Bilimsel çalışmanın kişisel kaygılardan önce geldiği konusunda önemle durulmalı, toplumda yaygınlaştırılan

bireyciliğin herşeyin önüne geçmesi anlayışının bilimsel çalışmaların önüne geçmesini engelleyecek yollar bulunmalıdır.

5- Araştırmacı-öğrenci, mülakatçı düzeyini aşabilmek için toplam çalışmayı hareket noktası almalı, kendi kişisel çalışmasının bütünü tamamlayan parçalardan biri olduğunu aklından çıkarmamalıdır.

6-Bölüm işleyişi ve bu işleyişe öğrencinin katılım biçimi gözden geçirilmeli, öğrenci bölüm işleyişinde kırtasiyecilik aşamasından çıkarılmalı üretken faaliyete yönlendirilmelidir.

7-Çekirdek aileye geçişte oluşan tampon kurumların yıkılma aşamasında önemli problemlerin önlenmesi için başta yaşlı ve genç kusakların korunumuna yönelik kurumların kurulması gerekmektedir.

8-Ailenin yozlaşması yönlü eğilimin tek çözümü olarak, ülkedeki geçinme koşullarının iyileştirilmesi ve buna bağlı olarak gelir dağılımdaki adaletsizliği azaltıcı önlemlerin alınması gerekmektedir.

9-İnsanların ufkunu genişletecek, onları aile ev akraba-komsu döngüsünden kurtarmak yolunda ücretsiz sanatsal-kültürel etkinlikler düzenlenmelidir.

10-Kentlerde, ailede, kadın ev kadını etiketinden sıyrılmalıdır, kadının çalışma ortamını sağlamak çocuk bakımını üstlenecek kurumları geliştirme ve çoğaltmak, örnek aile tiplerindeki sessiz ve fedakar anne figüründen her alanda kaçınmak, ailenin yozlaşımı ve cinslerarası eşitsizliğin kırılması yönünde alınacak önlemlerden biridir.

11-Nüfusun gelişiminde ömrün uzaması faktörünün doğum artışından ön plana geçişinin sağlanması için başta ülkede ağır aksak giden sağlık kurumlarının geliştirilmesi ve buralara yatırım yapılması gerekmektedir.

12-Yaşam standardının yükseltilmesi ve gelir dağılım-

ındaki dengesizliğin azaltılması nüfusun sağlıklı yaşayabilmesinin yegane yoludur.

13-Genc nüfusun önümüzdeki yıllarda da ağırlıklı olacağı gözönünde tutulunca, gençliğin ekonomik-sosyal hayata aktif katılımının önündeki olumsuz ve güvensiz yaklaşımın engelleri kaldırılmalıdır.

14-Yaşlı kuşağa yönelik çok kapsamlı güvenlik kurumları olusturulması ve yaşam standartlarını yükseltici önlemler alınmalıdır.

15-Küçük boyutlarda da olsa bir dizi arkası kolay kesilmeyecek göç dalgasının yaşanacağı bilinmeli. Bu göç dalgasının önüne geçmeye çalışıcı değil aksine bu göçün kentlerde yaratacağı olumsuzlukların önlenmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bu kesimlerin barınak problemlerine çözüm için (Bu göç dalgasının 1960'lardaki göç dalgasından birçok yönden ayrı özellik göstereceği ve köyden kesin kopuşlar şeklinde olacağı bilinerek) kentlerde planlı konut alanları açılmalı, ucuz konutlar üretilmelidir. Kentlerde olsun, kırsal alanda olsun yeni iş sahaları açılmalıdır. Bu çerçevede ülkedeki gelirler paylaşımında çok büyük bir yere sahip olan üretici olmayan sermayenin etkinliğini kıracak yollar bulunmalıdır.

16-Doğu ve Güneydoğu'dan yaşanan zorunlu göçün kesilmesi ve göç ettirilenlerin yurtlarına dönebilmesi için devletin tam bir yapı ve anlayış değişikliğine gitmesi bu çerçevede etkili birçok kurumu tasfiye etmesi gerekmektedir, bu kurumlar yerine yöre insanlarının aktif katılımının sağlandığı gerçek anlamda kitlesel, demokratik kurumların yolu açılmalıdır.

17-İlkokullarda eğitim kalitesini yükseltici önlemler alınmalı, bu önlemlere paralel olarak ilkokullar arası eğitim kalitesindeki dengesizlik azaltılmalıdır.

18-Ortaöğretimde eğitim kalitesinin arttırılması konusuna önem verilmeli, ortaöğretimden mezun olanların asgari anlamda da olsa toplumsal yaşamda ki etkinliği

yükseltilmelidir.

19-Ortaöğretimde ülkedeki bazı özlem ve akımlara taviz verme çerçevesinde geliştirilen imam-hatip'ler, ortaöğretim statüsünden çıkarılmalı eğitimin bir basamağı olmak yerine özel eğitim alanına kaydırılmalıdır.

20-Üniversitelerin özerk bir statüye kavuşmaları işleyişindeki birçok aksamanın ortadan kalkmasını sağlayacaktır. Aynı şekilde özerkliğin yanında Üniversitenin işleyişine tüm Üniversite unsurlarının (Öğretim Üyesi, öğrenci, hizmetli vb.) demokratik katılımının yolu açılmalıdır.

21-Eğitimdeki bilimsel anlamda temel değişimin, varolan birçok yönetsel kurumun yerine yeni demokratik kurumların alması çerçevesinde olabileceğinin görülmesi ve bu anlamdaki bir değişime ülkenin hazırlanması gerekmektedir. Yoksa eğitim alanından yine bilgilenmekten çok oyalanmış ve yarı-bilgili gençlerin üretilmesinden başka bir şey beklemek boşuna olacaktır.

22-Gençliğe yönelik resmi görüşleri onaylatıcı, baskıcı, suçlu görücü yaklaşım değişmeli, gençlerin bilimsel üreticiliğe yönelişi sağlanmalıdır.

23-Semtler arası gelir farklılığına dayalı ayrışmanın yaratacağı sorunların artışı beklenmeli, bu sorunları çözmek için il ve ilçeler bazında yaş gruplarına, cinsiyet ayrımına vb. dayalı kitlelesel ücretsiz sosyal ve sanatsal faaliyet alanları açılmalıdır.

24-Orta gelir grubuna yönelik konut yapımı hızlandırılmalı ve bunların konut edinmeleri kolaylaştırılmalıdır.

25-Alt gelir grubunun konut edinme yolu olan gecekondunun yapımının zora dayalı önlenmesi yerine, bu kesimin konut sahibi olmasının yolları aranmalıdır.

26-Kiracılık müessesesinde kiracının ev sahibi karşısında korunumu sağlanmalıdır.

27-Tek konuttan fazla konutun edinilmesinin şartları

ağırlastırılmalı, bu alanda kentlerdeki büyük rant gelirlerinin önüne geçilmelidir. Ülke kaynaklarının bu anlamda istihdam olanakları daha uzun süreli iş yaratma alanlarına kayışı sağlanmalıdır.

28-Istanbul'da konut sorununa çözüm getirmenin yolu özel sektörün devreden çıkarılması, konut alanlarının kamulaştırılarak halka mal edilmesi, merkezi planlı, birçok bilim dalı uzmanlarının eşgüdümü, uzun soluklu çalışmalarından geçer.

29-EV esyaları üretiminde dayanıklılık ve kullanım ömrü uzunluğunun standartları yükseltilmeli, uluslararası alanda piyasada olan esyaların en geri tekniklisinden başlayıp daha sonra gelişmişinin model alınarak üretim yapılmasının önüne geçilmelidir.

30-EV esyası fiyatlarının, uluslararası alandaki seviyesi ile ülkenin yaşam standartları gözetilerek belirlenmesinin yolu araştırılmalıdır.

31-Üretim araçları teknolojisinin az gelişmiş ülkelere özgü geriliğinin ve bu geri üretim teknolojisinin her değişiminde yine uluslararası alandaki en gelişmiş teknolojinin değilde, ülkede var olan teknolojinin bir üst teknolojik kuşağının edinilmesinin önlenmesi, geri kalış kronikliğinin kırılmasının ilk adımıdır ve bu adım atılmadığı sürece geri bir ülke olma kısır döngüsünden çıkış imkansızdır. Bu çerçevede yenilenecek üretim teknolojilerinde aranacak kıstaslar kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Geri teknolojilerin ülkeye girişinin önü alınmalıdır.

32-Ağır sanayiye yönelik adımlar atılmalı bu adımları kısa vadede çok karlı olmadığı için özel teşebbüsün atmayacağı gerçeğinden hareketle yeni yollar bulunmalıdır

33-Gelir dağılımında kâr+faiz gelirlerinin ülkedeki toplam gelirlerin yarısından çoğunu almasının yarattığı dengesizliğin önüne gecici bu gelirlerin vergilendirilmesi vb. yollar bulunmalıdır.

34-İşçilerin varolan sendikal örgütlenmelerinin köklü dönüşümleri zorunluluğu ortadadır. Sendikalar işçi karşısındaki devlet kurumuna benzer durumlarını değiştirmelidirler.

35-Memur ve emeklilerin sendikal örgütlenmeleri hemen hemen sorunları karşısındaki tek careleridir.

36-Kırsal alandaki gizli işsizliğin yaratacağı patlama boyutlarındaki sorunlarının çözümünü kırsal alanda üretim arttırıcı önlemlerin yanında, sanayi tesislerinin kırsal alanada kurulması şeklinde bulmak mümkündür.

37-Geniş kesimlerin örgütlü demokratik yaşama geçişinin önündeki katı engeller kalkmalıdır.

38-Ülkede sosyo-ekonomik durumun köklü bir dönüşümün yolunda olduğu bilinmeli ve şu an egemen olan birçok kurumun, anlayışın bu köklü dönüşümle birlikte tamamen etkinliğinin yiteceği ve çok yeni kurumların kurulacağı gerçeğine hazırlıklı olmak gerekmektedir. Bu çerçevede köklü bir değişim sonrası etkin olacak ancak şu an etkinlikleri kısıtlı kurumların ihtiyaçlarına yönelik çalışmalar önem taşımaktadır.

39-Mülakat sonuçlarına göre; çalışanın sosyal güvenliği yoktur, çalışanlar sosyal güvence altına alınmalıdır.

40-Araştırmada görülen hanelerin önemli bir kısmını orta ve üst gelir grup oluştursa da bu gelir grubu ayırımında sınıf aralıklarının dar tutulmasından kaynaklanmakta, ülke gerçekliğini yansıtmamaktadır. Aylık ele geçen bu kadar az parayla insanların sağlıklı beslenmesi, hergün gazete satın alıp okuması, kitaba, sinemaya, tiyatroya vb. bütçe ayırması, özel dostluklar kurması, eğlence yerlerine gitmesi, seyahat etmesi, mutlu ve üretken olması, kendini yetistirmesi, yaratıcı olması olanaksızdır. Sağlıklı ve üretken insanlardan oluşmuş bir toplum için ilk adım olarak yaşam standartının hızla yükseltilmesi gerekmektedir.

KİŞİ ADLARI DİZİNİ

- Abdülhamit II,** 99
Achille Guillard, 35
Ağemennon, 22
Akar, 308, 312, 313
Akat, 348
Akdis, 296, 330
Akkayan, 2, 10, 11, 14, 15,
 70, 71, 72, 73, 78,
 86, 116, 120, 121, 127,
 128, 129, 131, 132, 154,
 155, 166, 167, 190, 191
Armay, 9
Arsel, 160
Atatürk.M.Kemal, 102, 109, 284
Ates, 102
Bahadınlı, 116, 117, 118, 119,
 123, 124
Baloğlu, 74, 82, 89, 90, 113,
 120, 121, 125, 126, 127,
 128, 134, 136, 138, 140,
 141
Barutcuğil, 348, 349, 350
Başkaya, 296
Belge, 190, 200, 206
Benedict, 162
Berkes, 97, 274, 276
Berksoy, 240, 241, 244
Beşikçi, 8, 9
Bilgin, 208
Bloch, 220, 221
Bois, 169
Boratav, 300
Bottomore, 40, 42, 54, 65, 87,
 158, 159
Bougainville, 4
Buyse, 103
Büyükersen, 114
Calderon, 238
Can, 315, 336, 337, 347, 352
Carlile, 63
Childe, 14
Clinton, 269
Colombus, 4
Çavdar, 66, 68, 80, 81, 157,
 274, 278, 279, 280

- Cınar,** 101
- Dewey,** 103
- Dobb,** 222, 224, 225, 227
- Einstein,** 45
- Emrullah. Efendi,** 117
- Engels,** 39, 195, 198, 199, 214, 215, 218, 220, 230
- Erdentuğ.A,** 42, 43
- Erdentuğ.N,** 83, 157, 158, 203
- Erder,** 43
- Erdoğan,** 68
- Erim,** 125
- Erişçi,** 306
- Fişek,** 156
- Galip,** 104
- Gelgeç,** 110
- Geray,** 17, 21
- Görmez,** 14, 191
- Graunt,** 35
- Grew,** 285
- Gülmez,** 292, 293, 294, 303
- Gülöksüz,** 320
- Güngör,** 24
- Güngören,** 2, 3, 4, 5, 6, 13
- Güvenc,** 5, 6, 7, 8, 12, 13, 46, 65, 73, 77, 78, 79, 91, 93, 156, 165
- Hancerlioğlu,** 53, 54
- Hart,** 177
- Hegel,** 8
- Herodotos,** 2
- Hodgen,** 3
- Irmak,** 318
- Işıklı,** 317, 343, 370
- İbn-i.Haldun,** 3
- İfgenya,** 22
- İlbars,** 41, 44
- İnan,** 165
- İnönü.İ,** 285, 348
- Jaschke,** 101
- Kabasakal,** 349
- Kadri,** 277
- Kanuni,** 66
- Karabekir,** 102

- Karakasoğlu, 211**
Karaosmanoğlu, 299, 300
Kazgan, 175, 324, 325
Keles, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 196, 197, 198
Kepenek, 333, 334, 352
Kerschensteiner, 103
Keyder, 291, 309, 327, 328
Keynes, 229, 269
Khrisen, 22
Kıray, 47, 208, 209, 210
Kluckhohn, 2
Koc, 303, 304, 305, 306, 307, 317, 318, 337, 345
Kongar, 45, 48, 67, 70, 71, 103, 161
Kömürçiyen, 23
Köprülü, 102
Küçük, 287, 295, 316, 348, 349
Kühne, 103
Letourneau, 63
Levi-Strauss, 7, 13, 40
Marco Polo, 4
Mahmud II, 66, 116
Mahmut.Celal, 293
Malinowski, 4, 6, 155, 159, 193
Maltus, 66
Mann, 49
Marx, 8, 225, 226, 230
Mengüşoğlu, 85
Michelsen, 97, 276
Montesquieu, 4
Morgan, 5, 38
Murad IV, 23
Murdock, 38
Ortaylı, 49
Ozankaya, 53
Ökcün, 285, 286
Özgür, 286, 321, 325 347
Parvus, 277
Place, 63
Ratzel, 6
Reisman, 176
Robinson, 177

- Rousseau, 4
- Rozaliyev, 289, 290, 291
- Sabancı, 360, 361, 362
- Salama, 236
- Sandıkçioğlu, 115
- Saran, 2, 70, 157, 178
- Satomi, 46
- Savran, 235
- Sencer, 44
- Smith, 62, 63, 64, 79, 158, 160, 179
- Sombart, 224
- Sönmez, 19
- Stewart, 269
- Stopes, 63
- Sülker, 282, 283
- Sunurov, 288, 291, 292
- Tekeli, 94, 95, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 118, 122, 124, 130, 133, 299, 357, 358, 360, 365
- Tezel, 275, 279, 280, 281, 283, 302, 309, 311,
- Toptan, 113, 143
- Tolstoy, 49
- Tuna, 171
- Tuncay, 104, 107, 108, 174, 288, 289, 290
- Umay, 293
- Üner, 53, 59, 77, 156, 166, 167
- Velidedeoğlu, 123
- Weber, 224
- Yalman. A.E, 284
- Yalman, 245
- Yerasimos, 178, 297, 298, 300, 302, 305, 313, 316, 322, 334, 335, 347
- Yetkin, 66

YANLIŞ DOĞRU CETVELİ

SAYFA	SATIR	YANLIŞ	DOĞRU
121	16	olmaktadır" Doğu	olmaktadır" (Baloğ lu 1990: 43) Doğu
228	24	Tekelerin	Tekellerin
240	35	elbeteki	elbetteki
250	20	stanrat	standart
266	13	geniş bir kesimini	geniş sayıdaki bir kesimini
280	3	Osmalı	Osmanlı
290	26	yonünde olmuş	şeklinde olmuş
291	17	kadar olan	kadar az olan
298	23	boraya	borsaya
312	8	aynı dönemdeki	Tablo:37'den aynı dönemdeki
317	33	çalışması etkinliklerini	çalışması sendikaların etkinliklerini
326	1	Aşağıda tarımın	Aşağıdaki Tablo:41'de görülen tarımın

- TABLO:69** Türkiye'de 1950-1980 arası mesleki ve teknik öğretime ait okul, öğretmen, öğrenci sayısı, 10 yıllık % artış oranları, bir öğretmene düşen öğrenci sayısı ve bu yaş çağındaki nüfus ile okullaşma oranları **132A**
- TABLO:70** Ortaöğretimde 1980'den sonra yıllara göre çağ nüfusu ve okullaşma oranları **132B**
- TABLO:71** Ortaokullarda eğitim şekli, kır kent dağılımı ve şube, öğrenci sayıları ile oranlarının kır kent dağılımı **132B**
- TABLO:72** Genel liselerde eğitim şekli, kır kent dağılımı ve şube, öğrenci sayıları ile oranlarının kır kent dağılımı **132C**
- TABLO:73** Ortaokullarda sekiz büyükşehirde öğrenci şube oranındaki gelişme **132D**
- TABLO:74** Genel liselerde sekiz büyükşehirde öğrenci şube oranındaki gelişme **132E**

TABLO:69
TÜRKİYE'DE 1950-1980 ARASI MESLEKİ VE TEKNİK ÖĞRETİME
AIT OKUL, ÖĞRETMEN, ÖĞRENCİ SAYISI, 10 YILLIK % ARTIŞ
ORANLARI, BİR ÖĞRETMENE DÜŞEN ÖĞRENCİ SAYISI VE BU
YAŞ ÇAĞINDAKİ NÜFUS İLE OKULLAŞMA ORANLARI (Orta+Lise)

	OKUL SAYISI	ÖĞRETMENİ SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMENİ ÖĞRENCİ ORANI	ÇAĞ NÜFUSU (16-18 yaş)	TOPLAM OKULLAŞMA ORANI
1950-51	326	4.448	53.289	11.9	1.528.814	3.5
1960-61	530	8.333	108.221	13.0	1.432.544	7.6
1970-71	213	15.021	235.086	15.7	2.255.182	10.4
1980-81	1.864	33.969	520.332	15.3	3.020.231	17.2
	104.2	126.1	121.3		33.2	

(KAYNAK: Akkayan 1986e: 187-190)

ORTAÖĞRETİMDE 1980'DEN SONRAKİ GELİŞME

Ortaöğretimin 80'den sonraki gelişimi 80'e kadarki gelişiminden farklı bir çizgide olmamıştır. Hızla büyüyen nüfusun eğitim sorununa cevap verebilmek için nitelikten çok niceliğe önem verilmiştir. Bu durum bir ölçüde temel eğitimin 8 yıla çıkarılması isteğinin de sonucudur. Ortaokul mezunu bir kişinin nitelikli bir durumu olmadığı gibi, ortaöğretimin ikinci aşaması olan liseyi bitirenlerinde nitelikli bir durumu yoktur. Lise dengi mesleki eğitim okul mezunlarının durumu ise iş hayatına atıldıklarında pek parlak değildir.

Ortaöğretimde okullaşma oranının artması bu okullarda ki kalite sorununu daha önemli kılmasına rağmen yıllar içinde kalite daha fazla düşüş göstermiş, sorunlar giderek büyüyen bir hal almıştır.

TABLO: 70
ORTAÖĞRETİMDE 1980'DEN SONRA YILLARA GÖRE
ÇAĞ NÜFUSU VE OKULLAŞMA ORANLARI
(Ortaokul genel, mesleki ve lise genel, mesleki)

YIL	ORTAOKULLARDA GENEL + MESLEKİ			LİSE + MESLEKİ TEKNİK LİSE		
	ÇAĞ NÜFUSU	TOPLAM ÖĞRENCİ	OKULLAŞMA ORANI	ÇAĞ NÜFUSU	TOPLAM ÖĞRENCİ	OKULLAŞMA ORANI
1985-86	3.396.000	1.854.871	54.6	3.321.000	1.037.820	31.2
1988-89	3.898.000	2.225.020	57.1	3.611.000	1.246.544	34.5
1993-94*	---	---	--	4.071.000	1.842.000	45.2

(KAYNAK: Baloğlu 1990: 225-227, *-Petrol İş 1993a: 456)

TABLO: 71
ORTAOKULLARDA EĞİTİM SEKİLİ, KIR KENT DAĞILIMI VE SUBE,
ÖĞRENCİ SAYILARI İLE ORANLARININ KIR KENT DAĞILIMI
(1987-1988)

	TOPLAM OKUL			İKİLİ			TOPLAM ÖĞRENCİ		
	SAYISI	n	%	n	%	SAYISI	SAYISI	ORANI	
TOPLAM	4.862	3.654	75	971	25	43.444	2.091.178	48	
KIR	3.129	2.892	94	237	6	10.732	321.894	30	
KENT	1.733	762	44	971	56	32.712	1.769.284	54	

(KAYNAK: Baloğlu 1990: 67-69)

Ortaokullardaki kalitenin önemli göstergelerinden biri olan normal ve ikili öğretimin durumu 87-88 öğretim yılında hiçte parlak değildir. Kentlerdeki ortaokulların %56'sı ikili öğretim yapmaktadır. İkili öğretimin yetersizliği düşünülünce eğitimin kalitesi ortaya

çıkılmaktadır. Aynı şekilde öğrenim gören her subeye düşen öğrenci oranınının yüksekliğiyle de sınıfların kalabalıklığını ortaya çıkarmaktadır.

Tüm ortaokullarda 87-88 öğretim yılında okullaşma oranı "60.1'ken" (Baloğlu 1990: 225) mevcut durumdaki derslik sayısı 14.626 idi 40 öğrenciye 1 derslik ve ikiliden normal eğitime geçiş durumunda ise varolan dersliklerden fazlasına 19.454 yeni dersliğe ihtiyaç vardır. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre 1994 sonundaki ihtiyaç duyulan derslik sayısı ise 40.081'dir. (Baloğlu 1990: 71) Ortaokulların zorunlu eğitim sürecine sokulma çalışmasına başlanırken bu eksiklerin çoğunun giderilmediği gözönüne alındığında temel eğitimin 8 yıla çıkarılmasınının kağıt üstünde kalan bir karara dönüşme durumu vardır.

TABLO:72
GENEL LİSELERDE EĞİTİM SEKLI, KIR KENT DAĞILIMI VE
ŞUBE, ÖĞRENCİ SAYILARI İLE ORANLARININ KIR KENT
DAĞILIMI (1987-1988)

	TOPLAM		NORMAL		İKİLİ		TOPLAM		ÖĞRENCİ	
	OKUL	SAYISI	n	%	n	%	ŞUBE	SAYISI	SAYISI	ORANI
TOPLAM	1.337		761	57	576	43	14.637	697.229		48
KIR	329		257	78	72	22	1.314	41.039		31
KENT	1.008		504	50	504	50	13.353	656.188		49

(KAYNAK: Baloğlu 1990: 67-69)

Liselerdeki okullaşma oranı öğrenim çağındakilerinin yaklaşık üçte biridir. Yani öğrenim çağındaki üç kiseden ikisi bu olanaktan yararlanamamaktadır. Yararlananların ise genel liselerde okuyanlarının yaklaşık yarısı ikili öğretim yapan okullarda okumaktadır. Genel

liselerdeki her şubede ise ortalama 49 öğrenci yer almakta. Mevcut derslik sayısı ise 20.982 olup, 40 öğrenciye 1 derslik ve ikiliden normal öğretime geçiş halinde 3.998 dersliğe ihtiyaç vardır. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planına göre ise 1994 yılındaki toplam derslik ihtiyacı 9.698 olarak ortaya çıkmaktadır.

Meslek liselerinin derslik durumu ise şöyledir. Mevcut derslik 17.280'ken 40 öğrenciye 1 derslik durumunda ve VI. Beş Yıllık Kalkınma Planına göre 1994 yılında 8.025 yeni dersliğe ihtiyaç vardır. Meslek liselerinin hemen hepsinde normal eğitim verildiğinden ikili öğretim sorunu burada görülmemektedir.

Ortaöğretimde kalabalık sınıflar büyük kentlerde daha çarpıcı bir duruma gelmekte ve Türkiye ortalamasının üstünde bulunmaktadır. 80'den sonra büyük kentlerdeki kalabalık sınıflar sorunu daha fazla artmış ve bu artış eğilimi sürmektedir. Ortaokullarda ve genel liselerde öğrenci şube oranı 48'ken 8 büyük şehirdeki durum aşağıdaki tablolardaki gibidir.

TABLO: 73
ORTAOKULLARDA
SEKİZ BÜYÜKŞEHİRDE ÖRENCİ
SUBE ORANINDA Kİ GELİŞME

SEHİRLER	ÖĞRENCİ/SUBE	
	1984	1987
	1985	1988
ADANA	64	66
ANKARA	58	59
BURSA	58	64
GAZİANTEP	56	61
İÇEL	59	59
İSTANBUL	59	65
İZMİR	57	61
KONYA	50	55

(Baloğlu 1990: 70)

TABLO: 74
 GENEL LİSELERDE
 SEKİZ BÜYÜKŞEHİRDE ÖRENCİ
 SUBE ORANINDA Kİ GELİŞME

SEHİRLER	ÖĞRENCİ/SUBE	
	1984	1987
	1985	1988
ADANA	55	59
ANKARA	53	56
BURSA	50	55
GAZİANTEP	50	52
İÇEL	48	52
İSTANBUL	59	64
İZMİR	49	53
KONYA	43	49

(Baloğlu 1990: 70)

Okullarda "yığılma kaliteyi düşüren etkenlerin başında gelmektedir. Gerçekten iki öğrencinin zor oturacağı çoğu zaman eski sıralara 3-4 öğrencinin sığdırıldığı, bazılarının ayakta kaldığı, öğretmene dolacak yer kalmayacak derecede ağzına kadar doldurulduğu sınıflarda, en nitelikli öğretmenler bulunsa, en iyi programlar ve eğitim araçları kullanılsa dahi öğrenci-öğretmen etkileşmesi normal olarak sağlanamayacağı için kaliteli bir öğretim yapılamıyacaktır. Eğitim sürecinde her öge koşullara göre değişken olabilir, fakat kaliteli bir eğitim için sınıf mevcudu değişken olamaz." (Baloğlu 1990: 68)

Ortaöğretimin diğer eğitim birimlerinde olduğu gibi önemli bir problemde verilen bilgilerin yetersizliğidir. Ve "öğretim programlarının öğrencileri ilgi ve yetenekleri ölçüsünde ve doğrultusunda yetistirecek; onlara ezbere bilgiler aktarmak yerine öğrenmeyi öğretecek ... biçimde yenileştirilmesi gerekmektedir." (Baloğlu 1990: 72)

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

58632

Samra KARAKAŞOĞLU

DEMOGRAFI

- GİRİŞ -

58632

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

58632

Semra KARAKAŞOĞLU

DEMOGRAFI

- GİRİŞ -

58632

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

DEMOGRAFI

- giriş -

CİLT-I

- METİN -

LİSANS ÇALIŞMASI

Semra KARAKAŞOĞLU

BİLİMİN ANTIPOLOJİ

Ana Bilim Dalı: SOSYAL ANTIPOLOJİ

Haziran 1994